GORKI

Mama

218

BIBLIOTECA
PENTRU TOȚI

MAXIM GORKI

Mama

Roman

Traducere de *Cezar Petrescu* şi *Nicolae D. Gane*

Prefaţă de *Eugenia Tudor*
Tabel cronologic de *Mircea Croitoru*

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI
EDITURA PENTRU LITERATURĂ
1964

М. ГОРЬКИЙ - МАТЬ

из

СОБРАНИЯ СОЧИНЕНИЙ

В тридцати томах том 7

Государственное издательство художественной литературы

Москва, 1950

CUPRINS

PREFAȚĂ
TABEL CRONOLOGIC
PARTEA ÎNTÂI
- I
- II
- III
- IV
- V
- VI
- VII
- VIII
- IX
- X
- XI
- XII
- XIII
- XIV
- XV
- XVI
- XVII
- XVIII
- XIX
- XX
- XXI
- XXII
- XXIII
- XXIV
- XXV
- XXVI
- XXVII
- XXVIII
- XXIX

PARTEA A DOUA

I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV
XXVI
XXVII
XXVIII
XXIX
NOTE

PREFAŢĂ

Uriaşa experienţă de viaţă a celui care-şi lua drept pseudonim literar cuvântul Gorki (amar) a fost înfăţişată de Alexei Maximovici Peşkov însuşi în multe din povestirile sale, şi în special în trilogia *Copilăria, La stăpân, Universităţile mele.* Provenit dintr-un mediu modest, nepot al unui negustor scăpătat, rămas orfan la o vârstă fragedă, pentru Alexei Maximovici Peşkov viaţa, cu tot cortegiul ei de greutăţi, umilinţe şi amărăciuni începe de timpuriu. Copilăria e scurtă şi păstrează alături de dulceaţa basmelor bunicii Akulina Kaşirina, gustul amar al certurilor dintre bunicul zgârcit şi ai săi, cărora Vasilii Vasilievici Kaşirin, fost staroste al vopsitorilor din oraş, nu uita să le amintească mereu că a sărăcit. La 10 ani, viitorul scriitor începe nesfârşitele sale peregrinări pe la diverşi stăpâni şi patroni, nevoit să facă muncile cele mai umile şi mai neaşteptate. Gorki cunoaşte viaţa de timpuriu. Băiat de prăvălie, ajutând la spălatul vaselor şi la alte treburi din bucătăria stăpânilor, ucenic la un cizmar, la un desenator, ajutor de bucătar, de brutar, ucenic iconar, figurant la un teatru de bâlci, covrigar, paznic la gară, cantaragiu, Gorki încearcă rând pe rând cele mai diverse meserii, gustă din pâinea muncitorilor, trăieşte cot la cot cu ei, împarte cu ei un pat la azilurile de noapte, pe care negustorii bogaţi le înfiinţaseră cu scopul de a mai stoarce un ban de la miile de oameni necăjiţi din Rusia, porniţi de acasă în căutarea unui trai mai bun, mai omenos, într-un cuvânt trăieşte în zece ani cât alţii în treizeci, şi

adună un adevărat tezaur de cunoştinţe din inepuizabila şcoală a vieţii.

Fire înzestrată, iscoditoare, viitorul scriitor descoperă curând cartea, care-i va deveni învăţătorul şi prietenul cel mai apropiat alături de oamenii necăjiţi şi exploataţi pe care-i cunoaşte în tinereţea sa. Pentru bucătarul vasului Dobrîi (unde Gorki intră ca ajutor la bucătărie), pentru Smurîi, avea să păstreze toată viaţa o amintire plină de recunoştinţă, pentru el şi pentru ciudata lui bibliotecă, pe care o avea depozitată într-o lădiţă. Smurîi este cel care-i trezeşte băiatului interesul pentru lectură. La 13 ani, după cum mărturiseşte singur scriitorul, intoxicat de romane de aventuri îi descoperă pe Balzic şi pe Flaubert, şi este uimit de influenţa puternică pe care o are asupră-i o literatură care, aşa cum i se înfăţişa pe atunci lui Gorki, nu avea nimic deosebit. Întâlnirea cu marii scriitori realişti-critici este prilej de uimire şi de admiraţie. Urmează apoi descoperirea lui Puşkin şi a lui Lermontov, a lui Shakespeare şi Schiller. La vârsta de 16 ani Alexei Maximovici se hotărăşte să intre cu orice preţ la Universitate. Dar după încercări disperate, împiedecat de sărăcie şi de rânduielile regimului ţarist, care nu deschidea porţile şcolilor decât celor avuţi, viitorul scriitor e nevoit să o ia de la capăt, să muncească din greu pentru a-şi câştiga existenţa, în oraşul Kazan unde venise cu atâtea speranţe. La Kazan, pe atunci loc de trecere pentru deportaţii politici surghiuniţi în Siberia, Alexei Maximovici pătrunde într-un cerc de studenţi, membri ai grupului „Narodnaia volia”. În dugheana lui Andrei Stepanovici Derenkov – care adăpostea o bibliotecă ilegală veneau tot felul de tineri: muncitori, studenţi, învăţători, care făceau rezumatele unor cărţi interzise, întocmeau referate sau purtau ample discuţii despre soarta poporului sau despre „natura socialistă a ţăranului rus”. Aici Gorki nu are succes în urma unui referat pe care-l pregăteşte, pentru că îndrăzneşte să-şi

spună deschis părerea despre cartea citită şi să aibă unele obiecţiuni faţă de ideile raznocinţilor. La Kazan, în dugheana lui Derenkov se întâlneşte prima oară cu revoluţionarii narodnici. Şi tot aici îl cunoaşte pe marxistul Fedoseev, unul dintre primii marxişti din Rusia anului 1887. În vremea şederii sale la Kazan, Gorki descoperă *Capitalul* lui Karl Marx, pe care-l studiază şi care-i întăreşte şi mai mult părerea că orânduirea ţaristă, în care mişunau atâţia necăjiţi în căutare de lucru, este prost întocmită. În vremea aceea, Kazanul – devenit un centru de propagandă revoluţionară – capătă o importanţă deosebită în viaţa politică a Rusiei ţariste. Sămânţa revoluţiei începuse să rodească aci pe încetul. La uzinele Morozov, în anul 1885, are loc o mare grevă muncitorească. Mai târziu, ca lucrător covrigar la simigeria lui Semeonov, tânărul Alexei Maximovici Peşkov încearcă să trezească conştiinţa de clasă a tovarăşilor săi de muncă şi pune la cale o grevă, după modelul celei de la Moscova. Greva însă eşuează, pentru că lucrătorii covrigari, lipsiţi de o conştiinţă de clasă puternică, se lasă înduioşaţi de vorbele mieroase ale patronului. Episodul acesta din viaţa lui Gorki va constitui nucleul povestirii *Patronul.* Visul de a deveni student spulberându-se, neînţelegându-se cu narodnicii, după nenumărate încercări de a ieşi la un liman, veşnic în căutare de lucru, având în faţă spectrul sărăciei, tânărul cutezător are un moment de adâncă descurajare – şi în anul 1887, în decembrie, încearcă să se sinucidă. Salvat de la moarte, Gorki pleacă la Krasnovidovo, unde munceşte o vreme alături de revoluţionarul narodnic M. A. Romas, pe care-l întâlnise la Kazan, în prăvălia lui Derenkov. La Krasnovidovo, la adăpostul băcăniei sale, Romas, ajutat în bună măsură de neobositul Gorki desfăşura o activitate revoluţionară ilegală. Chiaburii pun însă foc prăvăliei lui Romas şi Gorki este nevoit să plece. El îşi face însă curând alţi prieteni revoluţionari,

înfiinţează cercuri de studii (în vremea când era cantaragiu în gara Krutaia), îşi schimbă des locul şi meseriile, dar cunoaşte mereu alţi oameni şi-şi întăreşte necontenit încrederea în necesitatea unor schimbări revoluţionare pentru bătrâna Rusie, împovărată de exploatare. Activitatea sa de revoluţionar se conturează treptat între anii 1889—1891. În 1889 – în urma unei percheziţii, Gorki este arestat şi închis pentru prima dată. Între timp tânărul muncitor şi revoluţionar Alexei Maximovici Peşkov îl întâlneşte pe scriitorul Korolenko, care-i critică aspru poemul *Cântecul bătrânului stejar.* În anul 1891, Alexei Maximovici Peşkov pleacă în pribegie, străbătând drumuri lungi, poposind în numeroase oraşe (Kandîbin, Nikolaev, Odessa, Ialta, Taman, Tiflis) şi sate, vrând să se convingă, după cum spunea singur, de adevărul vieţii şi să se despovăreze de acele „convenţionalisme apăsătoare, de toate măruntele şi veninoasele minciuni consfinţite de datină". Paralel cu descoperirea adevărurilor vieţii, încercate pe propria-i piele, viitorul scriitor acumulează o bogată experienţă revoluţionară care va face din el un ostaş de nădejde în frontul ofensivei comuniştilor, un revoluţionar pe care Vladimir Ilici Lenin şi alţi conducători ai revoluţiei din Rusia l-au apreciat mult şi l-au înconjurat cu prietenia lor. Aşadar, viaţa zbuciumată pe care o cunoaşte de mic îl îndreaptă pe tânărul intelectual către revoluţie.

Apropierea lui Gorki de lupta organizată a proletariatului rus are loc încă din anul 1902, când scriitorul, aflat la Nijni Novgorod asistă la demonstraţia de la Sormovo, unde întâlneşte şi prototipurile viitorului său roman *Mama,* pe muncitorul Piotr Zalomov şi pe mama acestuia. Dar abia în anul 1905 adeziunea scriitorului la lupta partidului se transformă într-o participare vie, multilaterala. Anul 1905 este anul primei revoluţii ruse la care Maxim Gorki participă nemijlocit. El

face parte din delegaţia care merge la ministrul de interne pentru a preveni guvernul de caracterul paşnic al demonstraţiei muncitorilor. Dar guvernanţii ţarişti trag în demonstranţi şi la 9 ianuarie 1905 are loc „duminica sângeroasă”. După măcelul la care asistase, Gorki scrie un înflăcărat apel către opinia publică despre asasinarea premeditată a muncitorilor. Neobosit, scriitorul face colecte pentru familiile celor ucişi, ţine conferinţe, dar la 11 ianuarie 1905 guvernul ţarist îl arestează şi Gorki este închis în fortăreaţa Petru şi Pavel. Judecarea lui Alexei Maximovici Peşkov a avut loc cu uşile închise. Notorietatea scriitorului stârneşte protestul atât al intelectualităţii ruse cât şi al celei burgheze din întreaga lume. Au loc manifestaţii de solidaritate cu scriitorul în principalele teatre unde se jucau piesele sale. Eliberat la 12 februarie, sub presiunea opiniei publice, este arestat imediat şi închis din nou în fortăreaţa Petru şi Pavel. Aci Gorki scrie piesa *Copiii Soarelui.* În cele din urmă procesul nu mai are însă loc. Popularitatea scriitorului, care mai figura încă în buletinele poliţiei ţariste sub denumirea de „maistrul zugrav A. Maximovici Peşkov din Nijni”, era atât de mare încât pusese în mişcare opinia publică mondială. În această perioadă Gorki contribuie şi băneşte la lupta partidului. Tot cu ajutorul său material se înfiinţează ziarul *Novaia Jizni,* primul organ legal bolşevic, iar în zilele primei revoluţii ruse, casa sa din Petrograd a fost unul dintre cartierele generale de luptă. Aşadar poziţia scriitorului faţă de revoluţie este una de participare totală, înregimentarea lui Maxim Gorki în rândurile partidului având drept urmare o schimbare efectivă a unghiului de vedere al scriitorului, o primenire a mijloacelor sale de creaţie, care se va face simţită în operele apărute ulterior. Paralel cu munca revoluţionară (Gorki primeşte sarcina de a pleca în străinătate, în America, pentru a colecta ajutoare

băneşti în sprijinul mişcării bolşevice) scriitorul desfăşoară o rodnică activitate publicistică şi literară, în care se vădeşte influenţa binefăcătoare a revoluţiei, a partidului. În America, Gorki este întâmpinat cu ostilitate şi supus prigoanei de către cercurile contrarevoluţionare aflate aici, precum şi de reprezentanţii capitalului. Scriitorul era ameninţat cu expulzarea, era lăsat în stradă de hotelieri, dar cu ajutorul prietenilor săi de breaslă (aici întâlneşte pe Wells şi Twain) reuşeşte nu numai să-şi ducă la capăt sarcina de partid, dar găseşte timpul necesar să scrie pe lângă numeroase pamflete satirice *(Interview-urile mele),* piesa *Duşmanii* şi o bună parte din romanul *Mama.*

Reprezentarea piesei *Duşmanii* a fost oprită în Rusia, pentru că în această lucrare Gorki înfăţişa pentru prima oară lupta organizată a proletariatului împotriva patronilor capitalişti. Comunistul Sinţov este o figură remarcabilă de luptător înaintat, un Nil – ajuns pe treapta superioară a înţelegerii necesităţii luptei revoluţionare. Ca şi piesa *Duşmanii,* care este amintită întotdeauna alături de *Mama,* atunci când se discută această perioadă de avânt revoluţionar din creaţia scriitorului, romanul reflectă evenimentele primei revoluţii ruse. Cartea atestă previziunea scriitorului în legătură cu viitorul revoluţiei, deşi ea a fost scrisă într-o perioadă de reflux revoluţionar. În legătură cu aceasta, cunoscutul critic marxist Lunacearski observa că, deşi Gorki nu ajunsese încă la o înţelegere deplină a principalelor jaloane ale situaţiei sociale, el avea însă *„meritul uriaş, unic în felul său şi nepieritor, de a fi perceput cu o precizie rară, graţie simţului sau artistic, valurile de energie creatoare pe care le revărsă proletariatul în dezvoltare, imprimând acestor valuri sonoritate artistică şi integrându-le în răspunsul ce avea să-l dea lumii înconjurătoare”.* Mai departe Lunacearski spunea că „G*orki a ştiut*

să devină în zorile mişcării noastre un viguros artist proletar”.

„Ideea de a scrie o carte despre muncitori – mărturiseşte M. Gorki într-o scrisoare – *mi-a venit pe când eram la Nijni, după demonstraţia de la Sormovo. În acelaşi timp am început să strâng materialul şi să-mi fac diferite însemnări” Mama* se afla aşadar în stare de proiect încă din anul 1902. Primele schiţe ale romanului sunt gata în anul următor, dar ele dispar în urma unei percheziţii care are loc la locuinţa scriitorului. Lucrul la roman este reînceput abia în 1906 – după cum am văzut, el fiind terminat în decursul aceluiaşi an.

În decembrie 1906 *Mama* apărea în limba engleză într-o revistă din New York şi în limba germană în ziarul Vorwärts. Între anii 1907—1908 cartea este tradusă în limbile franceză, spaniolă, italiană, suedeză, daneză, bulgară, turcă, armeană, arabă etc. În limba română prima traducere apare în anul 1910, semnată de O. Călin şi I. Nour.

În Rusia prima parte a romanului apare în anul 1907 în colecţiile XV—XVIII ale revistei *Znanie.* În scurt timp de la apariţie colecţiile sunt confiscate, menţionându-se din nou în rapoartele poliţiei ţariste că „este căutat maistrul Alexei Maximovici Peşkov, care face parte din breasla zugravilor din Nijni Novgorod – pentru a fi adus în faţa judecăţii”. Gorki se afla pe atunci la Capri, ca emigrant politic. Romanul a apărut în ediţie separată abia după răsturnarea ţarismului, în 1917.

În legătură cu acest roman, care s-a bucurat de o apreciere deosebită din partea lui Vladimir Ilici *(„o carte actuală şi necesară”* o numea el), însuşi Gorki scrie în 1908, încredinţat de actualitatea lucrării sale: *„Cred că romanul* Mama *este o carte actuală şi se prea poate ca unii oameni să respire mai uşuraţi după ce o vor citi…”* Perioada de gestaţie a operei fusese relativ destul de lungă. Iar

momentul care declanşează fixarea pe retina artistică a lui Maxim Gorki a ideii de a scrie un asemenea roman corespunde unei stări de limpezire, de clarificare în conştiinţa sa. Gorki se întorsese din Crimeea la Nijni. După demonstraţia de la Sormovo – din 1902 – el participă intens la organizarea apărării demonstranţilor. La 14 octombrie scriitorul a lansat o proclamaţie în legătură cu judecarea celor ce au participat la demonstraţia de 1 Mai.

Gorki a cunoscut bine pe Piotr Zalomov, prototipul lui Pavel Vlasov, şi pe mama acestuia, Ana Chirilovna. După mărturiile acestora, Gorki a transformat şi a elaborat în chip artistic câteva fapte petrecute, într-adevăr, în realitate, cum ar fi demonstraţia de 1 Mai, episodul „copeicii pentru mlaştină" sau cel al uciderii agentului. Principala calitate a scriitorului este aceea de a fi elaborat o operă convingătoare, cu caracter larg, de generalizare a unor fenomene din viaţa rusească de la începutul secolului, pornind de la câteva date autentice. Este meritul incontestabil al lui Gorki de a fi intuit, primul, aşa cum remarca Lunacearski, valul uriaş, puternic al proletariatului revoluţionar rus, care atrăgea după sine mase întregi ale populaţiei asuprite la lupta împotriva orânduirii capitaliste. Figura luminoasa a mamei este simbolică pentru destinul unei întregi categorii de oameni din popor, care au devenit apoi luptători ai revoluţiei. I s-a reproşat lui Maxim Gorki de către unii critici, printre care Vorovski, că figura Vlasovei ar fi foarte rară, ca fenomen de viaţă, că asemenea mame nu prea există în realitate. Vorovski nu avea dreptate decât pe jumătate, deoarece imboldul care o determină pe Pelagheia Nilovna să ducă mai departe lupta fiului ei nu este numai dragostea neţărmurită pentru Pavel, nu este doar jertfa de sine a mamei, ci şi licărirea unui început de conştiinţă revoluţionară, atât cât putea să se nască, în acele condiţii, în mintea unei femei

simple din popor. Nilovna priveşte într-adevăr cu teamă şi cu o admiraţie nemărginită activitatea revoluţionară a lui Pavel, dar încetul cu încetul teama dispare, iar admiraţia ei se răsfrânge şi asupra altor revoluţionari, tovarăşi de-ai fiului, pe care-i cunoaşte când în casa ei, când în vremea detenţiunii lui Pavel. De la admiraţie Nilovna trece la înţelegere. Misterul se destramă pe încetul, lăsând loc judecăţii. Munca mamei alături de Saşa, iubita lui Pavel, o tânără aristocrată, care şi-a părăsit familia, a renunţat la confort şi la privilegiile castei sale pentru o cauză atât de frumoasă, nu rămâne fără ecou în sufletul renăscut al acestei femei devotate şi bune, care până 1a vârsta de patruzeci de ani nu cunoaşte decât lipsuri şi bătăi. Când Pelagheia Nilovna îşi povesteşte viaţa plina de durere şi umilinţă lui Nikolai Ivanovici şi surorii sale, Sofia, scriitorul notează: *„Părea că mii de vieţi vorbeau prin gura ei; tot ce povestea mama era simplu şi obişnuit, dar tot aşa de simplă şi obişnuită era viaţa a nenumăraţi alţi oameni de pe pământ şi de aceea povestea vieţii ei dobândea valoarea unui simbol”.* Nimeni altul decât Maxim Gorki, scriitorul care a cunoscut aspectele cele mai crude pe care le poate lua, în condiţiile unei orânduiri exploatatoare, înjosirea omului simplu, omul simplu pe care l-a iubit atât, pentru că a descoperit în sufletul acestuia dincolo de aspectul mizer al vieţii de fiecare zi un izvor nesecat de mândrie şi de aspiraţii frumoase, nimeni ca el n-ar fi putut să descrie ridicarea omului din mocirla la care l-a condamnat exploatarea burgheză sau moşierească. Mihail Vlasov, soţul Nilovnei, moare înecat în această mocirlă, după ce a muncit zadarnic o viaţă întreagă. Nilovna, ea, însăşi ducând o viaţă ale cărei axe erau „spaima şi mizeria”, se trezeşte cu greu, dar se trezeşte din visul urât al existenţei mizere a lucrătorului. Pavel şi Hoholul sunt primii care o învaţă să privească altfel lumea, care o tratează ca pe un om, care o

respectă şi îi cer ajutorul. *„Mai înainte nu simţise niciodată că putea folosi cuiva, iar acum vedea limpede că mulţi oameni aveau nevoie de dânsa. Era ceva nou şi atrăgător, care-o făcea să-şi mai înalţe capul.”*

Ocupându-se de creaţia lui Gorki, criticul marxist V. Vorovski, într-un articol scris în 1910 şi publicat în culegerea *Din istoria literaturii ruse contemporane,* ed. Zverno (sub semnătura Orlovski), priveşte evolutiv opera prozatorului, descoperind, până la data elaborării articolului, trei etape importante în activitatea lui creatoare: prima corespunde scrierii şi publicării povestirilor despre vagabonzi, în care autorul dând glas nemulţumirii celor exploataţi merge către afirmarea unui individualism anarhic; a doua începe cu publicarea lui *Foma Gordeev* şi se continuă cu piesele în care se dezbat problemele ideologice şi sociale prin intermediul intelectualilor, a căror laşitate însă l-a dezamăgit pe Gorki; a treia perioadă, cea care denotă o evidentă maturizare ideologică şi politică a scriitorului este marcată de apariţia piesei *Duşmanii,* în care proletariatul – clasa cea nouă şi în plină ascensiune – apare luptând organizat împotriva patronilor. Romanul *Mama* este urmarea firească a stadiului superior de înţelegere politică şi ideologică la care ajunsese scriitorul – în acei ani de avânt revoluţionar – care se înrolase efectiv în rândurile mişcării proletare. *„Gorki se alăturase mişcării muncitoreşti şi lucra în presa social-democrată încă din 1905, spune Vorovski, dar abia în 1907 cele trăite de el au căpătat formă şi s-au închegat într-un roman din viaţa muncitorilor.”*

La vremea apariţiei sale, romanul *Mama* însemna nu numai o operă profund revoluţionară, care milita pentru răsturnarea orânduirii exploatatoare şi a ţarismului înrobitor, dar o operă unică, în felul ei, prin ineditul lumii pe care o aducea în paginile sale. Prin eroii muncitori ai cărţii: neclintitul Pavel Vlasov, hâtrul ucrainian

Nahodka, veşnic nemulţumitul Nikolai Vesovşcikov, Fedia Mazin şi alţii, creatorul literaturii realist-socialiste, Maxim Gorki, aducea în prim plan pentru întâia dată figura muncitorului, a proletarului cu o conştiinţă de clasă puternică, cu o voinţă de luptă invincibilă, tocmai datorită încrederii în idealul său revoluţionar, în dreptatea cauzei sale. Prin figura lui Pavel, un tânăr muncitor instruit, care cu ajutorul cărţilor a ajuns să înţeleagă mai bine mecanismul exploatării pe care o simte pe propria sa piele, scriitorul dădea glas pentru prima dată adevărului înalt al luptei care-i însufleţea pe cei oprimaţi din Rusia ţaristă de la începutul veacului. Împreună cu alţi tovarăşi, Pavel Vlasov organizează pe muncitorii din fabrică la lupta pentru revendicări economice, împotriva patronului. La mitingul din fabrică în legătură cu „copeica pentru mlaştină" pe care patronul voia s-o reţină muncitorilor din salariu, la manifestaţia de 1 Mai, ori la procesul intentat revoluţionarilor, în toate aceste prilejuri Pavel Vlasov vorbeşte masei muncitorilor, iar prin gura sa autorul dă glas pentru prima dată unor adevăruri din care recompunem ideologia partidului clasei muncitoare. Pavel, conştient de tăria clasei sale, spune la mitingul din fabrică: *„...noi suntem forţa vie care dăruieşte hrană şi bucurie tuturor oamenilor, din leagăn ţină la mormânt..."* Prin figura lui Pavel Vlasov, Gorki dădea drept de cetăţenie literară reprezentanţilor avansaţi ai clasei muncitoare revoluţionare, conducătorilor ei conştienţi, angajaţi în luptă, pe care scriitorul îi întâlnise, îi cunoscuse de aproape în anul primei revoluţii ruse şi chiar mai înainte. Drumul deosebit pe care mergea acest tânăr muncitor, care a gustat din plin amărăciunea vieţii fără orizont a tovarăşilor săi de muncă, trataţi ca nişte vite de povară de către patron, istoviţi de muncă, încercând zadarnic să-şi înece necazul în băutură, este ecoul atitudinii celei mai avansate a scriitorului, care în scrierile de început nu vedea

altă cale pentru eroii săi decât aceea a răzvrătirii anarhice individualiste, fără finalitate socială. De la vagabonzii din primele sale scrieri, Gorki a parcurs el însuşi până la elaborarea *Mamei* un drum spinos şi complicat, căutând eroi reprezentativi în diversele clase sociale ale Rusiei prerevoluţionare. Figura luminoasă a lui Pavel Vlasov, care-şi sacrifică fericirea personală (e vorba de dragostea neîmplinită pentru Saşa, ca şi de grijile pe care i le face bătrânei sale mame) şi se dedică exclusiv revoluţiei, se proiectează, dârză, pe fundalul clocotitor al luptei revoluţionare. Pavel Vlasov n-a arătat aşa încă de la început, în prima variantă a cărţii. Se pare că Andrei Nahodka, ucrainianul era cel care-i învăţa pe Pavel cum să se comporte în închisoare, el fiind superior lui Pavel. Ulterior însă Gorki l-a trecut pe Vlasov în planul întâi, rezervându-i lui Nahodka rolul unui *raisonneur* glumeţ – a cărui glumă nu poate ascunde complet amărăciunea acestui suflet blând, singuratic, însetat de afecţiune, care a suferit mult, după cum însuşi mărturiseşte: *„Am suferit atâta, că am ajuns de nu mă mai supăr. Ce vrei să faci dacă oamenii nu pot trăi altfel?”*

Unul dintre personajele deosebit de interesante ale cărţii, prin care Gorki exprimă unele idei ale sale şi totodată ale partidului leninist faţă de atitudinea şi rolul ţărănimii în cadrul mişcării revoluţionare din Rusia ţaristă este ţăranul Rîbin. Cârcotaş şi veşnic nemulţumit, dar începând să înţeleagă câte ceva din mecanismul social al exploatării, Rîbin renunţă la munca în fabrică şi se hotărăşte să împartă lumina noii învăţături la ţară. El este la început destul de prevăzător în munca sa şi se gândeşte chiar, fără remuşcare, să pună pe seama învăţătorilor din sat vina răspândirii gazetei pentru ţărani, la o eventuală percheziţie. Cu totul alt om apare Rîbin mai târziu, când Nilovna împreună cu sora lui Nikolai Ivanovici, Saşa, merg la ţară ca să transporte material conspirativ şi îi

cunosc îndeaproape pe Rîbin, Efim şi pe alţi câţiva ţărani însetaţi de slova tipărită a partidului revoluţionar.

Asistând la scena sângeroasă a arestării lui Rîbin, Pelagheia Nilovna îşi dă seama că mujicul acesta, care îndură cu demnitate bătaia umilitoare a poliţaiului, se poate număra cu cinste printre luptătorii pentru adevăr şi dreptate. În mijlocul mulţimii fierbând de o mânie neputincioasă, temătoare încă de puterea autorităţii ţariste – dar şi uimită de curajul ţăranului, care strigă cuvinte pline de adevăr despre soarta norodului de la sate, imaginea lui Rîbin se proiectează uriaşă, aureolată ca de un nimb de puterea lui lăuntrică, de a se ridica deasupra suferinţelor şi de a se jertfi pentru adevăr. Rîbin, ca erou literar, reprezintă o etapă nouă a creaţiei gorkiene, o înţelegere superioară a fenomenelor istoriei, pe care altădată Gorki, în povestirile sale cu vagabonzi, le supunea unei critici nimicitoare, dar de pe poziţiile unui individualist anarhic. Dacă Pavel Vlasov întruchipează pe luptătorul revoluţionar, pe reprezentantul clasei proletare în atac – derivând din Nil *(Micii burghezi),* un Nil ajuns la o înţelegere matură a vieţii sociale, la treapta superioară a responsabilităţii sale istorice şi acţionând cu fermitate şi curaj, Rîbin, care descinde din nemulţumitul Promtov *(Escrocul)* şi din şovăitorul Conovalov (din nuvela cu acelaşi nume) are însă disponibilitatea eroică a unui Grigorii Orlov (din schiţa *Soţii Orlov)*. Dar el a depăşit şi nemulţumirea surdă a acestora şi zidul de minciună pe care-l ridica în faţa oamenilor Luca din *Azilul de noapte,* zicând că le uşurează suferinţa. Datorită partidului proletarilor, Rîbin, care în primele pagini ale cărţii este un nemulţumit şi un inadaptabil în genul vagabonzilor citaţi, ajunge la o treaptă superioară de înţelegere a chestiunii ţărăneşti, a revoluţiei. *„Nu vedeţi ce viaţă duceţi, n-aţi înţeles cum va înşală, cum vă*

jefuiesc şi vă sug sângele? Totul se sprijină pe voi: voi sunteţi puterea cea mai mare pe pământ, dar ce drepturi aveţi? Să crăpaţi de foame! – ăsta e singurul vostru drept", spune Rîbin oamenilor care-l ascultă înfricoşaţi, dar şi mişcaţi totodată de adevărul pe care-l rosteşte… Aici M. Gorki a înfăţişat ecoul pe care l-a avut în rândurile ţărănimii oprimate cuvântul partidului muncitoresc din Rusia prerevoluţionară. Prin intermediul broşurilor, al gazetelor sau al propagandiştilor, cuvântul partidului, conducător al clasei muncitoare, prindea rădăcini în mintea şi sufletul ţărănimii nemulţumite şi oprimate. Rîbin nu este o apariţie singulară, el nu reprezintă un fenomen izolat în viaţa rusească de după prima revoluţie rusă. „Foarte mulţi Rîbini a spânzurat ministrul Stolîpin în anii 1907—1908; mulţi Rîbini au ajuns partizani în războiul civil", scria Gorki, conştient de faptul că eroul său era reprezentantul mişcării ţărăneşti care se închega în acei ani. De altfel Gorki arată în romanul său că locul lui Rîbin a fost luat de alţii şi cu toate că scena arestării ţăranului este de un dramatism puternic, cu toate că Rîbin este bătut şi torturat în faţa sătenilor care nu sar să-l elibereze, episodul nu este de natură să descurajeze, nu are nimic pesimist. Gorki nu putea să înfăţişeze altfel decât erau realităţile crude ale regimului ţarist. În condiţiile de început ale mişcării revoluţionare, soarta lui Rîbin ca şi aceea a lui Pavel Vlasov, de altfel, nu putea fi alta decât arestarea cu tot cortegiul ei de suferinţe – Rîbin ca şi Pavel erau printre primii care se jertfeau pentru adevăr şi dreptate, în condiţiile unei crunte ilegalităţi. Însă locul lor este luat de alţii, şi cuvântul partidului continuă să-i însufleţească pe oameni. Mama, venită să aducă lui Rîbin material conspirativ, găseşte în casa Tatianei şi a lui Stepan adăpost, şi materialul va fi împărţit şi răspândit în masa sătenilor. De altfel, după o vreme, Efim, tânărul prieten al lui Rîbin, va veni s-o caute pe

Nilovna pentru a menţine strânsă legătura cu cuvântul partidului.

În *Mama* Gorki s-a ocupat mai puţin de descrierea masei revoluţionare – după cum s-a remarcat la vreme de către critica sovietică – cât mai ales de acei eroi, germenii mişcării, care prin efortul lor neînfricat au insuflat curaj şi încredere poporului în lupta lui pentru libertate. *„Cu oamenii aceştia* – le spune mama ţăranilor strânşi în casa Tatianei după ce asistaseră la torturarea lui Rîbin – *poporul poate să meargă cu toată încrederea; ei nu se vor mulţumi cu puţin, nu se vor opri din drum până când nu vor birui toată minciuna, toată răutatea şi lăcomia. Şi nu se vor lăsa până când nu vor vedea că tot poporul s-a unit într-un singur suflet, până când poporul nu va spune într-un singur glas: eu sunt stăpânul, eu voi face toate legile, ca să fie deopotrivă de drepte faţă de toţi!…”* Cuvintele mamei se referă şi la fiul ei, închis, şi la tovarăşii săi de luptă muncitori sau intelectuali, pe care, după arestarea lui Pavel, Vlasova îi cunoaşte mai îndeaproape. Găzduită în casa lui Nikolai Ivanovici, Pelagheia Nilovna o cunoaşte pe sora acestuia, Sofia, o „cucoană” din lumea mare – cum i se pare ei – care la început o sperie, dar al cărui devotament pentru cauza revoluţionară i-o face mai apropiată. Atât Nikolai Ivanovici, fratele Sofiei, cât şi Saşa, fata care-l iubeşte pe Pavel, sau ftizicul Egor Ivanovici, ori aspra lui prietenă, Liudmila – toţi aceşti intelectuali luminaţi, de provenienţă burgheză, care şi-au dedicat însă viaţa lor cauzei revoluţionare a poporului, care şi-au riscat de atâtea ori libertatea pentru cea a poporului oprimat, par să descindă din cei mai buni intelectuali ai pieselor gorkiene şi dintre cei mai dotaţi eroi cehovieni. Poate tocmai la aceasta se referea Vorovski când îl numea pe Gorki *„negatorul şi în acelaşi timp succesorul lui A. Cehov”*. Deşi el însuşi se răfuise în activitatea sa publicistică sau în acea de dramaturg cu

intelectualitatea mic-burgheză, Gorki a ştiut să întrevadă însă dincolo de majoritatea şovăielnică a acestei categorii sociale disponibilitatea revoluţionară a celor mai buni. În focul revoluţiei s-au călit şi s-au format caractere de intelectuali integri, devotaţi cu trup şi suflet cauzei poporului, cauzei proletariatului, care au suferit ani grei de deportare şi de închisoare, jertfindu-se pentru cauza revoluţiei. Un astfel de erou dintr-o bucată este, printre alţii, blândul Nikolai Ivanovici, care o adăposteşte pe Nilovna în casa lui. Silit să lucreze ca funcţionar la un minister, Nikolai mărturiseşte Nilovnei ca unei surori mai mari că nu putea să trăiască numai între hârţoage, că numai alături de muncitori, pe care îi cunoştea, se simţea bine: *„Tot stând între hârţoage şi scriind la cifre mă cam moleşisem, mucegăisem. Un an de viaţă ca aceasta e o adevărată hidoşenie. Atâta m-am deprins să fiu mereu între muncitori încât, atunci când stau departe de ei, mă simt prost, ştii, trebuia să mă silesc, să mă încordez, ca să fac faţă vieţii pe care am dus-o mai înainte…”* La fel, dezordonata Sofia, sora lui Nikolai Ivanovici, pe care la început Rîbin şi ortacii săi o primesc cu rezerve, cu răceală, mărturiseşte mamei, după seara petrecută în pădure, că s-a simţit bine alături de oamenii aceştia simpli: *„devii mai sinceră când eşti între ei…”* Scena morţii lui Egor Ivanovici, care se luptă bărbăteşte cu boala, încercând sa alunge spaima şi tristeţea tovarăşilor veniţi la căpătâiul său, aduce în prim plan imaginea luminoasă a unui intelectual care s-a jertfit până la capăt pentru cauza măreaţă a revoluţiei. De o delicateţe deosebită, cehoviană, Egor Ivanovici face sforţări desperate ca să nu-şi întristeze tovarăşii prin suferinţa sa. El ştie să moară senin, glumind, aşa cum a trăit. Scena morţii lui Egor Ivanovici, deşi nu se petrece undeva în stradă, în mijlocul mulţimii, ca plecarea lui Rîbin, de pildă, nu este totuşi lipsită de măreţie. Durerea

tovarăşilor, veniţi să-l petreacă pe ultimul drum, este alungată de amintirea frumoasă a caracterului celui dispărut, înlocuită de amintirea faptelor sale. *„Ce-nseamnă «a murit?» Ce a murit? A murit oare respectul meu pentru Egor, dragostea mea pentru acest tovarăş, a murit amintirea strădaniilor creierului său? A murit tot ce a gândit şi a produs mintea lui? Au pierit sentimentele pe care le-a trezit el în inima mea? S-a prăbuşit în mintea şi în inima mea imaginea acestui om cinstit şi curajos aşa cum l-am cunoscut totdeauna şi aşa cum mi-am făurit-o eu? Au murit toate acestea? Eu ştiu că, întrucât mă priveşte, ele nu vor muri niciodată",* spune Saşa după ce află de moartea lui Egor Ivanovici.

Prin evocarea unor portrete luminoase de intelectuali angajaţi în revoluţie, care s-au jertfit pentru ea, Gorki a repus în drepturile sale acea parte valoroasă din „inteligheţia" rusă de la începutul secolului, care a înţeles să răspundă mesajului revoluţionar al istoriei, care a ştiut să-şi canalizeze energia creatoare, pentru prima dată după atâta vreme de căutări sterile, spre un scop nobil, activ. În felul acesta, după cum afirmă Vorovski, Gorki, situându-se la graniţa dintre două generaţii, *„a întins mâna elementelor viabile din ziua de ieri – fugarilor din societatea descrisă de Cehov şi le-a arătat perspectivele zilei de mâine, care mijea la orizont – luminoasă, strălucită…"*

Apariţia romanului *Mama* a avut un răsunet deosebit în toată lumea. După cum reiese din spusele criticului A. Lunacearski *„presa muncitorească, în special cea germană şi parţial cea franceză şi italiană au înhăţat pur şi simplu această lucrare, şi sub formă de supliment la ziare sau foiletoane a distribuit-o în milioane de exemplare. Pentru proletariatul european* Mama *a devenit o carte de căpătâi."* Prin îndrăzneala cu care autorul arătase lumii legitimitatea mişcării revoluţionare din Rusia, având în frunte un

proletariat conştient şi liber, gata să ducă până la capăt sarcinile revoluţiei, cartea insufla curaj muncitorimii şi semăna spaima în rândurile exploatatorilor şi asupritorilor lor. În special în rândul celor din Rusia, care organizaseră la 9 ianuarie 1905 masacrarea manifestanţilor paşnici. Drept urmare, cartea n-a putut apărea decât mutilată de cenzura ţaristă. Pasaje întregi, ca scena torturării lui Rîbin sau procesul lui Pavel şi al tovarăşilor săi au fost scoase din foiletoanele ce apăreau în *Znanie.* De apărut într-o ediţie separată nici nu putea fi vorba. Romanul iritase şi înspăimântase pe organizatorii ordinii ţariste, care trimiseseră în judecată pe scriitor. Romanul era caracterizat de către poliţia ţaristă ca „o lucrare care promovează activităţi criminale, stârneşte duşmănia muncitorilor împotriva claselor avute, instigă la răzvrătire!…” etc. Cu cât mai mult era contestată, cu atât lucrarea lui Gorki căpăta în ochii cititorilor de bună-credinţă o importanţă deplin meritată.

Lenin o citise în manuscris şi, deşi îi semnalase lui Gorki unele lipsuri ale cărţii, s-a arătat foarte mulţumit de faptul că autorul ei s-a grăbit să o scrie. Faptul că Lenin a apreciat în mod deosebit aportul lui Maxim Gorki la cauza revoluţiei, în special prin romanul *Mama* a putut fi verificat prin aceea că, în clipa când Gorki, alături de Bogdanov şi Lunacearski alunecase temporar pe panta idealismului filosofic al şcolii de la Capri, iar presa burgheză inventase povestea cu excluderea lui Gorki din partid, Lenin, în articolul *Născocirile presei burgheze despre excluderea lui Gorki* îi ia apărarea scriitorului cu căldură şi dând dovadă de multă înţelegere: *„Prin marea sa creaţie literară,* arată Lenin în articolul pomenit, *tovarăşul Gorki s-a legat prea strâns de mişcarea muncitorească din Rusia şi din întreaga lume ca să răspundă altfel decât prin dispreţul său”*[1]. Curând însă Gorki şi-a dat seama de rătăcirea sa şi a reluat corespondenţa

cu Lenin, răspunzând într-adevăr aşa cum se cuvenea celor care se grăbiseră să-l vadă departe de partid, de cei pentru cauza cărora luptase prin scrisul său, şi avea să lupte mai departe, prin alte scrieri ale sale. Tabloul efervescenţei revoluţionare din Rusia acelui început de secol, la care scriitorul, după cum am văzut, participase direct, îl va relua şi amplifica Gorki în opera sa capitală: *Klim Samghin.*

Mama a constituit pentru creaţia lui Gorki punctul nodal al activităţii sale revoluţionare, în care se concentrează ca-ntr-un focar atitudinea ideologică şi politică a unui adevărat scriitor proletar, răspunsul său direct faţă de cauza revoluţiei. Şi, după cum am văzut, acest răspuns era ferm şi angajant, întemeietorul realismului socialist manifestându-şi astfel încrederea sa în forţele revoluţionare ale clasei proletare. Deşi cartea se termină cu arestarea mamei, cuvintele profetice ca şi fierberea mulţimii nemulţumite, care asistă la brutalizarea unei femei bătrâne, transmit cititorului încrederea în viitorul luptei pentru care Nilovna şi feciorul ei, Rîbin sau Nikolai Ivanovici, şi atâtea alte figuri luminoase ale cărţii, s-au jertfit.

Mihail Sadoveanu, care mărturiseşte undeva[2] că a cunoscut încă din anul 1900 sub forma unor traduceri modeste ale unui publicist din Iaşi primele scrieri ale lui Gorki, caracterizează de minune această epocă din viaţa şi opera scriitorului rus prin acel spor de gravitate pe care-l capătă scrierile sale după 1905. Cât priveşte *Mama,* neuitatul rapsod al poporului nostru o apreciază ca pe un roman *„în care se mişcă fiii prefacerilor sociale”. „Astfel,* spune marele nostru scriitor, *se împlineşte cariera măiastră a acestui fiu al durerii: cântăreţul robilor devine cântăreţul oamenilor liberi şi îndrăzneţi.”*

EUGENIA TUDOR

TABEL CRONOLOGIC

1868 La 16 (28) martie, în oraşul Nijni-Novgorod, în familia tâmplarului Maxim Peşkov, se naşte viitorul scriitor. Mama sa, Varvara Kaşirina, provenea dintr-o familie înstărită, dar pe cale de ruinare.

1871 Familia Peşkov se mută la Astrahan. Moartea tatălui din cauza holerei. Întoarcerea la Nijni-Novgorod în familia mamei sale.

1877—1878 Urmează şcoala primară într-una dintre mahalalele cele mai sărace ale Nijni-Novgorodului.

1879 Moartea mamei sale.

1879—1884 Duce viaţă grea „la stăpâni”.

1884 Pleacă la Kazan cu scopul de a intra la universitate. Aici ia contact cu tineretul revoluţionar.

1887 Într-un moment de disperare încearcă să se sinucidă, trăgându-şi un glonte de revolver în inimă, dar glontele nu-şi atinge ţinta.

1888 Pleacă în satul Krasnovidovo, în tovărăşia revoluţionarului narodnic M. Romas, cu scopul de a face propagandă revoluţionară.

1889 E pus sub supravegherea poliţiei. Suferă primul arest. Face cunoştinţă cu scriitorul V.

G. Korolenko, căruia îi citeşte poemul *Cântecul bătrânului stejar.*

1891 Întreprinde călătoria sa pe jos prin sudul Rusiei, Ucrainei, litoralul Mării Negre, ajungând în Caucaz. Face cunoştinţă cu revoluţionarul narodnic A. M. Kaliujnâi, care-l sfătuieşte să scrie.

1892 La 12 septembrie în ziarul *Kavkaz* din Tiflis (actualul Tbilisi) îi apare prima operă, povestirea *Makar Ciudra,* semnată cu pseudonimul „Maxim Gorki". În acelaşi an scrie poemul *Fata şi Moartea,* tipărit abia în 1917. Se întoarce la Nijni-Novgorod.

1893—1894 Scrie o serie de povestiri, menţine un strâns contact cu Korolenko.

1895 Sfătuit de Korolenko, pleacă la Samara, devenind colaborator şi ziarist la *Gazeta din Samara.*

1896 Se căsătoreşte cu Ekaterina Pavlovna Voljina. Se îmbolnăveşte de tuberculoză pulmonară.

1898 Apare prima culegere de *Schiţe şi povestiri* (2 voi.), care se epuizează în întregime. Începe corespondenţa cu A. P. Cehov, căruia îi trimite cele două volume. Cehov le apreciază pozitiv: *„Sunteţi un artist…"* Gorki este arestat şi trimis din post în post la Tiflis, unde e închis. E eliberat şi pus sub supravegherea poliţiei.

1899 Apare nuvela *Foma Gordeev.* Vizitează pentru prima dată Petersburgul, unde-l cunoaşte pe I. Repin, care-i face un portret, şi pe scriitorul V. V. Veresaev. Face cunoştinţă cu scriitorul N. Teleşov, devenind

membru al grupării literare organizate de acesta: *Sreda (Miercurea).* I se cere permisiunea să i se traducă o serie de opere în limbile germană şi franceză.

1900 În editura *„Znanie”* începe să i se publice o culegere de opere în patru volume. Se întâlneşte cu L. N. Tolstoi, care notează: *„A fost la mine Gorki. Am discutat foarte bine. Mi-a plăcut şi el. Un adevărat om din popor.”* Se întâlneşte cu L. Andreev şi cu cântăreţul F. Şaliapin.

1901 Împreună cu K. Piatniţki devine conducător al editurii „Znanie”, care îşi propunea să editeze o literatură democratică. În Petersburg apare prima lucrare biografică despre Gorki, semnată de V. Boţianovski. Ia parte la o serie de demonstraţii ale tineretului revoluţionar din Petersburg şi Nijni-Novgorod. Este arestat şi exilat din Nijni-Novgorod. Plecarea scriitorului se transformă într-o demonstraţie revoluţionară, remarcată de Lenin, care îl numeşte: *„un scriitor cu renume european a cărui singură armă este (...) cuvântul liber”* (V. I. Lenin, *Opere* vol. 5, E.P.L.P., 1953, p. 308). În *Revista modernă,* I (nr. 25) apare prima traducere românească din Gorki: povestirea *Boles,* urmată, în numărul 26 al aceleiaşi reviste, de *Cântecul şoimului.*

1902 Are loc „incidentul academic”: Gorki este ales membru de onoare al Academiei de Ştiinţe; ţarul Nicolae al II-lea pune pe procesul-verbal al şedinţei rezoluţia: *„Mai mult decât original!”* şi dă dispoziţie ca alegerea să fie anulată. Indignaţi, scriitorii Korolenko şi Cehov restituie Academiei diplomele lor de membri de onoare. I se

reprezintă piesele *Micii burghezi* şi *Azilul de noapte,* care înregistrează un uriaş succes. Face cunoştinţă cu scriitorul A. Serafimovici. Apare în traducere rusească prima carte străină despre Gorki: lucrarea criticului francez E. M. Vogüé, *Maxim Gorki.*

1903 Reprezentarea pieselor lui Gorki într-o serie de teatre se transformă în demonstraţii revoluţionare. La Berlin, la „Kleines Theater", i se reprezintă *Azilul de noapte,* Gorki se apropie de bolşevici, pe care îi ajută materialiceşte.

1904 E profund impresionat de moartea lui Cehov. Prin el, menţionează Gorki, literatura rusă a pierdut *„un artist de prima clasă şi un scriitor înclinat spre meditaţie".* Face cunoştinţă cu V. Stasov. La Petersburg i se reprezintă piesa *Vilegiaturiştii.* Societatea scriitorilor dramatici şi a compozitorilor de operă ruşi îi acordă premiul „Griboedov" pentru piesa *Azilul de noapte.* Apare prima traducere românească a acestei piese, realizată de Iosif Nădejde.

1905 Gorki ia parte activă la evenimentele revoluţionare, sprijină băneşte editarea ziarelor bolşevice şi devine membru al partidului bolşevic. La Petersburg face parte din delegaţia care merge la ministrul afacerilor interne spre a-l preveni asupra scopului paşnic al demonstraţiei muncitorilor din ziua de 9 ianuarie. Devine martor ocular al „duminicii sângeroase" şi redactează un manifest de protest. E arestat şi închis în fortăreaţa Petropavlovsk, unde scrie piesa *Copiii Soarelui.* Este eliberat sub presiunea opiniei publice progresiste

europene. Pe scena teatrului berlinez „Kleines Theater" are loc al 500-lea spectacol cu piesa *Azilul de noapte.* La Petersburg are loc premiera piesei *Copiii Soarelui.* Scriitorul încheie un contract cu reprezentanţii C.C. al bolşevicilor în vederea editării de cărţi marxiste în editura *„Znanie".* Colaborează la primul ziar bolşevic legal *Novaia Jizni,* publicând *Note despre filistinism.* Se întâlneşte pentru prima dată cu Lenin. În zilele insurecţiei armate din decembrie se află la Moscova, locuinţa lui transformându-se în unul dintre punctele de sprijin ale insurecţiei.

1906 În luna februarie părăseşte Rusia, vizitând Germania, Elveţia, Franţa. În martie, la indicaţia partidului, pleacă în America cu scopul de a aduna fonduri băneşti în folosul mişcării revoluţionare. La New York se întâlneşte cu scriitorii H. Wells şi Mark Twain. Începe să redacteze romanul *Mama.* În octombrie se întoarce în Europa şi se stabileşte pe insula Capri, în Italia, unde va rămâne până la sfârşitul anului 1913. În luna decembrie începe publicarea primelor capitole din romanul *Mama,* în revista americană, *Appleton magazine.* În 1907, romanul apare în limba engleză, apoi în rusă, germană, franceză, italiană, spaniolă, suedeză etc. În Rusia, cartea a apărut în *Culegerile Znanie,* fiind mutilată de cenzură.

1907 Cenzura ţaristă interzice reprezentarea piesei Duşmanii. La Petersburg are loc premiera piesei *Barbarii.* În calitate de delegat bolşevic cu vot consultativ, Gorki asistă la al cincilea congres, al partidului, ţinut la Londra, întâlnindu-se din nou cu Lenin. La

Londra face cunoştinţă cu G. B. Shaw. Apare o nouă variantă a romanului *Mama.*

1908 Scriitorul publică povestirea, *O spovedanie* şi piesa *Cei din urmă,* a cărei reprezentare este interzisă. Ia parte la gruparea fracţionistă creată pe insula Capri de către Bogdanov şi alţii, ale căror poziţii sunt combătute de Lenin.

1909 Publică povestirea *Vara* şi romanul *Orăşelul Okurov.* Are o serie de divergenţe temporare cu Lenin din cauza participării la şcoala de pe insula Capri. Lenin îi ia apărarea în faţa presei burgheze.

1910 Face cunoştinţă cu F. Dzerjinski. Lenin îl numeşte pe Gorki *„incontestabil, cel mai proeminent reprezentant al artei proletare…”* (V. I. Lenin, *Opere,* vol. 16, E.S.P.L.P., 1957, p. 203). Apare prima traducere românească a romanului *Mama,* semnată de O. Călin şi I. Nour. Are loc premiera pieselor *Vassa Jeleznova* şi *Oameni ciudaţi.* La Berlin, M. Rheinhardt montează piesa *Cei din urmă.* Gorki e zguduit de moartea lui Tolstoi: *„Nu mă pot gândi la nimic, ci numai la el, şi mereu mi-amintesc cum era, ce vorbea…”*

1911 Colaborează la ziarul bolşevic *Zvezda,* publicând o parte din *Povestirile despre Italia.* Se întâlneşte cu Lenin la Paris.

1912 Lenin întreţine o vie corespondenţă cu scriitorul în legătură cu apariţia ziarului *Pravda,* la care îl invită insistent să colaboreze şi al cărui sector beletristic, i-l încredinţează.

1913 Lenin aprobă cu entuziasm ideea lui Gorki de a edita o revistă. În luna martie, Lenin îl anunţă pe scriitor despre proclamarea amnistiei în Rusia şi-l sfătuieşte să se întoarcă în ţară. În luna decembrie Gorki revine în Rusia.

1914 Scriitorul se stabileşte la Petersburg. Izbucnirea primului război mondial nu-l surprinde, deşi îl nelinişteşte pe Gorki. Societatea studenţilor ruşi din Berlin organizează prezentarea de către Lunacearski a unei lecţii despre Gorki. Pentru acest fapt Lunacearski este îndepărtat din Berlin.

1915 Gorki devine unul dintre întemeietorii editurii democratice „Parus" („Pânza de corabie") şi redactor al revistei antimilitariste *Letopis (Letopiseţ).* Se întâlneşte cu Maiakovski şi-i remarcă versurile: *„Eu i-am citit cărticica de versuri. Ceva mi-a reţinut atenţia. E scrisă cu cuvinte adevărate."*

1916 Gorki începe vasta corespondenţă cu scriitorul francez Romain Rolland, corespondenţă care se va prelungi până la sfârşitul vieţii.

1917 Între scriitor şi partid intervin o serie de divergenţe provizorii, cauzate de poziţia politică a ziarului de nuanţă menşevică *Novaia Jizn,* care apare din luna aprilie şi din a cărei redacţie scriitorul făcea parte. Gorki este repus în drepturile sale de membru de onoare al Academiei de Ştiinţe. Atât revoluţia din februarie, cât şi Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, Gorki le întâmpină la Petrograd. Locuinţa lui devine

un punct de întâlnire al multor oameni politici, scriitori, artişti.

1918 Desfăşoară o intensă activitate organizatorică şi cultural-obştească în slujba revoluţiei. Atentatul săvârşit asupra lui Lenin de către terorista Kaplan îl face pe scriitor „să pornească definitiv pe drumul unei strânse colaborări cu Puterea Sovietică”, după propria mărturisire.

1919 Lenin îl sfătuieşte pe Gorki să se odihnească şi să schimbe aerul, să iasă din mediul intelectual îmbâcsit de nostalgia după trecut al Petrogradului. Scriitorul îşi citeşte în faţa publicului amintirile sale despre Tolstoi. Sub conducerea lui Gorki îşi începe activitatea editura „Vsemirnaia literatura” („Literatura universală”), al cărei scop îl constituia editarea celor mai cunoscuţi scriitori din Europa şi America. Gruparea progresistă „Clarté” îl invită pe Gorki să participe la Congresul internaţional de la Berna al intelectualilor. Scriitorul depune o intensă activitate în sprijinul organizării vieţii ştiinţifice a ţării. Se întâlneşte pentru prima oară cu K. Fedin. Are loc o nouă întâlnire cu H. Wells, sosit în Rusia. Are loc premiera piesei satirice *Raboteaga Slovotekov (Harnicul Vorbărilă).*

1921 Agravarea procesului de tuberculoză. Lenin insistă ca scriitorul să meargă în străinătate spre a se îngriji. Gorki se adresează opiniei publice europene, cerându-i să vină în ajutorul populaţiei înfometate din Rusia. Pleacă în străinătate, de unde va reveni în 1928.”

1922 Se întâlneşte la Berlin cu Serghei Esenin.

1923 Locuieşte în Germania şi Cehoslovacia. Întreţine o vie corespondenţă cu R. Rolland şi St. Zweig. În revista *Krasnaia Novi* începe să publice cartea *Universităţile mele.*

1924 În U.R.S.S. se începe publicarea primei culegeri de opere a lui Maxim Gorki. Scriitorul e profund zguduit de moartea lui Lenin: *„Plecarea lui Ilici e cea mai mare nenorocire a ei* (a Rusiei) *de o sută de ani încoace. Da, cea mai mare!"* Gorki începe redactarea amintirilor sale despre Lenin. Părăseşte Cehoslovacia, stabilindu-se în Italia.

1925 Apare romanul *Întreprinderile Artamonov.* Scriitorul începe munca la un nou roman, *Viaţa lui Klim Samghin.* Îşi intensifică corespondenţa cu diferiţi scriitori sovietici: F. Gladkov, D. Furmanov, L. Leonov, K. Fedin, A. Makarenko etc.

1926 Regizorul V. Pudovkin ecranizează romanul *Mama.*

1927 Scriitorul începe publicarea romanului *Viaţa lui Klim Samghin.*

1928 Gorki protestează împotriva procesului intentat de autorităţile germane scriitorului Johannes Becher pentru romanul *Levizita,* Opinia publica sovietică sărbătoreşte 60 de ani de viaţă şi 35 de ani de activitate literară a lui Gorki. În luna mai scriitorul revine în U.R.S.S., după 6 ani petrecuţi în străinătate. Face o călătorie prin ţară. În luna octombrie se întoarce în Italia din cauza reagravării procesului de tuberculoză.

1929 Sub redacţia lui Gorki încep să apară revistele *Naşi dostijenia (Succesele noastre)* şi *S.S.S.R. na stroike (U.R.S.S. În construcţie).* În luna mai scriitorul revine în ţară, vizitând o serie întreagă de oraşe. Publică culegerea de reportaje intitulată *Prin Uniunea Sovietelor.* În luna octombrie pleacă din nou în Italia din cauza agravării bolii.

1930 Sub redacţia lui Gorki apar revistele *Literaturnaia uceoba (Ucenicia literară)* şi *Za rubejom (În străinătate).*

1931 Scriitorul desfăşoară o intensă activitate organizatorică în legătură cu elaborarea unei *Istorii a războiului civil,* destinată maselor largi de cititori. În luna mai se întoarce din Italia, rămânând în U.R.S.S. până în luna octombrie.

1932 Soseşte în U.R.S.S., în luna aprilie. Redactează mai multe colecţii cu caracter de popularizare: *Istoria fabricilor şi a uzinelor, Istoria războiului civil, Istoria tânărului din secolul al XIX-lea.* La Berlin, în luna mai, este interzis spectacolul realizat de Bertolt Brecht după romanul *Mama.* Congresul internaţional antirăzboinic, ţinut la Amsterdam, în luna august, la care scriitorului i s-a refuzat viza de intrare în Olanda, îl alege membru în Comitetul internaţional permanent antirăzboinic. În luna septembrie se sărbătoresc patru decenii de activitate literară a lui Gorki. Cu această ocazie scriitorul este de corat cu Ordinul „Lenin". Se înfiinţează Institutul de literatură „Maxim Gorki". Teatrului Academic de Artă din Moscova şi Teatrului Mare Dramatic din Leningrad li se atribuie

numele lui Gorki. Oraşul natal al scriitorului, Nijni-Novgorod, primeşte numele de „Gorki”. Are loc premiera piesei *Egor Bulîciov şi alţii.* În luna octombrie scriitorul pleacă în Italia.

1933 În luna mai revine pentru totdeauna din Italia. Are loc premiera piesei *Dostigaev şi alţii.*

1934 Gorki iniţiază o discuţie în problemele limbii literare. Conduce pregătirile în vederea primului congres al scriitorilor sovietici, care are loc în luna august. În calitate de preşedinte, Gorki deschide congresul, susţine referatul principal şi pronunţă cuvântul de închidere. Scriitorul salută pe Gheorghi Dimitrov, sosit în U.R.S.S. după eşecul procesului intentat lui la Leipzig. Gorki scrie o proclamaţie în apărarea lui E. Thälmann. Se întâlneşte cu H. Wells, sosit în vizită în U.R.S.S.

1935 Este ales în fruntea, delegaţiei scriitorilor sovietici la Congresul Mondial pentru Apărarea Păcii de la Paris. Din cauza bolii, Gorki nu poate însă participa la acest congres. Se întâlneşte cu R. Rolland, sosit în U.R.S.S., şi participă împreună la o serie de întâlniri cu oamenii de cultură şi muncitorii sovietici.

1936 Scriitorul continuă munca la romanul *Viaţa lui Klim Samghin.* Întreţine, ca şi mai înainte, o vastă corespondenţă şi duce o intensă activitate redacţională. La 30 mai se îmbolnăveşte de gripă. Între 6—17 iunie boala se agravează. La 18 iunie scriitorul încetează din viaţă. Mitingul de doliu are loc în Piaţa Roşie din Moscova. Urna cu cenuşa

lui Gorki este îngropată în zidul Kremlinului.

MIRCEA CROITORU

PARTEA ÎNTÂI

I

În fiecare zi, sirena fabricii împroşca asupra cartierului muncitoresc, prin văzduhul pâclos şi îmbâcsit de fum, urletul ei tremurat; răspunzând cu supunere la această chemare, oameni posomorâţi, cu mădularele zdrobite încă de trudă, nedezmorţite încă de somn, ieşeau zoriţi din casele lor scunde şi cenuşii şi dădeau năvală în uliţă, ca nişte gândaci buimăciţi de spaimă. În zorii abia mijind, prin aerul rece, păşeau pe strada desfundată ce ducea către uriaşele carcere de piatră ale fabricii, care îi aştepta sigură de sine, nepăsătoare şi luminând drumul plin de glod prin nenumăraţii săi ochi pătraţi şi năclăiţi. Noroiul plescăia sub paşi. Glasuri toropite încă de somn slobozeau strigăte răguşite; sudălmi şi vorbe de ocară sfâşiau arţăgoase văzduhul, iar de la celălalt capăt al drumului le veneau în întâmpinare alt fel de glasuri: uruitul puternic şi larma necurmată a maşinilor, răsuflarea şuierată, a aburului. Hornurile înalte şi întunecate stăteau de strajă, ursuze şi neîndurate, ridicându-se deasupra cartierului ca nişte uriaşe bâte.

Seara, la asfinţit, când razele sângerii ale soarelui se răsfrângeau ostenite în geamurile caselor, fabrica azvârlea din măruntaiele-i de piatră, ca pe o zgură netrebnică, valuri de oameni înnegriţi de fum, cu feţele mânjite, care se revărsau pe străzi, sticlindu-şi dinţii a foame şi împrăştiind

în jur duhoarea grasă a unsorii de maşini. Acum însă în glasurile lor sunau tresăriri de voioşie, ba chiar de bucurie, la gândul că pentru acea zi isprăviseră cu această istovitoare muncă de ocnaş, şi că acasă îi aştepta cina şi odihna.

Încă o zi înghiţită de fabrică, unde maşinile purtaseră de grijă să stoarcă din muşchii oamenilor toată vlaga câtă le-a fost de trebuinţă. Încă o zi ştearsă fără de urmă din răbojul vieţii şi încă un pas către mormânt; dar acum omul, având înaintea lui bucuria ceasului de odihnă şi alinările cârciumii pline de larmă şi fum, se simţea mulţumit.

În zilele de sărbătoare dormeau până la ceasul zece, după care cei însuraţi şi cu rostul lor îşi îmbrăcau straiele mai bune şi se duceau să asculte liturghia, ocărându-i pe cei tineri pentru nepăsarea lor faţă de biserică. După slujbă se întorceau acasă, mâncau piroşti, apoi se culcau iarăşi şi dormeau până-n seară.

Istoveala strânsă de-a lungul anilor le ucisese pofta de mâncare şi, ca s-o poată aţâţa, beau vârtos, şfichiuindu-şi măruntaiele cu gâlgâituri de votcă tare, care ardea ca focul.

Seara se plimbau agale pe străzi, iar cei care aveau galoşi îi încălţau chiar dacă nu era noroi, şi dacă vreunul avea şi umbrelă de ploaie, o lua cu el, chiar dacă cerul era senin.

Când se întâlneau, vorbeau despre fabrică, despre maşini şi îşi suduiau maiştrii; nu se gândeau şi nu grăiau decât despre lucrurile care erau strâns legate de munca lor. În anosta curgere a zilelor mereu aceleaşi, abia dacă licăreau când şi când răzleţe scânteieri de neputincioasă gândire. Întorşi acasă, se luau la gâlceavă cu nevestele şi adesea porneau să le şmotrească fără a-şi cruţa pumnii. Cei tineri stăteau prin cârciumi sau înjghebau petreceri ba la unul, ba la altul, cântând din armonică, urlând scârbavnice şi deşuchiate cântece, jucând, înjurând şi bând. Vlăguiţi de muncă, toţi se îmbătau degrabă, iar în pieptul lor

mocnea o tulbure şi bolnăvicioasă îndârjire, care îşi căta drum de răbufnire. Şi atunci, agăţându-se de orice prilej care le da putinţa să se descarce de acest simţământ de apăsătoare vrăjmăşie, se luau la harţă din te miri ce şi mai nimic, şi cu o îndârjire de fiară se năpusteau unul asupra celuilalt. Se stârneau încăierări sângeroase, care sfârşeau uneori cu schilodiri grele, ba câteodată chiar cu omoruri.

În legăturile dintre ei, stăruia mai ales o înverşunată duşmănie, care sta veşnic la pândă, tot atât de adânc înrădăcinată ca şi sfârşeala fără de leac ce li se aciuase în mădulare. Se năşteau cu acest beteşug sufletesc pe care-l moşteneau din tată-n fiu şi care-i întovărăşea până la moarte, ca o umbră sinistră, împingându-i de-a lungul vieţii la tot soiul de fapte respingătoare prin cruzimea lor fără de noimă.

În zilele de sărbătoare tinerii se întorceau acasă noaptea târziu, cu hainele ferfeniţite, plini de praf şi de noroi, cu feţele însângerate, fudulindu-se, cu o răutăcioasă mulţumire, că au izbutit să-şi răpună tovarăşii în încăierări, ori dimpotrivă umiliţi, clocotind de mânie sau plângând de jignire, beţi şi vrednici de milă, nenorociţi şi dezgustători. Pe câte unul trebuia să-l aducă acasă taică-său ori maică-sa. Părinţii porneau sa-şi caute feciorii pe uliţe şi când îi găseau doborâţi de băutură pe sub garduri sau prin cârciumi, începeau a-i sudui cumplit, se năpusteau cu pumnii în trupurile lor fleşcăite de rachiu, apoi, mai cu grijă, mai fără, îi lungeau în pat, pentru ca a doua zi, dis-de-dimineaţă, când urletul mânios al sirenei se revărsa iarăşi ca un şuvoi întunecat prin văzduh, să-i trezească din somn, ca să se ducă la lucru.

Crunt îşi băteau şi îşi muştruluiau feciorii, şi totuşi aceste chiolhanuri şi încăierări de tineri li se păreau bătrânilor ceva cu totul firesc, pentru că tot aşa băuseră şi se încăieraseră şi ei, în tinereţea lor, şi tot aşa îi bătuseră şi pe ei, părinţii lor. Aceasta le era viaţa din totdeauna; şi an după an ea curgea

domol, cine ştie unde, ca o apă tulbure, mereu aceeaşi, înlănţuită toată de aceeaşi veche deprindere, adânc înrădăcinată, de a gândi şi a face zi de zi, necontenit, acelaşi lucru; şi nimeni nu năzuia să-i aducă vreo schimbare.

Din când în când se iveau în cartier şi oameni străini. La început atrăgeau luarea-aminte numai prin faptul că veneau din alte părţi; mai târziu stârneau oarecare asmuţire a atenţiei şi prin cele ce povesteau despre locurile pe unde munciseră până atunci; după aceea însă farmecul noutăţii se risipea, pierea, lumea se deprindea cu ei şi nu-i mai deosebea de ceilalţi. Din spusele lor se vedea limpede că viaţa muncitorului era pretutindeni aceeaşi. Şi dacă era aşa, la ce bun şi ce rost mai avea toată vorbăria de prisos?

Dar printre aceşti noi veniţi se găseau şi unii care pomeneau despre anume lucruri nemaiauzite în cartier. Nimeni nu intra în vorbă cu ei, dar toţi ascultau neîncrezători ciudatele lor povestiri. Asemenea glăsuiri stârneau în unii o întărâtare oarbă, în alţii o nelămurită tulburare, în timp ce în sufletele altora trezeau o vagă licărire de speranţă în ceva cu totul nedesluşit şi atunci porneau să bea şi mai amarnic ca de obicei, ca să alunge acest scormonitor şi zădarnic neastâmpăr.

Dacă li se părea că străinul avea în felul lui de a fi ceva neobişnuit, localnicii nu-i iertau îndelungă vreme asemenea meteahnă şi, fără a-şi da seama, se ţineau departe de omul care nu semăna cu dânşii. Le era parcă teamă că într-o bună zi omul acesta ar putea să aducă ceva cu totul neaşteptat în rânduiala de totdeauna a vieţii lor, tulburând-o astfel în curgerea ei de o amarnică monotonie, e drept, cumplit de apăsătoare, dar oricum bine-ştiută. Deprinşi ca viaţa să-i copleşească veşnic cu aceeaşi neînduplecare, nu aşteptau niciun fel de schimbări spre bine, spunându-şi că orice schimbare ar veni nu le-ar putea aduce decât o şi mai grea asuprire.

Astfel, cei din cartier se păzeau cu grijă de oamenii care veneau să le spună ceva nou, ocolindu-i în tăcere.

Şi atunci străinii cu pricina dispăreau, plecând cine ştie unde; sau dacă rămâneau totuşi la fabrică, se vedeau siliţi să ducă o viaţă singuratică, dacă nu izbuteau să se contopească în mulţimea cu acelaşi chip şi aceeaşi asemănare a cartierului…

După ce trăia viaţa aceasta vreme de vreo cincizeci de ani, omul murea.

II

Aşa trăia şi lăcătuşul Mihail Vlasov, un om ursuz, păros, cu nişte ochi mici, care priveau bănuitor pe sub sprâncenele stufoase, cu un surâs răutăcios. Era cel mai bun lăcătuş din fabrică şi omul cel mai voinic din tot cartierul; era colţos cu şefii şi din această pricină câştiga puţin; nu trecea zi de sărbătoare să nu cotonogească pe cineva, din care pricină toţi îl ştiau de frică şi nimeni nu-l iubea. Au încercat unii să-l bată, dar nu le-a mers. Cum vedea că purced să tăbărască asupra-i, Vlasov punea mâna pe o piatră, o scândură sau un drug de fier şi, proptindu-se temeinic pe picioarele răşchirate, îşi aştepta tăcut duşmanii. Chipul lui, năpădit de sub ochi până la gât de un caier de barbă neagră, şi mâinile-i păroase băgau lumea în sperieţi. Oamenii se înfricoşau mai ales de ochii lui mici străpungători, care se învârteau ca două sfredele de oţel, încât oricine îi întâlnea privirea îşi dădea seama că se află în faţa unei puteri sălbatice, care nu ştie ce-i frica şi în orice clipă este gata să lovească fără milă.

— Ei, hai, căraţi-vă, netrebnicilor! mugea cu glas înăbuşit. Prin cetina deasă a părului, care-i acoperea faţa, îi sticleau dinţii mari, galbeni.

Oamenii se trăgeau înapoi spăimântaţi şi se împrăştiau, mormăind neputincioase sudălmi.

— Netrebnicilor! striga el tăios în urma lor, şi în ochi îi scânteia un zâmbet ascuţit ca o sulă. Apoi, ţanţoş, cu capul sus, cu o înfăţişare trufaşă, se lua după ei, întărâtându-i: Ei, care are poftă să se cureţe?

N-avea poftă niciunul.

Vorbea puţin, şi-i plăcea grozav cuvântul „netrebnic”. Aşa le spunea şefilor de la fabrică şi celor de la poliţie şi tot aşa îi spunea şi femeii lui.

— Netrebnico, nu vezi că mi s-au rupt pantalonii?

Deşi fecioru-său, Pavel, împlinise paisprezece ani, lui Vlasov îi veni poftă într-o zi să-i mai tragă o păruială aşa cum se deprinsese. Dar Pavel înşfăcă un baros şi-i spuse tăios:

— Să nu te-atingi de mine!…

— Cum? nu-şi crezu urechilor tatăl, înaintând către băiatul înalt şi subţiratic, întocmai ca o umbră care se lasă asupra unui mesteacăn tânăr.

— Destul! rosti Pavel. De azi înainte nu mă mai las bătut…

Şi ridică barosul.

Tată-său se uită ţintă la el, îşi duse mâinile păroase la spate şi spuse rânjind:

— Bine…

Şi, pufnind cu năduf, adaose:

— Netrebnicule!…

Puţină vreme după aceea, el îi spuse nevesti-si:

— De azi-nainte să nu-mi mai ceri niciun ban! Are să te ţină Paşka…

— Şi tu ai să-ţi bei toţi banii? îndrăzni să întrebe femeia.

— Nu-i treaba ta, netrebnico! Am să-mi iau o ibovnică…

Ibovnică nu şi-a luat, dar de atunci şi până-n clipa morţii, vreme de aproape doi ani, nu s-a mai uitat la fiu-său şi nici n-a mai vorbit cu el.

Avea un câine, un dulău mătăhălos şi lăţos ca şi dânsul. În fiecare zi câinele îl întovărăşea până la fabrică şi în fiecare seară îl aştepta la poartă. În zilele de sărbătoare, Vlasov pornea să colinde prin cârciumi. Umbla tăcut şi scormonea din ochi chipurile oamenilor ca şi când ar fi căutat pe cineva, iar dulăul se ţinea toată ziua după el, măturând pământul cu coada-i mare şi stufoasă. Seara se întorcea acasă beat, se aşeza la masă şi împărţea cu câinele mâncarea din strachină. Nu-l bătea, nu striga la el, dar nici nu-l mângâia niciodată. După cină dacă nevastă-sa nu se grăbea să strângă îndată farfuriile, mătura cu latul palmei tot ce era pe masă, îşi punea dinainte sticla de votcă, îşi rezema spatele de perete şi, plecându-şi pleoapele, începea să urle cu glas răguşit şi cu gura până la urechi un cântec plin de amărăciune. Sunetele jalnice şi dogite i se împotmoleau în mustăţi, împroşcând firimiturile de pâine care rămăseseră agăţate în ele; lăcătuşul îşi netezea barba şi mustăţile cu degetele-i butucănoase şi-i zicea înainte. Cuvintele cântecului se închegau anevoie, tărăgănate şi nedesluşite, iar melodia era aidoma cu urletul haitelor de lupi iarna. Cânta cât avea, votca în sticlă; după aceea se trântea într-o rână pe laviţă, ori lăsa capul pe masă şi dormea aşa, până când îl trezea sirena. Câinele stătea lungit lângă el.

Moartea i s-a tras dintr-o vătămătură. Vreo cinci zile s-a zvârcolit în pat, negru tot la faţă, cu ochii închişi şi scrâşnind din dinţi. Uneori îi spunea nevesti-si:

— Dă-mi şoricioaică, dă-mi otravă.

Doctorul a spus să i se pună cataplasme, adăugând însă că e nevoie de operaţie şi că bolnavul ar trebui dus la spital chiar în ziua aceea.

— Du-te dracului, las’ că mor eu şi fără voi… Netrebnicilor! a hârâit Mihail.

Iar după plecarea doctorului, când nevastă-sa începu să-l roage cu lacrimi în ochi să se lase

operat, el strânse pumnul şi, ridicându-l ameninţător, îi spuse:

— Dacă mă înzdrăvenesc, o să fie vai de pielea ta!

A murit a doua zi dimineaţa, taman în clipa când sirena îi chema pe muncitori la lucru. Zăcea în sicriu cu gura deschisă, dar cu sprâncenele încruntate. După dric, n-au mers decât nevastă-sa, fecioru-său, câinele, bătrânul beţivan şi hoţ Danila Vesovşcikov, care fusese dat afară de la fabrică, şi câţiva cerşetori din cartier. Nevastă-sa a plâns cu lacrimi potolite, dar nu s-a întrecut cu firea; Pavel n-a plâns deloc. Oamenii din cartier, întâlnind convoiul pe uliţă, se opreau şi, făcându-şi semnul crucii, îşi dădeau cu părerea:

— Grozav s-o mai fi bucurând Pelagheia că i-a murit bărbatul…

Unii se grăbeau să facă anume deosebire:

— N-a murit, a crăpat…

După ce sicriul a fost acoperit cu pământ, oamenii au plecat, iar câinele a rămas şi, aşezându-se tăcut pe ţărâna proaspătă, a adulmecat îndelungă vreme mormântul. După câteva zile cineva l-a omorât…

III

La vreo două săptămâni după moartea tatălui său, într-o duminică, Pavel Vlasov s-a întors acasă beat turtă. Bălăbănindu-se, îşi făcu drum cu greu până la laviţa din colţ şi, trântind cu pumnul în masă, întocmai cum făcea bătrânul, strigă către maică-sa:

— Mâncarea!

Mama veni lângă el, se aşeză alături şi-l îmbrăţişă, trăgându-i capul la pieptul ei. El însă,

proptindu-se cu mâna în umărul ei, se împotrivea strigând:

— Hai, maică, hai degrabă!…

— Prostuţule! îi spuse cu blajină mâhnire mama, învingându-i împotrivirea.

— Am să m-apuc şi de fumat! Dă-mi luleaua tatii… mormăi Pavel cu limba împleticită.

Era cea dintâi beţie a lui. Votca îi istovise trupul, dar nu-i înăbuşise conştiinţa şi în capul lui stăruia întrebarea:

„Oare-s beat? Beat cu adevărat?”

Mângâierile maică-sii îl stânjeneau, iar privirea ei tristă îl mişca până-n străfunduri. Îi venea să plângă şi, ca să se înfrângă, căuta să pară mai beat decât era. Mama îi mângâia părul încâlcit şi jilav de sudoare şi-i spunea cu glas domol:

— N-ar fi trebuit să faci asta…

Îl apucă greaţa. O vreme vărsăturile îi scuturară tot trupul; după aceea mama îl culcă în pat şi-i puse pe fruntea palidă un ştergar ud. Se mai limpezise oarecum, dar sub el şi în jurul lui, toate se legănau ca pe valuri; îşi simţea pleoapele ca de plumb, iar în gură avea un gust amar şi greţos; se uita printre gene la maică-sa, la obrazul ei lat, frământând un gând încâlcit:

„Pesemne c-am luat-o prea de timpuriu. Ceilalţi beau şi n-au nimic; mie însă nu-mi prieşte…”

Glasul blând al mamei îi sună în ureche, venind parcă dintr-o mare depărtare:

— Ce sprijin o să am de la tine, dacă ai să te apuci de băutură?…

Băiatul strânse pleoapele şi răspunse:

— Toţi beau…

Mama oftă adânc. Băiatul avea dreptate; ştia şi dânsa că numai la cârciumă puteau să mai afle oamenii o fărâmă de bucurie. Şi totuşi îi spuse:

— Tu să nu bei. Destul a băut taică-tău! A băut şi pentru tine, iar pe mine m-a chinuit îndeajuns… S-ar cădea ca măcar ţie să-ţi fie milă de maică-ta.

Ascultându-i vorbele mâhnite şi pline de blândeţe, Pavel simţi cum îl învăluie aducerile aminte şi-şi dădu seama că tot timpul cât trăise tată-său, mama stătuse tăcută, neluată-n seamă, veşnic zbuciumată, aşteptându-se în toată clipa să fie iarăşi bătută. În vremea din urmă, ferindu-se să dea ochi cu tată-său, Pavel stătuse prea puţin acasă, înstrăinându-se de mamă-sa, şi acum, trezindu-se cu încetul din beţie, se uita la ea cu luare-aminte.

Era o femeie înaltă, adusă puţin de spate, cu trupul sleit de munca fără istov şi de bătăi. Umbla fără să i se audă paşii, oarecum pieziş, cu un umăr împins puţin înainte, strecurându-se parcă prin casă, ca şi când s-ar fi temut sa nu atingă vreun lucru. Faţa-i lată şi ovală, puţin umflată şi brăzdată de cute, era scăldată de lumina ochilor adumbriţi, neliniştiţi şi trişti, cum îi aveau mai toate femeile din cartier. Deasupra ochiului drept o cicatrice adâncă îi ridica uşor sprânceana, ba parcă şi urechea dreaptă era puţin mai sus decât cealaltă, încât chipul ei avea o expresie de continuă încordare, ca şi când ar fi fost mereu speriată, mereu cu urechea la pândă. Prin păru-i des şi negru sclipeau şuviţe argintii. Era o fiinţă blândă, tristă, supusă…

Lacrimile îi curgeau domol pe obraji.

— Nu mai plânge! o rugă Pavel încet. Mi-e sete.

— Ţi-aduc îndată apă cu gheaţă…

Până să se întoarcă, Pavel adormise. Câteva clipe rămase lângă el; cana îi tremura în mână şi bucata de gheaţă se ciocnea uşor de buza de tinichea. Punând cana pe masă, se lăsă tăcută în genunchi, în faţa icoanelor. În geamuri bătea năvalnic bezmetica larmă a vieţii de beţie din cartier. În seara de toamnă întunecată şi umedă, o armonică îşi împrăştia sunetele-i stridente; cineva cânta cât îl ţinea gura; altul răcnea ocări deşuchiate; glasurile necăjite şi ostenite ale femeilor erau pline de nelinişte…

În căsuţa Vlasovilor viaţa era acum mai potolită, mai tihnită decât înainte şi întrucâtva altfel decât în toate celelalte gospodării din cartier. Casa lor era aşezată la capătul străzii, pe malul nu prea înalt, dar prăvălatic al unei mlaştini. O treime din locuinţa era ocupată de bucătărie şi de o odăiţă, despărţite printr-un perete subţire; în odăiţa aceasta dormea mama. Celelalte două treimi alcătuiau o încăpere pătrată cu două ferestre; într-un ungher era patul lui Pavel, în celălalt o masă şi două bănci. Câteva scaune, un scrin pentru albituri, o oglinjoară deasupra, un cufăr pentru haine, un ceas de perete, două icoane în ungherul de sus şi atât.

Pavel făcu tot ce i se cădea unui adevărat flăcău: îşi cumpără o armonică, o cămaşă cu piepţii scrobiţi, o cravată în culori ţipătoare, o pereche de galoşi, un baston, ca să fie aidoma cu toţi tinerii de seama lui. Se ducea la petreceri, învăţă să danseze cadrilul şi polca, sărbătorile venea acasă beat şi de fiecare dată votca nu-i pria de fel. Dimineaţa se scula cu dureri de cap, chinuit de arsuri, galben la faţă şi posomorât.

Într-o zi maică-sa îl întrebă:

— Ei, cum a fost ieri? Ai petrecut bine?

El răspunse necăjit şi morocănos:

— Ia, o plictiseală de moarte! O să m-apuc mai bine de pescuit, ori îmi cumpăr o puşcă.

Muncea cu sârguinţă, nu lipsea de la lucru şi nu fusese amendat niciodată; era tăcut, iar în ochii albaştri, mari ca ochii maică-sii, i se citea o nemulţumire lăuntrică. Nu şi-a cumpărat puşcă şi nici la pescuit nu s-a dus; se vedea bine însă că părăsise calea bătută de ceilalţi; se ducea tot mai rar la petreceri, iar în zilele de sărbătoare, cu toate că pleca de acasă, se întorcea totuşi cu desăvârşire treaz. Veghind cu grijă asupra băiatului, mama văzu că faţa lui smeadă se ascuţea tot mai mult, că în ochi avea o privire din ce în ce mai severă, iar buzele i se strângeau într-o schimă de o ciudată asprime. Părea că ascunde în sine o mânie mută

împotriva cine ştie cui, ori că-l roade vreo boală. Odinioară mai veneau când şi când pe la el tovarăşi de-ai lui; acum însă, văzând că nu-l găsesc niciodată acasă, vizitele lor conteniră. Mama se bucura văzând că fecioru-său nu se mai înhăitează cu flăcăii de la fabrică şi că începe a se deosebi de ei, dar când îşi dădu seama că el căuta cu încăpăţânată stăruinţă să se smulgă cu totul din şuvoiul întunecat al vieţii şi să apuce pe un drum necunoscut, în sufletul ei se furişă un nelămurit simţământ de teamă.

— Poate că nu ţi-e bine, Pavluşa? îl întreba mama uneori.

— N-am nimic, sunt sănătos tun! răspundea el.

— Da' tare mai eşti slab! spunea mama oftând.

Pavel începu să-şi aducă acasă cărţi, pe care le citea pe furiş, şi după aceea le ascundea în tainiţe numai de el ştiute. Uneori îşi scotea însemnări din aceste cărţi pe câte un petic de hârtie, pe care de asemenea îl mistuia de îndată…

Mama şi feciorul se vedeau puţin şi, chiar când se vedeau, nu prea vorbeau. Dimineaţa el îşi bea tăcut ceaiul şi pleca la lucru, la amiază venea la masă, schimbau câteva vorbe lipsite de însemnătate, şi după aceea nu-l mai vedea nimeni până pe seară. Iar seara se spăla cu grijă, mânca, se afunda în cărţile lui şi citea până târziu. În zilele de sărbătoare pleca de dimineaţă şi nu se întorcea acasă decât noaptea târziu. Mama ştia că umblă prin oraş, că se duce la teatru, dar niciun prieten din oraş nu dădea pe la el. I se părea că fecioru-său, cu cât trecea vremea, era tot mai tăcut şi în acelaşi timp băgă de seamă ca uneori el folosea nişte cuvinte noi pe care ea nu le înţelegea, iar cuvintele celelalte, grosolane şi rostite cu ton aspru, cuvinte cu care era deprinsă, dispăreau treptat din vorbirea sa. În purtarea lui se iviră o mulţime de amănunte vrednice de luare-aminte: nu se mai sclivisea de fel, se îngrijea mai mult de curăţenia trupului şi a hainelor, era mai liber şi mai

vioi în mişcări şi întreaga lui înfăţişare era mai firească şi mai blajină. Toate acestea treziră în sufletul mamei o luare-aminte plină de nelinişte. Chiar în atitudinea lui faţă de dânsa se vădea o schimbare: uneori îşi mătura singur camera, în zilele de sărbătoare îşi făcea singur patul şi îndeobşte căuta să-i uşureze cât mai mult munca. Aşa ceva nu se pomenea în tot cartierul…

Într-o zi a adus un tablou, pe care l-a atârnat în perete; erau trei oameni, care mergeau încotrova, voioşi şi sprinteni, vorbind între ei.

— E Hristos după ce a înviat, în drum spre Emaus! o lămuri Pavel.

Mamei îi plăcu tabloul, dar în sinea sa îşi spuse: „Pe Hristos îl cinsteşti, la biserică însă nu te duci…”

Pe un raft frumos meşterit de un tâmplar, tovarăş cu Pavel, sporea mereu numărul cărţilor. Odaia avea acum o înfăţişare plăcută.

Maică-sii îi spunea „dumneata” şi „măicuţă”, iar uneori, vocea lui avea învăluiri de adevărată duioşie:

— Mamă, te rog să nu fi îngrijorată… azi am să mă întorc târziu acasă.

Mama se bucura, când îl auzea vorbind astfel, pentru că îşi dădea seama că în cuvintele lui era o simţire sinceră şi temeinică.

În sufletul ei însă neliniştea creştea zi cu zi. Şi cum timpul nu-i aducea nicio lămurire, inima i se strângea tot mai tare, presimţind că se va întâmpla ceva neobişnuit. Ba uneori simţea furişându-i-se în suflet o pornire de nemulţumire faţă de fecioru-său şi atunci gândea în sine: „Toţi trăiesc ca oamenii, numai el parcă-i un călugăr. Prea e mohorât pentru vârsta lui…”

Alteori îşi spunea:

„Şi-o fi găsit vreo fată?”

Dar dusul fetelor la plimbare cerea bani, iar el îi dădea aproape tot ce câştiga.

Aşa au trecut săptămâni şi luni, aşa s-au scurs pe nesimţite doi ani de viaţă tăcută, ciudată, plină de gânduri nedesluşite şi de tot mai apăsătoare temeri.

IV

Într-o seară, după cină, Pavel trase perdeaua la fereastră şi, aşezându-se pe laviţă, sub lumina lămpii de tinichea care spânzura deasupra capului, în perete, începu a citi.

Mama strânse farfuriile şi, când se întoarse din bucătărie, se apropie încet de dânsul. Ridicând fruntea, el o întrebă din ochi care-i era păsul.

— Nu, Paşa, n-am nimic, venisem numai aşa… se grăbi ea să îngăimeze şi se depărtă, mişcând stânjenită din sprâncene. O clipă rămase neclintită, pe gânduri; apoi, vădit muncită de o frământare, îşi spălă cu grijă mâinile şi veni iarăşi lângă dânsul.

— Vreau să te întreb, spuse ea încetişor, ce tot citeşti tu acolo?

El închise cartea.

— Stai jos, măicuţă…

Mama se lăsă greoi pe laviţă lângă el şi rămase dreaptă, încordată, ca în aşteptarea unui lucru de mare însemnătate.

Încet, fără a se uita la dânsa, Pavel începu a-i vorbi, nu-şi dădea seama nici el de ce, cu glas aspru:

— Citesc cărţi oprite. Oprite, pentru că arată cum este cu adevărat viaţa noastră, a muncitorilor… Sunt tipărite în taină, pe ascuns şi, dacă le-ar descoperi la mine, m-ar băga la închisoare – la închisoare pentru că vreau să aflu adevărul. Ai înţeles?

Ea simţi deodată că i se taie răsuflarea. Se uita la fiu-său cu ochii holbaţi şi i se părea că în faţa ei stă un străin. Vocea lui suna altfel acum, era mai

puternică, mai plină, mai răsunătoare. Îşi trecea degetele peste mustaţa-i subţiratică şi pufoasă şi cu o privire ciudată, strecurată pe sub sprâncene, se uita ţintă într-un colţ al odăii. Ea se înfricoşă de soarta lui şi simţi o învăluire de milă faţă de el.

— Şi pentru ce faci asta, Paşa? îngăimă ea.

El îşi înălţă capul, se uită la ea şi-i răspunse liniştit, cu glasul scăzut:

— Vreau să aflu adevărul.

Glasul lui suna domol, dar hotărât; în ochi îi lucea o scânteie de îndărătnicie. Inima ei de mamă îi spuse în clipa aceea că fiu-său se dăruise pentru totdeauna unui lucru tainic şi înfricoşător. În viaţa ei toate i se păruseră de neînlăturat şi se deprinsese astfel să se supună fără a mai cugeta, încât acum, negăsind niciun cuvânt în inima-i care i se strângea de mâhnire şi durere, nu izbuti să facă altceva decât să izbucnească într-un plâns înăbuşit.

— Nu plânge! îi spuse Pavel, încet, cu duioşie, iar ea avu simţământul că în clipa aceea băiatul îşi lua rămas bun de la ea. Gândeşte-te numai ce viaţă ducem noi. Uite, ai împlinit patruzeci de ani, dar ai putea oare să spui că ai trăit cu adevărat? Tata te stâlcea în bătăi şi abia acum înţeleg că îşi descărca amarul pe spinarea ta, tot amarul unei vieţi care-l strivea, fără să-şi dea seama de unde venea răul cu adevărat. A muncit vreme de treizeci de ani; când a început el să lucreze, fabrica n-avea decât două corpuri de clădiri, şi astăzi are şapte!

Ea îl asculta cu teamă şi nesaţ. Ochii lui scânteiau luminoşi şi minunaţi; sprijinit cu pieptul de masă, se aplecase către dânsa şi, aproape atingându-i obrajii scăldaţi în lacrimi, îşi desfăşura în faţa ei cele dintâi gânduri ale lui despre adevăr, aşa cum îl înţelesese el. Cu tot elanul tinereţii şi cu ardoarea învăţăcelului mândru de cunoştinţele lui şi care crede cu sfinţenie în valoarea lor, Pavel vorbea despre lucruri care i se păreau limpezi şi vorbea nu atât pentru maică-sa, cât pentru a se cerceta pe el însuşi. Câteodată se oprea, căutându-

şi cuvântul şi atunci vedea în faţa lui chipul mâhnit al maică-sii şi ochii ei blajini care îl priveau cu luciri şterse, înceţoşate de lacrimi. Îl priveau plini de teamă şi nedumerire. Îi era milă de maică-sa şi iarăşi începea să-i vorbească, dar acum grăia mai mult despre ea, despre viaţa ei.

— Ce bucurii ai cunoscut tu în viaţă? o întreba el. Ce amintire frumoasă ţi-a rămas din trecutul tău?

Ea asculta şi dădea trist din cap, cuprinsă de o simţire nouă, necunoscută până atunci, dureroasă şi îmbucurătoare în acelaşi timp, o simţire care-i alina şi-i înviora inima atât de chinuită. Pentru întâia oară îi era dat să audă vorbindu-i-se despre ea, despre viaţa ei, şi vorbele acestea îi stârneau gânduri nedesluşite, demult adormite, trezindu-i cu încetul amintirea stinsă a unui simţământ de vagă nemulţumire faţă de viaţă, gânduri şi simţăminte din depărtata ei tinereţe. Vorbise şi dânsa pe vremuri cu prietenele ei despre toate acestea, dar şi ea şi ele se mulţumiseră numai să se plângă; nimeni nu încercase să le arate pentru ce era viaţa lor atât de apăsătoare şi de grea. Şi iată că acum fiu-său stă în faţa ei, iar ea ascultă tot ceea ce îi spun ochii, chipul şi cuvintele lui, şi îi tresaltă inima de bucurie şi este mândră de el, pentru că a înţeles cu adevărat viaţa maică-sii, pentru că îi vorbeşte de durerile şi de suferinţele ei, pentru că o compătimeşte.

Mamele n-au parte de milă.

Ştia asta. Tot ce-i spunea fiu-său despre viaţa femeii erau adevăruri amare, pe care ea le cunoştea prea bine şi de aceea simţea cum îi zvâcnea în piept un mănunchi de simţăminte ce-i încălzea tot mai tare inima cu alinări pe care nu le cunoscuse până atunci.

— Şi ce ai de gând să faci? întrebă ea, întrerupându-l.

— Să învăţ şi după aceea să-i învăţ şi pe alţii! Noi, muncitorii, trebuie să învăţăm. Trebuie să

aflăm, trebuie să înţelegem de ce e atât de grea viaţa noastră.

Se bucura văzând că în ochii lui albaştri, totdeauna severi şi gravi, acum ardeau lumini de duioşie şi blândeţe. Pe buzele ei se ivi un zâmbet de blajină mulţumire, deşi printre cutele obrajilor se prelingeau încă lacrimile într-o uşoară tremurare. În sufletul ei se dădea o luptă între simţământul de mândrie pentru fecioru-său, care ştie să vadă atât de limpede suferinţele vieţii şi între simţământul de teamă, fiindcă nu putea să uite că-i atât de tânăr, că vorbeşte altfel decât toţi ceilalţi şi că a hotărât să înfrunte de unul singur vrăjmăşia acestei vieţi cu care şi ea şi toţi ceilalţi se obişnuiseră. Ar fi vrut să-i spună: „Dragul meu drag, ce ai să poţi face tu singur?”

Îi era teamă, însă, că după aceea nu va mai avea bucuria de a-şi putea preţui atât de mult feciorul, care deodată i se înfăţişase atât de înţelept… deşi întrucâtva înstrăinat.

Văzând zâmbetul de pe buzele mamei, încordarea cu care îl asculta, dragostea din ochii ei, Pavel îşi spunea că izbutise s-o facă a înţelege adevărul despre care îi vorbise şi acest simţământ de tinerească mândrie pentru puterea cuvântului său îi sporea încrederea în propriile lui forţe. Înfierbântat, el îşi urma firul vorbei, uneori zâmbind, alte dăţi încruntându-se; câteodată, în cele ce spunea el, răzbătea ura, dând cuvintelor un sunet de îndârjire şi atunci mama clătina speriată din cap şi întreba în şoaptă:

— Aşa să fie, oare, Paşa?

— Aşa! răspundea el cu o hotărâre de neclintit.

Şi-i vorbea despre oamenii care, dorind binele poporului, semănau adevărul, şi tocmai de aceea duşmanii vieţii îi înhăţau ca pe nişte fiare sălbatice, îi aruncau în temniţe, îi trimiteau la ocnă…

— Am văzut şi eu asemenea oameni! izbucni el cu înflăcărare. Sunt cei mai buni oameni din lume.

Mama însă, când se gândea la oamenii aceştia, simţea în inima ei o zvâcnire de teamă şi iarăşi voia să-l întrebe: „Aşa să fie, oare?”

Dar nu cuteza şi, ţinându-şi răsuflarea, asculta spusele lui despre oamenii aceia pe care ea nu putea să-i înţeleagă şi care îl învăţaseră pe fiu-său să gândească şi să vorbească lucruri atât de primejdioase pentru el. Întru târziu îi spuse:

— Nu mai e mult şi se luminează de ziuă; ar fi bine să te culci şi să dormi puţintel!

— Am să mă culc îndată! încuviinţă el. Şi, aplecându-se către dânsa, o întrebă: M-ai înţeles?

— Te-am înţeles! răspunse ea, într-un oftat. O podidiră iar lacrimile şi adaose printre sughiţuri: Ai să te prăpădeşti!

El se ridică, făcu câţiva paşi prin odaie, apoi rosti:

— Ei, uite, acum ştii ce fac şi unde mă duc; ţi-am spus totul! Te rog, mamă, dacă mă iubeşti, nu mă opri!…

— Băiatul meu drag! izbucni ea. Poate că era mai bine pentru mine să nu fi ştiut nimic!

El îi luă mâna şi o strânse cu putere în mâinile lui.

Cuvântul „mamă”, pe care îl rostise cu atâta tărie şi căldură şi această neobişnuită şi ciudată strângere de mâna o zguduiră.

— N-am să-ţi stau în cale cu nimic, îl încredinţă ea cu glas întretăiat. Numai să te păzeşti, dragul meu, să te păzeşti!

Şi cum nu ştia să spună de care lucru anume trebuie să se păzească, adăugă cu mâhnire:

— Slăbeşti mereu…

Şi, cuprinzându-i trupul voinic şi zvelt într-o privire caldă, duioasă, începu a vorbi zorit, cu glas scăzut:

— Bine. Fie şi aşa! Întocmeşte-ţi viaţa cum vrei, eu n-am să mă amestec. Atâta numai te rog: nu vorbi cu orice om, fără nicio fereală! Oamenii se urăsc unii pe alţii şi trebuie să te păzeşti de ei!

Sunt lacomi şi pizmaşi. În orice clipă sunt gata să facă un rău. Când te-oi apuca să-i arăţi aşa cum sunt şi să-i judeci, au să prindă ură pe tine şi au să te răpună!

Pavel stătea în uşă şi asculta vorbele ei pline de amărăciune; când conteni maică-sa, el îi răspunse zâmbind:

— Oamenii sunt răi, e adevărat. Dar de când am aflat că în lumea aceasta este un adevăr, mi se pare că şi oamenii sunt mai buni!…

Zâmbi iarăşi şi urmă:

— Cum s-a întâmplat asta, nu înţeleg nici eu! Când eram copil mă temeam de toţi oamenii; când m-am mai mărit, am început să-i urăsc, pe unii din pricina ticăloşiei lor, pe alţii nici eu nu ştiu pentru ce, aşa, fără o pricină anume! Acum însă toţi mi se par altfel. Să fie mila care glăsuieşte în mine? Nu pot să-mi dau seama; ştiu numai că mi s-a mai îmblânzit inima de când am aflat că nu toţi sunt vinovaţi de ticăloşenia lor…

O vreme stătu tăcut, ca şi când ar fi ascultat un glas lăuntric; după aceea urmă domol, copleşit de gânduri:

— Şi iaca aşa îşi croieşte drum adevărul.

Cu ochii ţintiţi asupra lui, mama îi spuse aproape în şoaptă:

— O, Doamne, tare te-ai mai schimbat, şi asta nu-i a bine!

După ce Pavel se culcă şi adormi, mama se sculă încetişor din pat şi se apropie de el. Dormea cu faţa în sus şi pe perna albă i se lămurea limpede chipul smead, aspru, cu trăsături îndărătnice. Cu mâinile strânse la piept, desculţă, numai în cămaşă cum era, mama se opri la căpătâiul lui; buzele i se mişcau fără glas, iar din ochi i se prelingeau încet şi rar, una după alta, lacrimi mari şi tulburi..

După aceea îşi reluară viaţa lor tăcută, simţindu-se laolaltă foarte departe şi totodată foarte aproape unul de altul.

V

Odată, într-o zi de sărbătoare care se nimerise să cadă în mijlocul săptămânii, Pavel, pregătindu-se de plecare, o vesti pe maică-sa:

— Sâmbătă îmi vin nişte oaspeţi din oraş.

— Din oraş? repetă mama şi deodată o podidi plânsul.

— Dar ce este, mamă? întrebă Pavel cu nemulţumire.

Ştergându-şi faţa cu şorţul, ea răspunse suspinând:

— Nu ştiu, aşa…

— Ţi-e frică?

— Mi-e frică! mărturisi ea.

El se aplecă şi, privind-o drept în faţă, îi spuse aspru şi răspicat, cum vorbea odinioară taică-său:

— Uite, frica asta e nenorocirea noastră! Iar cei ce ne poruncesc se folosesc de frica noastră şi caută să vâre şi mai straşnic spaima-n noi.

Mama îi răspunse cu glas tânguitor:

— Nu te supăra! Cum să nu-mi fie frică. Toată viaţa într-o frică am dus-o – mi-e sufletul năpădit de frică!

El îi răspunse cu glas potolit şi mai blajin:

— Iartă-mă, dar altfel nu se poate!

Şi plecă.

Trei zile mama se zbătu într-o adâncă îngrijorare; inima înspăimântată i se oprea parcă în loc, de câte ori îşi aducea aminte că în casa lor vor veni nişte oameni străini, înfricoşători. Doar ei erau cei care îi arătaseră feciorului drumul pe care mergea el acum…

Sâmbătă seara, Pavel se întoarse de la fabrică, se spălă, îşi schimbă hainele şi, plecând iarăşi, îi spuse ocolindu-i privirea:

— Dacă vin, spune-le că mă întorc îndată. Şi te rog să nu-ţi fie teamă…

Pe ea o podidi o sfârşeală în tot trupul şi se lăsă pe laviţă. Feciorul o privi posomorât şi-i propuse:

— Poate că ar fi mai bine… să te duci undeva?

Ea simţi obida cuprinzându-i sufletul. Clătină din cap în semn de împotrivire şi spuse:

— Nu! De ce adică?

Era către sfârşitul lui noiembrie. Peste zi ninsese; fulgi mărunţi şi deşi acoperiseră pământul îngheţat şi acum se auzea scârţâitul omătului sub paşii băiatului care se depărta. Afară întunericul de nepătruns se lipise de geam, ca un ochi neclintit, care pândeşte cu vrăjmăşie pe cineva. Mama şedea pe laviţă cu mâinile sprijinite şi aştepta cu ochii aţintiţi către uşă…

I se părea că nişte răufăcători îmbrăcaţi în haine ciudate se furişau prin beznă spre casă, încovoindu-se şi strecurând priviri piezişe în toate părţile. Pe unul îl şi simţea cum dă târcoale casei, îl auzea pipăind şi bâjbâind pereţii cu mâinile.

Se auzi o şuierătură. La început pluti prin întuneric, şerpuind ca un şuvoi subţire, trist şi melodios, rătăci nehotărât prin beznă căutând parcă ceva, se apropie… şi, deodată, se mistui sub fereastră, ca şi când s-ar fi înfipt în peretele de lemn.

În tindă se auzi tropăit şi târşit de picioare; mama tresări şi, înălţând sprâncenele cu încordare, se ridică.

Uşa se deschise. În odaie se ivi mai întâi un cap cu o uriaşă cuşmă miţoasă; după aceea, aplecându-se ca să nu se lovească de pragul de sus, se strecură încetinel un trup de vlăjgan care, desfăşurându-se în toată înălţimea, ridică fără grabă mâna dreaptă şi, după ce răsuflă cu mare larmă, din străfunduri, grăi cu glas puternic şi adânc:

— Sară bună!

Mama înclină din cap fără cuvânt.

— Da’ Pavel nu-i acasă?

Cu mişcări domoale, omul îşi scoase scurta îmblănită, ridică un picior şi scutură cu căciula omătul de pe cizmă, repetă mişcarea şi cu piciorul celălalt, îşi azvârli căciula într-un ungher şi, cumpănindu-se pe picioroangele-i de lungan, intră în odaie. Se îndreptă către un scaun, îl cercetă, ca şi când ar fi vrut să se încredinţeze că era îndeajuns de tare, în cele din urmă se aşeză şi, punându-şi palma la gură, căscă. Avea capul rotund ca o bilă, părul tuns mărunt, obrazul ras proaspăt, mustăţile stufoase şi cu vârfurile pleoştite. Îşi roti cu luare-aminte ochii cenuşii şi bulbucaţi prin tot cuprinsul odăii, apoi îşi puse picior peste picior şi, legănându-se pe scaun, întrebă:

— E căsuţa voastră, ori staţi cu chirie?

Mama, care se aşezase în faţa lui, răspunse:

— Stăm cu chirie.

— Nu-i prea grozavă! îşi dădu cu părerea.

— Paşa vine îndată, aşteaptă-l puţintel! îl rugă ea cu glas scăzut…

— Iacătă că-l adăst! răspunse cu glas domol lunganul.

Liniştea lui, vocea blândă, faţa deschisă şi cinstită, toate laolaltă îi dădură mamei oarecare curaj. Omul o privea făţiş şi cu bunăvoinţă; în adâncul ochilor lui limpezi licărea o scânteie jucăuşă, iar întreaga lui făptură colţuroasă, puţintel adusă de spate şi cu picioarele atât de lungi, avea ceva hazliu şi atrăgător. Purta o bluză albastră şi nişte nădragi negri, vârâţi în cizme. Ea voia să-l întrebe cine e, de unde vine, de când îl cunoaşte pe feciorul său, dar tocmai atunci străinul se opri din legănarea lui şi, aplecându-se adânc către ea, o întrebă:

— Dar cine ţi-a zdrelit fruntea, nană?

Îi vorbise cu blândeţe, cu o sclipire de zâmbet senin în ochi, dar pentru femeie întrebarea însemnase o pricină de jignire. Îşi strânse buzele

şi, după un scurt răstimp de tăcere, întrebă cuviincios, dar cu răceală în glas:

— Da' ce te priveşte asta, maică?

El se săltă cu tot trupul către dânsa:

— Nu te supăra, păcatele mele! Te-am întrebat pentru că şi maică-mea, cea care m-a luat de suflet, avea o zdrelitură la cap taman ca dumneata. O lovise, ca să vezi dumneata, ibovnicul cu un calapod, că era ciubotar. Ea spălătoreasă, el ciubotar. L-a găsit nu ştiu pe unde, după ce mă înfiase pe mine; l-a găsit spre jalea şi pacostea ei, că era un beţivan şi jumătate. Ce-o mai bătea, sărmana de dânsa! De groază mi se încrâncena carnea pe mine.

Faţă de o mărturisire aşa de sinceră, mama se simţi dezarmată, ba chiar se mai gândi că Pavel ar putea să se supere pentru că răspunsese atât de neprietenos acestui om ciudat. Deci, cu un zâmbet de vinovăţie, lămuri:

— Nu m-am supărat, dar ai întrebat prea… aşa… de-a dreptul! E o amintire de la bărbăţelul meu, Dumnezeu să-l ierte! Nu cumva eşti tătar?

Omul îşi bălăbăni scurt picioarele şi zâmbi atât de larg, că până şi urechile i se mişcară, parcă mai înspre ceafă. Apoi rosti grav:

— Pân-acuma, nu.

— După grai, parcă n-ai fi rus! îşi explică bănuiala, zâmbind şi ea, căci îi înţelesese tâlcul glumei.

— Graiul meu e mai dulce decât cel rusesc! spuse musafirul, dând din cap cu veselie. Sunt hohol[13] din oraşul Kanev.

— Şi demult eşti prin părţile noastre?

— Apăi s-a împlinit anul de când am venit în târg, iar acum o lună am intrat la fabrică. Am găsit oameni tare de treabă, de pildă feciorul dumitale şi alţii ca el. Am să rămân aici, adăugă el, ciupindu-şi mustaţa.

Mama era bucuroasă acum de cunoştinţa acestui om şi, în dorinţa de a-l răsplăti într-un fel pentru

vorba pe care o spusese adineauri despre Pavel, îl întrebă:

— Poate vrei un ceai?

— Cum adică, să mă ospătez aşa, de unul singur? zise el săltând din umeri. Las' să vie şi ceilalţi şi atunci poţi să ne tot ospătezi…

Vorbele acestea stârniră iarăşi în inima mamei temerile de mai-nainte.

„Ce bine ar fi să fie toţi ca el", îşi spuse ea cu o dorinţă fierbinte.

Iarăşi se auziră paşi în tindă, uşa se şi deschise de îndată şi mama se ridică din nou în picioare. Spre mirarea ei însă, în bucătărie intră o fată de statură potrivită, cu o faţă simplă de ţărancă şi cu părul bălai împletit într-o coadă groasă. Întrebă cu o voce aproape şoptită:

— N-am întârziat cumva?

— Nu, fii pe pace! răspunse hoholul, care stătea în pragul uşii de la odaia din faţă. Pe jos venit-ai?

— Fireşte! Dumneata eşti mama lui Pavel Mihailovici? Bună seara! Pe mine mă cheamă Nataşa…

— Şi după tată? o întrebă mama.

— Vasilievna. Iar pe dumneata?

— Pelagheia Nilovna.

— Ei, iată că am făcut cunoştinţă!…

— Da! spuse mama cu un suspin uşor şi, zâmbind, cercetă fata din ochi.

Ajutând-o să se dezbrace, hoholul o întrebă:

— E frig afară?

— Pe câmp e cumplit de frig! Bate-un vânt…

Avea o voce plină, limpede, gura mică, rotundă şi toată făptura ei era durdulie, fragedă. Se dezbrăcă, îşi frecă tare obrajii rumeni cu mâinile-i micuţe, stacojii de frig şi intră cu grabă în odaie, tropăind zgomotos cu tocurile ghetelor.

„Umblă fără galoşi!" îşi spuse mama.

— Da-a, zise fata tărăgănat, biruindu-şi o înfiorare. M-a pătruns-cam tare frigul… U-uf!…

— Uite, aţâţ îndată cărbunii în samovar şi ai să te dezmorţeşti cu un ceai fierbinte! se însufleţi deodată mama, trecând cu grabă în bucătărie. Numaidecât!…

I se părea că o cunoştea demult pe fata aceasta şi că o iubea cu o caldă şi duioasă dragoste de mamă. Zâmbind, asculta cu luare-aminte cele ce se vorbeau în odaie.

— De ce eşti aşa de trist, Nahodka? îl întrebă fata pe hohol.

— Ştiu eu?… grăi el tărăgănat. Mă uitam adineauri la văduva asta, la privirea ei atât de blândă şi mi-a venit aşa, un gând: poate că şi mama o fi având ochii la fel cu ea. Ştii, mă gândesc adesea la maică-mea şi tot îmi vine a crede că trăieşte încă.

— Spuneai doar că a murit.

— A murit maică-mea, cea care m-a înfiat. Acum însă vorbesc despre mama mea, cea adevărată. Mă gândesc că o fi umblând cu cerşitul pe undeva, prin Kiev, că o fi bând votcă şi când s-o fi îmbătând, poliţiştii or fi lovind-o cu laba peste gură.

„Sărăcuţul de el!” gândi mama şi oftă.

Nataşa începu a vorbi în şoaptă, cu grabă şi înfrigurare.

Apoi se auzi iarăşi glasul lui puternic:

— Ehe, eşti încă tânără, tovărăşico, mai ai multe de învăţat. Să naşti un copil şi să faci din el un om – e grea treabă, darmite să-l mai şi înveţi ce-i aceea binele! Asta-i şi mai greu.

„Ian te uită!” se minună în sinea ei mama, cuprinsă de o puternică dorinţă de a-i spune omului acestuia o vorbă de mângâiere, dar tocmai atunci se deschise încet uşa şi intră în odaie Nikolai Vesovşcikov, cunoscut de toată lumea ca un om peste seamă de ursuz, feciorul bătrânului hoţ Danila. Cum se ţinea totdeauna departe de lume, oamenii îl luau mereu în zeflemea. Mama îl întrebă mirată:

— Ce-i cu tine, Nikolai?

El îşi şterse cu palma lată obrazul ciupit de vărsat şi cu pomeţii ieşiţi, apoi, fără niciun cuvânt de bun găsit, întrebă cu glas înăbuşit:

— Pavel e acasă?

— Nu.

Prin uşa deschisă aruncă o privire în odaia din faţă şi după aceea intră spunând:

— Bună seara, tovarăşi…

„Şi ăsta?" se gândi mama cu ciudă şi rămase peste măsură de mirată când văzu că Nataşa îi întinde veselă şi bucuroasă mâna.

Apoi mai veniră doi flăcăi, aproape nişte băieţandri. Pe unul dintre ei îl cunoştea, era nepotul bătrânului Sizov – muncitor la fabrică; îl chema Feodor şi avea faţa lunguiaţă, fruntea înaltă şi părul creţ. Pe celălalt – un băiat sfios cu părul lins – nu-l cunoştea, dar nici el nu-i dădu nicio pricină de îngrijorare. În sfârşit veni şi Pavel însoţit de doi tineri pe care ea îi ştia, amândoi lucrători la fabrică. Băiatul îi spuse cu duioşie:

— Ai pus samovarul? Foarte bine, îţi mulţumesc!

— Să cumpăr poate o sticluţă de votcă! propuse ea, neştiind cum să-şi arate mulţumirea pentru un lucru, pe care nu putea încă să şi-l lămurească.

— Nu-i nevoie! răspunse Pavel, cu un zâmbet cald.

Deodată prin mintea ei trecu gândul că Pavel înadins o făcuse să creadă că adunarea aceasta e primejdioasă, ca să-şi râdă de temerile sale.

— Ăştia sunt oamenii tăi prigoniţi de lege? întrebă ea încetişor.

— Ăştia-s! răspunse el, trecând în odaie.

— Măi, băiete, măi!… îi răspunse ea, petrecându-l cu privirea până ce intră în odaie, iar în sine, adăugă plină de îngăduinţă: „Tot copil a rămas!"

VI

Când samovarul dădu în clocot, mama îl aduse în odaie. Musafirii şedeau strânşi în jurul mesei, iar Nataşa, cu o carte în mâna, se aşezase în colţ, sub lampă.

— Ca să înţelegem de ce oamenii duc o viaţă atât de rea… glăsuia Nataşa.

— Şi de ce ei înşişi sunt atât de răi, strecură un cuvânt hoholul.

— …Trebuie să vedem mai întâi cum a fost viaţa lor la început…

— Apoi vedeţi, dragii mamii, vedeţi! murmură mama, opărind ceaiul.

Toţi tăcură deodată.

— Ce-ai spus, mamă? întrebă Pavel, încruntând sprâncenele.

— Eu? întorcându-se către ei şi văzând că toţi o privesc, mama lămuri cu sfială: Vorbeam şi eu aşa, pentru mine; am zis că adicătelea să vedeţi!

Nataşa râse, zâmbi şi Pavel, iar hoholul spuse!

— Mulţumesc, nană, pentru ceai!

— Nici nu l-ai băut încă şi te-ai şi pornit pe mulţumiri! răspunse ea şi, uitându-se la Pavel, întrebă: Vă stânjenesc?

Răspunse Nataşa:

— Cum s-ar putea oare ca dumneata, gazda, să-ţi stânjeneşti oaspeţii? şi o rugă cu glas de copil alintat: Hai, măicuţă scumpă şi bună, dă-mi repejor un ceai, că tremur toată, mi-au îngheţat picioarele sloi!

— Iacă-ndată! răspunse mama cu grabă.

După ce bău o ceaşcă de ceai, Nataşa răsuflă adânc, îşi aruncă peste umăr coada de păr bălai şi începu a citi dintr-o carte cu scoarţe galbene şi cu poze. Mama turna ceai, străduindu-se să nu facă zgomot cu paharele şi urmărea cu luare-aminte vorba curgătoare a fetei. Glasul ei sonor se îmbina

cu cântecul melancolic al samovarului. Ca o panglică minunată se desfăşura în odaie povestea omului primitiv, care trăia prin peşteri şi ucidea fiarele cu unelte de piatră. Era ca un basm şi de câteva ori mama căută privirea lui Pavel, ca să-l întrebe: Ce-i oare neîngăduit în povestea asta? Curând însă ea osteni urmărind firul istorisirii şi începu a-şi cerceta din ochi oaspeţii, fără ca dânşii, şi fără ca fecioru-său, să bage de seamă.

Pavel şedea alături de Nataşa; era cel mai chipeş dintre toţi. Aplecată asupra cărţii, Nataşa îşi îndrepta mereu firele de păr care-i cădeau întruna pe tâmple. Din când în când ridica ochii de pe carte şi, coborând puţin glasul, adăuga ceva de la ea, dând din cap întru sprijinirea celor ce spunea şi plimbându-şi cu drag privirea pe feţele ascultătorilor. Aplecat înainte, cu pieptul sprijinit pe marginea mesei, hoholul se uita cruciş, încercând să-şi vadă sfârcurile mustăţilor, zburlite din pricină că şi le ciupea necontenit. Vesovşcikov şedea pe scaun cu palmele proptite pe genunchi, drept şi ţeapăn ca un băţ; iar faţa-i ciupită, fără sprâncene, cu buze subţiri, era neclintită ca o mască. Cu ochii mici, abia întredeschişi, îşi privea neîntrerupt, fără a clipi, chipul oglindit în alama lucioasă a samovarului şi părea că nici nu respiră. Micul Fedea, urmărind lectura, mişca din buze fără glas, de parcă ar fi repetat pentru sine cuvintele din carte, iar tovarăşul lui, cu spatele încovoiat, cu coatele pe genunchi şi cu obrajii sprijiniţi în palme, zâmbea îngândurat. Unul dintre cei doi flăcăi, care veniseră odată cu Pavel, avea părul roşcat, cârlionţat, ochii verzi şi vioi, şi voia pesemne să spună ceva, pentru că se frământa pe loc, plin de nerăbdare; celălalt, cu părul auriu, tuns foarte scurt, îşi mângâia mereu capul cu palma şi se uita ţintă în podea, încât nici nu i se vedea faţa. În odaie domnea o atmosferă deosebit de plăcută. Mama se simţea şi ea cucerită de această atmosferă fără seamăn, pe care nu o cunoscuse până atunci

şi, legănată de murmurul glasului Nataşei, îşi aducea aminte de gălăgioasele petreceri din tinereţea ei, de flăcăii care totdeauna duhneau a votcă, de vorbele lor deşuchiate, de neobrăzatele lor glume. Îşi aducea aminte de toate astea şi i se strângea inima sub povara unei covârşitoare mile pentru tinereţea ei trecută fără rost.

Îşi aduse aminte cum o peţise răposatul. Odată, la o petrecere, a prins-o în tinda întunecată şi, înghesuind-o în perete cu tot trupul, a întrebat-o cu glas înăbuşit şi morocănos:

— Vrei să te măriţi cu mine?

Ea se simţea jignită, umilită, iar el îi frământa sânii care o dureau, şi-i răbufnea în obraz răsuflarea lui fierbinte, dospită, gâfâită. A încercat să scape din strânsoare, smucindu-se înlături.

— Încotro? mârâi el. Hai, răspunde!

Copleşită de ruşine şi mânie, dânsa tăcuse.

Cineva a deschis uşa tindei şi atunci el îi dădu drumul fără grabă, spunându-i:

— Duminică trimit peţitoarea…

Şi a trimis-o.

Mama închise ochii, suspinând adânc.

— N-am nevoie să ştiu cum au trăit oamenii în trecut, ci cum trebuie să trăiască acum! izbucni deodată în odaie glasul nemulţumit al lui Vesovşcikov.

— Aşa-i! întări şi roşcovanul, ridicându-se în picioare.

— Nu sunt de aceeaşi părere! strigă Fedea.

Urmă o dezbatere înfierbântată; cuvintele fâlfâiau ca nişte limbi de flăcări într-un foc de vreascuri, noaptea. Mama nu înţelegea pentru ce strigau aşa. Toţi erau învăpăiaţi la faţă, dar niciunul nu se înverşuna, nici unuia nu-i scăpa vreo vorbă măcar, de soiul acelor ocări grosolane cu care fusese ea deprinsă.

„Se sfiesc de domnişoara”, hotărî mama în sinea ei.

Îi plăcea înfăţişarea sfătoasă a Nataşei, care-i urmărea pe toţi, fără a-i slăbi din ochi, de parcă toţi flăcăii aceştia ar fi fost nişte copii pe lângă dânsa.

— Staţi puţin, tovarăşi! îi opri ea deodată. Şi toţi tăcură, cu ochii aţintiţi la ea.

— Dreptatea este de partea celor care spun că noi trebuie să ştim totul. Trebuie să ne pătrundem de lumina înţelepciunii şi să aprindem făclia noastră de la flacăra ei, pentru ca cei din întuneric să ne vadă; trebuie să venim cu răspunsuri drepte şi cinstite la orice întrebare. Trebuie să cunoaştem tot adevărul şi toată minciuna…

Hoholul asculta şi dădea din cap în tact cu vorbele fetei. Vesovşcikov, roşcovanul şi celălalt muncitor adus de Pavel se strânseră tustrei unul în altul; mama nu-i prea vedea cu ochi buni, deşi n-ar fi ştiut spune nici ea pentru ce anume.

Când Nataşa sfârşi, se ridică Pavel şi întrebă cu glas liniştit:

— Oare singura noastră năzuinţă este să ne îndestulăm pântecul? Nu, îşi dădu el însuşi răspunsul, aruncând o privire hotărâtă către grupul celor trei. Noi trebuie să dovedim celor care ne apasă grumazul şi ne iau lumina, că vedem totul, că nu suntem nişte proşti, nişte vite, că vrem nu numai să ne hrănim omeneşte, ci şi să trăim omeneşte şi să ducem o viaţă cu adevărat omenească! Noi trebuie să arătăm duşmanilor noştri că viaţa aceasta de ocnă, în care ei ne ţin cu silnicie, nu ne împiedică să ne îmbogăţim mintea, ridicându-ne până la nivelul lor, ba chiar mai sus decât ei!…

Mama îl asculta şi i se umplea inima de mândrie că feciorul ei vorbea atât de frumos.

— Oameni cu pântecul sătul sunt destui, dar oameni cinstiţi nu prea întâlneşti, spunea hoholul. Peste mocirla acestei vieţi de putreziciune, noi trebuie să clădim o punte care să ducă spre lumea viitorului, spre lumea în care va domni omenia,

spre lumea adevăratei bunătăţi. Aceasta este datoria noastră, tovarăşi.

— Când bate ceasul luptei, nu-ţi mai arde să-ţi oblojeşti rănile! se împotrivi cu voce surdă Vesovşcikov.

Trecuse de miezul nopţii, când începură să se împrăştie. Vesovşcikov şi roşcovanul au plecat cei dintâi şi asta de asemenea nu i-a plăcut mamei.

„Ian te uită ce grăbiţi mai sunt!" gândi ea, înclinând din cap cu răceală, când aceştia îşi luară rămas bun.

— Mă întovărăşeşti, Nahodka? întrebă Nataşa.

— Negreşit! răspunse hoholul.

În timp ce Nataşa se îmbrăca în bucătărie, mama îi spuse:

— Cam subţiori ciorăpei pentru asemenea vreme! Îmi dai voie să-ţi împletesc eu o pereche de ciorapi de lână?

— Mulţumesc, Pelagheia Nilovna, dar ciorapii de lână cam zgârie, precât mi se pare! răspunse Nataşa râzând.

— N-ai grijă, cum ţi-i împletesc eu n-au să te zgârie! o încredinţă Vlasova.

Nataşa se uita la ea cu ochii puţin subţiaţi printre pleoape şi, sub privirea ei stăruitoare, mama se simţi oarecum descumpănită.

— Iartă-mă, sunt o neroadă, dar ţi-am vorbit din toată inima!… adăugă ea aproape în şoaptă.

— Ce bună eşti! îi răspunse Nataşa tot aşa de încet şi-i strânse cu grabă mâna.

— Noapte bună, nană! îşi luă rămas bun hoholul, privind-o drept în ochi; apoi se încovoie de spate şi ieşi în tindă în urma Nataşei.

Mama se uita la fecioru-său, care stătea în pragul uşii zâmbind.

— De ce râzi? îl întrebă ea stânjenită.

— Aşa, sunt vesel!

— Fireşte, sunt bătrână şi proastă, dar tot pot să-mi dau şi eu seama când e vorba de o treabă bună! zise ea cu oarecare obidă în glas.

— Atunci e cum nu se poate mai bine! răspunse el. Dar acum ar trebui să te duci la culcare, e cam târziu!…

— Am să mă culc, mă culc îndată!

Se învârtea în jurul mesei, strângând ceştile de ceai; era mulţumită şi avea faţa transpirată de căldura plăcutei tulburări pe care o simţea la gândul că totul a fost aşa de frumos şi s-a sfârşit atât de bine.

— Bun ţi-a fost gândul să-i chemi, Pavluşa! mărturisi ea. Şi tare mi-a plăcut hoholul! Iar domnişoara – ce fată deşteaptă! Cine-i fata asta?

— E învăţătoare! răspunse scurt Pavel, plimbându-se prin odaie.

— Eh, sărmana de ea! Sărăcuţ îmbrăcată, grozav de sărăcuţ! Şi nu-i mare lucru să răceşti. Da' părinţii încotro şi pe unde-i sunt?

— La Moscova! grăi Pavel şi, oprindu-se în faţa maică-sii, urmă tainic şi grav:

— Uite ce-i cu ea: taică-său e om bogat, face negoţ de fierărie şi are câteva case. Văzând-o că a apucat pe drumul acesta, a alungat-o de acasă. A fost crescută în puf, a fost răsfăţată, i s-au făcut toate poftele şi, iată, acum porneşte noaptea, singură, pe jos, cale de şapte verste…

Mama se opri, cuprinsă de uimire. Stătea în mijlocul odăii cu sprâncenele ridicate a mirare şi se uita fără glas la fecioru-său. După un răstimp întrebă încet:

— Şi se duce atâta cale, până la oraş?

— Da.

— Doamne, Doamne! Şi nu-i e frică?

— Uite că nu! surâse Pavel.

— Dar ce nevoie era să plece? Să fi rămas la noi peste noapte. O culcam cu mine!

— Nu se poate! Mâine dimineaţă s-ar fi putut s-o zărească cineva aici şi tocmai de asta trebuie să ne păzim cu orice chip.

Mama privi îngândurată pe fereastră şi întrebă cu glas coborât:

— Nu înţeleg, Paşa, ce e primejdios şi, neîngăduit în ceea ce faceţi voi? Că doar nu-i nimic rău în asta, nu-i aşa?

Nu era deloc sigură pe cele ce spunea şi tocmai de aceea aştepta de la el un răspuns care s-o încredinţeze. Liniştit, uitându-se drept în ochii ei, Pavel îi spuse răspicat:

— Aşa este, nu-i nimic rău! Cu toate astea, pe toţi ne aşteaptă închisoarea. Asta trebuie s-o ştii…

Un tremur scurt scutură mâinile mamei. Cu glas sfârşit abia îngână:

— Poate c-o da Dumnezeu să treacă şi fără asta…

— Nu! răspunse el cu blândeţe. De ce să te mint? N-are să treacă fără asta!

Şi îi zâmbi.

— Hai, culcă-te, trebuie să fii obosită. Noapte bună!

Când rămase singură, mama se apropie de fereastră şi se uită în uliţă. Afară viscolea. Vântul zburda, măturând omătul de pe acoperişurile căsuţelor adormite, năpustindu-se în ziduri cu şoaptele-i pripite şi fără de înţeles, târându-se pe pământ şi purtând fulgii de zăpadă de-a lungul uliţei, în învăluiri de nori albi…

— Doamne Isuse Hristoase, îndură-te de noi! se rugă mama în şoaptă.

Lacrimile i se adunau năvalnic în piept, iar aşteptarea suferinţei, pe care Pavel i-o vestise cu atâta linişte şi încredinţare, i se zbătea în suflet, jalnică şi oarbă, ca un fluture de noapte. În faţa ochilor i se desfăşură deodată imaginea unei nesfârşite câmpii, troienite de zăpadă. Cu şuierături ascuţite care-ţi îngheţau sângele în vine, vântul se roteşte în vârtejuri şi goneşte bezmetic, scuturându-şi pletele-i albe. În mijlocul câmpiei, ca o mică pată de întuneric, se mişcă singuratică, cumpănindu-se din greu, o făptură măruntă – o fată. Vântul i se încolăceşte în picioare, îi înfoaie fusta, îi aruncă în obraz puzderie de fulgi, ca pe

nişte ţepi de gheaţă. Fata păşeşte anevoie, picioarele-i micuţe se afundă în nămeţi. E frig şi te cuprinde spaima. Fata se apleacă înainte şi, în bătaia jucăuşă a vântului de toamnă, e ca un firicel de iarbă într-un deşert mohorât. Pe dreapta se-nalţă din mlaştini zidul întunecat al pădurii în care plopii şi mestecenii subţiratici, despuiaţi de frunze, se tânguie cu jale. În faţa ei, undeva, departe, clipesc reci luminile oraşului…

— Doamne, îndură-te de noi! şopti mama, înfiorată de groază.

VII

Zilele lunecau una după alta, ca boabele de mătănii, înşiruindu-se în săptămâni, în luni. În fiecare sâmbătă, tovarăşii lui Pavel veneau la el acasă şi fiecare din aceste adunări însemna o nouă treaptă pe o scară cu suiş lin şi lung, care ducea undeva, departe, şi pe care oamenii o urcau încet, pas cu pas.

Mai veneau şi oameni noi. Odăiţa Vlasovilor era acum neîncăpătoare. Nataşa sosea înfrigurată, obosită, dar întotdeauna de o nesfârşită veselie şi voie buna. Mama îi împletise o pereche de ciorapi şi ţinu să-i pună ea, cu mâinile ei, în picioarele micuţe ale fetei. Nataşa râse la început, dar după aceea tăcu deodată şi spuse cu glas scăzut, îngândurată:

— Am avut o dădacă; ce suflet bun avea şi ea! Ciudat, Pelagheia Nilovna, poporul care munceşte duce o viaţă atât de grea, atât de necăjită şi obidită şi totuşi în inima lui găseşti mai multă simţire, mai multă bunătate decât la ceilalţi!

Şi dădu din mână de parcă i-ar fi fost lehamite, arătând undeva departe, foarte departe de dânsa.

— Eh, dar dumneata eşti alt fel de fire! zise Vlasova. Te-ai lepădat de părinţi şi de toate… Negăsind cuvintele ce-i trebuiau ca să-şi destăinuie gândul până la capăt, oftă şi tăcu, cu ochii la Nataşa, faţă de care se simţea recunoscătoare, fără a şti nici dânsa pentru ce anume… Şedea jos pe duşumea şi se uita la fata care zâmbea îngândurată, cu capul plecat pe un umăr.

— M-am lepădat de părinţi? repetă ea. Adevărat… Dar nu-i nimic! Tata e atât de aspru, frate-meu la fel. Ba, pe deasupra, mai e şi beţivan. Soră-mea mai mare – o nenorocită… S-a măritat cu un bărbat mult mai în vârstă decât ea… Bogat putred, morocănos şi lacom. Numai de mama îmi pare rău! E cinstită şi bună, ca dumneata. E micuţă ca un şoricel şi tot ca un şoricel aleargă iute-iute şi i-e frică de toţi. Uneori mi-e aşa de dor de ea…

— Sărăcuţa de tine! suspină mama.

Fata înălţă fruntea şi întinse mâna, respingând parcă ceva.

— O, nu! Uneori mă simt atât de bucuroasă, atât de fericită!

Faţa îi păli deodată, iar ochii albaştri i se aprinseră. Lăsându-şi mâinile pe umerii mamei, ea rosti încet şi grav, cu glas de adâncă încredinţare:

— Dacă ai şti… dacă ai putea înţelege ce operă uriaşă săvârşim noi!…

O umbră de invidie trecu o clipă peste inima mamei. Ridicându-se de pe podea, ea spuse cu voce mâhnită:

— Sunt prea bătrână pentru asta şi nici carte nu ştiu…

…Pavel vorbea tot mai des şi mai mult, discuta din ce în ce mai înflăcărat şi slăbea. Când vorbea cu Nataşa sau când o cuprindea cu privirea, mama întrezărea parcă în ochii lui limpezi o lucire mai caldă, i se părea că glasul lui suna mai blând şi toată fiinţa lui era mai deschisă.

„De-ar da Dumnezeu!” gândea dânsa în asemenea clipe. Şi zâmbea.

La adunările lor, când discuţia era prea aprinsă şi prea furtunoasă, de îndată se ridica hoholul şi, bălăngănindu-se ca o limbă de clopot, rostea cu glasu-i puternic şi adânc câteva cuvinte blajine şi simple; şi atunci toţi se domoleau şi reluau dezbaterea cu toată stăpânirea. Vesovşcikov, arţăgos de felul său, îi lua mereu la zor pe ceilalţi; de altfel, el şi roşcovanul, pe care-l chema Samoilov, erau cei care stârneau toate discuţiile. De partea lor se afla întotdeauna Ivan Bukin, cel eu capul rotund şi cu părul bălai, atât de spălăcit de parcă şi-l spăla cu leşie… Iakov Somov, curăţel şi îngrijit de obicei, vorbea puţin, cu voce domoală şi gravă; el şi cu Fedea Mazin, cel cu fruntea înaltă, erau în toate dezbaterile de aceeaşi părere cu Pavel şi cu hoholul.

Uneori, când se întâmpla să lipsească Nataşa, în locul ei venea din oraş Nikolai Ivanovici, un om cu ochelari şi bărbuţă mică, gălbuie, de obârşie dintr-o gubernie depărtată şi care avea un fel al lui de a rosti cuvintele, apăsând cu tărie pe sunetul „o”. De altminteri toată purtarea lui era îndeobşte altfel decât a celorlalţi. Vorbea despre lucrurile cele mai obişnuite, despre viaţa de familie, despre copii, despre negoţ, poliţie, preţul pâinii şi al cărnii – pe scurt despre tot ceea ce frământa lumea zi de zi. Şi în toate găsea multă prefăcătorie şi minciună, multă neorânduială şi nerozie, deseori mult caraghioslâc şi pe toate le socotea totdeauna vădit dăunătoare oamenilor. Mamei i se părea că omul acesta venea de undeva de departe, dintr-o altă ţară, unde toţi oamenii duc o viaţă cinstită şi uşoară, şi că aici totul îi era străin, că nu se putea deprinde nicicum cu viaţa aceasta, că nu putea s-o accepte ca pe un lucru necesar, că viaţa de aici nu-i plăcea şi stârnea în el o liniştită, dar îndărătnică dorinţă de a reface totul după felul său. Avea faţa gălbejită, zbârcituri subţiratice i se resfirau ca nişte raze în jurul ochilor, vorbea cu glas domol, iar mâinile îi erau totdeauna calde. Când dădea mâna

cu Vlasova, i-o cuprindea toată cu degetele-i puternice şi după o asemenea strângere de mână ea se simţea cu sufletul mai uşurat, mai liniştit.

Veneau şi alţi oameni din oraş; mai des venea o domnişoară înaltă, zveltă, cu ochi mari, slabă la faţă şi palidă. O chema Saşenka. În mers şi în mişcări avea ceva bărbătesc; când îşi încrunta sprâncenele negre şi stufoase, chipul ei lua o înfăţişare aspră; avea nasul drept şi, când vorbea, nările fine îi tremurau uşor.

Saşenka a fost cea dintâi care a rostit cu glas tare şi răspicat:

— Noi suntem socialişti…

Când auzi acest cuvânt, mama, cuprinsă de o mută înfricoşare, rămase cu privirea holbată la chipul domnişoarei. Auzise că socialiştii l-au ucis pe ţar.[41] Lucrul acesta se întâmplase mai demult, pe vremea când era încă tânără; se vorbea pe atunci că moşierii, voind să se răzbune pe ţar, pentru că îi dezrobise pe ţărani, au jurat să nu-şi mai taie pletele până când nu-l vor răpune, şi din pricina aceasta au fost numiţi socialişti. Şi acum ea nu se putea dumiri: pentru ce să fie fecioru-său şi tovarăşii lui socialişti?

După ce plecară toţi, ea îl întrebă pe Pavel:

— Tu eşti socialist, Pavluşa?

— Da! răspunse el, ţinându-se ca totdeauna drept şi hotărât în faţa ei. Da’ de ce mă întrebi?

Mama oftă adânc şi, plecându-şi privirea, îl întrebă:

— Aşa să fie oare, Pavluşa? Socialiştii doar sunt împotriva ţarului; ei doar l-au ucis pe ţarul celălalt.

Pavel făcu câţiva paşi prin odaie, îşi trecu palma peste obraz şi îi spuse zâmbind:

— Noi nu facem lucruri din astea!

După aceea îi vorbi îndelung cu glas potolit şi grav. Ea se uita în ochii lui, gândind în sine:

„Nu, el n-are să facă nimic rău, el nu poate să facă rău!”

Pe urmă cuvântul acesta, care întâia oară o înspăimântase, începu a fi rostit tot mai adesea; cu timpul el îşi pierdu ascuţimea şi în scurtă vreme urechea ei se deprinse cu el, cum se deprinsese cu alte nenumărate cuvinte, pe care le auzea necontenit, fără să le pătrundă înţelesul. Saşenka însă nu era pe placul ei şi, de câte ori venea, mama se simţea neliniştită, stânjenită…

Într-o zi, ea îi spuse hoholului, strângându-şi buzele într-o schimă de nemulţumire:

— Saşenka prea e aspră! Nu ştie decât să poruncească: trebuie să faceţi aşa, trebuie să faceţi pe dincolo…

Hoholul porni a râde cu hohote:

— Ai ochit-o şi ai nimerit-o! Şi ai atins-o, nană, taman unde o doare mai tare! Nu-i aşa, Pavel?

Şi, făcând cu ochiul către mama, adăugă cu o sclipire veselă în privire:

— Nobilimea, de!

Pavel spuse cu răceală:

— E o fată de ispravă.

— Este! întări şi hoholul. Numai că nu vrea să înţeleagă un lucru: că ea e cu „trebuie”, iar noi – cu „vrem şi putem”!

După aceea se încinse între ei o discuţie al cărui tâlc mama nu-l mai înţelese.

Mama băgă de seamă iarăşi că Saşenka se purta cu mare asprime, mai ales faţă de Pavel, ba uneori îi vorbea chiar cu glas ridicat. Pavel zâmbea, tăcea şi se uita la ea cu aceeaşi blajină privire cu care se uita odinioară la Nataşa. Nici asta nu-i plăcea mamei.

Uneori, îi cuprindea pe toţi deodată o bucurie năvalnică şi atunci mama îi privea cu mirare. Aceasta se întâmpla de obicei în serile când citeau prin ziare veşti despre muncitorimea din alte ţări. Atunci le străluceau ochii de voie bună, se simţeau cu toţii fericiţi, o fericire ciudată, aproape copilărească şi, însufleţiţi de o senină veselie, se porneau pe râs, bătându-se prieteneşte pe umăr.

— Hei, bravo vouă, tovarăşi nemţi! striga câte unul, îmbătat parcă de propria-i bucurie.

— Trăiască muncitorii din Italia! strigau cu un alt prilej.

Şi, trimiţând aceste saluturi undeva, departe, unor prieteni care nici nu-i cunoşteau şi care nici nu le-ar fi putut înţelege limba, erau parcă deplin încredinţaţi că oamenii aceia, necunoscuţi, îi aud totuşi şi le împărtăşesc entuziasmul.

Copleşit de acelaşi simţământ de iubire atotcuprinzătoare, cu o scânteiere de lumină în ochi, hoholul spunea:

— Straşnic ar fi să le scriem acolo, în ţara lor, ce ziceţi? Să afle că şi aici în Rusia au prieteni, care împărtăşesc acelaşi crez, că şi aici trăiesc oameni însufleţiţi de aceleaşi idealuri şi care se bucură de biruinţele lor…

Şi cu feţele visătoare, luminate de zâmbet, vorbeau îndelung despre francezi, englezi, suedezi, ca despre nişte prieteni, ca despre nişte oameni pe care-i iubeau şi-i respectau, luând parte deopotrivă la bucuriile şi la durerile lor.

Astfel, în odăiţa aceea neîncăpătoare se înfiripa un simţământ de înrudire spirituală a muncitorilor din lumea întreagă. Aceasta îi făcea să se simtă uniţi, contopindu-i pe toţi într-un singur suflet; mama, deşi nu putea înţelege acest simţământ de unire, era cuprinsă totuşi de tulburare, cucerită de forţa lui tânără şi înălţătoare, îmbătătoare şi plină de speranţe, care o făcea să se ţină dreaptă şi cu fruntea sus.

— Ce oameni sunteţi voi! grăi dânsa într-o zi către hohol. Sunteţi tovarăşi cu toată lumea – şi cu armenii, şi cu evreii, şi cu austriecii, vă întristaţi şi vă bucuraţi pentru toţi.

— Pentru toţi, nană dragă, pentru toţi! răspunse cu însufleţire hoholul. Noi nu cunoaştem naţionalităţi, nu cunoaştem neamuri; cunoaştem numai tovarăşi şi numai duşmani. Toţi muncitorii ne sunt tovarăşi; toate guvernele, toţi bogătanii ne

sunt duşmani. Când cuprinzi cu o privire limpede tot pământul şi vezi cât de mulţi suntem noi, muncitorii, şi câtă forţă purtăm în noi, îţi tresaltă inima şi ţi se umple pieptul de bucurie, ca la o mare sărbătoare! Tot aşa simte, nană, şi francezul, şi neamţul, când îşi îndreaptă privirea asupra vieţii şi la fel se bucură şi italianul. Toţi suntem copiii aceleiaşi mame, copiii nebiruitei idei a înfrăţirii muncitorilor din toate ţările. Ea ne încălzeşte, ea este soarele care străluceşte pe cerul dreptăţii; iar cerul acesta e în inima fiecărui muncitor, şi oricine ar fi el, oricum l-ar chema, socialistul este fratele nostru care simte şi cugetă întotdeauna ca noi, acum şi pururea şi în vecii vecilor!

Credinţa aceasta, naivă dar puternică, îşi croia drum tot mai adesea în adunările lor, se înfiripa, creştea şi se înălţa ca o forţă uriaşă. Şi când o vedea în toată plinătatea ei, mama simţea fără să vrea că în lume se născuse cu adevărat ceva măreţ şi luminos ca soarele de pe cer, pe care-l vedea cu ochii ei.

Adesea cântau. Cântecele obişnuite, pe care le ştia oricine, le cântau cu glas înalt şi cu voioşie; uneori însă intonau alte cântece, necunoscute, deosebit de armonioase, dar triste, cu melodii nemaiauzite până atunci. Pe acestea le cântau cu voce coborâtă şi gravă, asemenea cântărilor bisericeşti. Chipurile lor erau palide, inspirate, iar cuvintele – pline de un tâlc adânc grăitor – mărturiseau o putere uriaşă.

Între aceste cântece noi, era mai cu osebire unul care o neliniştea şi o tulbura pe mama. În sunetele lui nu se auzea nici îngândurarea mâhnită a inimilor pline de obidă, care rătăcesc stinghere pe cărările întunecate ale amarnicelor nedumeriri, nici geamătul jalnic al sufletului copleşit de nevoi, înfricoşat, fără vlagă, şi fără culoare. Nu răsunau în cântecul acesta nici suspinele pline de dor neîmplinit ale unei forţe ce tânjeşte după nemărginit, nici strigătele aţâţătoare ale unei vitejii

năvalnice gata să zdrobească, fără deosebire, şi răul, şi binele. Nu găseai în el nici pornirea oarbă a răzbunării şi asupririi, care e în stare să nimicească totul, fără să poată clădi ceva; cântecul acesta nu avea nimic din viersul lumii vechi, lumii de robi.

Nici cuvintele tăioase, nici melodia aspră a acestui cântec nu erau pe placul mamei, dar de dincolo de cuvinte şi de melodie răzbătea ceva imens, care acoperea prin forţa lui uriaşă şi cuvântul, sunetul, stârnind în inimi presentimentul unor lucruri atât de mari, încât mintea nu le putea cuprinde. Acestea toate mama le citea pe feţele şi în ochii tinerilor, le simţea răzbătând din piepturile lor şi, cucerită de această forţă, faţă de care cuvintele şi sunetele cântecului se dovedeau neîncăpătoare, ea îl asculta întotdeauna cu o deosebită luare-aminte şi cu o nelinişte mai adâncă, decât pe toate celelalte cântece.

Cântecul acesta ei îl cântau mai încet decât pe oricare altul şi el răsuna totuşi mai puternic decât toate, cuprinzându-i pe toţi în învăluirea lui, ca adierea unei zile de martie – cea dintâi zi a primăverii care se apropia.

— Ar fi timpul să-l cântăm în stradă! spunea Vesovşcikov morocănos.

Când tată-său se apucă iar de furturi şi fu din nou băgat la puşcărie, Nikolai îşi vesti liniştit tovarăşii:

— Acum putem să ne adunăm la mine…

Aproape în fiecare seară, după ce ieşeau de la lucru, venea la Pavel unul sau altul dintre tovarăşii săi şi, copleşiţi de gânduri, neavând timp nici măcar să se spele, luau cărţile şi începeau să citească şi să facă însemnări. Nici cât mâncau şi îşi beau ceaiul nu lepădau cărţile din mâna, iar discuţiile lor erau tot mai neînţelese pentru mama.

— Ne trebuie un ziar! spunea adesea Pavel.

Viaţa lor era tot mai frământată şi mai înfrigurată, tot mai grăbiţi treceau de la o carte la alta, ca albinele din floare în floare.

— Au cam început să ne ia la ochi! spuse într-o zi Vesovşcikov. S-ar putea să cădem curând…

— De aceea-i pitpalacul pitpalac, ca să cadă-n capcană! zise hoholul.

Mama îl îndrăgea tot mai mult. Când îl auzea spunându-i „nană”, simţea o mângâiere, ca o mână moale de copil pe obraz. Duminica, dacă Pavel n-avea timp, hoholul îi spărgea el lemne; odată a venit cu o scândură pe umăr, a pus mâna pe topor şi, cu multă îndemânare, a reparat o treaptă la scara pridvorului, care putrezise; altă dată tot aşa, pe nesimţite, fără multă vorbă, a dres gardul care se prăbuşise. În vreme ce lucra, fluiera cântece frumoase şi triste.

Într-o zi, mama îi spuse lui Pavel:

— Hai, să-l luăm pe hohol la noi în gazdă. Are să vă vie mai la îndemână aşa, ce să tot alergaţi mereu unul la altul.

— De ce să te mai strâmtorezi? întrebă Pavel, ridicând din umeri.

— Ei, asta-i! Toată viaţa m-am strâmtorat, fără să ştiu nici eu pentru ce; de ce să nu mă strâmtorez acum pentru un om de omenie?

— Fă cum vrei! răspunse feciorul. Cât despre mine, o să fiu foarte bucuros dacă o să se mute…

Şi hoholul se mută la ei.

VIII

Căsuţa din marginea cartierului începuse a trezi curiozitatea localnicilor; zeci de ochi iscoditori îi cercetau cu bănuială zidurile. Deasupră-i se roteau fără astâmpăr zvonurile cu aripi pestriţe; oamenii căutau să scormonească, să scoată la iveală ceva, care se pitulase parcă între pereţii casei de lângă râpă. La vremea nopţii, adesea, ochi nepoftiţi

strecurau priviri iscoditoare pe fereastră; uneori cineva bătea în geam şi îndată o lua la goană.

Într-o zi, cârciumarul Begunţov, un bătrânel curăţel, cu grumazul roşu şi zbârcit, înfăşurat totdeauna într-o legătură de mătase neagră şi cu o vestă groasă de catifea liliachie peste piept, o opri pe Vlasova în stradă. Omul purta pe nasul ascuţit şi lucios o pereche de ochelari cu ramă de os, drept care fusese poreclit „Ochi de os”.

Oprind-o pe Vlasova, îi trânti pe nerăsuflate un potop de vorbe goale şi de cârâieli, fără să-i dea răgaz a răspunde.

— Ce mai faci, Pelagheia Nilovna? Dar feciorașul dumitale? N-ai de gând să-l însori? E flăcău în toată puterea cuvântului, taman bun de însurătoare. Părintele care îşi însoară feciorul de timpuriu doarme liniştit! În familie omul se ţine mai curat şi la trup, şi la suflet; el se păstrează în sânul familiei ca ciuperca în oţet. În locul dumitale eu l-aş însura. În vremea de azi e de trebuinţă să fii cu ochii-n patru asupra omului; fieştecare cată a trăi după cum îl taie capul… Că s-a pornit mare rătăcire în cugete şi faptele sunt pline de nesăbuinţă. Tineretul nu mai dă pe la biserică, ocoleşte locurile publice, se adună în taină, prin unghere şi ţine sfat în şoaptă. Dar de ce în şoaptă, mă rog matale? De ce se feresc dumnealor de lume? Apăi tot ce nu cutează omul să spună faţă de ceilalţi oameni – la cârciumă, de pildă – ce alta poate să fie decât o taină! Taină, fireşte! Dar locul tainei este numai la sfânta noastră biserică apostolicească. Orice alte taine, săvârşite prin colţuri ascunse, sunt numai rătăciri ale minţii! Rămâi cu bine!

Şi, arcuind braţul în chip de obadă, îşi scoase ceremonios, şapca cu cozoroc, o flutură în aer şi plecă, lăsând-o pe mama uluită.

Altă dată, Maria Korsunova, o vecină a Vlasovilor, văduva unui fierar, care vindea de-ale

mâncării la poarta fabricii, întâlnind-o într-o zi în piaţă, o povăţui şi ea:

— Ia seama la băiat, Pelagheia!

— Da' ce este?

— Umblă un zvon! îi şopti tainic Maria. Zvon urât, maică! Cică face un artel, cum ar fi al hlâştilor[5] adică un artel de eretici, că aşa li se spune. Şi că or să se bată cu biciul unul pe altul, precum fac hlâştii…

— Vezi-ţi de treabă, Mario, nu mai îndruga prăpăstii!

— Deh, nu minte cine-ndrugă, minte cine urzeşte! îi întoarse vorba precupeaţa.

Mama îi spunea lui Pavel tot ce se vorbea pe seama lor. El sălta din umeri şi tăcea, iar hoholul pornea a hohoti cu râsul lui gros şi molcom.

— Mai apoi şi fetele sunt supărate foc pe voi! urmă ea. Sunteţi coşcogea flăcăi de însurat, toţi unul şi unul, aşa că, ştiindu-vă vrednici la lucru şi cunoscând că de beţii nu vă ţineţi, orice fată v-ar lua. Numai că voi nici nu vă uitaţi la ele! Umblă vorba că vă aduceţi niscai stricate de la oraş…

— Păi da' cum de nu! făcu Pavel, strâmbând din nas cu silă.

— În mocirlă toate au iz de putregai! suspină hoholul. Dar dumneata, nană, s-ar fi cuvenit să le spui prostănacelor ăstora cum e treaba cu măritişul, ca să nu se prea grăbească la această frângere de oase…

— Ei, tătucule, oftă mama, ştiu ele ce le-aşteaptă, că doar văd şi pricep totul, dar ce să facă, dacă n-au altă cale decât măritişul?

— Pricep prost, altminteri ar fi găsit ele calea! observă Pavel.

Mama îşi ridică ochii către faţa lui aspră.

— Atunci, lămuriţi-le voi! Chemaţi-le aici pe cele mai isteţe…

— Nu cred că-i bine! spuse Pavel tăios.

— Dar dacă am face o încercare? întrebă hoholul.

Pavel tăcu o clipă, şi apoi răspunse:

— Or să înceapă să se plimbe perechi-perechi, pe urmă parte din ei au să se căsătorească, şi asta are să fie tot!

Mama rămase pe gânduri. Această monahală asprime a firii lui Pavel o nedumerea. Ea vedea că până şi tovarăşii mai vârstnici, cum era de pildă hoholul, îi urmau sfaturile, dar i se părea că toţi se temeau de el şi că nimeni nu-l iubea, din pricina colţuroasei sale neînduplecări.

Într-o seară, când Pavel şi hoholul au rămas să mai citească, mama, după ce se duse la culcare, se pomeni ascultând prin peretele subţire cuvintele lor şoptite:

— Ştii cât de mult îmi place Nataşa? spuse deodată cu glas scăzut hoholul.

— Ştiu! răspunse într-un târziu Pavel.

Mama îl auzi pe hohol ridicându-se încet şi pornind a se plimba prin odaie. Picioarele lui goale lipăiau pe podea. Prinse a fluiera încet şi trist. După un răstimp se auzi iarăşi glasul lui stăpânit:

— Oare ea o fi băgat de seamă?

Pavel tăcea.

— Tu ce crezi? stărui hoholul, coborând şi mai mult glasul.

— De bună-seamă! răspunse în sfârşit Pavel. De aceea nici nu mai vine în cercul nostru…

Hoholul îşi târşea greoi tălpile pe podea şi în odaie se auzi din nou fluieratul lui a jale. Apoi întrebă:

— Dar dacă i-aş spune?

— Ce?

— Că adică eu… îngână el un început de răspuns.

— Pentru ce? îi tăie vorba Pavel.

Mama îl auzi pe hohol oprindu-se locului şi se gândi că în clipa aceea pe faţa lui s-a ivit un surâs.

— Vezi, eu aşa socotesc, că dacă iubeşti o fată, se cade să i-o spui, altfel nu ajungi la niciun capăt!

Pavel închise cu zgomot cartea şi întrebă:

— Şi unde vrei să ajungi?

Amândoi tăcură îndelung.

— Ei? întrebă hoholul.

— Andrei, trebuie să vezi limpede ceea ce vrei, glăsui arar Pavel. Să zicem că te iubeşte şi ea – ceea ce eu nu cred – dar să zicem că e aşa, că vă căsătoriţi. Interesantă pereche – o intelectuală şi un muncitor! Veţi avea copii, va trebui să munceşti tu singur… ba încă din răsputeri. Veţi fi siliţi să luptaţi din greu pentru o bucată de pâine, pentru copii, pentru chirie; iar pentru cauză veţi fi pierduţi. Amândoi!

Urmă alt răstimp de tăcere. După aceea Pavel vorbi iarăşi, cu glas mai blajin, parcă:

— Mai bine lasă toate astea, Andrei. Nu-i mai tulbura liniştea sufletească.

Se statornici iarăşi tăcere. Pendula ceasornicului bătea cadenţat, numărând secundele.

Hoholul vorbi:

— Jumătate din inimă iubeşte, cealaltă jumătate urăşte. Ce fel de inimă o mai fi şi asta?

Mama auzi din nou foşnet de foi; pesemne că Pavel începuse iar să citească. Ea stătea culcată, cu ochii închişi, şi se temea să mai facă vreo mişcare, îi venea să plângă de mila hoholului, dar mai amarnic i se rupea inima de fecioru-său.

„Dragul de el…” se gândea ea.

Deodată hoholul întrebă:

— Aşadar, să nu-i spun nimic?

— E mai cinstit aşa, zise Pavel încet.

— Ei, atunci, s-apucăm pe calea asta! se învoi hoholul. Şi după câteva clipe urmă mâhnit, în şoaptă:

— O să-ţi fie şi ţie greu, Paşa, când şi tu… aşa…

— Mi-e greu de pe acuma…

Vântul se năpustea, hârşâind pereţii casei. Pendula însemna fără greş timpul care se scurgea.

— Cu aşa ceva nu-i de şagă! slobozi cuvântul tărăgănat hoholul, luptând cu mâhnirea care-i

sugruma glasul.

Mama îşi ascunse faţa în pernă şi plânse înăbuşit.

A doua zi dimineaţă, Andrei i se înfăţişă parcă mai mic de stat şi mai aproape de inima ei; iar Pavel, ca totdeauna, subţiratic, drept şi tăcut. Până atunci mama îi spunea hoholului Andrei Onisimovici; în ziua aceea însă, fără a-şi da seama, îi spuse:

— Andriuşa, ar trebui să-ţi dregi cizmele, să nu te ia răceala de la picioare!

— Uite, cum mi-oi primi salariul, îmi şi cumpăr cizme noi! răspunse el râzând şi, lăsându-şi mâna lungă pe umărul ei, o întrebă: Te pomeneşti că, chiar dumneata mi-i fi fiind maica mea dreaptă? Numai că nu vrei să mărturiseşti, pentru că sunt prea pocit, ha?

Mama îl bătu uşor pe mână fără a-i răspunde. Ar fi vrut să-i spună cuvinte de alinare, dar i se strângea inima de mila lui şi nu izbuti să scoată nicio vorbă.

IX

Oamenii din cartier începură a vorbi despre socialiştii care răspândeau foi scrise cu cerneală albastră. În aceste foi erau forfecate fără cruţare rânduielile de la fabrică, se dădeau ştiri despre grevele muncitorilor din Petersburg şi din sudul Rusiei, iar muncitorii din fabrică erau chemaţi să se unească şi să lupte pentru interesele lor.

Lucrătorii mai vârstnici, care aveau la fabrică salarii mai bune, se oţărau:

— Ia, nişte răzvrătiţi! Pentru asemenea isprăvi le-ar trebui un pui de bătaie! Şi duceau foile la cancelarie.

Tineretul citea însă proclamaţiile cu înfrigurare:

— Adevărat, aşa este!

Dar cei mai mulţi, îndobitociţi de muncă şi deprinşi să rămână nepăsători la toate, lepădau agale răspunsul:

— N-o să iasă nimic! — Parcă poţi să faci ceva?

Totuşi foile acestea stârneau frământare între oameni şi dacă nu apăreau o săptămână, toţi începeau să se întrebe şi să discute între ei:

— S-au lăsat pesemne, nu mai scot de la tipar…

Lunea însă foile apăreau iarăşi şi iarăşi se stârnea între muncitori un murmur înăbuşit.

La cârciumă şi la fabrică se iviseră oameni noi, pe care nu-i cunoştea nimeni. Aceştia căutau să-i tragă de limbă pe ceilalţi, punând multe şi mărunte întrebări, iscodind, adulmecând, încât în scurtă vreme lumea începu a-i privi cu bănuială, pe unii – pentru că arătau o prudenţă care bătea la ochi, pe alţii – pentru că dovedeau o stăruinţă ce da de gândit.

Mama a înţeles că toată această vâlvă era stârnită de îndârjirea la faptă a feciorului ei. Vedea prea bine cum oamenii se strângeau tot mai mult în jurul lui. Şi era mândră de el, dar în acelaşi timp se temea de soarta care-l aşteaptă.

Într-o seară, Maria Korsunova bătu în geamul de către stradă şi, când mama deschise fereastra, îi spuse gâfâind în şoaptă abia stăpânită:

— Ţin-te bine, Pelagheia, băieţii s-au întrecut cu gluma. La noapte se face percheziţie la voi, la Mazin, la Vesovşcikov…

Vorbind, Maria clămpănea din buzele-i groase, cu o repeziciune neobişnuită, pufnea un fel de şuier pe naşu-i borcănat şi, clipind mărunt din ochi, aruncă priviri piezişe când la dreapta, când la stânga, iscodind necontenit uliţa.

— Cât despre mine – nu ştiu nimic, nu ţi-am spus nimic şi nici nu te-am văzut azi; ai înţeles?

Şi pieri.

Mama închise fereastra şi se lăsă încet pe un scaun. Dar gândul la primejdia care-l ameninţa pe

fecioru-său o săltă îndată în picioare; se îmbrăcă în pripă, îşi puse un şal pe cap, fără să ştie nici ea de ce, şi dădu fuga la Fedea Mazin care, fiind bolnav, nu se dusese la lucru. Îl găsi la fereastră citind o carte; cu mâna stângă îşi legăna dreapta, ţinând degetul cel mare în sus, ţeapăn. Aflând vestea, sări de pe scaun, galben la faţă.

— Asta ne mai lipsea… îngăimă el.

— Ce-i de făcut? îi întrebă Vlasova, ştergându-şi sudoarea de pe obraz, cu o mână care-i tremura necurmat.

— Stai oleacă, nu-ţi fie teamă! răspunse Fedea, netezindu-şi cu mâna cea sănătoasă părul creţ.

— Dar şi dumitale ţi-e teamă! zise ea.

— Mie? Obrajii lui se îmbujorară dintr-odată şi, zâmbind stânjenit, adăugă: Ei, a naibii treabă… Trebuie să-i dăm de ştire lui Pavel. Trimit chiar acum pe cineva la el! Dumneata du-te acasă – n-o să fie nimic. De bătut cred că n-o să ne bată!

Mama se întoarse acasă, adună toate cărţile şi, ţinându-le strâns la piept, se învârti îndelungă vreme prin odaie, căutând un ascunziş în cuptor, după sobă, ba chiar şi în ciubărul de apa. Îşi închipuise că Pavel va lăsa îndată lucrul şi va veni acasă, dar el nici gând să se arate. În cele din urmă, se aşeză vlăguită pe laviţa din bucătărie, cu cărţile sub ea, şi rămase aşa, fără a mai cuteza să se ridice, până ce Pavel şi hoholul s-au întors de la fabrică.

— Aţi aflat? izbucni ea tot fără să se scoale.

— Am aflat! răspunse Pavel zâmbind. Ţi-e frică?

— Da’ ce frică!…

— Să nu-ţi fie frică! spuse hoholul. Asta nu ajută la nimic.

— N-ai pus nici samovarul! observă Pavel.

Mama se ridică de pe laviţă şi, arătând cărţile, spuse parcă dezvinovăţindu-se:

— D-apoi, uite, am tot umblat cu astea…

Pavel şi' hoholul se porniră pe râs şi mama se mai linişti. Fecioru-său alese câteva cărţi şi se duse să le ascundă în curte, iar hoholul se apucă să pună samovarul sporovăind:

— Pricină de spaimă nu este, nană, numai că te cuprinde oarecum ruşinea, când vezi că se află pe lumea asta oameni, care nu găsesc altceva mai bun de făcut decât să se ţină de asemenea fleacuri. Te trezeşti cu câţiva inşi, oameni în toată firea, cu săbii la şold, cu pinteni la cizme, care încep a cotrobăi peste tot locul. Se uită şi sub pat, şi după sobă, dacă ai pivniţă se bagă şi-n pivniţă, se urcă şi-n pod. Se întâmplă că li se anină câte un fir de păianjen pe nas şi atunci încep a pufni. Asta-i plictiseşte, iar pe deasupra li-i şi ruşine, din care pricină cată să se arate înverşunaţi şi tare mânioşi. Urâtă meserie! Îşi dau şi ei seama de asta! Odată mi-au răscolit toată casa, s-au ruşinat şi au plecat. Altădată, când m-au călcat iarăşi, m-au luat şi pe mine cu ei. M-au băgat la închisoare şi am stat închis vreo patru luni de zile. Stai, şi tot stai aşa, de pomană; după o vreme te cheamă la ei, te plimbă pe stradă cu şpanga la spate şi-ţi pun nişte întrebări, acolo! Sunt cumplit de înguşti la minte, îndrugă, numai nerozii fără noimă. Apoi iar dau poruncă soldaţilor să te ducă la închisoare. Şi uite aşa, te poartă de colo până colo – ca să se cheme că fac şi ei ceva pentru leafa pe care o primesc! Pe urmă, într-o bună zi, îţi dă drumul acasă şi asta-i tot!

— Cum vorbeşti şi tu, Andriuşa! se minună mama.

El se aşezase în genunchi în faţa samovarului şi sufla sârguincios pe coş, dar când auzi cuvântul mamei, îşi ridică faţa stacojie de atâta suflat şi, netezindu-şi mustăţile cu amândouă mâinile, întrebă:

— Dar cum vorbesc?

— De parcă nimeni nu ţi-ar fi făcut nicicând niciun rău…

Hoholul se ridică în picioare, dădu scurt din cap şi răspunse zâmbind:

— Crezi dumneata că se află undeva, pe tot pământul vreun suflet de om neobidit? Eu unul am fost de atâtea ori lovit de nedreptate, că am şi ostenit tot necăjindu-mă şi mâniindu-mă. Ce să faci, dacă oamenii nu pot trăi altfel? Necazurile te ţin de la treabă şi dacă le iei în seamă şi zăboveşti pe lângă ele îţi pierzi vremea degeaba. Aşa e viaţa! Înainte mă mai înfuriam şi eu pe oameni din pricina asta, dar când am cugetat mai bine, am văzut că nu face. Fiecare se teme ca nu cumva să-l lovească cel de alături şi atunci cată s-o ia el înainte, croindu-l peste ureche. Aşa-i viaţa, nană dragă!

Vorba hoholului curgea lină şi domoală, alungând undeva, departe, neliniştea pe care o stârnise în sufletul mamei aşteptarea percheziţiei; ochii lui bulbucaţi zâmbeau plini de lumină şi întreaga lui făptură, cam deşirată, era nespus de mlădioasă.

Mama oftă şi-i dori din toată inima:

— Să-ţi dea Dumnezeu noroc, Andriuşa!

Hoholul făcu un pas uriaş către samovar, se lăsă iarăşi în genunchi şi murmură:

— De mi-o da, n-am să zic nu; dar de cerşit – n-am să cerşesc!

Pavel se întoarse din ogradă, anunţând cu deplină încredinţare:

— Acuma n-au să le mai găsească! şi începu să se spele.

După aceea, ştergându-şi cu grijă mâinile, adăugă:

— Mamă, dacă ai să te arăţi speriată, au să intre la bănuială: „Mă, vra să zică, este ceva în casă, de vreme ce femeia asta tremură ca varga”. Ştii bine doar, că noi nu urmărim nimic rău, că dreptatea e de partea noastră, că toată viaţa ne vom strădui pentru dreptate – asta este doar toată vina noastră! Aşadar, de ce să ne temem?

— Mă voi sili să mă ţin bine, Paşa! făgădui dânsa. Şi îndată adăugă cu glas mâhnit: De-ar veni odată!

Dar n-au venit în noaptea aceea, iar a doua zi dimineaţa, ca să preîntâmpine glumele la care se aştepta din pricina spaimei ce trăsese, mama se grăbi s-o ia înainte:

— Halal de mine! Nici nu s-a arătat sperietoarea şi eu mă şi speriasem!

X

Au venit cam la vreo lună după noaptea aceea de zbucium. Nikolai Vesovşcikov se afla şi el la Pavel şi împreună cu Andrei vorbeau tustrei despre gazeta lor. Era târziu, aproape de miezul nopţii. Mama se culcase şi în timp ce aţipea îi auzea vorbind în şoaptă, cu îngrijorare. Pe urmă Andrei trecu prin bucătărie, în vârful picioarelor, şi închise încet uşa după el. În tindă se auzi zdrăngănit de căldare izbită. Şi deodată uşa se deschise larg, hoholul intră cu grabă în bucătărie şi spuse cu glas scăzut, dar lămurit:

— Se aud pinteni!

Mama sări din pat şi apucă fusta cu mâini înfrigurate, dar în aceeaşi clipă Pavel se ivi în prag şi-i spuse liniştit:

— Stai în pat – eşti bolnavă!

În tindă se auziră tropăieli înfundate de paşi. Pavel se duse la uşă şi împingând-o înlături cu mâna întrebă:

— Cine-i acolo?

Cu o iuţeală uluitoare se strecură înăuntru o făptură uriaşă, sură şi apoi încă una; cei doi jandarmi îl împinseră pe Pavel la o parte, aşezându-se unul în dreapta şi celălalt în stânga

lui, iar în încăpere răsună un glas piţigăiat şi batjocoritor:

— Nu-s cei pe care-i aştepţi, nu-i aşa?

Cel care vorbise era un ofiţer slab şi deşirat, cu mustaţa negricioasă, rară. Vardistul cartierului, Fedeakin, se înşuruba lângă patul mamei şi, cu o mână la cozoroc, iar cu cealaltă arătând către mama, dădu lămurire, holbându-şi ochii înfricoşător:

— Înălţimea Voastră, asta e maică-sa! Apoi, întinzând mâna către Pavel, adăugă: Iar ăsta-i – chiar el!

— Pavel Vlasov? întrebă ofiţerul, privindu-l cu ochi micşoraţi; iar când acesta încuviinţă din cap, fără să scoată o vorbă, ofiţerul spuse răsucindu-şi mustaţa: Trebuie să-ţi fac percheziţie. Scoală-te, bătrâno! Dar dincolo cine mai e? întrebă el, aruncându-şi o privire în odaie şi repezindu-se înăuntru.

— Cum vă numiţi? se auzi vocea lui.

Din tindă intrară încă doi inşi chemaţi ca martori – bătrânul turnător Tveriakov şi chiriaşul lui, fochistul Rîbin, un mujic voinic, cu faţa negricioasă. Rîbin spuse apăsat cu glasu-i gros:

— Bună seara, Nilovna!

Mama se îmbrăca şi ca să-şi dea curaj mormăia întruna:

— Ce-o mai fi şi asta! Vin aşa, la miezul nopţii – oamenii s-au culcat, iar ei dau buzna!…

Odaia era neîncăpătoare şi se umpluse deodată de un miros pătrunzător de toval văcsuit. Doi jandarmi şi comisarul cartierului, Rîskin, tropăind cu mare larmă, luau cărţile de pe poliţă şi le puneau pe masă, în faţa ofiţerului. Alţi doi ciocăneau cu pumnii în pereţi, se uitau pe sub scaune, unul dintre ei se căţăra greoi, sus pe cuptor. Hoholul şi Vesovşcikov stăteau într-un ungher, vârâţi unul într-altul. Pe faţa ciupită a lui Nikolai se iviseră pete roşii, iar ochii lui mici, cenuşii, nu-l slăbeau nicio clipă pe ofiţer. Hoholul

îşi răsucea mustaţa, iar când o văzu pe mama intrând în odaie, zâmbi şi-i făcu un semn prietenos din cap.

Străduindu-se să-şi înfrângă teama, ea nu mai umbla acum cu mersul ei obişnuit, puţin pieziş, cu un umăr împins înainte, ci drept, cu pieptul scos în afară, ceea ce îi dădea o înfăţişare de gravitate fudulă şi caraghioasă. Păşea apăsat şi zgomotos, iar sprâncenele îi tremurau necontenit…

Cu degetele-i subţiri şi albe, ofiţerul lua cărţile una câte una, le răsfoia, le scutura cu filele răsfirate în jos, apoi, cu o mişcare dibace a mâinii, le zvârlea deoparte. Când şi când câte o carte cădea foşnind pe podea. Nimeni nu scotea o vorbă; se auzea doar răsuflarea gâfâită a jandarmilor, cu obrajii şiroind de sudoare, şi zornăitul pintenilor; la răstimpuri un glas întreba încet:

— Aici te-ai uitat?

Mama stătea lipită de perete, alături de Pavel, cu mâinile încrucişate la piept, ca şi el, şi cu privirea aţintită asupra ofiţerului. Îi tremurau genunchii, iar ochii i se învăluiseră într-o negură deasă.

În mijlocul acestei tăceri, ţâşni deodată glasul ascuţit al lui Nikolai:

— Şi de ce aruncaţi cărţile pe jos, mă rog?

Mama tresări. Tveriakov smuci din cap de parcă l-ar fi ghiontit cineva în ceafă, iar Rîbin îşi drese glasul şi se uită cu luare-aminte la Nikolai.

Ofiţerul îşi îngustă privirea, înfigând-o în faţa ciupită şi nemişcată a lui Nikolai. Degetele-i începură să răsfoiască mai repede filele cărţilor. Din când în când îşi holba ochii mari şi cenuşii, de parcă l-ar fi fulgerat o durere cumplită, împotriva căreia era gata să izbucnească într-un strigăt de neputincioasă mânie.

— Hei, soldat! izbucni iarăşi Vesovşcikov. Adună cărţile de pe jos…

Jandarmii îşi întoarseră privirile întâi către el, apoi către ofiţer. Acesta ridică din nou capul şi,

cercetând făptura voinică a lui Nikolai cu o privire iscoditoare, spuse tărăgănat, pe nas:

— M-da, ridicaţi-le…

Unul dintre jandarmi se aplecă şi, uitându-se chiorâş la Vesovşcikov, începu să adune cărţile răvăşite pe podea…

— Nikolai ar face mai bine să tacă! şopti mama către Pavel.

Pavel ridică din umeri. Hoholul lăsă capul în piept.

— Care din voi citeşte biblia?

— Eu! răspunse Pavel.

— Şi ale cui sunt toate cărţile astea?

— Ale mele! spuse el iarăşi.

— Aşa! zise ofiţerul, lăsându-se pe speteaza scaunului. Îşi trosni degetele subţiri, întinse picioarele sub masă, îşi netezi mustaţa şi-l întrebă pe Nikolai:

— Tu eşti Andrei Nahodka?

— Eu! răspunse Nikolai şi ieşi înainte. Hoholul întinse mâna, îl apucă de umăr şi-l trase înapoi.

— N-a înţeles! Eu sunt Andrei!…

Ofiţerul ridică mâna şi, ameninţând cu degetul către Vesovşcikov, îi spuse:

— Ia seama!

Începu să cerceteze hârtiile.

De afară, noaptea albă, cu lună plină, privea în odaie cu ochii ei fără de viaţă. Cineva se plimba agale pe sub fereastră; omătul scârţâia.

— Tu, Nahodka, ai mai fost cercetat vreodată pentru infracţiuni politice? întrebă ofiţerul.

— Am mai fost cercetat la Rostov şi la Saratov… Numai că acolo jandarmii îmi spuneau „dumneata”… Ofiţerul clipi din ochiul drept, şi-l frecă, apoi, rânjind şi sticlindu-şi dinţii mărunţi, urmă:

— Dar nu cumva ştii dumneata, Nahodka, da, da, chiar dumneata, nu cumva ştii cine sunt ticăloşii care răspândesc în fabrică manifeste criminale?

Legănându-se de pe un picior pe altul, hoholul zâmbi larg, voind să spună ceva, dar iarăşi răsună glasul întărâtat al lui Nikolai:

— Dacă e vorba de ticăloşi, acum îi vedem pentru întâia oară…

Se aşternu o linişte adâncă, şi o clipă toţi stătură parcă încremeniţi.

Cicatricea de pe chipul mamei se făcu albă, iar sprânceana dreaptă săltă în sus. Rîbin lăsă ochii în jos, trecându-şi domol degetele răşchirate prin barba neagră, care-i tremura ciudat.

— Scoateţi-l afară pe dobitocul ăsta! zise ofiţerul.

Doi jandarmi îl înşfăcară pe Nikolai de subsuori şi-l târâră în bucătărie. Acolo izbuti să-şi proptească picioarele în podele şi, oprindu-se, strigă:

— Staţi… întâi să mă îmbrac!

Venind din ogradă, comisarul spuse:

— N-am găsit nimic, am cercetat peste tot!

— Apoi, se-nţelege! pufni ofiţerul rânjind cu tâlc. Avem doar de-a face cu un om cu experienţă.

Ascultându-i glasul lipsit de vlagă, sacadat şi nesigur şi privind cu teamă faţa gălbejită a ofiţerului, mama simţea în omul acesta un duşman neîndurat, cu inima plină de ciocoiesc dispreţ faţă de toată lumea. Rar îi fusese dat să vadă de aproape astfel de oameni şi mai că uitase de existenţa lor.

„Iacă pe cine-i râcâie toate astea!” gândi ea.

— Pe dumneata, domnule Andrei Onisimov Nahodka, născut nelegitim, te arestez!

— Pentru care faptă? întrebă liniştit hoholul.

— Asta o veţi afla mai târziu! răspunse ofiţerul cu înveninată politeţă. Şi, întorcându-se către mama, o întrebă: Ştii carte?

— Nu! răspunse Pavel.

— Nu te-am întrebat pe tine! se răsti ofiţerul cu asprime şi ură: Răspunde, bătrâno!

Îmboldită de un simţământ de ură faţă de omul acesta, mama se îndreptă deodată din tot trupul, ca şi cum, sărind într-o apă rece, ar fi fost cuprinsă de fiori; cicatricea i se învineţi, iar sprânceana îi lunecă în jos:

— Dumneata să nu strigi! spuse ea, ridicând mâna către ofiţer: Eşti încă tânăr şi nu ştii ce este durerea…

— Linişteşte-te, mamă! cercă s-o oprească fecioru-său,

— Lasă-mă, Pavel! striga mama, smucindu-se spre masă. Pentru ce ridicaţi oamenii?

— Asta nu te priveşte pe dumneata – gura! strigă ofiţerul, ridicându-se în picioare. Aduceţi-l pe arestatul Vesovşcikov!

Şi începu să citească cu glas tare hârtia pe care o ţinea foarte aproape de ochi.

Nikolai fu adus de faţă.

— Scoate căciula! strigă ofiţerul, oprindu-se din citit.

Rîbin se apropie de Vlasova şi, atingând-o cu umărul, îi spuse încetişor:

— Ţine-ţi firea, măicuţă.

— Cum să-mi scot căciula, dacă sunt ţinut de mâini? întrebă Nikolai, acoperind cu glasul său vocea ofiţerului, care citea procesul-verbal.

Acesta aruncă hârtia pe masă.

— Semnaţi!

Mama se uita cum iscăleau ceilalţi procesul-verbal; întărâtarea i se domolise, inima i se descleştă din încordare, o podidiră lacrimi de obidă şi neputinţă. Cu asemenea lacrimi plânsese vreme de douăzeci de ani, cât ţinuse căsnicia ei, dar acum, în anii din urmă, aproape că uitase gustul lor sălciu; ofiţerul o privi, încreţindu-şi faţa într-o schimă de silă, şi-i spuse:

— Prea devreme ai luat-o cu bocitul, femeie! Ia seama, că n-o să-ţi ajungă lacrimile pentru câte te mai aşteaptă!

Cuprinsă iarăşi de ciudă, ea spuse:

— O mamă are destule lacrimi pentru toate, da, pentru toate! Dacă ai şi dumneata o mamă, ea ştie asta, da, da!

Ofiţerul îşi strângea grăbit hârtiile într-o servietă nou-nouţă cu o încuietoare strălucitoare.

— Înainte, marş! dădu el comanda.

— La revedere, Andrei, la revedere, Nikolai! spuse Pavel cu glas domol şi plin de căldură, strângând mâinile celor doi tovarăşi.

— Bine-ai spus: la revedere! repetă ofiţerul, rânjind cu tâlc.

Vesovşcikov pufnea din greu pe nas. Ceafa lui puternică era roşie de năvala sângelui, iar în ochi îi scânteia o aprigă mânie. Faţa hoholului era numai zâmbet; el dădea mereu din cap şi-i spunea ceva mamei. Ea făcea semnul crucii asupra lui, murmurând:

— Dumnezeu are grijă de cei drepţi!…

După aceea grupul de oameni în mantale cenuşii ieşi buluc în tindă şi, zornăind din pinteni, pieri. Rîbin ieşi cel din urmă; măsurându-l pe Pavel cu privirea pătrunzătoare a ochilor săi întunecaţi, spuse îngândurat:

— Ei, rămâneţi cu bine!

Şi, tuşind în barbă, ieşi fără grabă în tindă.

Plimbându-se prin odaie cu mâinile la spate şi cu paşi rari, ocolind cu grijă cărţile şi rufele împrăştiate pe podea, Pavel spuse posomorât:

— Eh, ai văzut cum se face treaba asta?…

Uitându-se cu nedumerire prin odaia răvăşită, mama şopti abătută:

— De ce o fi fost Nikolai aşa de colţos cu ofiţerul?

— Îi era frică, pesemne, spuse încet Pavel.

— Au venit, i-au înhăţat şi s-au dus! murmură mama, desfăcându-şi mâinile înlături.

Pe fecioru-său i-l lăsaseră acasă; inima mamei prinsese a bate mai potolit, dar mintea ei nu putea pătrunde înţelesul acestei întâmplări.

— Cum îşi mai bătea joc de noi gălbejitul acela, şi cum ne ameninţa!…

— Acum destul, mamă! Lasă şi tu asta! spuse deodată Pavel cu hotărâre. Hai, mai bine, să adunăm toate astea…

Îi spusese „mamă” şi îi spusese „tu”, cum se deprinsese a-i spune numai în clipele când îşi deschidea sufletul, apropiindu-se şi mai strâns de dânsa. Mama veni către el, îi căută privirea şi-l întrebă în şoaptă:

— Te-au umilit, aşa-i?

— Da! răspunse el. Şi mi-e tare greu! Mai bine mă luau cu ei…

I se păru că ochii lui se umpluseră de lacrimi şi, voind să-l liniştească, simţind nedesluşit durerea care-l frământa, îi spuse oftând:

— Ai răbdare, au să te ridice şi pe tine!…

— Au să mă ridice! încuviinţă el.

O clipă mama rămase tăcută, după care spuse cu tristeţe:

— Ce fire aspră ai, Paşa! O dată măcar s-aud şi eu de la tine o vorbă care să mă liniştească! Da’ unde se pomeneşte! Îţi spun şi eu câte un gând care mă înfricoşează, iar tu mă înfricoşezi şi mai tare.

Pavel o privi îndelung, veni lângă dânsa, şi-i spuse domol:

— Nu ştiu să fiu altfel, mamă! Va trebui să te obişnuieşti cu mine aşa cum sunt.

Mama suspină şi, după un scurt răstimp de tăcere, urmă abia stăpânindu-şi un fior de spaimă:

— Dar dacă i-or pune la cazne? Dacă le-or sfâşia carnea? Dacă le-or frânge oasele? Când mă gândesc la asta, băiatul mamii, mă cuprinde groaza!…

— Ba sufletul ţi-l frâng… când îşi vâră mâinile lor murdare… şi asta doare mai groaznic…

XI

A doua zi s-a răspândit ştirea că Bukin, Samoilov, Somov şi alţi cinci inşi au fost arestaţi. Către seară se abătu pe la Vlasovi Fedea Mazin; se făcuse percheziţie şi la el, drept care se socotea un adevărat erou.

— Ţi-a fost frică, Fedea? îl întrebă mama.

El păli, faţa i se lungi, iar nările începură a-i tremura.

— Mi-a fost frică să nu dea-n mine ofiţerul! Era unul cu barbă neagră, burduhos, cu degete păroase, iar pe nas purta nişte ochelari negri, ca de orb. A răcnit, a bătut din picior! „Am să te bag în puşcărie, spunea, acolo au să-ţi putrezească oasele!" De când sunt eu, pe mine nu m-a bătut nimeni, nici tata, nici mama; eram singurul lor copil şi amândoi mă iubeau.

Închise ochii o clipă, îşi strânse buzele, cu o mişcare iute, îşi trecu mâinile prin păr, răvăşindu-l şi, întorcându-se către Pavel cu ochii înroşiţi de năvala sângelui, urmă:

— Să mă lovească numai careva – şi ca un cuţit am să mă implânt în el, cu dinţii am să-l sfâşii – să mă ucidă, barem, dintr-odată!

— Eşti subţirel şi firav! zise mama. Cum ai să te baţi cu ei?

— Am să mă bat! răspunse cu glas surd Fedea.

După plecarea lui, mama-i spuse lui Pavel:

— Ăsta are să se frângă cel dintâi!…

Pavel nu răspunse nimic.

Peste câteva clipe uşa bucătăriei se deschise încet şi intră Rîbin.

— Bună ziua! grăi el, surâzând. Iacătă c-am venit iarăşi. Ieri m-au târât ei, azi am venit de bună voie! Strânse mâna lui Pavel, scuturând-o cu putere, iar pe mama o prinse de umeri şi-o întrebă:

— Mă cinsteşti cu un ceai?

Pavel cercetă în tăcere faţa lui Rîbin, lată şi smolită, încadrată de o barbă neagră şi stufoasă şi

ochii lui întunecaţi. Privirea-i liniştită avea o licărire plină de tâlc.

Mama se duse în bucătărie să încingă samovarul. Rîbin se aşează pe scaun, îşi mângâie barba şi, sprijinindu-şi coatele pe masă, îl cuprinse pe Pavel cu privirea-i înnegurată.

— Vra să zică aşa! exclamă el, ca şi cum ar fi continuat o convorbire întreruptă. Am să-ţi vorbesc deschis. Demult te am sub ochi. Suntem aproape vecini; şi aşa, am băgat eu de seamă că s-aduna la tine mult popor, dar niciodată nu s-a auzit nici larmă de chef, nici zvon de cine ştie ce fel de trăsnăi. Asta-i una. Eh, dacă oamenii nu fac trăsnăi, atuncea treaba-ncepe să cam bată la ochi; aici nu-i lucru curat! Parcă la mine nu se uită toţi pieziş, numai aşa, pentru că mă ţin mai deoparte?

Vorbea rar, dar curgător, mângâindu-şi barba cu palma negricioasă şi uitându-se ţintă în ochii lui Pavel.

— Şi aşa a-nceput lumea să vorbească de tine. Gazdele mele spun că eşti eretic, pentru că nu te duci la biserică. Nu mă duc nici eu. După aceea au început să iasă foile acelea. Tu le-ai ticluit?

— Eu! răspunse Pavel.

— Ce tot spui acolo! se împotrivi mama, neliniştită, scoţând capul din bucătărie. Doar nu eşti numai tu!

Pavel zâmbi. Zâmbi şi Rîbin.

— Aşa! spuse el.

Mama trase cu putere aerul pe nas şi se depărtă de uşă, jignită întrucâtva că nu luaseră în seamă cele spuse de dânsa.

— Treaba asta cu foile n-a fost rău chibzuită. Le-a cam speriat somnul poporenilor. Câte au fost cu toatele, nouăsprezece?

— Nouăsprezece! încuviinţă Pavel.

— Vra să zică, le-am citit pe toate! Aşa. Eh, mai găseşti prin ele şi câte un crâmpei nelămurit, ba chiar şi unele lucruri de prisos, dar aşa se-ntâmplă

totdeauna: cine vorbeşte multe şi de toate mai scapă şi câte una fără rost…

Rîbin zâmbi, sticlindu-şi dinţii albi, puternici.

— După aceea, a venit percheziţia. Asta m-a lămurit mai bine ca orice în privinţa voastră. Şi tu, şi hoholul, şi Nikolai, v-aţi dat cu toţii pe faţă…

Negăsind cuvântul potrivit, tăcu, uitându-se pe fereastră şi bătând darabana pe masă.

— V-aţi dat pe faţă hotărârea. Adicăte, cum s-ar zice: „Înălţimea Ta, cată-ţi de trebuşoara matale, iar noi o să ne vedem mai departe de-ale noastre". Hoholul e şi el băiat de ispravă. S-a întâmplat să-l aud uneori vorbind la fabrică şi mi-am zis: „Ăsta nu-i din cei ce se lasă călcaţi în picioare; numai moartea poate să-l doboare. Om dârz!" Tu ai încredere în mine, Pavele?

— Am! răspunse Pavel, dând din cap.

— Aşa! Uită-te la mine – am peste patruzeci de ani, sunt de două ori mai în vârstă ca tine şi am văzut de douăzeci de ori mai multe lucruri în viaţă. Trei ani şi ceva am slujit la oaste, am fost însurat de două ori, nevasta dintâi mi-a murit, pe cea de-a doua am lăsat-o eu. Am umblat şi prin Caucaz, îi ştiu pe duhobori[6]. Degeaba, aceia n-au să biruie viaţa, nu!

Mama asculta cu nesaţ vorba înţeleaptă a lui Rîbin; se bucură văzând că un om în vârstă vine să se sfătuiască cu fecioru-său şi-i grăieşte ca şi când i s-ar spovedi. I se părea însă că Pavel se arată prea rece faţă de acest oaspete şi, ca să îndulcească oarecum purtarea lui, îl întrebă pe Rîbin:

— Nu vrei să mănânci ceva, Mihailo Ivanovici?

— Mulţumesc, măicuţă! Am stat la masă… Vra să zică, Pavel, tu socoţi că viaţa nu merge aşa cum s-ar cuveni?

Pavel se ridică şi începu să se plimbe prin odaie, cu mâinile la spate.

— Ba dimpotrivă, îşi urmează mersul ei firesc! grăi el. Uite, ea mi te-a adus pe dumneata cu inima deschisă. Ea ne uneşte treptat pe noi, ceştia care

muncim toată viaţa; şi va veni o vreme când ne va uni deplin, pe toţi laolaltă. E drept că întocmirea ei este nedreaptă şi apăsătoare pentru noi, dar tot ea ne deschide şi ochii asupra acestui amarnic tâlc al ei, ba îi şi arată omului cum trebuie să-i grăbească mersul.

— Aşa-i! îl întrerupse Rîbin. Omul trebuie primenit. Dacă se umple de rapăn, vâră-l în scaldă, freacă-l bine, îmbracă-l în straie curate şi ai să vezi cum se însănătoşeşte. Aşa! Cum faci însă ca să-l cureţi pe dinăuntru? Asta-i întrebarea!

Pavel glăsui înfierbântat, cu vorbe tăioase, despre stăpânire, despre fabrică, arătându-i cum îşi apără drepturile muncitorii din alte ţări. Când şi când Rîbin lovea cu degetul în masă, scurt şi hotărât; ca şi când ar fi pus ici şi colo câte un punct. Uneori întărea spusele lui Pavel printr-o izbucnire:

— Aşa-i!

Iar o dată, spuse încet, râzând:

— Ehei, eşti încă tânăr! Nu prea cunoşti oamenii!

Pavel se opri în faţa lui şi spuse cumpănit:

— Să lăsăm bătrâneţea şi tinereţea! Să vedem mai degrabă cine judecă mai sănătos.

— Cu alte cuvinte, după cum spui tu, şi credinţa ar fi tot o înşelare. Aşa-i. Şi eu zic că religia ni-i şperlă-n ochi.

Aici se amestecă şi mama. Când fecioru-său începea să vorbească despre Dumnezeu şi despre tot ce era în legătură cu credinţa ei în Dumnezeu, despre tot ceea ce pentru dânsa era sfânt şi scump, ea căuta întotdeauna privirea lui Pavel; ar fi vrut ca el să-i vadă rugămintea mută de a nu-i mai sfâşia inima cu izbucnirile aspre şi tăioase ale lipsei lui de evlavie. Dar dincolo de această lipsă de evlavie bisericoasă, ca simţea că în inima lui ardea, totuşi, focul unei credinţe şi asta o liniştea.

„Parcă pot eu să-i pricep gândurile”, îşi spunea mama.

Într-o vreme i se păruse că nici lui Rîbin, om în toată firea, nu i-au plăcut cuvintele lui Pavel. Auzind însă întrebarea liniştită a lui Rîbin, n-o mai răbda inima şi îi dojeni scurt şi apăsat:

— Când e vorba de Dumnezeu, lăsaţi-o mai domol, rogu-vă! Voi faceţi cum poftiţi… Trase cu putere aerul în piept, apoi urmă şi mai apăsat: Mie însă, bătrână cum sunt, ce reazem îmi mai rămâne în durerea mea, dacă mi-L luaţi pe Dumnezeu?

O podidiră lacrimile. Fiindcă tocmai spăla blidele, se vedea cum îi tremurau mâinile.

— Nu ne-ai înţeles bine, măicuţă! spuse Pavel domol, cu o învăluire de duioşie în glas.

— Iartă-ne, mamă! adăugă încet şi grav Rîbin, uitându-se la Pavel cu un surâs plin de înţeles. Am uitat că eşti prea bătrână ca să-ţi mai tăiem negii, cum se zice…

— Eu, mamă, n-am vorbit despre Dumnezeul cel bun şi milostiv, în care crezi dumneata, lămuri Pavel, ci despre acela cu care ne ameninţă popii, de parcă ne-ar ameninţa cu ciomagul, despre acel Dumnezeu în numele căruia vor să silească pe oameni să se supună toţi în faţa voinţei neîndurate a câtorva…

— Aşa-i! strigă Rîbin, izbind cu degetele în masă. Până şi pe Dumnezeu ni l-au schimbat! Ei vor să întoarcă împotriva noastră tot ce intră pe mâna lor. Adu-ţi aminte, mamă, că Dumnezeu l-a făcut pe om după chipul şi asemănarea sa. Vra să zică Dumnezeu este asemenea omului, de vreme ce omul este asemenea lui! Noi însă nu numai că nu semănăm cu Dumnezeu, dar ne potrivim mai degrabă cu fiarele din codru. La biserică, în loc să ni-l arate pe Dumnezeu, ne arată o sperietoare… Dumnezeu trebuie primenit, mamă, trebuie curăţit. I-au dat veşmânt hula şi minciuna şi I-au pocit chipul, ca să ne ucidă sufletele!…

Vorbea încet, dar fieştece cuvânt al lui cădea pe capul mamei ca o lovitură grea, asurzitoare. Până şi faţa lui, pe care barba-i mare şi întunecată o

încadra ca o ramă cernită, o înfricoşa. Văpăile întunecate, care-i ţâşneau din ochii aprigi, îi erau de neîndurat, stârnind în inima mamei chinuitoare răscoliri de teamă.

— Nu, mai bine plec! spuse dânsa, clătinând din cap. E peste puterile mele să-mi audă urechile asemenea vorbe.

Şi trecu repede în bucătărie; dar în urma ei tot răsunară vorbele lui Rîbin:

— Ai văzut, Pavele? Iacă de unde trebuie să porneşti: începutul nu-i în cap, ci în inimă! Este în sufletul omului un anume loc, unde nu prinde nimic alt decât…

— Numai raţiunea îl va elibera pe om! spuse Pavel cu hotărâre.

— Raţiunea nu-ţi dă putere! se împotrivi Rîbin cu înverşunată dârzenie. Puterea izvorăşte din inimă, iar nu din cap! Asta-i!

Mama se dezbrăcă şi se culcă, fără să-şi mai facă rugăciunea. O cuprinseseră fiori de frig şi în suflet îi stăruia un supărător simţământ de nemulţumire. Rîbin, care i se păruse la început atât de înţelept şi cu scaun la cap, îi stârnea acum o pornire duşmănoasă.

„E un eretic! Un răzvrătit! îşi spunea mama, ascultându-i glasul. Poftim… hop şi el… nevoie mare!”

În timpul acesta Rîbin rostea mai departe, netulburat, şi pătruns de convingere:

— Acel loc sfânt nu se cuvine să rămână deşert. Locul unde sălăşluieşte Dumnezeu este gingaş, dureros. Dacă piere din suflet, rămâne acolo o rană – asta-i! Trebuie găsită o credinţă nouă, Pavele; trebuie făurit un Dumnezeu, care să fie prietenul oamenilor!

— Aşa cum a fost Hristos! strigă Pavel.

— Hristos n-a avut destulă tărie sufletească. „Depărtează de la mine paharul acesta”, spunea el, şi-l recunoştea pe Cezar. Dumnezeu nu trebuie să îngăduie nicio putere omenească asupra oamenilor,

pentru că el are toată puterea! El nu-şi împarte sufletul: asta e a Domnului, asta e a omului… Pe când Hristos îngăduia negoţul, îngăduia căsătoria. Şi a blestemat smochinul pe nedrept, că doar nu din voia lui nu mai dădea rod! Tot aşa şi sufletul omului nu din voia lui e sterp de bunătate, pentru că nu eu mi-am sădit ura în suflet. Asta-i!

Cele două glasuri răsunau necontenit în odaie, îmbinându-se şi înfruntându-se într-un joc înfierbântat. Pavel măsura încăperea în lung şi în lat şi podeaua scârţâia sub paşii lui. Când vorbea el, toate celelalte sunete se stingeau, copleşite de glasul său; când însă vorbea Rîbin, cu vocea-i molcomă, care curgea înceată şi liniştită, se auzea şi bătaia pendulei şi trosnetul gerului de afară, care pipăia zidul casei cu hârşâit de gheare ascuţite.

— Am să-ţi vorbesc, dacă vrei, în graiul meu de fochist: Dumnezeu e ca focul. Aşa să ştii! El sălăşluieşte în inimă. S-a spus: Dumnezeu e cuvântul, iar cuvântul e duh…

— Cuget! spuse Pavel cu îndârjire.

— Aşa! Vra să zică, Dumnezeu e în inimă şi în cuget, iar nu în biserică! Biserica este mormântul lui Dumnezeu.

Mama adormi şi nu mai auzi când plecă Rîbin.

Dar el începu să vină mai des şi, dacă se-ntâmpla să fie la Pavel careva dintre tovarăşii lui, Rîbin se aşeza într-un colţ şi tăcea, scoţând doar din când în când câte un:

— Da. Aşa-i!

Iar într-o zi, cuprinzându-i pe toţi cu privirea-i întunecată, spuse posomorât din ungherul său:

— Să vorbim despre ceea ce este; cât despre ceea ce va fi – nu ştim. Asta-i! Când poporul va fi liber, are să vadă el singur cum e mai bine. Destule i s-au băgat în cap cu sila – ajunge! Acuma lăsaţi-l să se dumerească singur. O să vrea, poate, să dea totul peste cap; toată aşezarea vieţii, toate învăţăturile; o să vadă, poate, că toate sunt îndreptate împotriva lui, cum ar fi, de pildă,

Dumnezeul cel înfăţişat în biserici. Voi daţi-i numai toate cărţile în mână şi are să găsească el singur răspunsul. Asta-i!

Când însă se afla numai cu Pavel, îndată se încingea între ei o discuţie nesfârşită, dar totdeauna liniştită. Mama îi asculta tulburată şi-i urmărea, silindu-se să pătrundă cele ce spuneau ei. Uneori i se părea că atât mujicul acesta voinic, cu umerii laţi şi cu barba întunecată, cât şi fiul ei tânăr, zvelt şi plin de vlagă, au orbit deodată. Că amândoi umblau bâjbâind de colo până colo, în căutarea unei ieşiri, agăţându-se cu mâinile lor puternice, dar oarbe, de toate lucrurile, zgâlţâindu-le, schimbându-le din locul lor, scăpându-le pe jos, împiedicându-se de cele căzute. Se prindeau de orice, pipăiau tot ce le ieşea în cale şi le dădeau deoparte pe toate, fără a-şi pierde credinţa şi speranţa…

Se deprinsese să audă cuvinte înspăimântătoare prin sinceritatea şi cutezanţa lor, dar acum nu o mai izbeau cu puterea dintru început; învăţase să se apere de ele, respingându-le. Ba uneori, dincolo de aceste cuvinte ale lor, care-l tăgăduiau pe Dumnezeu, simţea crescând în ei o nezdruncinată credinţă. Şi atunci faţa ei se lumina de blânda licărire a unui zâmbet a toate iertător. Şi nici chiar împotriva lui Rîbin, cu toate că nu-i era pe plac, nu mai simţea atunci nicio pornire.

O dată pe săptămână îi ducea hoholului, la închisoare, schimburi şi cărţi; într-o zi i-au îngăduit chiar să stea de vorbă cu el şi, întorcându-se acasă, a povestit înduioşată:

— Nu s-a schimbat de fel; cum îl ştiam acasă, aşa-i şi acolo: bun faţă de toţi, toţi glumesc cu el. Îi este greu, stă ca sub o apăsare, dar nu vrea să arate…

— Aşa şi trebuie! încuviinţă Rîbin. Noi, ceştilalţi, suntem parcă oblojiţi în durere; cu durere răsuflăm, în durere ne înfăşurăm… Asta nu-i nicio laudă! Că doar nu toţi sunt legaţi la ochi; unii şi-i

închid de bună voie. Asta-i! Iar dacă eşti nătâng – rabdă!…

XII

Cei din cartier îşi întorceau privirile tot mai des şi mai stăruitor către căsuţa scundă, cenuşie a Vlasovilor. În privirile acestea se ascundea adesea o bănuielnică teamă şi o necugetată vrăjmăşie; de multe ori însă vădeau o aţâţare plină de nădejdi. Uneori, Pavel se pomenea acasă cu câte un om care, după ce se uita cu fereală în toate părţile, îi strecura păsul lui:

— Ascultă, frăţioare, tu care citeşti atâtea cărţi şi cunoşti legile, ian fă bine şi lămureşte-mă, rogute…

Şi începea a povesti câte o nedreptate săvârşită de poliţie sau de administraţia fabricii. Dacă era vreo treabă mai încurcată, Pavel îi dădea un bilet către un avocat din oraş, pe care-l cunoştea; iar dacă putea, lămurea el însuşi lucrurile, pe loc.

Încetul cu încetul, oamenii începură a prinde respect faţă de acest tânăr cumpănit, care spunea tot ce avea de spus în cuvinte simple şi pline de curaj, care cerceta şi asculta totul cu o pătrunzătoare luare-aminte, care descurca cu îndărătnicie încâlceala fiecărei întâmplări în parte, pentru ca totdeauna şi peste tot locul să ajungă la nesfârşitul fir comun, unul şi acelaşi, care-i leagă cu mii de noduri puternice pe toţi oamenii laolaltă.

Dar autoritatea lui Pavel crescu în ochii oamenilor mai cu seamă după întâmplarea cu „copeica pentru mlaştină”,

În dosul fabricii, cuprinzând-o aproape cu totul într-un cerc de putredă dospeală, se întindea o mlaştină mare, năpădită de brădet şi mesteceni. Vara, odată cu răsuflarea bălţii, plină de miasme

înăbuşitoare, veneau dintr-acolo roiuri de ţânţari, care împrăştiau frigurile în tot cartierul. Mlaştina era proprietatea fabricii şi noul director, voind să tragă din asta un folos, îşi puse în gând s-o sece şi totodată să scoată şi turba din ea. Spunând muncitorilor că măsura aceasta va asana cartierul şi, deci, le va îmbunătăţi viaţa, directorul dispuse să se reţină din salariile lor, pentru lucrările ce urmau a se face, câte o copeică de fiecare rublă.

Muncitorii începură să se agite. Erau nemulţumiţi mai cu seamă din pricină că funcţionarii fabricii fuseseră scutiţi de plata acestui nou bir.

În sâmbăta când se afişase hotărârea directorului cu privire la perceperea copeicii, Pavel, fiind bolnav, nu se dusese la lucru şi habar n-avea de această măsură. A doua zi, după liturghie, turnătorul Sizov, un bătrân plăcut la înfăţişare, şi lăcătuşul Mahotin, un om înalt şi arţăgos, veniră la Pavel să-l înştiinţeze despre noua hotărâre a directorului.

— Noi, bătrânii, grăi cumpănit Sizov, ne-am adunat şi ne-am sfătuit între noi şi, iacă, tovarăşii ne-au trimis la tine, ca unul care ai carte şi ştii mai multe decât noi, ca să ne spui dacă este vreo lege în care stă scris că directorul poate să facă război ţânţarilor cu copeica noastră?

— Stai să vezi! izbucni Mahotin, cu o fulgerare în ochii lui mici. Acum patru ani, pungaşii ăştia s-au mai apucat să strângă bani, cică pentru a ne clădi o baie. Şi au adunat trei mii opt sute de ruble. Unde-s banii? Că de baie nici pomeneală!

Pavel îi încredinţă că zeciuiala era nedreaptă şi că fabrica va fi cea care va trage folosul de pe urma acestei născoceli; cei doi plecară posomorâţi. După ce îi petrecu, mama îi spuse zâmbind lui Pavel:

— Ian te uită, Paşa, c-au început şi bătrânii a veni la tine să le dai sfaturi!

Copleşit de gânduri, Pavel nu-i răspunse, ci, aşezându-se la masă, a purces a scrie. Abia după aceea vorbi:

— Mamă, du-te te rog în oraş şi dă biletul ăsta…

— E vreo treabă cu primejdie? întrebă ea.

— Da. Acolo se tipăreşte gazeta noastră. Trebuie ca afacerea asta cu copeica să apară neapărat…

— Bine, bine! răspunse ea repede. Numaidecât…

Era cea dintâi însărcinare pe care i-o dădea fecioru-său şi se simţea tare bucuroasă, pentru că Pavel îi spusese deschis despre ce este vorba.

— Vezi, asta-nţeleg şi eu, Paşa! spunea mama, îmbrăcându-se. Asta înseamnă că s-au pus pe jaf ziua-n amiaza mare. Cum zici că-l cheamă pe omul tău? Egor Ivanovici?

S-a întors acasă tocmai seara târziu, frântă de oboseală, dar mulţumită.

— Am văzut-o pe Saşenka! îi povesti lui Pavel. Îţi trimite salutări. Cât despre Egor Ivanovici, e un om bun şi de treabă, simplu şi straşnic de mucalit! O ţine numa-n glume.

— Îmi pare bine că ţi-a plăcut! răspunse Pavel cu glas domol.

— Oameni cu inima deschisă, Paşa! Ce bine e când dai de oameni cu inima deschisă! Şi toţi te respectă…

Pavel nu s-a dus nici luni la lucru; îl durea capul. La prânz însă veni la el într-un suflet Fedea Mazin, agitat şi fericit. Gâfâind de atâta alergătură, îl vesti:

— Toată fabrica e în fierbere. Haidem! Sizov şi Mahotin m-au trimis după tine; cică tu ştii să-i lămureşti mai bine. Să vezi numai ce-i acolo!

Pavel începu să se îmbrace tăcut.

— Au venit şi muierile. Să le auzi cum mai ţipă!

— Merg şi eu! zise mama. Ce-or fi pus la cale oare? Iaca am să merg şi eu!

— Poţi să mergi, îi spuse Pavel.

Porniră grăbiţi şi tăcuţi. Mama răsufla din greu, tulburată; presimţea o întâmplare gravă, însemnată. La poarta fabricii se îmbulzeau o mulţime de femei, care strigau şi ocărau cu glasuri ascuţite. Se strecurară tustrei în curte şi se treziră învălmăşiţi în masa compactă, întunecată, a muncitorilor. Un vuiet de înăbuşită frământare stăruia deasupra mulţimii în clocot. Mama băgă de seamă că toate privirile se îndreptau în aceeaşi direcţie, către peretele atelierului de fierărie, unde, urcaţi pe un morman de fiare vechi, se zăreau pe fondul de cărămidă roşie al zidului Sizov, Mahotin, Vealov şi încă vreo cinci muncitori mai vârstnici şi cu mai multă autoritate, gesticulând şi vorbind ceva.

— Uite-l pe Vlasov! strigă cineva.

— Vlasov? Să vie aici…

— Linişte! se auzi din mai multe părţi deodată.

Undeva, în preajmă, răsuna glasul stăpânit al lui Rîbin:

— Nu e vorba de o copeică, ci e vorba de dreptate. Pentru dreptate ne ridicăm, asta-i! Nu ne pasă atât de copeica noastră, că doar nu e mai rotundă decât celelalte, însă e mai grea, e mai mult sânge omenesc în ea decât în rubla directorului, asta-i! Şi nu copeica ni-i scumpă, ci sângele nostru, dreptatea – asta-i!

Cuvântul lui cădea greu asupra mulţimii care scăpară în strigăte:

— Aşa e, Rîbin!

— Bine zici, fochistule!

— A venit Vlasov!

Acoperind forfota şi uruitul greoi al maşinilor, suspinele icnite ale aburului şi fâşâitul curelelor, glasurile se contopeau într-o larmă asurzitoare. Din toate părţile veneau în goană alţi oameni, dând din mâini şi întărâtându-se unii pe alţii cu vorbe aprinse şi biciuitoare. Revolta, care dintotdeauna ardea mocnit în piepturile lor trudite, acum se

trezea, îşi căuta loc de ieşire, izbucnea şi îşi lua zborul triumfal, desfăşurându-şi tot mai larg sumbrele-i aripi, cuprinzându-i tot mai strâns pe oameni, însufleţindu-i, înverşunându-i şi stârnindu-i să se înfrunte, într-un năvalnic clocot de ură. Deasupra mulţimii plutea un nor de colb şi de funingine; feţele pline de sudoare ardeau, pielea de pe obraji plângea cu lacrimi negre… Şi pe chipurile lor întunecate ochii scânteiau iar dinţii luceau.

Pavel se ivi lângă Sizov şi Mahotin şi strigătul lui sună cu putere:

— Tovarăşi!

Mama îl văzu pălind, cu buzele tremurânde şi, fără să-şi dea seama, ea începu a-şi croi drum prin mulţime. Unii o înfruntau:

— Un' te bagi?

Alţii o îmbrânceau, dar nimic n-o putea opri: deschizându-şi calea cu umerii şi cu coatele, înainta mereu tot mai aproape de fiul ei, mânată de o nestăpânită dorinţă de a fi alături de dânsul.

Iar Pavel, slobozind din piept cuvântul în care se deprinsese să toarne un atât de adânc înţeles, simţi că înfiorarea bucuriei de a lupta îi taie răsuflarea şi că-l cuprinde dorinţa de a-şi arunca în mijlocul acestor oameni inima, aprinsă de flacăra ideii de dreptate.

— Tovarăşi! repetă el cuvântul care-i dădea putere şi avânt. Noi suntem cei care zidim biserici şi uzine, cei care făurim lanţuri şi bani; noi suntem forţa vie care dăruieşte hrană şi bucurie tuturor oamenilor, din leagăn până la mormânt…

— Aşa-i! strigă Rîbin.

— Întotdeauna şi pretutindeni, noi suntem cei dintâi la muncă şi cei din urmă în viaţă. Cine ne poartă de grijă? Cine ne vrea binele? Cine ne socoate oameni? Nimeni!

— Nimeni! răsună o voce, ca un ecou.

Redobândindu-şi cumpătul, din ce în ce mai stăpân pe sine, Pavel începu să vorbească mai

simplu, mai liniştit, iar mulţimea se strânse încet în jurul lui, alcătuind un singur şi întunecat trup cu sumedenie de capete, care-l priveau drept în faţă cu nenumăraţi ochi încordaţi, sorbindu-i cuvintele.

— Nu vom avea o soartă mai bună, câtă vreme nu vom înţelege că suntem tovarăşi, o familie de prieteni, strânşi legaţi prin aceeaşi voinţă, voinţa de a lupta pentru drepturile noastre!

— Vorbeşte despre ce ne doare acum! strigară câţiva oameni din preajma mamei.

— Nu întrerupe! se auziră două glasuri din două locuri diferite.

Chipuri înnegrite de funingine se încruntau neîncrezătoare, posomorâte; zeci de ochi scrutau cu încordată luare-aminte faţa lui Pavel.

— E socialist, nu-i prost! îşi dădu cineva cu părerea.

— Are curaj! spuse un muncitor înalt, cu un ochi scurs, scăpând un ghiont în umărul mamei.

— E timpul să înţelegem, tovarăşi, că, afară de noi înşine, nimeni nu ne va da o mână de ajutor! Unul pentru toţi şi toţi pentru unul – aceasta trebuie să fie legea noastră, dacă vrem cu adevărat să-l răpunem pe duşman!

— Aşa e! Straşnică vorbă, măi băieţi! strigă Mahotin şi, rotindu-şi braţul deasupra capului, îşi scutură pumnul în aer.

— Trebuie să-l chemăm aici pe director! urmă Pavel.

Răscolită parcă de vijelie, mulţimea se învolbură şi zeci de oameni strigară într-un singur glas:

— Să vină directorul!

— Să trimitem o delegaţie ca să-l cheme!

Mama răzbi, în sfârşit, în faţă şi, plină de mândrie, se uită de jos în sus la fecioru-său: Pavel stătea în mijlocul muncitorilor bătrâni şi respectaţi şi toţi îl ascultau, încuviinţând spusele lui. Mama era bucuroasă că el nu se înfuria şi nu suduia cum făceau ceilalţi.

Ca grindina pe un acoperiş de tablă cădeau strigătele scurte, înjurăturile şi ocările. De sus, Pavel cerceta cu ochii larg deschişi mulţimea, căutând parcă ceva în mijlocul ei.

— Delegaţii!

— Sizov!

— Vlasov!

— Rîbin! Că e colţos!

Deodată se auziră în mulţime exclamaţii înăbuşite:

— Uite-l că vine singur.

— Directorul!…

Mulţimea se desfăcu în două, lăsând drum de trecere unui bărbat înalt, cu faţa prelungă şi cu o bărbuţă ascuţită.

— Daţi-mi voie! – spunea el şi cu o mişcare scurtă a mâinii îi dădea pe muncitori înlături din calea lui, fără măcar să-i atingă. Cu ochii micşoraţi şi cu privirea-i sigură de stăpân deprins să conducă oamenii, el cerceta adânc chipurile muncitorilor; unii îşi scoteau şepcile în faţa lui, salutându-l, dar el trecea mai departe fără să le răspundă, semănând în mulţime tăcere, zăpăceală, zâmbete stânjenite şi exclamaţii domolite, în care începuse a se simţi părerea de rău a unor copii care îşi dădeau seama că au făcut o poznă.

Trecând pe lângă mama, îi aruncă o privire aspră, şi se opri în faţa mormanului de fierărie veche. Cineva de sus îi întinse o mână, dar el n-o apucă, ci se urcă singur, cu o sprintenă şi viguroasă mişcare a trupului; stând cu spatele la Pavel şi la Sizov, întrebă mulţimea:

— Ce-i adunarea asta? De ce aţi părăsit lucrul?

Câteva clipe domni o tăcere adâncă. Capetele oamenilor se legănau ca nişte spice. Sizov îşi vântură şapca în aer, dădu din umeri şi îşi lăsă capul în jos.

— Răspundeţi! strigă directorul.

Pavel ieşi înainte, i se alătură şi vorbi cu glas puternic, arătând către Sizov şi Rîbin:

— Noi trei suntem împuterniciţi de tovarăşii noştri să vă cerem să anulaţi dispoziţia de a ni se reţine câte o copeică…

— De ce? întrebă directorul, fără să se uite la Pavel.

— Pentru că socotim impunerea aceasta nedreaptă! răspunse Pavel răspicat.

— Aşadar, în intenţia mea de a asana mlaştina, voi nu vedeţi decât dorinţa de a-i exploata pe muncitori, iar nu grija pentru îmbunătăţirea vieţii lor? Aşa este?

— Da! răspunse Pavel.

— Şi dumneata crezi la fel? îl întrebă directorul pe Rîbin.

— Toţi credem la fel! răspunse Rîbin.

— Dar dumneata, stimabile? întrebă directorul, întorcându-se către Sizov.

— Da, şi eu am să vă fac aceeaşi rugăminte: mai bine renunţaţi la copeicuţa noastră!

Şi, plecându-şi iarăşi capul, Sizov zâmbi stânjenit.

Directorul îşi plimbă, fără grabă, privirea asupra mulţimii şi ridică din umeri. Apoi, măsurându-l din creştet până-n tălpi pe Pavel, îi spuse:

— Pari un om destul de inteligent, se poate să nu înţelegi utilitatea acestei măsuri?

Pavel răspunse hotărât:

— Dacă fabrica va seca mlaştina pe socoteala ei, toată lumea va înţelege!

— Fabrica nu face filantropie! răspunse tăios directorul. Ordon ca toată lumea să reia imediat lucrul!

Şi dădu să coboare, păşind cu multă grijă pe mormanul de fiare vechi, fără a se uita la nimeni.

Un vuiet de nemulţumire se ridică din mulţime.

— Ce este? întrebă directorul, oprindu-se.

Toţi tăcură, numai de undeva, din rândurile din urmă, se auzi un glas singuratic:

— Munceşte singur!…

— Dacă în cincisprezece minute nu reîncepeţi lucrul, dau poruncă să fiţi amendaţi! spuse directorul apăsat şi rece.

Şi trecu iarăşi prin mulţime, dar de data aceasta, în urma lui se ridică un murmur înăbuşit şi cu cât silueta lui se depărta, cu atât mai puternice erau strigătele:

— Vorbeşte cu el, dacă poţi!

— Iacă, ai văzut drepturile noastre! Ce mai soartă!…

Se întoarseră către Pavel:

— Ei, avocatule, ce facem acum?

— Ai vorbit tu ce-ai vorbit, dar cum a venit el, nimic n-a mai rămas!

— Hei, Vlasov, spune ce-i de făcut?

Când strigătele izbucniră mai stăruitoare, Pavel grăi:

— Eu propun, tovarăşi, să nu reluăm lucrul până când nu va renunţa la copeica noastră…

Cuvintele se încrucişară învălmăşite:

— Crezi că suntem proşti?

— Grevă?

— Pentru o copeică?

— Ei şi? La urma urmei, fie şi grevă!

— O să ne dea afară pe toţi…

— Şi cine are să muncească?

— Las’ că se găsesc destui!

— Cine? Iudele?

XIII

Pavel coborî de pe grămada de fierărie şi se opri lângă maică-sa.

În jurul lor se stârni vuiet şi larmă; toţi vorbeau, discutau între ei, frământându-se şi strigând:

— Greva nu-i cu putinţă! spuse Rîbin, venind lângă Pavel. Ar vrea, dar li-e teamă. Să tot ai vreo

trei sute de partea ta, dar mai mult nu. Un morman de băligar ca ăsta, nu-l ridici cu o singură furcă…

Pavel tăcea. În faţa lui mulţimea, cu chipul ei enorm şi întunecat, se frământa fără contenire, aţintindu-şi drept în ochii lui privirile-i poruncitoare. Inima-i bătea agitată. Avea simţământul că tot ce spusese el se mistuise fără urmă în oamenii aceştia, ca nişte răzleţe picături de ploaie, căzute pe un ogor secătuit de o prea îndelungată arşiţă.

Porni spre casă trist şi obosit. În urma lui venea mama împreună cu Sizov; alături de el, Rîbin îi turuia în ureche:

— Tu vorbeşti bine, dar nu vorbeşti inimii, asta-i! Trebuie să arunci o scânteie în inima omului, în străfundul ei. Numai cu judecata rece, greu să-i urneşti pe oameni; haina asta e prea subţire şi prea strâmtă pentru trupul lor!

Iar Sizov îi spunea mamei:

— A venit vremea, Nilovna, ca noi, bătrânii, să ne călătorim către cimitir! Acuma s-a pornit lume nouă. Cum ne-am dus noi viaţa? Ne-am târât în genunchi, ne-am ploconit până la pământ. Acum oamenii – ori că s-au deşteptat, ori că se înşală mai abitir decât noi – fapt e că nu seamănă nici pe departe cu noi. Ai văzut cum vorbesc cei tineri cu directorul, de la egal la egal… da-a! Ei, să ne vedem cu bine, Pavel Mihailov. Straşnic te pricepi, măi frate, să iei apărarea oamenilor! Să-ţi ajute Dumnezeu ca între atâtea căi întortocheate s-o găseşti pe cea bună.

Şi plecă.

— Chiar aşa, e timpul să vă cam cărăbăniţi! mormăi Rîbin. Voi nu mai sunteţi oameni, ci chit, buni numai de astupat crăpăturile. Ai văzut, Pavel, cine zbiera mai tare să te aleagă delegat? Taman cei care spun că eşti socialist, că eşti răzvrătit. Asta-i! Taman ei! Ce-şi spuneau ei? Dacă-l dă afară, cu atât mai bine – ducă-se la naiba!

— În felul lor au dreptate! zise Pavel.

Şi lupii au dreptate când sfâşie pe câte unul dintr-ai lor…

Rîbin era posomorât, iar glasul, ca niciodată, îi tremura.

— Oamenii nu se iau numai după vorbe; ca să te creadă, trebuie să vadă că suferi. Vorba trebuie scăldată în sânge…

Pavel umblă toată ziua cu fruntea întunecată, istovit, frământat de o ciudată nelinişte; ochii îi ardeau şi parcă tot căuta ceva. Văzându-l în starea asta, mama îl întrebă, cu fereală:

— Ce-i cu tine, Paşa?

— Mă cam doare capul, răspunse el îngândurat.

— Ce-ar fi să te culci, iar eu să mă duc după doctor…

Uitându-se la dânsa, Pavel răspunse cu grabă:

— Nu, nu-i nevoie!

Şi deodată, începu a vorbi cu glas înăbuşit:

— Sunt tânăr, n-am destulă putere, asta este! Nu m-au crezut, nu m-au urmat pe calea dreptăţii; înseamnă că nu m-am priceput să le-o arăt!… Şi asta mă doare – şi de asta mă simt peste seamă de rău!

Privindu-i faţa mâhnită şi voind să-l mângâie, mama îi spuse cu blândeţe:

— Ai răbdare! N-au înţeles azi, au să-nţeleagă mâine!…

— Trebuie să înţeleagă! izbucni el.

— Iacă, până şi eu am înţeles că ai dreptate…

Pavel veni lângă dânsa.

— Ce inimă bună ai tu, mamă!…

Şi întoarse capul, ferindu-şi privirea. Mama tresări, arsă parcă de cuvintele acestea, pe care el le rostise atât de încet; îşi duse mâna la inimă şi se depărtă, purtând cu grijă această nepreţuită mângâiere.

Noaptea, pe când ea dormea, iar el citea culcat în pat, veniră jandarmii şi, furioşi, începură a scotoci: hi curte, în pod, peste tot locul. Ofiţerul cu faţa gălbejită se purtă ca şi întâia oară, umilindu-i,

luându-i în zeflemea, bătându-şi joc de ei cu o vădită plăcere şi căutând înadins să strecoare câte o vorbă care să le sângereze inimile. Mama stătea tăcută într-un ungher, fără să-şi ia ochii de la Pavel. El se străduia să-şi ascundă tulburarea, dar când ofiţerul se pornea pe râs, degetele lui Pavel începeau să se frământe în chip ciudat şi mama simţea cât de greu îi era să îndure batjocura jandarmului fără să poată răspunde. Acum nu mai era atât de înfricoşată ca la întâia percheziţie; simţea crescând în ea ura împotriva acestor musafiri de miez de noapte, împintenaţi şi îmbrăcaţi în uniforme cenuşii, şi ura aceasta îi absorbea toată teama.

Pavel izbuti să-i şoptească:

— Au să mă ridice…

Ea lăsă capul în jos şi-i răspunse încet:

— Pricep…

Pricepea prea bine; îl vor băga la închisoare, pentru că le vorbise muncitorilor. Dar ceea ce spusese el încuviinţaseră toţi; deci, toţi trebuie să sară în apărarea lui – aşa că nu-l vor ţine prea mult…

Îi venea să-l îmbrăţişeze, să izbucnească în plâns, dar în faţa lor stătea ofiţerul şi o cerceta, îngustându-şi ochii. Buzele lui tresăreau spasmodic, mustaţa i se zbârlea. Mama îşi dădea seama că omul acesta abia aştepta s-o vadă plângând, văicărindu-se, milogindu-se la picioarele lui. Adunându-şi toate puterile, străduindu-se să vorbească cât mai puţin, îi strânse mâna lui Pavel şi, cu răsuflarea întretăiată, îi spuse încet:

— Cu bine, Paşa! Ai luat tot ce-ţi trebuie?

— Am luat. Nu te necăji…

— Domnul să te aibă în paza Lui…

Când rămase singură, se lăsă pe laviţă şi, închizând ochii, începu să plângă încet. Rezemată de perete, aşa cum stătea odinioară bărbatu-său, răpusă de chin, dându-şi seama cu durere că nu putea face nimic, plânse îndelung, fără izbucniri,

cu capul dat pe spate, deşertându-şi în acele biete suspine tot amarul inimii sale sfâşiate. Iar în faţa ei stăruia mereu, ca o pată nemişcată, chipul gălbejit al ofiţerului cu fire rare de mustaţă şi cu ochii micşoraţi, care o priveau cu desfătare. Şi în pieptul ei creştea necontenit ghemul negru al înverşunării şi al urii împotriva celor care smulgeau un fiu de lângă mama lui, numai pentru că acesta pornise în căutarea dreptăţii.

Se făcuse frig. Ploaia bătea în geam. Părea că prin întunericul nopţii pândeau şi dădeau târcoale casei nişte arătări cenuşii, cu chipuri mari, roşii, şi fără ochi, cu braţe lungi; se auzea parcă şi un slab zornăit de pinteni.

„Barem să mă fi luat şi pe mine", îşi spuse mama.

Sirena îşi slobozi urletul ei poruncitor, chemând oamenii la lucru. În dimineaţa aceea, urletul era înăbuşit, răguşit, şovăitor. Uşa se deschise şi intră Rîbin. Se opri în faţa mamei şi, ştergându-şi cu palma stropii de ploaie din barbă, întrebă;

— L-au ridicat?

— L-au ridicat, blestemaţii! răspunse dânsa suspinând.

— Aşa, vra să zică! zise Rîbin cu un surâs strâmb. Şi la mine au percheziţionat şi m-au cercetat, da-a. M-au făcut albie de porci… Ei, dar, precum se vede, pe mine m-au lăsat, totuşi în pace. Şi l-au ridicat, vra să zică, pe Pavel! Directorul a făcut un semn cu ochiul, jandarmul a dat din cap că a înţeles şi iacătă că omul nu mai e! Ei sunt uniţi, lucrează mână-n mână. Unii mulg norodul, alţii îl ţin de coarne…

— S-ar cuveni să-i luaţi apărarea lui Pavel! spuse mama, ridicându-se. A vorbit doar pentru binele tuturor.

— Cine să-l apere? întrebă Rîbin.

— Voi toţi!

— Ţi-ai găsit! Nu, una ca asta mai va să se întâmple!

Surâse strâmb şi ieşi, cu mersul lui greoi, sporind şi mai mult durerea mamei cu vorba lui de aspră deznădăjduire.

„Dar dacă-l vor bate, dacă-l vor schingiui?…”

În închipuirea ei, vedea trupul lui Pavel zdrobit, sfârtecat, plin de sânge şi, ca o lespede rece, groaza i se prăvăli pe piept, înăbuşind-o. O dureau ochii.

Nu mai făcu focul în sobă, nu găti de mâncare şi nici ceai nu mai bău; abia seara târziu mestecă o fărâmă de pâine. Iar când se culcă, i se păru că niciodată viaţa ei n-a fost aşa de singuratică şi de pustie ca acum. În anii aceştia din urmă, se obişnuise să trăiască aşteptând mereu să se întâmple ceva mare, ceva bun. În jurul ei forfoteau flăcăi gălăgioşi şi plini de viaţă şi totdeauna avea în faţă chipul grav al feciorului ei, care-i făurise această existenţă cu atâtea temeri, dar şi cu atâta belşug de frumuseţe. Dar iată că el nu mai era lângă dânsa şi totul s-a curmat dintr-odată.

XIV

Ziua trecu încet, urmă o noapte fără somn, iar ziua următoare se scurse şi mai greu. Mama aştepta în toată clipa să vină cineva, dar nu se arătă nimeni. Veni şi seara, apoi noaptea. Răpăieli reci de ploaie şfichiuiau pereţii, în horn vuiau răbufniri de vânt, de sub podea venea zvonul nedesluşit al unei tainice mişuneli. Stropi de apă picurau din streşini, căzând cu un sunet trist, care se îmbina ciudat cu tic-tac-ul pendulei. Casa întreagă părea că se clatină, şi în jur toate erau de prisos, amorţite de jale…

Cineva bătu încet în geam – o dată, de două ori… Se deprinsese cu asemenea bătăi şi, auzindu-le, nu se mai speria, dar, de data aceasta, tresări ca

şi când ar fi simţit o înviorătoare înţepătură în inimă. Sub puterea unei nelămurite nădejdi, se ridică în picioare. Îşi puse şalul pe umeri şi deschise uşa…

Intră Samoilov, urmat de un alt bărbat cu faţa vârâtă în gulerul paltonului şi ascunsă de căciula îndesată pe sprâncene.

— Te-am trezit din somn? întrebă fără să-i mai dea bună seara Samoilov care, în ciuda firii lui, părea îngrijorat şi posomorât.

— Nu dormeam! răspunse ea, rămânând tăcută, cu privirea aţintită asupra lor.

Însoţitorul lui Samoilov îşi scoase căciula şi, cu un suspin adânc şi hârâit, îi întinse mâna lată cu degete boante, spunându-i prietenos, ca unei vechi cunoştinţe:

— Bună seară, măicuţă! Nu mă mai cunoşti?

— Dumneata eşti? se minună mama, cuprinsă, nu se ştie de ce, de o neaşteptată bucurie. Egor Ivanovici?

— Eu sunt! răspunse el, înclinându-şi capul enorm cu plete lungi ca de dascăl de biserică. Faţa lui rotundă zâmbea cu bunătate; ochii mici, cenuşii cercetau chipul mamei cu o privire senină şi blândă. Rotofei, mărunţel, cu grumazul gros şi cu mâinile scurte, semăna cu un samovar. Avea obrazul umed şi lucios, respira cu larmă şi tot timpul i se auzeau în piept şuierături şi hârâituri ca un clipocit de apă…

— Treceţi în odaia din faţă, mă îmbrac îndată! îi pofti mama.

— Am venit la dumneata cu o treabă! spuse Samoilov îngândurat, privind-o pe sub sprâncene.

Trecând în odaie, Egor Ivanovici îşi urmă vorba:

— Azi dimineaţă, măicuţă dragă, a ieşit din închisoare Nikolai Ivanovici, pe care îl cunoşti…

— A fost închis? întrebă mama.

— Două luni şi unsprezece zile. L-a văzut pe hohol, care îţi trimite toate cele bune, şi pe Pavel, care de asemenea îţi trimite îmbrăţişări şi te roagă

să nu ai nicio grijă şi să ştii că, pe drumul pe care a pornit el, închisoarea este popas de odihnă, căci aşa au binevoit să hotărască prea grijuliile noastre autorităţi. Şi acum, măicuţă, să vorbim despre treburile noastre! Ştii câţi oameni au fost ridicaţi ieri, în cartierul vostru?

— Nu. Au mai fost ridicaţi şi alţii afară de Paşa? întrebă mama cu mirare.

— El este al patruzeci şi nouălea! o întrerupse Egor Ivanovici liniştit. Şi trebuie să ne aşteptăm ca autorităţile să mai ridice încă vreo zece! Iacă şi pe dumnealui au să-l ia…

— Da, şi pe mine! întări posomorât Samoilov.

Vlasova simţi deodată că respiră mai uşor…

„Nu e singur acolo!” gândi ea.

După ce se îmbrăcă, intră în odaie, zâmbind voioasă către musafir:

— Atunci, dacă au ridicat atâţia oameni, poate că n-or să-i ţină mult…

— Aşa-i! zise Egor Ivanovici. Şi dacă vom izbuti sa le stricăm socotelile, s-ar putea să-i prostim de-a binelea. Uite despre ce este vorba! Dacă încetăm acum să mai introducem în fabrică broşurelele noastre, jandarmăraşii se vor agăţa de această nefericită potrivealã şi o vor folosi în contra lui Pavel şi a tovarăşilor lui, care au fost aruncaţi odată cu el în închisoare…

— Cum aşa? întrebă mama îngrijorată.

— Foarte simplu! lămuri cu blândeţe Egor Ivanovici. Se întâmplă uneori ca şi jandarmii să judece bine. Ia gândeşte-te: cât a fost Pavel – au fost şi broşuri şi manifeste; acum că Pavel nu mai este – nu mai sunt nici broşuri, nici manifeste! Vra să zică el era acela care împrăştia broşurile, nu-i aşa? Ei, şi atunci au să-i mănânce de vii pe toţi, că grozav le place jandarmilor să-l scarmene pe om până-l fac ferfeniţă!

— Pricep, pricep! oftă abătută mama. O, Doamne! Ce-i de făcut acuma?

Din bucătărie se auzi glasul lui Samoilov:

— I-au înhăţat aproape pe toţi, lua-i-ar dracu'!… Noi însă trebuie să ducem treaba asta mai departe, nu numai pentru că nu putem s-o lăsăm baltă, dar şi ca să-i salvăm pe tovarăşii noştri.

— Dar iată că n-are cine să lucreze! adăugă Egor, cu un surâs plin de amărăciune. Tipărituri avem, material de prima calitate, l-am lucrat chiar eu!… Vorba e, cum să-l strecurăm în fabrică? Iacă asta nu prea ştiu!

— Acuma-i percheziţionează pe toţi, la poartă! spuse Samoilov.

Dându-şi seama că ei aşteptau ceva de la dânsa, mama îi întrebă cu nerăbdare:

— Ei, da, bine! Şi atunci ce-i de făcut?

Samoilov se opri în uşă şi spuse:

— Pelagheia Nilovna, dumneata o cunoşti pe precupeaţa Korsunova…

— O cunosc. Ş-apoi?

— Vorbeşte dumneata cu dânsa, poate o vrea ea să le strecoare.

Mama făcu un semn cu mâinile, a hotărâtă împotrivire.

— Nu, nu se poate! E o femeie care vorbeşte vrute şi nevrute, o gură spartă – nu! Dacă se află că prin mine… din casa asta… – nu, nu!

Şi deodată, străfulgerată de un gând neaşteptat, ea spuse încetişor:

— Daţi-mi-le mie… mie să mi le daţi!… Am să văd ce se poate face, găsesc eu cum să le trec! Am s-o rog pe Maria să mă ia ajutoare! Că doar trebuie să-mi câştig şi eu pâinea, trebuie să lucrez! Am să car mâncarea muncitorilor la fabrică! Lăsaţi că ştiu eu ce am de făcut!

Cu mâinile împreunate la piept, se strădui să-i încredinţeze că va rândui totul cum trebuie, fără să se bage de seamă, iar la urmă, strigă triumfătoare:

— Au să vadă ei atunci! Pavel nu-i aici, dar mâna lui îi ajunge chiar şi din închisoare, au să vadă dumnealor!

Tustrei se însufleţiră. Egor, frecându-şi vârtos palmele, rosti zâmbind:

— Minunat, măicuţă! De-ai şti dumneata ce lucru minunat faci! Într-adevăr minunat!

— Apoi dacă izbuteşte treaba asta, să ştiţi că intru în închisoare ca într-un iatac! spuse Samoilov, frecându-şi şi el mâinile cu mulţumire.

— Eşti zâna cea bună din poveste, măicuţă! strigă Egor cu glas răguşit.

Mama zâmbi. Pentru dânsa era limpede: dacă manifestele se vor ivi şi acum în fabrică, autorităţile vor fi silite să-şi dea seama că nu Pavel era acela care le răspândea. Se simţea în stare să îndeplinească această misiune cu bine şi tresălta toată de bucurie.

— Când te-i duce să-l vezi pe Pavel, glăsui Egor, să-i spui că are o mamă minunată…

— Las' că tot eu am să-l văd mai întâi! făgădui Samoilov, zâmbind.

— Să-i spui aşa: că am să fac tot ce trebuie! Să fie încredinţat!

— Dar dacă n-o să-l bage la închisoare? o întrebă Egor, arătând către Samoilov.

— Ei, atunci… n-ai ce să-i faci!

Amândoi izbucniră în hohote de râs. Dându-şi seama că a luat-o gura pe dinainte, râse şi ea încetişor, stânjenită, cu o înfăţişare de nevinovată viclenie.

— Ştiţi, este o vorbă: Milă mi-e de tine, dar de mine mi se rupe inima! îngăimă dânsa, lăsând ochii în jos.

— Dar e omeneşte să fie aşa! strigă Egor. Cât despre Pavel, să nu-i porţi de grijă. Nu trebuie să te amărăşti deloc. Are să iasă de acolo mai zdravăn decât a intrat. Acolo poţi să te odihneşti, să mai înveţi câte ceva, pe când în libertate, alde noi nu prea avem timp pentru asemenea treburi. Uite, eu am stat în trei rânduri la închisoare; n-am să spun că mi-a făcut plăcere, bineînţeles, dar de fiecare

dată am tras un netăgăduit folos şi pentru minte şi pentru inimă.

— Răsufli cam greu! îi spuse mama, privind cu prietenie faţa lui deschisă.

— Asta, dintr-o anume pricină! răspunse el, ridicând un deget în sus. Aşadar, măicuţă, ne-am înţeles! Noi îţi aducem mâine materialul şi iarăşi se va pune în mişcare joagărul care sfâşie şi destramă întunericul de veacuri. Trăiască cuvântul liber! Trăiască inima de mamă! Deocamdată însă, cu bine!

— Cu bine! îi spuse şi Samoilov, strângându-i zdravăn mâna. Uite, vezi, cu maică-mea n-aş fi putut să vorbesc nici măcar un cuvânt despre toate astea!

— Lasă, c-au să înţeleagă toţi! răspunse Vlasova în dorinţa ei să-i spună o vorbă care să-i meargă la inimă.

După plecarea lor, mama încuie uşa şi, îngenunchind în mijlocul odăii, începu să se roage; afară se auzea răpăiala deasă a ploii. Se ruga fără cuvânt, gândindu-se numai cu toată puterea la oamenii pe care Pavel îi adusese în viaţa ei. Parcă-i vedea aievea perindându-se în locul dintre dânsa şi icoane, toţi atât de simpli, neînchipuit de apropiaţi unii de alţii şi, totuşi, atât de singuratici. A doua zi dis-de-dimineaţă, mama se duse la Maria Korsunova.

Precupeaţa, slinoasă şi guralivă ca totdeauna, o întâmpină compătimitoare.

— Ţi-e dor de el? o întrebă ea bătând-o pe umăr cu mâna-i grăsană. Lasă! L-au luat, l-au dus, ei şi? Nu-i nicio nenorocire. Acu nu mai e ca înainte vreme, când închisorile erau făcute numai pentru hoţi; acu au început să-i bage la închisoare şi pe cei care spun adevărul. Pavel o fi spus el, poate, şi ceva ce nu se cuvenea, dar a vorbit pentru toţi şi toată lumea a înţeles asta, n-ai nicio grijă! N-o mărturisesc toţi, dar toţi ştiu cine-i bun şi cine-i rău între ei! Am vrut să trec pe la tine, dar n-am avut

când. Precum vezi, tot aşa am rămas: gătesc, vând, dar se vede treaba că tot săracă mi-e scris să mor! Mă toacă afurisiţii de ibovnici! Rod din mine ca gândacii din colac. De-abia apuci să strângi acolo zece rublişoare şi hop! răsare, te miri de unde, un eretic de ăsta şi ţi le suflă, de parcă nici n-au fost! Rău e să fii muiere! Cea mai urâtă slujbă de pe pământ! Să trăieşti singură, ţi-e greu; iar în doi – belea curată!

— Am venit cu rugămintea să mă iei ca ajutoare, zise Vlasova, curmându-i trăncăneala.

— Cum aşa? întrebă Maria, şi, după ce o ascultă, se învoi, încuviinţând din cap.

— Da, s-a făcut! Îţi mai aduci aminte cum m-ai ascuns în câteva rânduri de bărbatu-meu? Acum, am să te ascund eu de nevoi… Pe tine, toţi sunt datori să te ajute, fiindcă fiu-tău suferă pentru o treabă care-i priveşte pe toţi. Bun băiat ai, toată lumea o recunoaşte, toţi până la unul, şi toţi îl căinează. Iacă, să ştii de la mine, că numai bine n-o să iasă pentru şefi din toată daravela asta cu arestările. Să vezi numai ce se petrece la fabrică! Dacă ai auzi, draga mea, ce vorbesc oamenii! Ei, adicăte şefii, cred că dacă şi-au înfipt colţii în călcâiul omului, l-au şi doborât! Când colo, iese altfel: loveşti zece şi se mânie câteva sute!

Sfatul celor două femei şi-a avut cuvenita urmare: a doua zi, la vremea prânzului, Vlasova s-a înfăţişat la fabrică purtând cele două oale de mâncare ale Mariei, iar precupeaţa s-a dus la piaţă, ca să-şi desfacă cealaltă marfă.

XV

Muncitorii au luat aminte de îndată la vânzătoarea cea nouă. Oprindu-se în faţa ei, îi spuneau cu glas de încuviinţare:

— Eh, Nilovna, te-ai apucat de lucru?

Unii o mângâiau cu o vorbă bună, căutând s-o încredinţeze că Pavel va fi liberat în scurtă vreme; alţii îi răscoleau inima sângerată cu vorbele lor de alinare, iar alţii porneau să-i suduie cumplit pe director şi pe jandarmi, şi cuvintele lor găseau un puternic răsunet în sufletul ei. Erau şi de cei care o priveau cu răutăcioasă bucurie, iar pontatorul Isai Gorbov îi mârâi printre dinţi:

— Eu, dac-aş fi guvernator, l-aş spânzura pe fiu-tău! Să nu mai împuieze capul oamenilor cu tot soiul de trăsnăi.

La auzul acestei crunte ameninţări, un suflu de moarte îi îngheţă inima. N-a răspuns nimic, ci şi-a trecut numai privirea pe chipul mic şi pistruiat al lui Isai, apoi a lăsat ochii în jos, oftând.

În fabrică era mare frământare; muncitorii se adunau cete-cete, discutând între ei cu glasuri coborâte; meşterii alergau agitaţi peste tot locul; când şi când se auzeau înjurături şi râsete întârâtate.

Dus de doi poliţişti, Samoilov trecu pe lângă dânsa, cu o mână în buzunar, iar cu cealaltă netezindu-şi părul roşcat.

Un grup de vreo sută de muncitori se ţineau după ei, aruncând poliţiştilor cuvinte de batjocură şi ocară…

— Ai plecat la plimbare, Grişa? strigă unul dintre dânşii.

— Nu vezi ce onoruri ni se dau? îi sări altul în sprijin. Umblăm cu garda după noi…

Şi-i trase o sudalmă ca aceea.

— Se vede treaba că nu mai e niciun chilipir să prinză hoţi! strigă întârâtat muncitorul cel înalt şi cu un ochi scurs. Au început să ridice oamenii cinstiţi…

— Barem să-i fi ridicat noaptea! adaose cineva din mulţime. Uită-te la ei, în toiul zilei, mai mare ruşinea, nemernicii!

Poliţiştii mergeau posomorâţi şi cu pas grăbit, ca şi când n-ar fi văzut nimic şi n-ar fi auzit strigătele care-i întovărăşeau. Din partea cealaltă veneau trei muncitori ducând pe umeri un drug mare de fier, pe care-l îndreptară împotriva poliţiştilor strigând:

— Păzea, hingherilor!

Trecând pe lângă Vlasova, Samoilov îi făcu un semn din cap, zâmbind şi-i spuse:

— M-au înhăţat!

Fără să scoată o vorbă, ea se înclină adânc în faţa lui; aceşti tineri cinstiţi, cu mintea luminată şi treză, care se duceau la închisoare cu zâmbetul pe buze, o mişcau nespus; şi o duioasă dragoste de mamă pentru ei toţi îi cuprindea mereu mai puternic inima îndurerată.

Întorcându-se de la fabrică, mama rămase toată ziua la Maria, ajutând-o la lucru şi ascultându-i flecăreala; abia pe seară se duse acasă, unde totul i se păru pustiu, rece şi neprimitor. Rătăci îndelungă vreme din colţ în colţ, negăsindu-şi loc, neştiind de ce să se apuce. O neliniştea şi faptul că înnoptase demult, iar Egor Ivanovici nu adusese broşurile, aşa cum făgăduise.

În întunericul de afară, destrămat de lumina ferestrei, se zăreau căzând fulgi de zăpadă grei şi cenuşii, fulgi de toamnă târzie. Lipindu-se de geamuri, alunecau lin în jos şi se topeau, lăsând în urmă o dâră umedă. Mama se gândea la fecioru-său…

Cineva bătu încetişor în uşă; dânsa se repezi să tragă zăvorul; era Saşenka. N-o mai văzuse demult şi cel dintâi lucru care-i sări în ochi a fost că fata se împlinise în chip cu totul nefiresc la trup.

— Bună seara! spuse mama, bucuroasă că are un suflet alături de dânsa şi că nu va petrece noaptea singură. Cam demult n-ai mai dat pe la noi! Ai fost plecată undeva?

— Da’ de unde! Am stat la închisoare! răspunse fata zâmbind. Am fost cu Nikolai Ivanovici. Îl mai ţii minte?

— Îl ţin minte, cum să nu! o încredinţă mama. Egor Ivanovici mi-a spus chiar ieri că i-au dat drumul, dar despre dumneata n-am ştiut nimic… Nu mi-a spus nimeni că eşti la închisoare…

— Ce nevoie să mai vorbim despre asta!… Dar aş vrea să mă schimb până nu vine Egor Ivanovici! spuse fata, uitându-se jur-împrejur.

— Eşti udă leoarcă…

— Am adus manifeste şi broşuri…

— Dă-le, dă-le încoa'! spuse mama cu mare grabă.

Desfăcându-şi repede paltonul, fata se scutură şi pachete întregi de tipărituri lunecară pe podea, foşnind ca frunzele când cad de pe copac. Adunându-le, mama râdea şi vorbea.

— Mă miram ce-i cu dumneata de te-ai îngrăşat atâta! S-o fi măritat, zic, şi aşteaptă pesemne un copil. Vai de mine, câte-ai mai adus! Şi ai venit pe jos?

— Da! răspunse Saşenka. Acum era iarăşi subţiratică şi zveltă ca odinioară. Mama băgă de seamă că avea obrajii supţi, iar ochii mari îi erau umbriţi de cearcăne vinete.

— D-abia ţi-au dat drumul şi, în loc să te odihneşti, dumneata… o căină mama, oftând şi clătinând din cap.

— Trebuie! răspunse fata tresărind. Spune-mi: Pavel Mihailovici cum se simte? N-are nimic?… Întâmplarea asta nu l-a tulburat prea tare?

Punând aceste întrebări, Saşenka îşi ferea privirea, aplecând capul şi îndreptându-şi părul, dar degetele îi tremurau.

— Nu, de fel! răspunse mama. D-apoi cu firea lui, nici n-ar îngădui să se vadă cât de cât.

— În privinţa sănătăţii, cred că-i destul de zdravăn, nu-i aşa? întrebă fata încet.

— N-a fost bolnav niciodată! o linişti mama. Dar tremuri toată! Ia să-ţi dau un ceai cu dulceaţă de zmeură!

— Mi-ar prinde tare bine! Dar nu te mai osteni – e târziu. Lasă că mi-l fac eu singură…

— Când eşti aşa de obosită? Se poate? o mustră mama şi se duse să vadă de samovar. Saşa veni şi ea în bucătărie şi, aşezându-se pe laviţă cu mâinile împreunate după ceafă, începu a vorbi:

— Orice s-ar spune, închisoarea îl secătuieşte pe om! Afurisită trândăveală! Nu există chin mai cumplit. Ştii că ai atâtea de făcut şi eşti nevoit să stai ca o sălbăticiune în cuşcă…

— Cine are să vă răsplătească pentru toate astea? întrebă mama.

Şi, oftând, îşi răspunse singură:

— Nimeni, numai Dumnezeu! De bună seamă că nici dumneata nu crezi în Dumnezeu?

— Nu! răspunse scurt fata, dând din cap.

— Eu, însă, iaca, nu te cred! se înflăcără mama deodată. Şi, ştergându-şi pe şorţ mâinile înnegrite de cărbuni, urmă cu adâncă încredinţare: Poate că nu-ţi dai seama de credinţa dumitale! Altfel cum ar putea duce cineva o viaţă ca asta, fără să creadă în Dumnezeu?

În tindă se auzi bocănit de picioare şi un mormăit nedesluşit; mama tresări, iar fata, sărind de pe laviţă, îi spuse în şoaptă, cu înfrigurare:

— Nu deschide! Dacă sunt jandarmii, spui că nu mă cunoşti!… Am greşit casa şi am intrat aici întâmplător; am leşinat, m-ai dezbrăcat şi ai găsit cărţile – înţelegi?

— Pentru ce, drăguţa mea? întrebă înduioşată mama.

— O clipă! şopti Saşenka, cu urechea la pândă. Mi se pare că-i Egor…

Era chiar el, ud de lapoviţă şi gâfâind de oboseală.

— Aha, samovarul! se bucură el. Nici că se află lucru mai bun pe lume, măicuţă! Ai şi sosit, Saşenka?

Scoţându-şi agale paltonul greu şi vorbind fără încetare umplu bucătăria cu vocea lui hârâită.

— Iată, măicuţă, ai în faţa dumitale o făptură peste seamă de nesuferită pentru stăpânire! Fiind jignită de directorul închisorii, fiinţa aceasta ia declarat că, dacă nu-i va cere scuze, nu va mânca nimic şi se va lăsa să moară de foame. Opt zile în şir n-a luat nimic în gură şi, din pricina asta, era cât p-aci s-o scoată din puşcărie cu picioarele înainte. Dar de burtica asta a mea, ce zici, ai?

Tot flecărind aşa şi ţinându-şi cu mâinile scurte pântecul burduhănos, care atârna caraghios, Egor trecu în odaia cealaltă, închizând uşa după el şi urmându-şi de acolo vorba.

— Adevărat că opt zile n-ai mâncat nimica? întrebă mama cu mirare.

— Trebuia să-l fac să-mi ceară scuze! răspunse fata, strângând din umerii înfioraţi ca de frig. Liniştea şi aspra ei dârzenie stârniră în inima mamei un fel de nedesluşită mustrare. „Ia te uită!…” gândi ea, şi o întrebă iar: Dar dacă mureai?

— Ce să-i faci?… Muream şi gata! răspunse fata încet. Dar şi-a cerut scuze. Omul nu trebuie să se lase călcat în picioare.

— Da-a… îngână mama. Pe noi, femeile, toţi ne calcă în picioare toată viaţa…

— Am lepădat încărcătura! dădu de ştire Egor, deschizând uşa. Samovarul e gata! Ia să-l aduc eu înăuntru…

Ridică samovarul şi porni cu el vorbind întruna:

— Neasemuitul meu tată-zămislitor obişnuia să deşerte cel puţin douăzeci de pahare de ceai pe zi, drept care s-a învrednicit a se bucura de şaptezeci şi trei de anişori de viaţă pe acest pământ, în deplină pace şi sănătate. Cântărea opt puduri şi era de meserie dascăl de biserică în satul Voskresenskoe…

— Nu-i fi cumva feciorul părintelui Ivan? se bucura mama.

— Ba chiar aşa! Dar cum de-ţi este cunoscută această împrejurare?

— Păi şi eu sunt din Voskresenskoe!…

— Eşti din acelaşi sat? A cui fată eşti?

— A lui Sereghin. Vecinul vostru.

— Fiica lui Nil Şchiopul? Îl ţin bine minte, căci mi-a tras multe urecheli…

Stăteau unul în faţa celuilalt şi se veseleau, punându-şi tot felul de întrebări. Saşenka se uita la ei zâmbind şi aşeza cele de trebuinţă în jurul samovarului. Auzind ţăcănit de ceşti, mama reveni la realitate:

— Vai, iertaţi-mă, m-am luat cu vorba! Atâta bucurie-ţi face să întâlneşti un om din satul tău…

— Ba eu trebuie să-ţi cer iertare, că m-am apucat să fac pe gospodina în casa dumitale! Ceasul este zece trecute şi am cale lungă…

— Da' încotro vrei să pleci? În oraş? o întrebă mirată mama.

— Da.

— Cum se poate? Afară e-ntuneric, e noroi şi eşti atât de obosită! Rămâi aici! Egor Ivanovici o să se culce în bucătărie, iar noi amândouă, colea…

— Nu! Trebuie să plec! spuse fata cu simplitate.

— Da, vecinico, domnişoara trebuie neapărat s-o ia la picior. Aici o cunoaşte lumea şi dacă mâine ar zări-o cineva pe stradă, n-ar fi tocmai bine, dădu lămurire Egor.

— Şi cum? Să plece aşa, singură?

— Uite aşa, singură! răspunse Egor zâmbind.

Fata îşi turnă o ceaşcă de ceai, luă o felie de pâine neagră de secară, o presără cu sare şi începu să mănânce, uitându-se îngândurată la mama.

— Cum puteţi umbla aşa, noaptea, şi dumneata şi Nataşa? Eu n-aş putea… mi-ar fi frică! spuse Vlasova.

— Crezi că ei nu-i e frică? întrebă Egor. Nu-i aşa că ţi-e frică, Saşa?

— Ba bine că nu! răspunse fata.

Mama se uită la ea, apoi la Egor şi se minună aproape în şoaptă:

— Ce oameni dârji sunteţi voi!

Saşenka îşi bău ceaiul, strânse în tăcere mâna lui Egor şi trecu în bucătărie. Mama ieşi s-o petreacă, în bucătărie Saşenka îi spuse:

— Dacă-l vezi pe Pavel Mihailovici, spune-i salutări din partea mea! Te rog!

Puse mâna pe clanţa uşii, dar deodată se întoarse şi întrebă încetişor:

— Îmi dai voie să te sărut?

Fără a rosti niciun cuvânt, mama o cuprinse în braţe şi o sărută cu înfocare.

— Mulţumesc! susură încet fata şi, luându-şi rămas bun încă o dată, dădu din cap şi ieşi.

Când se întoarse în odaie, mama se uită neliniştită pe fereastră. Fulgi grei şi umezi de zăpadă cădeau în întuneric.

— Pe alde Prozarovi îi mai ţii minte? întrebă Egor.

Şedea cu picioarele răşchirate şi sufla zgomotos în paharul cu ceai. Avea faţa îmbujorată, asudată, dar mulţumită.

— Îi ţin minte, cum nu! răspunse mama îngândurată, apropiindu-se de masă pieziş, cu un umăr împins înainte, cum îi era obişnuinţa. Se aşeză şi, întorcându-şi către Egor ochii plini de tristeţe, spuse tărăgănat: Vai de mine, cum o să ajungă oare Saşenka?

— Aşa-i, ostenită ca vai de ea! încuviinţă Egor. Închisoarea a cam zdruncinat-o. Înainte, era mai voinică… Ş-apoi a fost crescută gingaş… Pare-se că şi-a cam vătămat plămânii…

— Da’ din ce soi de oameni se trage? întrebă mama încet.

— Fată de moşier. Taică-său, după cât am înţeles de la dânsa, e un mare ticălos. Dar dumneata, măicuţă, ştii că amândoi au de gând să se căsnicească?

— Care amândoi?

— Ea şi cu Pavel… Numai că nu pot prinde o clipă de răgaz. Când e el liber, ea e închisă; şi când îi dă drumul ei, îl închid pe el!

— Nu ştiam! răspunse într-un târziu mama. Paşa nu vorbeşte niciodată despre ale lui…

Acum îi era şi mai tare milă de fată şi, uitându-se, fără să vrea, cu oarecare ciudă la musafir, îi spuse:

— S-ar fi cuvenit, cred, s-o însoţeşti!…

— Nu se putea! răspunse el liniştit. Am o mulţime de treburi aici: trebuie s-o iau din loc dis-de-dimineaţă şi am de umblat toată ziua… Pentru năduful meu, îndeletnicirea asta nu-i cea mai potrivită…

— Ce fată bună! urmă mama şovăind, gândindu-se la ceea ce-i spusese Egor. O durea că nu aflase vestea de la Pavel, ci de la un străin. Îşi strânse tare buzele şi îşi încruntă sprâncenele.

— Da, e o fată bună! încuviinţă Egor dând din cap. Văd că nu mai poţi de mila ei. Nu faci bine. Dacă ai să te apuci să ne căinezi pe toţi răzvrătiţii, are să ţi se secătuiască degrabă inima. Adevărat, o ducem cam greu. Uite, de pildă, un tovarăş de-al meu s-a întors nu demult din deportare. Când a ajuns pe la Nijni, nevasta şi copilul îl aşteptau la Smolensk; iar când a sosit şi el la Smolensk – pe ei îi şi băgaseră la închisoare, la Moscova. Şi-acum e rândul nevesti-sii să se ducă în Siberia. Am avut şi eu nevastă, o fiinţă minunată, dar cinci ani de viaţă ca asta au băgat-o în mormânt…

Egor deşertă dintr-o sorbitură paharul de ceai şi continuă a povesti. Socotea anii şi lunile petrecute în închisoare şi în deportare, îşi aducea aminte de felurite şi felurite năprasne, de schingiuirile din temniţe şi de foametea din Siberia. Mama se uita la el, îl asculta şi se minuna cât de simplu şi de liniştit vorbea despre viaţa aceasta a lor, plină de suferinţă, prigoană şi batjocură…

— Ei, dar ia să mai vorbim şi despre treburile noastre!

Glasul i se schimbă deodată, iar faţa i se înăspri, îi ceru să spună cum avea de gând să strecoare

broşurile în fabrică şi mama rămase surprinsă, văzând câte lucruri ştia el în privinţa aceasta.

După ce isprăviră, se întoarseră iarăşi la satul copilăriei lor. El glumea mereu, în timp ce ea rătăcea îngândurată printre amintirile trecutului şi acest trecut lua acum înfăţişarea ciudată a unei mlaştini, presărată cu moviliţe pe care creşteau plopi firavi, tremurând necontenit ca într-o înfiorare de teamă, brazi piperniciţi şi rare pâlcuri de mesteceni, rătăciţi, parcă, printre moviliţe. Mestecenii creşteau anevoie în mâlul acela putred, moale, lunecos şi, după vreo cinci ani de luptă dârză, cădeau şi putrezeau şi ei. Mama revedea această privelişte şi un simţământ de nesfârşită milă, pentru ce anume nu ştia nici ea, îi strângea inima. Înaintea ochilor săi stăruia, neclintită, imaginea fetei cu chipul aprig, dârz. O vedea mergând prin lapoviţă, singură, frântă de osteneală. Iar fecioru-său zăcea în puşcărie. Poate că la ceasul acesta nu doarme nici el, poate că se gândeşte… Dar nu se gândeşte la dânsa, la mama lui, ci la altă fiinţă care-i este mai aproape decât mama. Şi pâlcuri-pâlcuri, gândurile năvăleau, multe şi apăsătoare, încleştându-i ca într-o gheară inima îndurerată…

— Eşti obosită, mamă! Hai la culcare! o îndemnă Egor zâmbind.

Mama îi spuse noapte bună şi, cu multă băgare de seamă, încetişor, cu un umăr împins puţin înainte, trecu în bucătărie, purtând în inima-i trudită un simţământ ascuţit de dureroasă amărăciune.

Dimineaţa, la ceai, Egor o întrebă:

— Dar dacă te înhaţă şi te întreabă de unde ai toate cărţile astea eretice, ce ai să spui?

— Nu e treaba voastră! aşa am să le spun! răspunse ea.

— Mă tem că n-au să fie deloc de părerea asta! zise Egor. Dimpotrivă, dânşii sunt adânc

încredinţaţi că taman asta e treaba lor! Şi au să te întrebe ceas de ceas, fără să te slăbească!

— Iar eu n-am să le spun nimic!

— Şi au să te bage la închisoare!

— Ei şi? Slavă Domnului, măcar la atâta să fiu şi eu bună! spuse dânsa oftând. Cine mai are nevoie de mine? Nimeni. De chinuit n-au să mă chinuiască, pe cât se spune…

— Hm! făcu Egor, privind-o cu luare-aminte. N-au să te chinuiască. Dar omul care face o treabă trebuie să se păzească…

— De la alde voi nu prea are omul ce să înveţe în privinţa asta! răspunse mama zâmbind.

O vreme Egor se plimbă tăcut prin odaie, apoi se opri în faţa mamei şi spuse:

— Ţi-e greu, vecino dragă! Simt că ţi-e tare greu!

— La toţi ne e greu! răspunse ea, dând din mână a lehamite. Le-or fi mai uşor, poate, celor care înţeleg… Dar şi eu am început să înţeleg câte ceva din ceea ce vor oamenii de ispravă…

— Ei, dacă înţelegi, măicuţă, înseamnă că le eşti de folos la toţi, grăi Egor cu glas adânc.

Ea se uită la el zâmbind, fără a mai spune nicio vorbă.

Către amiază, liniştită şi gravă, îşi căptuşi pieptul cu broşuri, şi izbuti atât de bine, încât Egor plescăi din limbă în semn de mulţumire şi spuse:

— *Sehr gut!*[7] cum ar zice un neamţ de treabă, după ce ar bea o vadră de bere. Tipăriturile astea, măicuţă, nu ţi-au schimbat de fel înfăţişarea: eşti aceeaşi femeie blajină, vârstnică, plină şi înaltă. Zeii cei fără de număr să-ţi blagoslovească aceste ale dumitale începuturi!…

După o jumătate de ceas, încovoiată sub greutatea poverii sale, mama aştepta liniştită şi plină de încredere la poarta fabricii. Doi paznici, întărâtaţi de zeflemelele muncitorilor, cercetau cu brutalitate pe toţi cei care intrau în curte, luându-se la harţă cu dânşii. Mai la o parte stătea un poliţist

şi, alături de el, un omuleţ cu picioare subţiri, cu faţa roşie şi ochi ageri. Trecându-şi cobiliţa de pe un umăr pe altul, mama îl urmărea cu coada ochiului; simţise că e un spion.

Un flăcău înalt, cu moţul tras pe frunte, cu căciula dată pe ceafă, striga către paznicii care-l percheziţionau:

— Căutaţi-mă în cap, diavolilor, nu în buzunare!

Unul dintre paznici îi răspunse:

— Păi, în cap, doar păduchi o să găsim, că altceva n-ai…

— Chiar de-atâta sunteţi buni: să prindeţi păduchi, nu ghigorţi[8] răspunse la ţanc muncitorul.

Cercetându-l cu o privire iute, din cap până-n picioare, spionul trânti un scuipat înlături.

— Mie aţi putea să-mi daţi drumul mai degrabă! se rugă mama. Vedeţi doar că duc atâta povară de mi se frâng şalele!

— Hai, treci, treci! se răsti ţâfnos unul dintre paznici. Mai faci şi gură…

Ajungând la locul ei, mama puse oalele jos şi, ştergându-şi sudoarea de pe obraz, se uită în juru-i.

Doi lăcătuşi, fraţii Gusev, se apropiară numaidecât de ea şi cel mai mare, Vasili, încruntând din sprâncene, o întrebă cu glas tare:

— Brânzoaice ai?

— Aduc mâine! răspunse dânsa.

Era parola cuvenită. Chipurile celor doi fraţi se luminară. Ivan nu mai putu să se stăpânească şi exclamă:

— E-eh, mamă, inimă de aur…

Vasili se lăsă pe vine, uitându-se în oale şi, în aceeaşi clipă, un pachet cu manifeste îi şi lunecă în sân.

— Ivan, azi nu mai mergem acasă, mâncăm aici! spuse el tare, vârând în turetci teancurile de broşuri. Trebuie s-o încurajăm şi pe negustoriţa asta nouă…

— Trebuie! se învoi Ivan, pufnind în râs.

Mama, cu ochii în patru, striga, întorcând capul în toate părţile:

— Ciorbă de varză, tăieţei calzi!

Şi, fără să se bage de seamă, scotea unul după altul pachetele cu broşuri şi le strecura celor doi fraţi. De fiecare dată când pachetul pierea din mâna ei, i se ivea în faţa ochilor, ca o pată gălbuie, aşişderea unei flăcăruici de chibrit într-o odaie întunecoasă, chipul ofiţerului de jandarmi şi cu o bucurie răutăcioasă îi spunea în gând: „Na, înghite, domnişorule…” Şi, strecurând pachetul următor, adăuga plină de mulţumire: „Na, înghite!…”

Muncitorii începuseră a se perinda cu străchinile în mână; când se apropiau, Ivan Gusev pornea a râde cu mare larmă, iar Vlasova, liniştită, contenea cu scosul pachetelor şi le turna ciorbă, le punea tăieţei, în vreme ce fraţii Gusev glumeau:

— Uite ce bine se pricepe Nilovna la treaba asta!

— Nevoia te învaţă să prinzi şi şoareci! îşi dădu eu părerea un fochist cu faţa posomorâtă. Dacă i-au luat feciorul şi-au lăsat-o fără sprijin… Nemernicii! Ia pune-mi de trei copeici tăieţei! Nu-i nimic, mamă, lasă c-ai să te descurci dumneata.

— Mulţumim pentru vorbă bună! îi zâmbi ea.

Trecând deoparte, fochistul mormăi:

— Numai că vorba asta bună n-o să-ţi prea ţină de cald…

Vlasova striga mai departe:

— Caldă, mâncare caldă, ciorbă, tăieţei, supă!…

Şi se gândea cum are să-i povestească lui Pavel această cea dintâi încercare a ei; iar în faţă îi stăruia mereu chipul ofiţerului – gălbejit, nedumerit şi plin de răutate. Mustaţa-i neagră tremura zbârlită, iar de sub buza de sus, zborşit ridicată către nas, îi sticleau, albi, dinţii încleştaţi. Ca un cântec de pasăre îi răsuna în piept bucuria, sprâncenele îi tresăreau viclene şi, ducându-şi mai departe treaba cu multă îndemânare, mormăia:

— Mai na!…

XVI

Seara, pe când îşi bea ceaiul, răsună afară tropotul unor copite de cal plescăind prin noroi şi un glas cunoscut izbucni sub fereastră. Mama sări de pe scaun şi se repezi către uşa bucătăriei; cineva venea repede prin tindă. Ochii i se împăienjeniră şi, proptindu-se de uscior, împinse uşa cu piciorul.

— Bună seara, nană! rosti glasul cunoscut şi două mâini lungi şi uscate căzură pe umerii ei.

Durerea dezamăgirii o săgetă în inimă laolaltă cu bucuria că îl revedea pe Andrei, iar cele două simţăminte se topiră într-un uriaş val fierbinte care o cuprinse toată, săltând-o parcă, în vreme ce dânsa îşi ascundea faţa la pieptul lui. Andrei o strânse încleştat, cu mâinile scuturate de tremur; mama plângea încetişor, fără cuvânt; el o mângâia pe păr şi-i vorbea, cântându-i parcă:

— Nu plânge, nană, nu-ţi mai face inimă rea! Ca mâine o să-i dea drumul, pe cuvântul meu! N-au nicio dovadă împotriva lui, iar băieţii tac chitic cu toţii…

Cuprinzând-o apoi pe după umeri, o duse în odaie, în timp ce ea, strâns lipită de pieptul lui, îşi ştergea cu mişcări iuţi, ca de veveriţă, lacrimile de pe obraji, sorbindu-i cu nesaţ cuvintele:

— Pavel îţi trimite îmbrăţişări; e sănătos şi voios, pe cât se poate. E o înghesuială acolo! Au arestat mai mult de o sută de oameni şi dintr-ai noştri şi din oraş; stau câte trei şi câte patru într-o celulă. Paznicii şi mai marii lor n-ar fi oameni răi; de altfel, sunt şi buimaci de oboseală, atât de mulţi muşterii le-au adus afurisiţii de jandarmi! De asta nici nu se poartă prea aspru, ci doar îi trag mereu cu invitaţiile: „Mai încet, domnilor, mai multă linişte, că ne băgaţi în bucluc!” Aşa că totul merge bine. Cât despre cei închişi, discută, împrumută cărţi unii de la alţii, îşi împart frăţeşte mâncarea.

Ca să zic aşa, e o închisoare bună! E veche şi murdară, dar oarecum blândă şi primitoare. Deţinuţii de drept comun sunt şi ei îndatoritori şi ne ajută care mai de care. Am fost liberaţi eu, Bukin şi încă patru. În curând au să-l libereze şi pe Pavel. Asta e sigur. Pe Vesovşcikov au să-l ţină mai mult, pentru că sunt tare furioşi pe el. Îi înjură toată ziua! Jandarmii nu prea-l au la inimă. N-ar fi de mirare să-l trimită în judecată sau, într-o zi, să-l stâlcească în bătaie. Pavel îl sfătuieşte mereu: „Mai taci, Nikolai! Că doar n-ai să-i îmbunezi înjurându-i întruna!" El însă zbiară înainte: „Am să-i mătur de pe faţa pământului, ca pe nişte buboaie!" Pavel se ţine bine, dârz, demn. Îi dă drumul curând, ţi-o spun eu…

— Curând! zise mama, liniştindu-se şi zâmbind cu duioşie. Da, curând, ştiu şi eu!

— Ei, iacă, bine că ştii! Dar nu-mi dai un ceai? Şi spune-mi cum ai dus-o?

O privea zâmbind din toată fiinţa lui, cu atâta bunătate şi atât de apropiat de inima ei! Iar în ochii lui rotunzi şi plini de lumina iubirii licăreau uşoare pâlpâiri de tristeţe.

— Tare-mi mai eşti drag, Andriuşa! mărturisi mama cu un suspin adânc, privindu-i obrazul scofâlcit, cu cele câteva smocuri caraghioase de păr negru, crescute anapoda…

— Eu mă mulţumesc şi cu mai puţintel! Ştiu că mă iubeşti, dumneata ai o inimă atât de mare, că poţi să ne iubeşti pe toţi, spuse hoholul, legănându-se pe scaun.

— Nu, dumneata mi-eşti mai drag decât ceilalţi! stărui dânsa. Dacă ai avea mamă, toată lumea ar pizmui-o că are asemenea fecior…

Hoholul clătina din cap, frecându-şi tâmplele apăsat, cu amândouă mâinile.

— Am şi eu o mamă undeva… în lume… spuse el încetişor.

— Ei, dar nu ştii ce ispravă am făcut eu astăzi! izbucni cu însufleţire mama şi, cu răsuflarea tăiată

de bucurie, se grăbi să-i povestească, nu fără oarecare înfloriturі, cum a introdus ea broşurile în fabrică.

La început, Andrei căscă ochii mari, uluit de cele ce îi auzeau urechile, apoi porni a râde cu hohote, bocănind din picioare, plesnindu-se cu palmele peste cap şi strigând fericit:

— Păi, asta nu-i şagă! Ăsta-i un lucru grozav! Cum o să-i crească inima de bucurie lui Pavel! Nu-i aşa? E foarte bine, nană! Şi pentru Pavel, şi pentru ceilalţi!

Încântat, plesnea din degete, fluiera şi se legăna cu tot trupul, iar bucuria lui atât de luminoasă revărsa şi în sufletul ei o pornire tot aşa de năvalnică şi nestăvilită.

— Dragul meu Andriuşa! vorbi mana, ca şi când i s-ar fi deschis deodată inima şi din ea ar fi ţâşnit într-un şuvoi jucăuş cuvintele pline de o senină bucurie. Mi-am prefirat în gând toată viaţa mea – Doamne Isuse Hristoase! Pentru ce-am trăit? Bătăi… muncă… nu vedeam alt om decât pe bărbatu-meu, nu cunoşteam altceva decât frica! Nu mi-am dat seama nici cum a crescut Paşa şi nici nu ştiu dacă-l iubeam, pe vremea când trăia taică-său. Tot gândul meu, toată grija mea era să-i pregătesc fiarei mele masă bună, s-o satur, să-i dau la timp tot ce-i voia pofta, ca să iasă din veşnicu-i ursuzlâc, să nu mă mai ţină cu inima strânsă de frica bătăii, să-i fie măcar o dată milă de mine. Dar nu ţin minte să-i fi fost vreodată milă. Mă bătea cu atâta sete, ca şi când n-ar fi dat în nevastă-sa, ci în toţi oamenii, pe care avea el năduf. Aşa am trăit vreme de douăzeci de ani. Ce-a fost înainte de măritiş nici nu mai ţin minte! Încerc să întrezăresc, dar nu văd nimic, parc-aş fi oarbă! A fost pe aici Egor Ivanovici – suntem din acelaşi sat. Mi-a spus de una, de alta, dar, vezi dumneata, casele le ţin minte, oamenii îi ţin minte, însă cum trăiau, ce spuneau, ce i s-a întâmplat cutărui sau cutărui om din sat – am uitat cu totul. Nu mai ţin minte decât

focurile – două focuri mari. Se vede că bătăile au scos tot ce-a fost în mine şi mi-au zăvorât sufletul într-aşa hal… încât nu mai vedea şi nu mai auzea nimic…

Se opri ca să răsufle şi, trăgând aerul cu nesaţ, ca un peşte scos din apă, se plecă puţin înainte şi urmă cu glas mai coborât:

— După ce a murit bărbatu-meu, mi-am întors ochii asupra băiatului. El pornise pe drumul acesta, al vostru. Am simţit atunci o povară grea pe suflet şi mi-a fost nespusă milă de el… „Are să se prăpădească, ziceam, şi cum o să trăiesc eu singură?" Prin câte temeri şi griji am trecut! Mi se rupea inima, când mă gândeam la soarta care-l aşteaptă…

Tăcu o clipă, apoi, clătinând încet din cap, urmă cu glas adânc:

— Nu-i dragoste curată dragostea noastră, femeiască!… Noi iubim doar ce ne este de folos. Mă uit, însă, la dumneata: ţi-e dor de maica dumitale – dar ce nevoie ai de dânsa? Şi toţi ceilalţi pătimesc atâtea pentru popor, zac prin temniţe, sunt mânaţi în Siberia, mor… Fete tinere umblă noaptea singure, prin noroi, prin viforniţă şi prin ploaie, cale de şapte verste din târg şi până aici. Cine le trimite, cine le îmboldeşte din urmă? Iubesc – asta-i! Şi, uite, iubirea lor e curată! Toţi cred! Da, Andriuşa, voi credeţi. Eu însă nu pot… eu nu sunt ca voi! Eu iubesc ce-i al meu, ce îmi este aproape!

— Ba tot aşa eşti şi dumneata! îi spuse hoholul şi, întorcându-şi faţa într-o parte, îşi frecă apăsat creştetul, ochii şi obrazul, cum îi era obiceiul. Toţi iubesc ce le este aproape, dar, pentru o inimă mare, chiar şi ce este departe e tot atât de aproape! Dumneata poţi multe. Inima dumitale de mamă e mare…

— Să dea Dumnezeu! spuse ea încet. Căci simt şi eu că e bine să trăieşti aşa. Uite, te iubesc pe dumneata şi te iubesc, poate, cu o iubire mai

frumoasă decât pe Paşa. El are o fire închisă… Vrea s-o ia, zice-se, pe Saşenka, dar mie, care-i sunt mamă, nu mi-a spus nimic…

— Nu-i adevărat – se împotrivi hoholul. Eu ştiu cum stau lucrurile. Nu-i adevărat! Se iubesc, asta-i drept. Dar de căsătorit, nu se vor căsători… nu! Ea ar fi vrut, dar nu vrea Pavel…

— Aşa vra să zică? murmură mama îngândurată, şi privirea ei se opri, tristă, pe chipul hoholului. Da. Aşa, vra să zică? Oamenii ăştia îşi calcă pe inimă, îşi înfrâng firea…

— Pavel e un om din cei fără pereche! spuse încetişor hoholul. Tare ca fierul…

— Şi acum, iacă, stă la închisoare! urmă mama, pe gânduri. Te zbuciumi, te înfricoşezi, dar nu ca odinioară. Nici viaţa nu mai e cea de odinioară, iar teama e cu totul alta, te frământi pentru toţi. Chiar şi inima e alta; sufletul şi-a deschis ochii: vede, e mâhnit, se bucură. Sunt însă multe lucruri, pe care nu pot să le pricep; mult mă mai doare şi mult mă mai amărăsc, când vă aud că nu credeţi în Dumnezeu! Bine, să zicem că în privinţa asta nu-i nimic de făcut! Dar văd că sunteţi nişte oameni cum nu se mai află de buni, da! Şi v-aţi sortit o viaţă grea, ca să slujiţi poporul, o viaţă de trudă pentru dreptate. Şi adevărul vostru l-am înţeles: cât va dăinui stăpânirea celor bogaţi, poporul nu va avea nimic: nici bucurii, nici dreptate, nimic. Uite, acum trăiesc între voi şi uneori, noaptea, când îmi aduc aminte de trecut, de tinereţea mea călcată în picioare, de inima mea strivită, îmi vine să bocesc în gura mare de mila mea, de tot amarul vieţii mele. Oricum însă, acum duc o viaţă mult mai omenească. Încep şi eu a mă cunoaşte mai bine…

Hoholul se ridică, înalt, uscăţiv, îngândurat, şi, străduindu-se a păşi fără să facă zgomot, începu să se plimbe prin odaie, încet, grijuliu.

— Bine-ai mai grăit! spuse el cu glas domol. Tare bine! Am cunoscut la Kerci un tânăr evreu; scria stihuri şi, odată, a scris aşa:

Pe cei ce fără vină pentru dreptate pier
Îi va trezi la viaţă măreţul adevăr…

A fost ucis, de poliţie, şi el, chiar acolo, la Kerci, dar asta-i altă poveste. Vezi? El cunoştea adevărul şi l-a semănat din belşug printre oameni! Şi, uite, dumneata eşti dintre fiinţele care-au fost ucise, fără să fi avut nicio vină…

— Acum vorbesc, îşi urmă mama firul gândului, vorbesc, mă ascult singură şi nu-mi vine a crede. O viaţă întreagă nu m-am gândit decât la un singur lucru: cum să trec fiecare zi, ocolind-o pe de lături, ferindu-mă de toţi, să nu mă bage nimeni de seamă, să nu se agaţe nimeni de mine. Iar acum, mă gândesc la toată lumea, poate că nici nu pricep cum trebuie ceea ce faceţi voi, dar toţi îmi sunteţi aproape, mi-e milă de toţi şi aş vrea să aveţi cu toţii parte de cât mai mult bine. Iar dumneata, Andriuşa, îndeosebi!…

El se apropie de dânsa şi-i spuse:

— Mulţumesc!

Luându-i mâna, o strânse cu putere, scuturând-o de câteva ori şi… îşi întoarse cu grabă faţa de la dânsa. Copleşită de atâta tulburare, mama spăla ceştile, tăcută şi fără grabă; în piept îi pâlpâia un simţământ înviorător, care-i încălzea inima.

Plimbându-se prin odaie, hoholul o povăţuia:

— Bine-ai face, nană, dacă i-ai spune o dată câteva vorbe bune şi lui Vesovşcikov! Taică-său e la puşcărie: o podoabă de moşnegel peste măsură de păcătos. Nikolai, cum îl zăreşte pe geam, începe să înjure. Nu-i bine aşa! El e totuşi un suflet bun; îi sunt dragi şi câinii, şi şoarecii, şi orice lighioane, dar uite, nu iubeşte oamenii! Ca să vezi numai până în ce hal se poate beteji un suflet omenesc!

— Maică-sa a plecat într-o bună zi, iar taică-său s-a apucat de hoţie şi de băutură, spuse îngândurată mama.

Când Andrei se hotărî să se ducă la culcare, mama făcu în urma lui, pe furiş, semnul crucii, iar la vreo jumătate de ceas după ce se culcase, îl întrebă încetişor:

— Dormi, Andriuşa?

— Nu, dar de ce?

— Noapte bună!

— Mulţumesc, nană, mulţumesc! răspunse el cu recunoştinţă.

XVII

Ziua următoare, când Nilovna dădu să intre cu povara ei pe poarta fabricii, paznicii o opriră cu asprime şi, poruncindu-i să-şi pună oalele jos, o cercetară amănunţit.

— O să mi se răcească mâncarea! se îngrijoră ea, fără a se tulbura prea mult, în timp ce dânşii îi scotoceau fără cruţare îmbrăcămintea.

— Gura! mârâi unul dintre paznici, morocănos.

Celălalt o împinse uşor de umăr şi spuse cu hotărâre:

— Ascultă ce-ţi spun – le aruncă peste gard!

Cel dintâi care veni către ea fu bătrânul Sizov; după ce se uită primprejur, o întrebă încet:

— Ai auzit, mamă?

— Ce s-aud?

— Foiţele! Au apărut iar! Presărate peste tot, ca sarea pe pâine. Poftim, arestări şi percheziţii! Pe nepotu-meu, Mazin, l-au băgat la închisoare; ei şi? Pe fecioru-tău de asemenea l-au ridicat, dar acuma treaba e limpede: se vede bine că nu ei sunt vinovaţii!

Îşi strânse barba în pumn, o privi şi, depărtându-se, adăugă:

— De ce nu vii pe la mine? Ţi-o fi urât să tot stai singură…

Ea îi mulţumi şi începu iarăşi să-şi strige felurile de mâncare, urmărind cu încordare forfota neobişnuită din fabrică. Toţi se frământau, adunându-se în grupuri, împrăştiindu-se iarăşi, trecând zoriţi de la un atelier la altul. În aerul îmbâcsit de funingine, se simţea plutind un suflu de îndrăzneală şi voioşie. Ici-colo se auzeau exclamaţii de încuviinţare, strigăte de batjocură. Muncitorii mai vârstnici surâdeau prudent. Şefii se plimbau îngrijoraţi; poliţiştii se vânzoleau de colo până colo. Când îi zăreau, muncitorii se împrăştiau fără grabă sau rămâneau pe loc şi, contenind vorba, se uitau tăcuţi la chipurile lor înrăite, pornite pe harţă.

Muncitorii păreau toţi proaspăt îmbăiaţi. Vasili Gusev, cu făptura lui de uriaş, răsărea când într-un loc, când într-altul. Frate-său, Ivan, se ţinea după el, cu râsul lui răsunător.

Pe dinaintea mamei trecu apoi, cu mers apăsat, Vavilov, maistrul atelierului de tâmplărie, însoţit de pontatorul Isai. Mic şi pirpiriu, Isai ţopăia alături de meşter şi, lungindu-şi gâtul, cu capul puţin înclinat pe stânga, se uita la faţa lui înţepenită într-o îngâmfată neclintire, turuind întruna din gură şi clempănind mereu din barbă:

— Ei râd, Ivan Ivanovici, şi se bucură, cu toate că, după cum a spus domnul director, aci e vorba de subminarea statului. Aici, Ivan Ivanovici, nu-i de-ajuns să pliveşti buruiana, aici trebuie să intri cu plugul…

Vavilov păşea cu mâinile la spate şi cu degetele încleştate…

— N-ai decât să tipăreşti tot ce pofteşti, pui de căţea! răbufni el cu glas tare. Dar cine ţi-a dat voie să te legi de mine, ai?

Vasili Gusev se apropie de mama şi-i spuse:

— Astăzi tot la dumneata am să mănânc. Ai mâncare bună!

Apoi coborî vocea şi, făcând cu ochiul, adaose:

— Ai nimerit în plin… Merge bine, măicuţă, merge grozav de bine!

Mama dădu din cap cu prietenie. Era bucuroasă că flăcăul acesta, care trecea drept cel mai mare poznaş din cartier, n-o mai tutuia când îi vorbea în taină; îi plăcea să privească frământarea şi însufleţirea care cuprinsese toată fabrica şi îşi spunea în sinea ei:

„Când te gândeşti că, dacă n-aş fi fost eu…”

Trei muncitori se opriră aproape de dânsa şi unul dintre ei se căină înăbuşit, cu obidă:

— Nu mi-a căzut în mână nimic…

— Dac-am putea s-ascultăm, când le-o citi careva! Nu ştiu carte, dar pare-mi-se că i-a atins unde trebuie!… zise celălalt.

Uitându-se când într-o parte, când într-alta, cel de al treilea îşi dădu cu părerea:

— Haidem la cazane…

— Îi râcâie, şopti Gusev, făcând cu ochiul.

Nilovna se întoarse acasă voioasă.

— Năduful cel mare pe oameni e că nu ştiu să citească! îi istorisi ea lui Andrei. Eu, când eram tânără, ştiam să descurc slovele, dar pe urmă am uitat…

— Apucă-te şi învaţă din nou! o îmbie hoholul.

— La anii mei? Să aibă lumea de ce râde?…

Dar Andrei luă o carte din raft şi, arătând cu vârful cuţitului o literă de pe copertă, o întrebă:

— Ce slovă e asta?

— Rî! răspunse ea râzând.

— Dar asta?

— A!

O încercă un simţământ de stânjenire şi umilinţă. I se părea că a surprins în ochii lui Andrei un surâs ascuns şi se ferea de privirea lui. Glasul hoholului era însă blajin şi liniştit, iar faţa serioasă.

— Andriuşa, nu cumva ţi-ai pus în gând cu adevărat să te apuci să mă înveţi buchiile? întrebă ea, zâmbind fără să vrea.

— Şi de ce nu? răspunse el. De vreme ce ai ştiut odată să citeşti, acum îţi va fi uşor să-ţi aduci aminte. Vorba ceea: „Nu vine minunea – nu piere lumea, iar de vine – cu atât mai bine!”

— Dar se mai poate şi altfel: „La icoane de te zgâieşti, nu înseamnă că te şi sfinţeşti!”

— Da, se învoi Andrei. Zicători sunt multe. De pildă: „Cine ştie mai puţine doarme mai bine!” Poţi să zici că nu-i adevărat? În toate zicalele astea pântecul gândeşte. El împleteşte din ele hăţuri pentru suflet, ca să-l stăpânească mai vârtos. Dar asta ce literă e?

— Lî! o recunoscu mama.

— Aşa-i! Vezi ce căscată e? Dar asta?

Încordându-şi văzul, încruntându-şi de caznă sprâncenele, mama se trudea să-şi amintească literele uitate şi, cuprinsă treptat de aceste strădanii, uită cu desăvârşire de toate celelalte griji. Curând au prins să-i ostenească ochii. Lacrimile de oboseală se iviră cele dintâi; după o vreme se porniră şi cele de amărăciune.

— Învăţ buchiile! izbucni ea în plâns. Am împlinit patruzeci de ani şi de-abia încep să învăţ să citesc…

— Nu plânge! spuse hoholul cu glas domol, plin de duioşie. Nu puteai să trăieşti decât aşa cum ai trăit şi, totuşi, îţi dai seama că n-ai trăit cum trebuia. Sunt însă mii de oameni care ar putea să trăiască mai bine ca dumneata şi care trăiesc ca nişte vite, ba încă se mai şi laudă: „Ducem o viaţă frumoasă!” Dar cum e viaţa lor? Fiecare din ei munceşte astăzi şi mănâncă, mâine iarăşi munceşte şi mănâncă, şi tot aşa, an de an, toată viaţa munceşte şi mănâncă. Între timp mai aduce pe lume şi copii care, la început, îl bucură, dar când încep a creşte şi a cere mai multă mâncare, începe şi omul să se zborşească şi să ţipe: „Dar creşteţi naibii mai degrabă, mâncăilor, creşteţi şi apucaţi-vă şi voi de muncă!” Ar vrea să facă din copii nişte vite de jug, dar aceştia, când încep să muncească,

vor să-şi umple şi ei burţile şi, la rându-le, duc mai departe povara vieţii ca……

Numai cei care sfarmă lanţurile şi descătuşează cugetul omenesc sunt adevăraţi oameni. Şi uite că acum ai început şi dumneata să sfărâmi lanţurile, pe cât te ajută puterile.

— Eu? oftă ea. Dar ce putere am eu?

— De ce să n-ai? Asta e ca ploaia: fieştecare picătură adapă un bob. Iar când ai să începi să citeşti…

Înveselindu-se deodată, hoholul se sculă de pe scaun şi începu să se plimbe prin cameră.

— Ai să înveţi!… Iar când o veni Pavel, dumneata, e-hei!

— Ah, Andriuşa! suspină mama. Uşoară treabă, când eşti tânăr. Cu anii însă, necazurile vin cu duiumul, puterile scad, iar mintea nu te mai ajută deloc…

XVIII

Seara, Andrei porni prin cartier. Mama aprinse lampa, se aşeză lângă masă şi începu să împletească la ciorap. Nu trecu mult însă şi se ridică iar; măsură de câteva ori încăperea, ca şi când s-ar fi aflat într-o nehotărâre, trecu în bucătărie, puse cârligul la uşă şi, mişcând îngândurată din sprâncene, se întoarse în odaie. După ce trase perdelele la ferestre, luă o carte de pe poliţă, se aşeză din nou la masă, se uită împrejur şi, aplecându-se asupra paginilor, începu să buchisească cu glas scăzut. Când se auzea vreun zgomot de afară, tresărea, acoperea cartea cu palma şi rămânea cu urechea la pândă… După aceea, începea iarăşi a murmura în şoaptă, închizând şi deschizând mereu ochii:

— Vî, i – vi, a, ţî, a – viaţa!

Cineva bătu în uşă; mama sări de pe scaun şi, vârând cartea între celelalte care se aflau pe poliţă, întrebă cu îngrijorare:

— Cine-i acolo?

— Eu…

Intră Rîbin şi, mângâindu-şi îngândurat barba, spuse:

— Până acu' lăsai oamenii să intre fără să mai întrebi cine-i. Eşti singură? Aşa! Credeam că l-oi găsi pe hohol acasă. L-am văzut astăzi prin cartier… Închisoarea nu-i strică pe oameni.

Se aşeză şi urmă:

— Ia să stăm olecuţă de vorbă!…

Avea o privire adâncă, plină de înţeles şi totuşi oarecum tainică, stârnind astfel în sufletul mamei o ciudată îngrijorare.

— Pe lumea asta toate cele costă bani! începu el cu glasul său aspru. De când te naşti, până închizi ochii şi te pun în groapă, fără bani nu poţi face nimic. Cărticelele şi manifestele costă şi ele bani. Tu ştii de unde vin banii cu care se scot cărticelele?

— Nu ştiu, răspunse încet mama, presimţind parcă o primejdie.

— Aşa? Nici eu nu ştiu! Ş-apoi, cine scrie, mă rog, cărticelele astea?

— Oamenii învăţaţi…

— Domnii! grăi Rîbin, şi, în aceeaşi clipă, faţa lui bărboasă se îndârji şi se învăpăie. Vra să zică, domnii alcătuiesc cărticele şi tot ei le răspândesc. Dar cărticelele astea sunt îndreptate împotriva domnilor. Şi atunci, ia spune-mi, rogu-te, ce interes au ei să cheltuiască bani, ca să-şi ridice poporul împotriva lor, ai?

Mama clipi din ochi şi strigă cu spaimă:

— Ce-ţi trece prin gând?…

— Aha! făcu Rîbin, foindu-se greoi pe scaun. Asta-i! Şi pe mine m-au trecut sudori reci când am ajuns la gândul ăsta.

— Ai aflat ceva?

— Înşelătoria! răspunse Rîbin. Simt înşelătoria. Nu ştiu nimic, dar aşa chitesc eu, că toată treaba asta e o înşelătorie. Asta-i. Domnii o cam' fac pe deştepţii. Eu însă trebuie să cunosc adevărul. Şi iacătă că l-am aflat. Dar eu unul cu domnii nu merg. Ei, când au să aibă nevoie, au să cate să mă-mpingă înainte şi au să treacă mai departe… peste ciolanele mele.

Ascultându-i vorba morocănoasă, mama simţea cum i se strânge, parcă, inima.

— Doamne-Dumnezeule! se văită dânsa mâhnită. Cum? Oare să nu-şi fi dat seama Paşa? Şi toţi ceilalţi, care…

Şi deodată, în faţa ochilor ei, prinseră a se perinda chipurile grave şi cinstite ale lui Egor, Nikolai Ivanovici, al Saşenkăi, iar inima începu să-i bată cu putere.

— Nu, nu! se împotrivi ea, clătinând din cap. Aşa ceva nu pot să cred. Ei au pornit, doar, din toată inima, cu tot cugetul lor curat…

— Despre cine vorbeşti? întrebă îngândurat Rîbin.

— Despre toţi… despre toţi cei pe care-i cunosc!

— Apăi nu te uiţi unde trebuie, măicuţă! Ia aruncă-ţi ochii mai departe! zise Rîbin, lăsând capul în jos. Cei din preajma noastră poate că nu-şi dau nici ei seama. Ei or fi crezând că aşa se cuvine să fie. Dar în spatele for n-or fi cumva alţii care vor să tragă foloase din treaba asta? Că doar nu-i nimeni nebun să pornească aşa, de florile mărului, împotriva lui însuşi…

Şi cu o încredinţare de ţăran pe care cu greu o poţi clinti, adaose:

— Apăi de la domni să nu te aştepţi niciodată la ceva bun!

— Atunci tu ce chibzuieşti? îl întrebă mama, cuprinsă iar de îndoială.

— Eu? Rîbin se opri, uitându-se ţintă la dânsa. Apoi urmă: Noi trebuie să ne ţinem cât mai

departe de domni! Asta-i!

Şi iarăşi tăcu, posomorât, iar după un răstimp, îşi urmă firul:

— Voiam şi eu să merg împreună cu flăcăii ăştia, să lucrăm laolaltă. Eu mă pricep la treaba asta, ştiu cum să le vorbesc oamenilor. Asta-i! Acum însă, m-am hotărât să plec. Mi-am pierdut încrederea. Trebuie să plec.

Lăsă capul în jos, îngândurat.

— Am să cutreier singur satele şi cătunele. Am să îndemn poporul să se ridice. Poporul trebuie să se apuce singur de treabă! Dacă o pricepe, are să-şi croiască el însuşi drumul. Am să cerc a-l face să înţeleagă că trebuie să se bizuie numai pe el, numai pe mintea lui. Asta-i!

Mama avu un simţământ de milă faţă de Rîbin şi, totodată, de nelămurită teamă pentru soarta care-l aştepta. La început nu-l putuse suferi, dar acum îl simţi deodată mai aproape, parcă, de inima ei:

— Au să te prindă… îi spuse ea cu glas domol.

Rîbin se uită la dânsa şi răspunse liniştit:

— Or să mă prindă şi apoi or să-mi dea drumul. Iar eu o s-o iau de la capăt…

— Chiar mujicii au să te lege. Şi ai să stai la închisoare…

— Oi sta cât oi sta şi când mi-or da drumul, o să pornesc iar… Cât despre mujici – or să mă lege o dată, de două ori, şi până la urmă tot or să înţeleagă că nu trebuie să mă lege, ci să mă asculte. Şi o să le spun aşa: „Nu vă cer să-mi daţi crezare, ci numai să mă ascultaţi”. Iar dacă or să mă asculte, or să-mi dea şi crezare!

Vorbea rar, pipăind parcă fiecare cuvânt în parte, înainte de a-l rosti.

— Am prins eu multe pe-aici, în vremea din urmă. Am început să pricep şi eu câte ceva…

— Ai să te prăpădeşti, Mihailo Ivanovici! zise mama, clătinând din cap cu mâhnire.

Cu ochii lui adânci şi întunecaţi, el o privea întrebător, ca într-o aşteptare. Şedea cu trupul vânjos aplecat înainte, cu mâinile sprijinite încordat de scaun, iar faţa-i negricioasă părea palidă în rama întunecată a bărbii.

— Ţi-aduci aminte ce a spus Hristos despre bobul de grâu? Până nu moare, nu poate învia în spic nou. Dar pân' să mor eu, mai va. Am şi eu vicleşugurile mele!

Rîbin se foi un timp pe scaun, apoi se ridică fără grabă.

— Ia să mă duc oleacă pe la cârciumă, să văd ce mai spune lumea. Bag samă că hoholul nu mai vine. A şi început să trebăluiasca?

— Da! răspunse mama zâmbind.

— Aşa se şi cuvine. Să-i spui că am fost pe aici…

Trecură în bucătărie, păşind încet, umăr la umăr, fără să se privească, vorbind doar în crâmpeie.

— Ei, rămâi cu. bine!

— Mergi sănătos! Când îţi iei socoteala?…

— Am şi luat-o.

— Şi când pleci?

— Mâine. Dis-de-dimineaţă. Cu bine!

Aplecându-şi capul, Rîbin ieşi în tindă greoi şi parcă în silă. Mama rămase o clipă în uşă, cu urechea aţintită la paşii lui îndesaţi şi la îndoielile care-i răscoleau inima. Apoi se întoarse încet, intră în odaie şi, ridicând marginea perdelei, privi pe fereastră. La geam străjuia neclintită bezna de nepătruns.

„În bezna nopţii, îmi duc şi eu zilele!" gândi ea.

Îi părea rău de mujicul acesta spătos, voinic şi atât de aşezat.

Andrei se întoarse însufleţit şi vesel.

Când îi vorbi despre Rîbin, Andrei îi spuse:

— Las' să se ducă prin sate, dacă vrea, să trâmbiţeze adevărul, să deştepte poporul. Cu noi îi e greu. Capul lui e plin de altfel de gânduri, de

gândurile lui de mujic, aşa că nu mai are loc în el şi pentru ale noastre…

— A vorbit şi ceva despre domni; de, o fi având dreptate, spuse mama, strecurând cuvântul cu sfială. N-au să vă înşele oare?

— Aha! Asta te râcâie? strigă hoholul, izbucnind în râs. E-hei, mamă dragă, de bani vorbeşti dumneata? Apăi dacă am avea noi bani! Dar ne ţinem tot din punga altora. Uite, Nikolai Ivanovici din leafa lui de şaptezeci şi cinci de ruble, cât are pe lună, cincizeci ne dă nouă. Tot aşa şi ceilalţi. Ia, din când în când, ne mai trimit câte ceva şi bieţii studenţi, rupând din sărăcia lor, cât pot aduna, copeică cu copeică. Cât despre domni, sunt şi printre ei oameni de tot felul. Unii poate că or să ne înşele, alţii or să dea bir cu fugiţii, dar cei mai buni or să meargă cu noi…

Şi, pocnind din palmele-i vânjoase, urmă cu tărie:

— Ei, dar până la sărbătoarea noastră cea mare, mai este! Aşa că, până atunci, o să facem una mai micuţă, de Întâi Mai! Şi o să ne veselim pe cinste!

Bucuria lui voioasă alunga din inima mamei neliniştea, pe care i-o stârnise Rîbin. Hoholul se plimba prin odaie, frecându-şi capul cu mâna şi, cu ochii în duşumea, vorbea:

— Ştii, simţi câteodată cum îţi umple inima un simţământ de negrăită încântare! Ţi se pare că peste tot locul, oriunde te duci, găseşti numai tovarăşi de-ai tăi, toţi încălziţi de aceeaşi flacără, toţi voioşi, buni, prietenoşi. Ţi se pare că se înţeleg din priviri… Că trăiesc laolaltă, uniţi ca într-un cor, în care inima fieştecăruia îşi cântă cântecul ei, şi toate cântecele acestea aleargă ca nişte pâraie şi se adună într-un singur râu, iar râul acela curge nestăvilit şi larg, purtându-şi apele către marea bucuriilor luminoase ale vieţii celei noi.

Mama nu cuteza să se mişte, de teamă să nu-l facă să-şi curme firul vorbei. Totdeauna, îl asculta cu mai multă luare-aminte decât pe ceilalţi; vorba

lui era mai firească decât a lor şi îi răscolea mai puternic sufletul. Pavel nu-i spusese niciodată cum întrevede el vremea ce avea să vină. Hoholul însă era parcă în toată clipa cu o părticică din inima sa în viitor, şi în vorbele lui răsuna povestea sărbătorii de mâine a tuturor oamenilor din toată lumea. Şi, în lumina poveştii acesteia, mama vedea mai limpede tâlcul vieţii şi muncii feciorului ei şi a tuturor tovarăşilor săi.

— Iar după aceea, când îţi revii, spunea hoholul, scuturând din cap, şi când te uiţi în jurul tău, vezi că e frig şi murdar! Toţi sunt osteniţi, înrăiţi…

Şi urmă, cu glasul împovărat de tristeţe:

— E dureros, dar nu trebuie să te încrezi în om, ci să te temi de el, ba chiar să-l urăşti! El însuşi te sileşte să-ţi frângi firea în două. Tu ai vrea numai să iubeşti, dar parcă te lasă? Cum să-l ierţi, când vezi că se repede asupra ta ca jivina din codru; că nici nu-i pasă că ai şi tu suflet, şi se năpusteşte cu pumnii în obrazul tău de om? Nu-i cu putinţă să-l ierţi! Nu vorbesc de mine, în ce mă priveşte, aş putea să îndur orice ocară, dar nu vreau să aduc apă la moară asupritorilor, nu vreau ca, pe spinarea mea, ei să înveţe cum să dea în alţii.

În ochi îi lucea o văpaie rece; punând capul în piept, ca într-o îndârjită încordare, grăi şi mai răspicat:

— N-am dreptul să iert nimic din ceea ce este vătămător omului, chiar dacă mie nu-mi aduce nicio vătămare. Căci nu sunt numai eu pe pământ! Dacă astăzi trec cu vederea o ocară ce mi se aduce, sau dacă mă mulţumesc să-mi bat joc de ea, fiindcă nu mă atinge deloc, mâine, după ce şi-a încercat puterea asupra mea, făptaşul se va năpusti să-l jupoaie pe altul. Iată pentru ce eşti nevoit să nu-i priveşti la fel pe toţi oamenii, iată pentru ce eşti nevoit să-ţi struneşti inima şi să faci deosebire între oameni: ăsta-i de ai noştri, ăsta – nu. Aşa este drept, deşi treaba asta nu te mulţumeşte!

Mama îşi aduse aminte, fără să vrea, de ofiţerul de jandarmi şi de Saşenka. Oftă şi spuse:

— Ce pâine vrei să iasă din făină necernută?…

— Aici e buba! zise hoholul cu însufleţire.

— Da-a! încuviinţă mama.

În amintirea ei răsări deodată umbra posomorâtă a bărbatului ei, greoi şi mohorât, ca o uriaşă matahală de piatră acoperită de muşchi. În clipa următoare, îi văzu în închipuirea ei pe hohol însurat cu Nataşa şi pe Pavel cu Saşenka.

— Şi care-i pricina? întrebă hoholul din ce în ce mai înfierbântat. Pricina e atât de limpede, încât îţi vine a râde. Numai fiindcă oamenii nu-s rânduiţi deopotrivă. Păi, dacă-i aşa, să-i facem pe toţi egali! Să împărţim deopotrivă tot ce a născocit mintea omului şi tot ce a făcut el cu mâinile lui! Să nu ne mai ţinem unii pe alţii în robia fricii şi a pizmei, în lanţurile lăcomiei şi prostiei!

Din ziua aceea, mama şi hoholul au început a sta adesea de vorbă, despre toate acestea.

Nahodka a fost reprimit la fabrică. Tot ce câştiga îi dădea mamei, iar dânsa primea banii aceştia tot atât de firesc, cum i-ar fi primit din mâinile lui Pavel.

Câteodată, Andrei o îmbia pe mama cu o sclipire de zâmbet în ochi:

— Mai citim olecuţă, nană? Ce zici, ai?

De fiecare dată, mama se împotrivea glumind, dar cu vădită hotărâre; zâmbetul lui o stânjenea şi, cu o umbră de ciudă în suflet, ea îşi spunea: „Dacă îţi vine a râde, de ce mă mai îndemni?”

Şi începu să-l întrebe tot mai des despre cutare sau cutare cuvânt, pe care nu-l înţelegea. Când îl întreba, se uita totdeauna în altă parte şi avea un glas nepăsător. El îşi dete seama că mama învăţa singură, pe ascuns, şi, înţelegând sfiala ei, n-o mai îmbie să citească împreună. Nu mult după aceea, într-o zi, mama îi spuse:

— Mi-au cam slăbit ochii, Andriuşa. Mi-ar trebui nişte ochelari.

— Bine zici! o aprobă el. Uite, duminică o să mergem împreună în oraş să te vadă un doctor şi, apoi, o să luăm ochelari…

XIX

Fusese de trei ori să ceară învoire ca să-l vadă pe Pavel, dar de fiecare dată generalul de jandarmi, un bătrânel cu părul cărunt, cu obrajii stacojii şi cu nasul mare, îi respinsese cu blândeţe cererea:

— Peste v-o săptămână, maică, mai devreme nu! Peste o săptămână mai vedem, dar acum – nu se poate…

Era rotofei, bine hrănit şi semăna cu o prună răscoaptă, ruptă cam de multişor de pe creangă şi acoperită cu un strat de mucegai pufos. Tot timpul se scobea în dinţii mărunţi şi albi cu un beţişor galben, ascuţit; în ochii mici, verzui, avea un zâmbet blajin, iar glasul îi suna îndatoritor, prietenos.

— E cuviincios! spunea ea îngândurată, vorbind cu hoholul. Zâmbeşte întruna…

— Bun-înţeles! zise hoholul. De la ei nimic nu poţi alege. Sunt drăguţi şi zâmbăreţi. Şi apoi li se spune: „Ia vedeţi d-ăla de colo; e un om deştept şi cinstit, dar pentru noi e primejdios, aşa că ar fi mai bine să-l spânzuraţi!” Iar ei au să-ţi zâmbească drăgălaş şi au să te spânzure şi, pe urmă, au să zâmbească iar.

— Cel care a fost la noi cu percheziţia se dezvăluia îndată, zise mama, cântărindu-i în minte pe amândoi. Vedeai numaidecât că e un câine…

— Ăştia nu mai sunt oameni, ci un fel de ciocane, bune să năucească omul. Nişte unelte. Se slujesc de ei ca să ne fasoneze şi să ne potrivească după cum li-i placul, ca să le fim mai la îndemână. Şi toate uneltele astea au fost anume pregătite şi

potrivite după mâna care ne stăpâneşte: fac tot ce li se porunceşte, fără să gândească, fără să se mai întrebe pentru ce.

În sfârşit, mama dobândi învoirea să-l vadă pe Pavel şi, în duminica ce urmă, ea aştepta cuminte pe un scaun, într-un colţ al cancelariei închisorii. Afară de dânsa, în încăperea strâmtă şi murdară, cu tavanul jos, mai aşteptau încă vreo câţiva inşi; aceştia nu veneau pesemne întâia oară, căci se cunoşteau între ei; schimbând alene câte o vorbă, legaseră o convorbire lâncedă şi lipicioasă ca o pânză de păianjen.

— Aţi auzit? spunea o femeie grasă, cu faţa ofilită, ţinând o geantă pe genunchi. Azi, la utrenie, conducătorul corului de la catedrală i-a rupt urechea unui băiat din cor…

Un bărbat în vârstă, îmbrăcat într-o tunică de militar în retragere, îşi drese glasul şi, tuşind cu mare larmă, zise:

— Coriştii sunt nişte puşlamale!

Un omuleţ mărunţel, cu picioarele scurte, cu braţele lungi, pleşuv şi cu falca de jos ieşită înainte, se învârtea prin cancelarie. Fără a se opri din mers, el vorbea îngrijorat, eu glas hârâit:

— Viaţa se scumpeşte mereu, d-aia se înrăiesc şi oamenii. Un funt de carne de vacă, de calitatea a doua, costă paisprezece copeici, iar pâinea a ajuns iarăşi la două copeici juma’…

Când şi când intra câte un deţinut. Toţi purtau haine cenuşii, iar în picioare aveau papuci grei de toval. Când păşeau în încăperea aceea, destul de întunecoasă, clipeau mărunt din ochi. Unul dintre ei avea lanţuri la picioare.

Toate acestea se desfăşurau într-o linişte ciudată şi păreau atât de fireşti, încât îţi stârneau un simţământ de întărâtare. Toţi se obişnuiseră şi parcă se împăcaseră cu starea în care se găseau; unii stăteau resemnaţi, alţii îi păzeau netulburaţi, iar alţii veneau obosiţi să-i viziteze pe cei întemniţaţi. Cu inima tremurând de nerăbdare,

mama se uita nedumerită în jurul ei la această viaţă de o apăsătoare simplitate.

Lângă dânsa şedea o bătrânică mărunţică la trup, cu faţa brăzdată de zbârcituri, dar cu ochi vioi. Ea îşi răsucea mereu gâtul subţirel, trăgând cu urechea la cele ce se vorbeau şi uitându-se la toţi cu o privire ciudat de provocatoare.

— Pe cine ai aici? o întrebă încet Vlasova.

— Pe fecioru-meu, care e student, răspunse bătrânica iute şi cu glas tare. Dar dumneata?

— Şi eu tot aşa – pe fecioru-meu. E muncitor.

— Cum îl cheamă?

— Vlasov.

— N-am auzit de numele ăsta. E de mult închis?

— De şase săptămâni.

— Al meu stă de aproape zece luni! spuse bătrânică şi Vlasova simţi în glasul ei o învăluire ciudată, ca un fel de mândrie.

— Da, da! îşi urmă vorba bătrânelul cel pleşuv. Ajunge omul să-şi piardă şi răbdarea… Toată lumea e necăjită, a început să ţipe, toate se scumpesc, iar oamenii se ieftinesc în aceeaşi măsură. Glasuri de împăciuire nu se prea aud…

— Perfect adevărat! zise militarul. E o adevărată neruşinare! Trebuie să se ridice o dată un glas hotărât, care să strige: „Zât!” Asta ne trebuie. Un glas hotărât…

Acum luau parte toţi la discuţia care se mai însufleţise. Fiecare se grăbea să-şi dea cu părerea despre viaţă, dar toţi vorbeau cu jumătate gură şi mama simţea în vorba lor ceva străin de sufletul ei. Acasă la dânsa se vorbea altfel, mai firesc, mai tare şi mai pe înţeles.

Un paznic burduhănos, cu o barbă roşcovană, pătrată, îi strigă numele, o măsură cu privirea din cap până-n picioare şi, şchiopătând uşor, porni înainte, spunându-i:

— Vino după mine!…

Păşind în urma lui, mama ar fi vrut să-l împingă din spate, ca să meargă mai repede. Îl găsi pe

Pavel într-o cămăruţă strâmtă. Zâmbea, cu mâna întinsă. Mama i-o prinse în mâinile ei, începu a râde, clipind mărunt din ochi şi, negăsind altceva să-i spună, murmură încet:

— Bună ziua… Bună ziua…

— Linişteşte-te, mamă, linişteşte-te! îi spuse Pavel, strângându-i mâna.

— N-am nimic!

— Mamă, de! zise paznicul, slobozind un oftat. Dar ar fi mai bine să staţi mai departe unul de altul, ca să fie o distanţă…

Şi căscă zgomotos. Pavel o întrebă de sănătate, de casă… Mama se aştepta la alte întrebări, nu ştia nici ea la ce anume şi le căuta zadarnic în ochii băiatului. Ca totdeauna, el era liniştit; numai faţa îi era mai palidă şi ochii parcă mai mari.

— Saşa îţi trimite salutări! spuse ea.

Un tremur uşor trecu ca o înfiorare peste pleoapele lui Pavel, iar faţa i se destinse, luminată de un zâmbet cald. Mama simţi o împunsătură de durere în inimă.

— Cât o să te mai ţină oare? întrebă ea cu ciudă şi mâhnire în glas. De ce te-au închis? Că, doar, foile acelea au apărut iarăşi…

Ochii lui Pavel străluciră de bucurie.

— Iarăşi? întrebă el cu grabă.

— Nu-i îngăduit să vorbiţi despre aşa ceva! spuse domol paznicul. N-aveţi voie să vorbiţi decât despre treburi de familie…

— Da’ ce, asta nu-i o treabă de familie? se împotrivi mama.

— Asta n-am de unde să ştiu. Dar e oprit, stărui nepăsător paznicul.

— Vorbeşte, mamă, despre ale noastre! îi spuse Pavel. Ce mai faci?

Mama, îmboldită deodată de o puternică şi tinerească însufleţire, răspunse, ca şi când ar fi înfruntat pe cineva:

— Iacă, duc şi eu la fabrică toate cele…

Se opri o clipă, apoi urmă zâmbind:

— Ciorbă de varză, păsat, tot ce pregăteşte Maria de mâncare şi alte bucate…

Pavel înţelese. Şi, în străduinţa de a-şi stăpâni râsul, faţa prinse a-i tremura; îşi trecu degetele prin păr, răvăşindu-l, şi-i spuse blând, cu o duioşie pe care mama nu i-o mai auzise niciodată în glas:

— Bine că ai de lucru şi nu te plictiseşti!

— Când au apărut iar foile acelea, au început să mă caute şi pe mine la poartă! spuse ea, cu oarecare lăudăroşenie.

— Iar aţi început cu d-alde astea! se amestecă în vorbă paznicul, cu nemulţumire. V-am spus doar că nu se poate! Omul a fost închis ca să nu afle nimic din afară, iar tu îi dai înainte cu ale tale! Trebuie să înţelegi ce se poate şi ce nu se poate!

— Hai, lasă, mamă! spuse Pavel. Matvei Ivanovici e un om cumsecade, nu trebuie să-l supărăm. Ne înţelegem foarte bine cu el. Astăzi el se află cu totul întâmplător aici, de obicei, la vizite, stă de faţă ajutorul de comandant.

— Vizita s-a sfârşit! le dădu de ştire paznicul, uitându-se la ceas.

— Ei, îţi mulţumesc, mamă! zise Pavel. Îţi mulţumesc, măicuţă dragă! Să nu fii îngrijorată! O să-mi dea drumul curând…

O îmbrăţişă strâns şi o sărută, iar ea, înduioşată şi fericită, izbucni în plâns.

— Ei hai, despărţiţi-vă odată! spuse paznicul, iar după aceea, în timp ce o ducea către ieşire, adaose: Nu mai plânge, o să-i dea drumul! îi eliberează pe toţi… Sunt atâţia, că nu mai încap…

Acasă, mama îi povesti lui Andrei, cu un zâmbet larg pe faţă şi mişcându-şi sprâncenele cu vioiciune:

— M-am priceput eu cum să-i spun; a înţeles îndată!

Apoi suspină de mâhnire:

— A înţeles. Altfel, nu m-ar fi îmbrăţişat aşa; n-a mai făcut-o niciodată!

— Măi, măi! Ce-i şi cu mamele astea! se veseli hoholul. Tot omul jinduieşte la ceva, fieştecare după pofta inimii; numai mamele ştiu una şi bună: ele nu aşteaptă decât mângâierile copiilor…

— Bine, dar ce spui tu, Andriuşa, de oamenii aceia? izbucni deodată mama cu glas plin de mirare. S-au împăcat cu soarta, asta e! S-au obişnuit de-a binelea! Le-au luat cu forţa copiii de acasă şi i-au băgat la închisoare, iar ei – nimic! Vin, stau, aşteaptă, vorbesc. Ce spui de asta, ai? Păi dacă nişte oameni cu carte se pot obişnui cu aşa ceva, ce să mai spunem atunci despre poporul de rând?

— Ei, asta nu-i greu de înţeles, zise hoholul cu surâsul lui obişnuit, căci, oricum, legea tot e mai blândă cu ei decât cu noi şi ei au mai multă nevoie de ea decât avem noi. Încât, dacă se întâmplă câteodată să-i pocnească şi pe ei la mir, se mai strâmbă olecuţă, dar nu chiar aşa de tare. Vorba ceea: ciomagul din mâna alor tăi te loveşte mai cu milă.

XX

Într-o seară, mama şedea la masă şi împletea la ciorap, iar Andrei citea cu glas tare o carte despre răscoala sclavilor din Roma; cineva bătu cu putere în uşă şi când hoholul deschise, intră Vesovşcikov cu o legăturică la subsuoară, cu căciula pe ceafă, plin de glod până la genunchi.

— Trecând pe aici, văzui lumină. Ia să intru – zic – să văd ce mai fac. Vin de-a dreptul de la închisoare! grăi el cu glas ciudat şi apucând mâna Vlasovei o scutură cu putere, spunând: Pavel îţi trimite multă sănătate…

Apoi, şovăind oarecum, se lăsă pe un scaun, scormonind în jur cu privirea lui posomorâtă şi bănuitoare.

Mama nu-l îndrăgea defel; capul lui colţuros, tuns chilug, cu ochii mici avea ceva care întotdeauna o înfricoşa; acum însă era bucuroasă că-l vede şi, zâmbindu-i cu prietenie, îi spuse voioasă:

— Te-ai cam tras la faţă. Să-i dăm un ceai, Andriuşa, ca să se mai încălzească!…

— Taman acuma pun samovarul! răspunse hoholul din bucătărie.

— Ei, ce face Pavel? Au mai dat drumul la careva, ori numai ţie?

Nikolai lăsă capul în jos şi răspunse:

— Pavel stă şi rabdă. Numai pe mine m-au liberat! îşi ridică apoi privirea şi, aţintind-o în ochii mamei, grăi printre dinţi, punând răstimpuri între cuvinte: Le-am spus-o verde: „Gata, ajunge! Daţi-mi drumul de aici, că de nu, fac moarte de om şi după aia îmi fac şi eu seama!” Şi mi-au dat drumul.

— M-mda-a! făcu mama, trăgându-se mai de o parte şi, fără să vrea, când îi întâlni ochii mici, sfredelitori, clipi mărunt.

— Dar Fedea Mazin ce face? strigă hoholul din bucătărie. Mai scrie poezii?

— Scrie. Pe ăsta chiar că nu-l înţeleg deloc! răspunse Nikolai, clătinând din cap. Parc-ar fi scatiu! L-au băgat în colivie şi cântă! Un lucru ştiu însă – n-am deloc poftă să mă duc la mine acasă…

— Chiar aşa, că doar ştii ce te-aşteaptă! spuse îngândurată mama. Casa-i pustie, foc n-ai, odaia e rece…

Nikolai rămase tăcut, îngustându-şi ochii. Scoase din buzunar un pacheţel de ţigări, îşi aprinse agale o ţigară şi, urmărind cu privirea cum se destrămau colacii de fum cenuşiu, grăi cu un rânjet de câine abătut:

— Da, cred şi eu c-o fi tare frig. Podeaua o fi plină de gândaci îngheţaţi. Or fi degerat şi şoarecii. Nu s-ar putea să rămân peste noapte la tine, Pelagheia Nilovna? întrebă el cu glas înăbuşit, ocolindu-i privirea.

— Mai e vorbă, tăicuţule! răspunse pripit mama. Se simţea oarecum stânjenită în faţa lui.

— Am ajuns vremea când le roşeşte obrazul copiilor din pricina părinţilor…

— Ce-ai spus? întrebă mama, tresărind.

El o ţinti cu privirea, apoi închise ochii şi, în clipa aceea, chipul lui ciupit de vărsat părea orb.

— Copiilor – zic – le roşeşte obrazul din pricina părinţilor, repetă el, oftând adânc. Lui Pavel n-o să-i fie niciodată ruşine din pricina ta. Mie, însă, mi-e ruşine de faptele tatii. Nici n-am să-i mai calc în casă. Nu mai am tată, nu mai am casă! M-au pus sub supravegherea poliţiei, altminteri – luam drumul Siberiei… Aş fi ajutat acolo la liberarea deportaţilor, aş fi pus la cale evadări…

Cu inima ei, mama simţea că omul acesta suferă, însă durerea lui nu-i stârnea în suflet nicio compătimire.

— Dacă e aşa, atunci de… poate că ar fi mai bine să pleci! zise ea într-o doară, numai să nu-l jignească cu tăcerea ei.

Asupra acestora, Andrei se ivi în uşa bucătăriei şi-l întrebă râzând:

— Ce tot sporovăieşti acolo, omule?

Mama se ridică de pe scaun spunând:

— Mă duc să pregătesc ceva de mâncare.

Vesovşcikov se uită ţintă la hohol şi deodată izbucni:

— Eu cred aşa, că unii oameni trebuie ucişi!

— Văleu! Şi pentru ce, mă rog? întrebă Andrei.

— Ca să nu mai facă umbră pământului degeaba…

Înalt şi uscăţiv, Andrei stătea în mijlocul odăii cu mâinile vârâte în buzunar, legănându-se de pe un picior pe altul şi uitându-se de sus în jos la Nikolai. Acesta şedea înfipt în scaun, învăluit într-un nor de fum; pe faţa cenuşie i se iviseră pete roşii.

— Am să-i frâng gâtul lui Isai Gorbov, să vezi!

— Pentru ce? întrebă hoholul.

— Ca să nu mai spioneze şi să nu mai pârască! Din pricină lui s-a ticăloşit tata, din pricina lui vrea acum să intre copoi, spuse cu vrăjmăşie Vesovşcikov, uitându-se posomorât la Andrei.

— Aha, vra să zică asta-i! strigă hoholul. Dar cine are să te învinuiască pe tine din pricina asta? Numai proştii!

— Şi proştii, şi deştepţii, pentru că toţi sunt la fel! răspunse apăsat Nikolai. Uite, tu eşti deştept, şi Pavel aşişderea, dar ce, parcă voi mă socotiţi pe mine ca pe ceilalţi, ca pe Fedka Mazin ori ca pe Samoilov? Sau cum vă socotiţi voi amândoi unul pe celălalt? Nu-i nevoie să mă minţi, că tot n-am să te cred… Toţi mă înlătură din calea lor, ca să rămân deoparte, singur…

— Ţi-e sufletul bolnav, Nikolai! grăi hoholul cu glas domol, plin de blândeţe, aşezându-se lângă el.

— Bolnav, aşa-i! Dar toţi avem câte o boleşniţă în suflet… Numai că vouă vi se pare că bubele voastre sunt mai de soi decât ale mele. Toţi suntem nişte ticăloşi unul faţă de altul, dacă vrei să ştii. Şi la asta ce ai putea să-mi răspunzi, mă rog? Hai, să te-aud!

Aţintindu-şi privirea tăioasă asupra lui Andrei, aştepta rânjind. Faţa-i ciupită de vărsat era nemişcată; numai buzele groase îi tremurau, de parcă s-ar fi atins de ceva fierbinte.

— Dacă-i aşa, află că n-am să-ţi spun nimic! zise hoholul, învăluind în zâmbetul cald şi trist al ochilor săi albaştri privirea duşmănoasă a lui Vesovşcikov. Să discuţi cu un om în clipa în care toate rănile din inima lui sângerează înseamnă doar să-l amărăşti mai rău. Treaba asta o ştiu prea bine, frăţioare!

— Cu mine nu se poate discuta, nu mă pricep să discut! mormăi Nikolai, lăsând ochii în jos.

— Eu cred aşa, că fiecare din noi, urmă hoholul, fiecare din noi a fost nevoit odată să umble desculţ pe cioburi de sticlă; fiecare din noi, la vremea lui de grea frământare, a trecut prin încercarea asta, vărsând fierea din el, cum se-ntâmplă acum cu tine…

— N-ai, n-ai ce să-mi spui, ce mai încoace şi-ncolo! grăi răspicat Vesovşcikov. Urlă sufletul din mine ca lupul în codru!…

— Nici nu vreau să-ţi răspund! Ştiu însă că o să-ţi treacă. Poate că nu chiar de tot, dar o să-ţi treacă!

Zâmbindu-i şi bătându-l uşurel pe umăr, urmă:

— Asta-i o boală a copilăriei, frăţioare, cum ar fi, de pildă, pojarul. Toţi trebuie să trecem prin suferinţele ei, cei tari – mai uşor, cei slabi – mai greu. Dar pe alde noi nimic nu ne doboară decât dacă omul, dându-şi seama cât preţuieşte el ca om, nu izbuteşte totuşi să-şi înţeleagă rostul lui în viaţă şi nici să-şi găsească locul. Şi atunci ţi se pare că, din toţi cei ce te înconjoară, numai tu eşti brânză

bună şi toată lumea cealaltă vrea să te înghită. După o bucată de vreme, însă, începi să te dumireşti că partea cea bună din sufletul tău se află şi în sufletele celorlalţi şi nu e întru nimic mai rea decât a ta; şi atunci te mai uşurezi, iar cugetul începe să te mustre oarecum, pentru că te-ai crezut mai grozav decât ei şi ai dat ghes să te caţări numaidecât în vârful clopotniţei când, în fapt, clopoţelul tău e atât de mititel, încât, în cântarea clopotelor de sărbătoare, nici măcar nu se aude. Şi ai să mai vezi după aceea că clinchetul tău sună tare bine în armonia glasurilor unite laolaltă, pe când aşa, răzleţit, se-neacă în dangătul clopotelor bătrâne, ca o muscă în ulei. Ai înţeles ce vreau să spun?

— Poate c-am înţeles! dădu din cap Nikolai. Da' de crezut, nu cred!

Andrei porni a râde şi, ridicându-se brusc de pe scaun, începu să măsoare odaia cu paşi grăbiţi, bocănind cu larmă:

— N-am crezut nici eu, la vremea mea. Cât despre tine, nu eşti decât o haraba şi atâta tot!

— De ce adică – haraba? surâse posomorât Nikolai, ridicându-şi privirile către hohol.

— Pentru că aşa arăţi.

Vesovşcikov izbucni deodată în hohote de râs, cu gura până la urechi.

— Ce-i cu tine? îl întrebă cu mirare hoholul, oprindu-se în faţa lui.

— M-am gândit în clipa asta că, dacă ar încerca vreunul să te jignească, apăi acela ar fi mare dobitoc! zise Nikolai, dând din cap.

— Cu ce ar putea să mă jignească? spuse Andrei, ridicând din umeri.

— Ştiu şi eu? răspunse Vesovşcikov, sticlindu-şi dinţii într-un zâmbet plin de bunătate sau, poate, de îngăduinţă. Am vrut doar să spun că multe mustrări de cuget ar avea, după ce te-ar jigni.

— Ce-ţi mai trece şi ţie prin cap! spuse hoholul râzând.

— Andriuşa! strigă mama din bucătărie.

Andrei ieşi.

Rămas singur, Vesovşcikov se uită în juru-i, îşi întinse piciorul încălţat cu cizma grea, îl privi îndelung şi, aplecându-se, îi pipăi cu amândouă mâinile pulpa groasă. Ridicând după aceea palma în dreptul ochilor, o cercetă mai întâi pe faţă şi apoi pe dos. Avea o mână butucănoasă, cu degete groase, boante, acoperite cu păr roşcat. O răsuci de câteva ori în aer şi, după aceea, se sculă în picioare.

Când intră Andrei cu samovarul, Vesovşcikov stătea în faţa oglinzii.

— Demult nu m-am văzut într-o oglindă!… zise el.

Şi, cu un zâmbet de batjocură, adause, clătinând din cap:

— Ce mutră păcătoasă!

— Şi ce-ţi pasă? întrebă Andrei, privindu-l cu oarecare curiozitate.

— Păi, iacă, Saşenka spune că faţa omului este oglinda sufletului! îngână tărăgănat Nikolai.

— Dar nu-i adevărat! strigă Andrei. Ea are nasul ca un cârlig, pometii ca nişte foarfece şi, cu toate astea, sufletul ei e ca o stea.

Vesovşcikov se uită la el, zâmbind.

Se aşezară la ceai.

Vesovşcikov luă un cartof mare, presără pe o felie de pâine sare din belşug şi începu să mestece din fălci agale şi liniştit, ca un bivol.

— Dar pe aici cum merg treburile? întrebă el cu gura plină.

Când Andrei îi povesti cu însufleţire cum s-a înteţit propaganda în fabrică, el se posomorî iarăşi şi spuse cu glas adânc:

— Toate astea se tărăgănesc prea mult! Treaba merge încet! Ar trebui să meargă mai repede…

Mama ridică ochii către el şi în inima ei se strecură iarăşi o pornire duşmănoasă faţă de omul acesta.

— Viaţa nu-i telegar; n-o poţi îmboldi cu biciul! zise Andrei.

Vesovşcikov dădu din cap cu îndărătnicie:

— Se tărăgănesc prea mult! Nu mai am răbdare! Spune-mi ce să fac!

Şi, desfăcându-şi braţele în lături, aşteptă tăcut răspunsul, cu privirea ţintită în obrazul hohotului.

— Trebuie să învăţăm şi noi şi să-i învăţăm şi pe ceilalţi – asta trebuie să facem! zise Andrei, lăsând capul în jos.

Vesovşcikov întrebă:

— Şi când o să ne batem?

— Până atunci, o să mai mâncăm noi bătaie şi nu o singură dată! Asta o ştiu prea bine! răspunse hoholul, zâmbind cu tâlc. Nu ştiu când are să sune ceasul luptei; cred însă că, mai întâi, trebuie să ne înarmăm capul şi, după aceea, mâna…

Nikolai începu iar să mănânce. Privindu-l pe sub sprâncene, mama îi cerceta, fără ca el să bage de seamă, faţa mare şi lată, nădăjduind să descopere în ea măcar ceva care ar putea s-o împace cu figura lui otova, boccie.

Şi, de fiecare dată când îi întâlnea ochii mici, cu privirea lor împungătoare, ea începea să mişte stânjenită din sprâncene. Cât despre Andrei, se vedea bine că era tulburat: acu' se pornea pe vorbă şi pe râs, acu' contenea şi începea să fluiere.

Mama credea că-i înţelege această tulburare. Nikolai tăcea, iar când Andrei îl întreba câte ceva, răspundea scurt şi fără chef.

Odăiţa aceea se strâmtase parcă deodată şi devenise neîncăpătoare pentru cei doi locatari ai ei, încât aceştia aruncau pe rând, când mama, când Andrei, câte o privire fugară către musafirul lor.

În sfârşit, el se ridică şi zise:

— Aş vrea să mă culc. Am stat şi am tot stat la închisoare, apoi deodată mi-au dat drumul şi am pornit, am umblat… pân' am ostenit.

Când Nikolai trecu în bucătărie, şi, după ce se mai foi o bucată de vreme, se potoli deodată, de

parcă ar fi murit, mama, cu urechea la pândă în liniştea adâncă, îi spuse în şoaptă lui Andrei:

— Îl frământă gânduri groaznice…

— Da, e tare zbuciumat, încuviinţă Andrei, clătinând din cap, dar o să-i treacă. Îi cunosc meteahna, că am trecut şi eu prin ea. Când focul din inima omului nu răbufneşte în vâlvătaie, ci arde înfundat, face zgură multă. Hai, nană, du-te de te culcă! Eu am să mai citesc.

Mama se trase în ungherul în care, în dosul unui polog de stambă, se afla un pat şi, mult timp după aceea, Andrei, stând la masă, auzi freamătul cald al suspinelor şi rugilor ei şoptite. Răsfoind cu grabă cartea, el îşi freca fruntea, frământat, îşi răsucea mustaţa cu degetele-i lungi, târşia picioarele pe podea. Pendula ceasornicului ţăcănea, iar afara gemea vântul.

Şi din nou se auzi glasul domol al mamei:

— Of, Doamne! Câtă omenire e-n lumea asta, şi fiecare geme-n felul lui. Or fi oare şi oameni care se bucură?

— Sunt şi din ăştia, sunt! Şi, în curând, vor fi mulţi, mulţi de tot! răspunse Andrei.

XXI

Viaţa îşi urma cursul cu repeziciune, zilele treceau pestriţe, variate şi nu semănau una cu alta. Fiecare zi aducea câte ceva nou, dar mama nu se mai tulbura de fel din pricina asta. Seara, veneau tot mai des oameni pe care ea nu-i cunoştea; se vedea după faţă că erau copleşiţi de gânduri; discutau în şoaptă cu Andrei şi plecau noaptea târziu, cu gulerul ridicat şi cu căciula îndesată până peste ochi, mistuindu-se tainic în beznă, fără să li se audă pasul. În fiecare din ei se simţea o emoţie năvalnică, dar stăpânită; ai fi zis că toţi erau gata

să izbucnească în cântece şi veselie, dar n-aveau timp pentru asta, fiind mereu zoriţi. Unii erau gravi şi ironici, alţii – plini de voioşie, împrăştiind tinereţe în jurul lor, iar alţii – îngânduraţi şi liniştiţi; în ochii mamei, însă, toţi erau deopotrivă de hotărâţi şi dârzi şi, cu toate că fiecare îşi avea chipul lui deosebit, ei i se părea că toate feţele se contopeau în una singură: slabă, calmă şi hotărâtă, o faţă senină, cu ochi adumbriţi, din adâncul cărora se revărsa lumina unei priviri severe, dar mângâioase, ca aceea a lui Iisus în drum spre Emaus.

Mama îi număra pe toţi în gând, adunându-i roată în jurul lui Pavel, iar el, în acea mulţime împânzită, stătea neobservat de duşmani şi ferit de privirile lor.

Într-o zi veni din oraş un drac de fată ageră foc, cu părul cârlionţat, aducând un pachet pentru Andrei. La plecare, codana îi spuse Vlasovei, aruncându-i o privire veselă, scânteietoare:

— La revedere, tovarăşă!

— Cu bine! răspunse mama, stăpânindu-şi zâmbetul.

Şi, după ce o însoţi, mama se întoarse la fereastră şi privi cu veselie cum mergea pe stradă, păşind mărunt şi iute cu picioarele-i micuţe, tovarăşa ei, gingaşă ca o floare de primăvară şi uşoară ca un fluturaş.

„Tovarăşă! murmură mama, când musafira se mistui în depărtare. Puicuţa maichii! Să te norocească Dumnezeu cu un tovarăş bun şi cinstit, de care să te bucuri toată viaţa!”

De multe ori băgase de seamă că oamenii care veneau din oraş aveau în ei ceva copilăresc, care o făcea să surâdă cu îngăduinţă. În acelaşi timp, vedea cu mirare – şi lucrul acesta o tulbura şi o bucura – că ei aveau o credinţă, de a cărei adâncime îşi dădea seama din ce în ce mai limpede; visul lor în triumful dreptăţii îi mângâia şi-i încălzea inima şi, ascultându-i, suspina fără să

vrea cu o tristeţe pe care nu şi-o putea lămuri. O înduioşa mult, îndeosebi simplitatea lor şi acea minunată şi generoasă uitare de sine, când era vorba de ei înşişi.

Acum începuse să înţeleagă multe din cele ce vorbeau ei despre viaţă, simţea că ei cunoşteau în chip neîndoielnic adevărata pricină a nefericirii oamenilor şi se obişnuise să gândească la fel cu ei. În adâncul sufletului însă, mama se îndoia că ei ar putea să schimbe viaţa aşa cum năzuiau şi că vor avea destulă putere ca să poată aduna în jurul lor pe toţi muncitorii, atunci când vor da alarma. Fieştecare om vrea să se sature astăzi; niciunul nu primeşte să-şi amâne cina, nici măcar pe a doua zi, dacă poate s-o mănânce numaidecât. Puţini vor porni pe calea aceasta grea şi lungă, puţini ochi se vor învrednici să întrezărească la capătul acestui drum anevoios minunata împărăţie a înfrăţirii popoarelor. Din pricina aceasta, toţi aceşti oameni de treabă, cu toate că erau în puterea vârstei şi aveau uneori faţa istovită, i se păreau nişte copii.

„Dragii de ei!” gândea mama, clătinând din cap.

Dar viaţa lor de acum era frumoasă, serioasă, înţeleaptă; ei cugetau la binele oamenilor şi, în dorinţa de a-i învăţa şi pe ceilalţi ceea ce ştiau ei, o făceau, fără a-şi cruţa puterile. Iar mama îşi dădea seama că o viaţă ca aceasta era vrednică de a fi iubită, în ciuda tuturor primejdiilor şi, oftând, îşi întorcea privirile înapoi, către trecutul ei searbăd, care se desfăşura în urmă-i ca o fâşie îngustă şi întunecată, fără nicio rază de lumină. Treptat, pe nesimţite, începu a i se limpezi în suflet conştiinţa calmă că în această viaţă nouă îşi avea şi ea rostul ei şi, de unde înainte vreme nu simţise niciodată că ar putea fi de folos cuiva, acum îşi dădea bine seama că era necesară multora; acesta era un simţământ nou, atrăgător, care o făcea să-şi mai înalţe capul…

Ducea regulat manifeste la fabrică, socotind că astfel îşi împlineşte o datorie a ei, iar copoii se

deprinseră cu figura ei. De vreo câteva ori o percheziţionaseră şi pe dânsa, dar aceasta se întâmplase totdeauna a doua zi după împrăştierea foilor în fabrică: Când n-avea nimic asupra ei, tocmai atunci căuta să stârnească bănuielile paznicilor şi agenţilor; aceştia o opreau şi o scotoceau, iar dânsa se arăta jignită, îi înfrunta, îi ruşina şi, după aceea, pleca mândră de iscusinţa şi de viclenia ei. Jocul acesta îi plăcea.

Între timp, Vesovşcikov, care nu mai fusese primit la fabrică, trebuise să intre la un cherestegiu şi căra prin cartier lemne, grinzi şi şindrilă. Mama îl întâlnea aproape în fiecare zi; mai întâi se ivea o pereche de cai negri, nişte mârţoage bătrâne, cu coastele ieşite, proţăpindu-se cât puteau în pământ cu picioarele trudite şi triste, cu ochii stinşi, clipind greu şi chinuit. În urma lor se tara, hurducându-se, uneori o grindă lungă, ghiftuită de apă, alte dăţi o grămadă de scânduri ale căror capete atârnau în jos, izbindu-se cu mare larmă unele de altele; iar pe de lături, lăsând hăţurile în voie, păşea agale Nikolai. Zdrenţuros, murdar, cu nişte ciubote butucănoase, cu căciula dată pe ceafă, greoi şi colţuros ca o buturugă necioplită, bălăngănea şi el din cap, cu ochii în pământ. Caii dădeau orbeşte peste căruţe şi oameni, în jurul lui zbieretele şi ocările mânioase roiau ca nişte bondari, sudălmi crunte despicau văzduhul. Fără să ridice capul, fără să răspundă o vorbă, slobozea doar câte un şuierat ascuţit care te asurzea, îndemnându-şi caii cu glas înăbuşit:

— Dii, măi cailor, măi!

De câte ori se adunau tovarăşii la Andrei ca să citească un ziar nou sau o broşură de curând sosite de peste graniţă, venea şi Nikolai, se aşeza într-un colţ şi asculta tăcut ceasuri întregi. Când sfârşeau de citit, tinerii începeau dezbateri îndelungi, dar Vesovşcikov nu lua niciodată parte la ele. Stătea până la urmă şi, după ce plecau toţi ceilalţi, se

întorcea posomorât către Andrei, ca să-i pună câte o întrebare:

— Şi cine-i vinovatul cel mare în toată treaba asta?

— Apăi, vina cea mai mare o are acela care a spus cel dintâi: lucrul aceasta e al meu! Dar vezi că omul acela a murit cu multe mii de ani în urmă, încât nu face să te mai mânii pe el! răspundea glumeţ hoholul, însă ochii lui priveau neliniştiţi.

— Dar bogătanii? Dar cei care ţin cu ei?

Hoholul se apuca cu mâinile de cap, îşi smucea mustaţa şi îi vorbea îndelung, în cuvinte simple, despre viaţă şi oameni. Dar, din cele ce spunea el, reieşea întotdeauna că toţi oamenii laolaltă ar fi oarecum, vinovaţi şi asta nu-l mulţumea pe Nikolai. Strângând tare buzele groase, clătina din cap în semn de împotrivire şi, după ce îşi arăta neîncrederea cu glas puternic, pleca nemulţumit, posomorât.

Odată izbucni:

— Nu! Nu se poate să nu fie vinovaţi! şi ei sunt aici, în lumea asta! Ascultă ce-ţi spun eu: noi trebuie să răsturnăm toată viaţa asta cu plugul, ca pe un ogor năpădit de buruiană, brazdă cu brazdă, fără cruţare!

— Iacă, taman aşa vorbea odată despre voi Isai pontatorul! îşi aduse aminte mama.

— Isai? întrebă Vesovşcikov, după o clipă de tăcere.

— Da. Ce om rău! Îi urmăreşte pe toţi, a început să iscodească şi pe uliţa noastră, trage cu coada ochiului pe la fereastră…

— Pe la fereastră zici? repetă Nikolai.

Mama se culcase şi, din patul ei, nu-i vedea faţa, dar îşi dădu îndată seama că scăpase o vorbă care nu trebuia spusă, deoarece hoholul se grăbi să intervină împăciuitor:

— Ei şi? Lasă-l să umble şi să se uite! Are omul timp liber şi se plimbă…

— Ba nu-i chiar aşa. Ia stai! zise Nikolai cu glas sugrumat. Ăsta-i vinovatul!

— Adică, de ce-i vinovat? întrebă pripit Andrei. Pentru că-i prost?

Vesovşcikov plecă fără să răspundă nimic.

Hoholul începu să se plimbe prin odaie cu paşi rari, obosit, târşindu-şi uşurel picioarele subţiri ca de păianjen. Ca de obicei, îşi scoase cizmele ca să nu troncăne cu tocurile şi să n-o tulbure pe Vlasova. Dânsa însă nu dormea şi, după ce plecă Nikolai, spuse cu îngrijorare:

— Mi-e frică de el!

— Da-a! făcu tărăgănat hoholul. E cam iute flăcăiaşul. Să nu-i mai spui nimic despre Isai, nană; adevărat, Isai ăsta e spion.

— Nici nu-i de mirare! Are un cumătru jandarm! zise mama.

— Tare mă tem că, până la urmă, Nikolai are să-l cotonogească, urmă îngrijorat hoholul. Ca să vezi numai ce simţăminte au sădit domnii comandanţi ai vieţii noastre în inimile gradelor inferioare! Închipuieşte-ţi ce are să se întâmple când oameni ca Nikolai au să-şi dea seama de toată nedreptatea şi n-or să mai vrea să rabde obida! Au să împroaşte cerul cu sânge, iar pământul o să spumege în sângele acela ca o bucată de săpun…

— E îngrozitor, Andriuşa! şopti mama.

— Dacă lumea n-ar fi fost silită să înghită toate grozăviile astea, apăi nici nu s-ar opinti să scape de ele! zise Andrei, după o scurtă tăcere. Şi iarăşi stau şi cuget, nană, că fieştecare strop de sânge de-al lor e dinainte spălat de marea de lacrimi care s-a strâns din tot plânsul poporului…

Apoi, pufnind deodată într-un râs domol, adaose:

— Aşa e drept să fie, dar asta nu mă mulţumeşte!

XXII

Era într-o zi de sărbătoare. Venind de la băcănie, mama deschise uşa şi rămase neclintită, cuprinsă deodată de o negrăită bucurie care se revărsa asupra întregii ei făpturi ca o ploaie caldă de vară; în odaie se auzea glasul puternic al lui Pavel.

— Uite-o! strigă hoholul.

Mama văzu cu câtă grabă se întorsese Pavel către dânsa şi mai văzu cum faţa i se aprinse şi i se lumină sub puterea unei simţiri în care desluşea o mare făgăduială pentru dânsa.

— Eh, ai venit… eşti acasă! murmură ea, copleşită de această năvalnică bucurie care-i venise pe neaşteptate, şi se lăsă pe un scaun.

El se aplecă spre dânsa. Era palid; în colţurile ochilor îi sclipeau boabe mici de lacrimi luminoase, iar buzele îi tremurau. O clipă rămase tăcut: mama îl privea şi ea tăcută.

Fluierând încetişor, hoholul, cu capul plecat, se strecură pe lângă ei şi ieşi în ogradă.

— Îţi mulţumesc, mamă! spuse Pavel cu glas cald, adânc, strângându-i mâna cu degetele care îi tremurau. Îţi mulţumesc, mamă dragă!

Mişcată până-n străfunduri de expresia feţei şi de căldura vocii lui Pavel, mama îl mângâia pe păr şi, stăpânindu-şi bătăile inimii pline de bucurie, îi spuse încetişor:

— Doamne, dar pentru ce?

— Îţi mulţumesc pentru că ajuţi marea noastră cauză! urmă el. E o rară fericire ca omul să-i poată spune mamei sale că şi sufleteşte îi este mamă bună!

Ea tăcea şi, cu inima larg deschisă, îi sorbea lacomă cuvintele, uitându-se fericită la fecioru-său, care stătea în faţa ei drept şi luminos şi atât de aproape de sufletul ei…

— Mamă, eu am văzut că la început multe dintr-ale noastre îţi frângeau inima, că îţi era greu. Şi mă gândeam că niciodată n-ai să poţi să te împaci cu

felul nostru de a vedea lucrurile, că n-ai să poţi primi gândurile noastre ca pe ale tale şi că ai să rabzi în tăcere, aşa cum ai răbdat o viaţă întreagă. Şi asta mă durea!…

— Andriuşa m-a ajutat să înţeleg multe! zise mama.

— Mi-a povestit tot ce-ai făcut, spuse Pavel râzând.

— M-a ajutat şi Egor. Suntem din acelaşi sat. Andriuşa a vrut chiar să mă înveţe carte…

— Dar tu te-ai ruşinat şi atunci te-ai apucat să înveţi singură, pe furiş.

— Ţi-a spus? Apăi, se putea să nu tragă el cu coada ochiului? exclamă ea încurcată. Şi, speriată parcă de toată bucuria care-i copleşea inima, îl îndemnă pe Pavel: Ar trebui să-l chemăm! A plecat înadins, ca să nu ne stânjenească. El n-are mamă…

— Andrei! strigă Pavel, deschizând uşa care dădea în tindă. Unde eşti?

— Aici! Vreau să sparg nişte lemne.

— Vino încoace!

Dar el n-a răspuns la chemarea lui Pavel chiar pe loc; şi, mai târziu, când a intrat totuşi în bucătărie, vorbea ca un om copleşit de griji:

— Ar trebui să-i spunem lui Nikolai să ne mai aducă niscai lemne, că avem cam puţine. Ei, ai văzut, nană, cum arată Pavel al nostru? Stăpânirea, în loc să-i pedepsească pe răzvrătiţi, s-a apucat să-i îngraşe…

Mama râdea, inima i se topea de bucurie şi se simţea îmbătată parcă de fericire; dar ceva ca un imbold de zgârcenie şi de prevedere, venit de undeva, din străfundurile firii ei, îi stârni în suflet dorinţa de a-şi vedea feciorul liniştit, aşa cum fusese până atunci. Era atât de fericită, încât ar fi vrut ca această cea dintâi şi negrăit de mare bucurie a vieţii sale să se cuibărească şi să rămână în inima ei de-a pururea, tot aşa de vie şi puternică precum fusese în prima clipă. Şi, temându-se parcă să nu i se împuţineze această fericire, ea se grăbi s-

o învăluie cu grija cu care s-ar grăbi un păsărar să acopere o pasăre rară, prinsă din întâmplare.

— Ei, hai să stăm la masă! Paşa, tu n-ai mâncat încă, nu-i aşa? întrebă ea cu grabă.

— Nu. De ieri, de când mi-a spus gardianul că au hotărât să mă libereze, n-am luat nimic în gură, nu mi-a mai fost foame, nici sete… Când am ajuns în cartier, cel dintâi om care mi-a ieşit în cale a fost bătrânul Sizov, urmă Pavel. Când m-a zărit, a trecut drumul şi mi-a întins mâna. „Ia seama, i-am spus, că eu sunt un om primejdios; mă aflu sub supravegherea poliţiei.” „Nu-i nimic!” a răspuns el. Şi ştiţi ce m-a întrebat despre nepotu-său? „Ei, zice, Fedor s-a purtat bine acolo?” „Cum adică, s-a purtat bine?” îl întreb. „De, zice, să nu se fi apucat să spună ce nu trebuie despre tovarăşii lui”. Şi când i-am răspuns că Fedea este un om cinstit şi deştept, şi-a mângâiat barba şi a spus cu mândrie: „Noi, Sizovii, n-am avut în neamul nostru niciun netrebnic!”

— Nu-i prost bătrânul! încuviinţă hoholul, dând din cap. Stăm adesea de vorbă împreună; e un om tare de treabă. Oare când l-o elibera şi pe Fedea?

— Cred că îi liberează pe toţi. N-au nicio dovadă, afară de declaraţia lui Isai; dar ce mare lucru ştia Isai, ca să aibă ce spune?

Mama umbla de colo până colo şi nu-şi lua ochii de la Pavel. Andrei stătea în picioare, lângă fereastră, cu mâinile la spate şi asculta ceea ce povestea acesta; Pavel măsura cu paşi mari odaia. Lăsase să-i crească barba, o barbă întunecată, stufoasă şi cârlionţată, care-i încadra obrajii, îndulcind oarecum culoarea negricioasă a feţei.

— Veniţi la masă! îi pofti mama, aducând mâncarea caldă.

În timpul mesei, Andrei istorisi întâmplarea cu Rîbin, iar când sfârşi, Pavel spuse cu părere de rău:

— Dacă aş fi fost acasă, nu l-aş fi lăsat să plece! Ce duce cu el? O crâncenă pornire de răzvrătire şi o mare încâlceală în cap!

— De! zise Andrei, zâmbind strâmb. Când a ajuns omul la patruzeci de ani vârstă şi s-a luptat atâta amar de vreme cu dihăniile din sufletul lui, e cam greu să-l mai schimbi…

Astfel s-a încins iarăşi între ei una dintre acele dezbateri, în care se rosteau nenumărate vorbe, pe care mama nu le putea pricepe. Masa se sfârşise demult, dar ei schimbau mereu rafale de cuvinte răsunătoare şi neînţelese. Uneori însă vorbeau mai limpede:

— Noi trebuie să mergem pe drumul nostru drept, înainte, fără să ne abatem nici măcar cu un pas! susţinea cu dârzenie Pavel. Să dăm piept cu cele câteva zeci de milioane de oameni, care ne vor primi ca pe nişte duşmani…

Mama îi asculta şi înţelegea că lui Pavel nu-i plăceau mujicii, pe când hoholul îi apăra şi căuta, să-l încredinţeze că şi mujicii trebuie lămuriţi. Mama îl înţelegea mai degrabă pe Andrei şi i se părea că dreptatea e de partea lui, dar de fiecare dată când acesta îi spunea ceva lui Pavel, ea se încorda toată şi, ţinându-şi răsuflarea, aştepta să vadă ce va răspunde fecioru-său, ca să-şi dea seama dacă nu cumva îl jignise hoholul cu vorba lui. Ei însă îşi urmau dezbaterea, ridicând glasul unul împotriva celuilalt, fără a se mânia.

Când şi când, mama îl întreba pe Pavel:

— Aşa o fi, Paşa?

Iar el îi răspundea zâmbind:

— Aşa este, mamă!

— Dumneata, domnul meu, îl împunse blând hoholul, te-ai ospătat din belşug, dar n-ai prea, mestecat cum trebuie; ţi s-a oprit dumicatul în gât. Ia mai clăteşte-ţi gâtlejul.

— Lasă prostiile! îl povăţui Pavel.

— De, vorbesc şi eu aşa, ca la praznic…

Mama clătina din cap, râzând încetişor…

XXIII

Venea primăvara. Zăpada se topea, dezvăluind glodul şi funinginea, pe care le acoperise până atunci. Zi cu zi, noroiul din jur ieşea tot mai mult la iveală: cartierul părea nespălat şi trenţăros. Ziua, streşinile picurau necurmat, zidurile cenuşii ale caselor abureau trudite şi năduşite, iar seara se închegau peste tot locul ţurţuri alburii de gheaţă. Soarele se arăta tot mai des pe cer. Şi tot mai limpede se auzea clipocitul pâraielor, care goneau grăbite către baltă.

Începuseră pregătirile pentru sărbătorirea zilei de Întâi Mai.

La fabrică şi prin cartier circulau manifeste care lămureau însemnătatea acestei sărbători, şi chiar tinerii, care până atunci nu luaseră parte la nicio acţiune, spuneau, citindu-le:

— Asta trebuie s-o facem neapărat!

Cu un zâmbet înrăit în colţul gurii, Vesovşcikov izbucnea morocănos:

— E şi timpul! Destul ne-am jucat de-a v-aţi ascunselea!

Fedea Mazin era fericit. Tras la faţă, slăbit, avântat, dar şovăielnic în mişcări şi în vorbă, semăna cu o biată, ciocârlie în cuşcă. Toată vremea era însoţit de Iakov Somov, un tânăr tăcut, prea serios pentru vârsta lui, şi care lucra acum în oraş. Samoilov care, de când ieşise din închisoare, părea şi mai roşcovan, Vasili Gusev, Bukin, Dragunov şi alţi câţiva susţineau că oamenii ar trebui să vină la demonstraţie înarmaţi, dar Pavel, hoholul, Somov şi ceilalţi tovarăşi nu împărtăşeau această părere.

Venea şi Egor, totdeauna obosit, transpirat, abia trăgându-şi sufletul, dar mereu cu gluma pe buze:

— Munca pentru schimbarea orânduirii existente este o muncă măreaţă, tovarăşi, dar pentru ca ea să meargă mai bine, s-ar cuveni să-mi cumpăr o pereche de cizme noi! spunea el, arătându-şi ghetele scâlciate şi pline de apă. Galoşii, aşişderea, sunt iremediabil ferfeniţiţi şi în

fiecare zi umblu cu picioarele ude leoarcă. N-am însă nicio poftă să mă mut în adâncurile pământului înainte de a ne fi scuturat făţiş şi în mod public de lumea cea veche; de aceea mă declar împotriva propunerii tovarăşului Samoilov, ca oamenii să iasă la demonstraţie înarmaţi şi, întrucât mă priveşte, propun să fiu înarmat numai cu o pereche de cizme trainice, fiind adânc încredinţat că lucrul acesta este mult mai de folos pentru triumful socialismului, decât cea mai sârguincioasă strămutare a fălcilor!…

Apoi, în acelaşi grai înflorit, povestea muncitorilor diferite episoade din străduinţele popoarelor din alte ţări de a-şi uşura viaţa. Mama îl asculta cu plăcere şi, din cele ce spunea el, rămase cu impresia ciudată că duşmanii poporului cei mai vicleni, care-l înşelau totdeauna în chipul cel mai crunt, erau nişte omuleţi mărunţi şi pântecoşi, roşii la faţă, neruşinaţi şi lacomi, înşelători şi cruzi. Când puterea ţarilor începea să-i apese, ei aţâţau poporul de rând împotriva regimului ţarist, iar când poporul se ridica şi smulgea puterea din mâinile ţarului, omuleţii aceştia, slujindu-se de tot felul de minciuni, puneau ei mâna pe putere, împrăştiind şi alungând poporul prin bordeie; iar dacă acesta se împotrivea, îl stâlceau în bătăi, omorând zeci şi mii de oameni.

Într-o zi, prinzând curaj, mama îi înfăţişă tabloul acesta, aşa cum şi-l plăzmuise ea însăşi în minte pe temeiul celor auzite de la el, şi îl întrebă, râzând stânjenită:

— Aşa o fi oare, Egor Ivanovici?

Egor Ivanovici râdea să se prăpădească, înăbuşindu-se, frecându-se cu mâinile pe piept şi abia putând să vorbească:

— Aşa-i, chiar aşa este, măicuţă! Apăi, dumneata ai apucat taurul istoriei de coarne. Pe fondul acesta gălbui mai sunt şi oarecare înfloriturі, adică broderii, dar ele nu schimbă câtuşi de puţin lucrurile. Da, da, omuleţii aceştia

grăsuni sunt cei mai păcătoşi; ei sunt cele mai veninoase gângănii care muşcă poporul. Francezii le-au zis foarte nimerit „burjua”, adică burghezi. Ţine minte, măicuţă, burjui. Ei ne jupoaie şi ne sug sângele…

— Cei bogaţi, adicătelea? întrebă mama.

— Chiar ei! Şi tocmai asta e nenorocirea lor. Vezi dumneata, dacă ai pune în fiecare zi în mâncarea unui copil câte un pic de aramă, oasele copilului n-ar mai creşte şi el ar rămâne pitic; dacă însă îl otrăveşti pe om cu aur, atunci sufletul lui se închirceşte, devine nesimţitor şi cenuşiu, leit ca o minge de cauciuc, de cinci copeici bucata…

Vorbind într-o zi despre Egor, Pavel zise:

— Dar să ştii, Andrei, că de cele mai multe ori oamenii care aruncă în toată clipa câte o glumă sunt tocmai cei care poartă o mare mâhnire în sufletul lor…

Hoholul tăcu un timp, apoi, îngustându-şi puţin ochii, răspunse:

— Dacă ar fi cum spui tu, atunci toată Rusia ar trebui să se prăpădească de râs…

Într-o zi se ivi şi Nataşa; stătuse şi ea la închisoare, undeva, în alt oraş, dar asta n-o schimbase deloc. Mama băgă îndată de seamă că, în faţa Nataşei, hoholul era mai vesel, glumea întruna, îi zădărea pe toţi cu vorbele lui de duh, făcând-o şi pe ea să râdă din toată inima. După plecarea ei însă, el începea iarăşi să fluiere trist nenumăratele lui cântece, plimbându-se prin odaie şi târşindu-şi abătut picioarele.

Deseori venea şi Saşa, mereu încruntată, întotdeauna grăbită şi parcă din ce în ce mai colţuroasă şi mai tăioasă în vorbă.

Întâmplarea făcu că într-o zi, ieşind s-o petreacă, Pavel nu închise uşa dinspre tindă în urma lor, încât mama îi auzi şuşotind cu mare grabă:

— Dumneata ai să duci steagul? a întrebat fata încet.

— Da.

— Aşa s-a hotărât?

— Da. E dreptul meu.

— Şi, pe urmă, iar la-nchisoare.

Pavel nu răspunse.

— N-ai putea să… începu ea, dar îndată se opri.

— Ce? întrebă Pavel.

— Să cedezi altcuiva…

— Nu! spuse el cu glas puternic.

— Gândeşte-te, ai o mare înrâurire asupra oamenilor de aici, eşti iubit de ei!… Dumneata şi cu Nahodka sunteţi cei dintâi… aţi putea face atâtea lucruri rămânând în libertate. Gândeşte-te bine, căci pentru asta o să te deporteze cine ştie unde, pentru cine ştie câtă vreme!

Mama auzea parcă în glasul fetei sunetul unei dureri şi al unei temeri, pe care dânsa le cunoştea prea bine. Şi cuvintele Saşei cădeau acum pe inima ei grele, ca nişte picături de apă rece ca gheaţa.

— M-am hotărât! Orice discuţie este de prisos. Nu renunţ la asta pentru nimic în lume!

— Nici chiar dacă am să te rog eu?

Deodată Pavel începu a vorbi cu o neobişnuită repeziciune şi cu o asprime ciudată în glas:

— Dumneata nu trebuie să vorbeşti astfel! Cum se poate? Tocmai dumneata? Nu trebuie!

— Dar am şi eu suflet! zise ea încetişor.

— Un suflet minunat! urmă Pavel cu glasul tot atât de scăzut, dar într-un fel deosebit, înăbuşindu-se parcă. Un suflet care mi-e scump şi drag. Şi de aceea… tocmai de aceea nu trebuie să vorbeşti aşa.

— Rămâi cu bine! spuse fata.

Şi, după zgomotul tocurilor ei, mama înţelesei că fata plecase grăbită, aproape în goană. Pavel ieşise după dânsa în curte.

Mama îşi simţi inima prinsă în strânsoarea unei grele şi apăsătoare spaime. Nu înţelegea despre ce anume fusese vorba, dar presimţea că o aşteaptă o mare durere.

„Ce şi-o fi pus în gând să facă?”

Pavel se întoarse în casă împreună cu Andrei; hoholul îi spunea, clătinând din cap:

— Ei, Isaika ăsta, bată-l să-l bată, ce ne facem cu el?

— Trebuie sfătuit să se lase de apucăturile lui! zise Pavel posomorât.

— Paşa, ce ai de gând să faci? întrebă mama, cu capul lăsat în jos.

— Când? Acum?

— De-ntâi… De întâi Mai!

— A! făcu Pavel, coborând vocea. Am să duc steagul nostru, am să merg în fruntea demonstraţiei. Şi, pentru asta, probabil, au să mă închidă iar.

Mama simţi o fierbinţeală în ochi şi o uscăciune neplăcută în gură. Pavel îi luă mâna şi o mângâie:

— Aşa trebuie, înţelege!

— Nu mai spun nimic! îngăimă dânsa, ridicând încet capul. Dar când privirea ei întâlni în ochii lui un scapăr de îndărătnicie, îşi plecă iarăşi grumazul.

El îi lăsă mâna şi, oftând, îi spuse cu mustrare:

— Ar trebui să te bucuri, nicidecum să te necăjeşti. Când o să vedem oare mame, care să-şi trimită bucuroase copiii chiar şi la moarte?…

— Ho, ho! mormăi hoholul. Jupânul nostru şi-a ridicat poalele caftanului şi a luat-o razna peste văi şi peste dealuri!…

— Am spus eu ceva? urmă mama. Eu nu te opresc. Iar dacă mi se sfâşie inima de durere pentru tine, e fiindcă sunt mamă!…

El se trase câţiva paşi înapoi, iar dânsa auzi din gura lui aceste vorbe aspre, tăioase:

— Sunt împrejurări în care iubirea poate să-l încurce pe om în viaţă…

Mama tresări şi, de teamă să nu mai audă şi alte vorbe tot aşa de dureroase, grăi cu grabă:

— Nu, nu trebuie să vorbeşti aşa, Paşa! Înţeleg, nu poţi altfel, o faci pentru tovarăşii tăi…

— Nu! îi tăie scurt firul vorbei. O fac pentru mine.

Andrei răsări deodată în prag; era mai înalt decât uşa şi rămase în cadrul ei, ca într-o ramă, cu genunchii silnic îndoiţi, cu un umăr proptit în pervaz, iar cu umărul celălalt, cu gâtul şi cu capul scoase în afară.

— Ce-ar fi dacă ai conteni cu pălăvrăgeala asta a ta, domnul meu! zise hoholul, aţintindu-şi încruntat ochii bulbucaţi în ochii lui Pavel. Semăna leit cu o şopârlă într-o crăpătură de stâncă.

Mama simţea că o podideşte plânsul, dar nu voia s-o vadă fecioru-său, şi, de aceea, sări deodată cu mare grabă, abia îngăimând:

— Vai de mine, am uitat de tot…

Ieşi în tindă. Acolo, într-un ungher, cu fruntea sprijinită de perete, dădu drumul în voie lacrimilor de amară obidă. Şi plânse îndelung, fără glas, simţind o sfârşeală în tot trupul, ca şi când, odată cu lacrimile deşertate, i s-ar fi scurs şi sângele din inimă.

Iar prin uşa care rămăsese întredeschisă ajungeau până la dânsa două glasuri întărâtate într-o sfadă înăbuşită:

— Cum vine asta, adicătelea? Ca să te poţi admira în toată măreţia ta, o chinuieşti pe dânsa? îl întrebă hololul.

— N-ai dreptul să-mi vorbeşti astfel! strigă Pavel.

— Bun tovarăş ţi-aş mai fi, dacă aş tăcea când te văd zburdând ca un ţap nărod! De ce i-ai vorbit aşa? Îţi dai seama ce-ai făcut?

— Omul e dator să spună răspicat ce are de spus: asta da, asta ba!

— Cui? Ei?

— Oricui! Dacă dragostea şi prietenia ţi se agaţă de picioare şi te ţin pe loc, mă lipsesc de ele…

— Ia te uită ce erou! Mai întâi, şterge-ţi nasul! Şterge-ţi nasul şi du-te de spune toate astea Saşenkăi. Ei trebuia să-i vorbeşti aşa…

— I-am vorbit!…

— Tot aşa ai vorbit şi cu ea? Minţi! Cu ea ai vorbit gingaş, ai vorbit duios; nu te-am auzit, dar sunt încredinţat că aşa a fost! Iar faţă de maică-ta o faci pe grozavul, pe eroul… Nu-ţi dai seama, caraghiosule, că eroismul ăsta al tău nu face nici două parale?

Vlasova îşi şterse repede lacrimile de pe obraji, îi era teamă ca nu cumva hoholul să-l jignească pe Pavel. Se îndreptă grăbită către uşă, o deschise, intră în bucătărie şi, tremurând de spaimă şi durere, vorbi cu glas tare:

— U-uf, ce frig! Cine-ar spune că suntem în primăvară…

În răstimp, lua felurite lucruri din bucătărie şi le punea dintr-un loc în altul, fără niciun rost, iar ca să acopere glasurile coborâte ale celor doi din odaie, urmă şi mai tare:

— Toate s-au schimbat: oamenii sunt mai înfierbântaţi, iar timpul e mai rece. Altădată, pe vremea asta, era cald, cerul era senin, cu soare…

În odaie se făcu tăcere. Mama se opri în mijlocul bucătăriei şi aşteptă.

— Ai auzit-o? întrebă încet hoholul. Iată ce trebuie să ştii, să vezi şi să înţelegi, deşteptule! Aici e ceva mai de preţ decât toate cele cu care vrei tu să te făleşti!…

— Să vă aduc câte un ceai? întrebă mama cu glas tremurat. Şi fără să mai aştepte răspuns, ca să-şi ascundă acest tremur, spuse: M-a cam luat cu frig, nu ştiu de ce!

Pavel veni la dânsa în bucătărie. O privea pe sub sprâncene, iar pe buze îi flutura un zâmbet vinovat.

— Iartă-mă, mamă! îi spuse el încet. Sunt încă un băieţandru, un neghiob…

— Să nu mă mai înfrunţi aşa! îl rugă dânsa cu durere în glas, strângându-i capul la piept. Nu-mi spune nimic, dacă nu vrei! Croieşte-ţi viaţa cum vrei, fă cum crezi că e mai bine! Dar nu-mi răscoli inima. Se poate oare ca o mamă să nu fie îngrijorată? Nu se poate… Mă doare sufletul de

voi toţi! Toţi îmi sunteţi dragi, toţi sunteţi oameni de ispravă! Şi cine să vă poarte de grijă, cine să aibă milă de voi, dacă nu eu?… Ai pornit pe calea asta, ceilalţi te urmează, v-aţi lepădat de toate şi mergeţi înainte… Paşa!

În fiinţa ei se zbătea un gând fierbinte, mare, care-i înaripa inima, revărsând într-însa un înălţător simţământ de bucurie, născut din dor şi suferinţă, dar mama nu găsea cuvintele potrivite ca să poată împărtăşi tot ce simţea în clipa aceea şi, în chinuita ei muţenie, dădea din mâini, uitându-se ţintă la fecioru-său, cu ochi mari, în care ardea flacăra neistovită a unei dureri mistuitoare…

— Bine, mamă! Iartă-mă! Acum văd şi eu, de bună seamă! bâigui el, cu capul plecat; apoi, învăluind-o o clipă într-o privire sfioasă, îşi întoarse cu grabă faţa şi adaose zâmbind ruşinat, dar fericit:

— Asta n-am s-o uit niciodată, ţi-o jur!

Dându-l la o parte, mama se opri în prag şi, aruncând o privire în odaie, îi spuse lui Andrei cu glas duios şi rugător:

— Să nu strigi la el, Andriuşa! Se înţelege, dumneata eşti mai în vârstă…

Cum stătea cu spatele spre uşă, hoholul răspunse, fără a se întoarce, cu un răget ciudat şi năstruşnic:

— U-u-u! Ba am să zbier la el! Şi am să-l şi bat!

Mama veni către dânsul şi, cu mâna pornită înainte ca într-un început de mângâiere, îi spuse:

— Scumpul, dragul meu…

Hoholul se întoarse şi cu capul plecat înainte ca un taur, cu mâinile încleştate la spate, trecu pe lângă dânsa în bucătărie. De acolo i se auzi glasul jumătate poznaş, jumătate morocănos:

— Şterge-o, Pavele, până nu-ţi retez capul cu dinţii! Glumesc, nană dragă, nu le lua pe toate în seamă. Iacă: pun îndată samovarul. Aşa! Măi, ce mai cărbuni avem… Uzi de tot, lua-i-ar naiba!

Şi tăcu. Când intră în bucătărie, mama îl găsi şezând pe podea şi suflând în samovar. Fără să-şi ridice ochii către dânsa, hoholul reluă firul vorbei:

— Nu te teme – nu-i fac nimic! Sunt moale ca o sfeclă răsfirată! Ş-apoi – astupă-ţi urechile, eroule! mi-e drag, bătu-l-ar!… Numai că nu-mi place jiletca lui! Dumnealui şi-a pus o jiletcă nouă şi jiletca asta, vedeţi dumneavoastră, îi place atât de mult, încât a început să se grozăvească, să umble cu burta înainte şi să-i ghiontească pe cei din jur; dar ia uitaţi-vă ce jiletcă am eu! E frumoasă, nici vorbă, însă asta nu înseamnă să trebuie să m-apuc să-mbrâncesc oamenii! Că şi aşa-i destulă înghesuială!

Pavel zâmbi:

— Mult ai să mai bodogăneşti? Mi-ai tras o săpuneală; cred că e destul!

Andrei se uita la el de jos, stând pe podea cu picioarele răşchirate de o parte şi alta a samovarului. Mama stătea lângă uşă, cuprinzându-l într-o privire duioasă şi tristă pe Andrei, cu ceafa lui rotundă, cu gâtul lung şi puţin adus. El se lăsă pe spate cu mâinile sprijinite în podea şi, uitându-se la mama şi la feciorul ei, cu ochii puţin înroşiţi, care clipeau mereu, spuse cu glas împuţinat:

— Sunteţi nişte oameni minunaţi, zău.

Pavel se aplecă şi-l apucă de braţ.

— Nu mă smuci aşa! zise cu glas înăbuşit hoholul. Ai să mă scapi jos…

— Ei, hai, ce vă mai codiţi! îi îndemna mama cu tristeţe în glas. Îmbrăţişaţi-vă cum se cuvine, sărutaţi-vă…

— Vrei? întrebă Pavel.

— Cum nu! răspunse hoholul, ridicându-se.

Strâns îmbrăţişaţi, rămaseră o clipă neclintiţi, două trupuri şi un singur suflet, care ardea în văpaia prieteniei.

Pe obrajii mamei curgeau acum lacrimi de uşurare. În timp ce şi le ştergea, ea spuse ruşinată:

— Aşa suntem noi femeile: la durere plângem, la bucurie plângem…

Hoholul îl dădu pe Pavel la o parte cu o mişcare domoală şi, ştergându-şi ochii cu degetele, grăi:

— Ei, gata! S-au zbenguit destul viţeii! Acum sunt buni de pus în frigare! Ai naibii cărbuni! Tot suflând, mi-a intrat cenuşă-n ochi…

Pavel trecu lângă fereastră cu capul plecat şi spuse încet:

— De lacrimi ca acestea, omul n-are de ce să se ruşineze…

Mama veni lângă el şi se aşeză alături. Un simţământ cald şi înviorător îi învăluia inima. Tristeţea o stăpânea încă, dar se simţea mai liniştită şi mai mulţumită.

— Vasele le strâng eu, nană; dumneata stai aici, nu e nevoie să te mai scoli! spuse hoholul trecând în odaie. Mai odihneşte-te! Te-am necăjit destul pe ziua de astăzi…

Din odaie i se auzi apoi glasul, ca o învăluire de cântec:

— D-apăi ştiu că am trăit o clipă minunată, de viaţă adevărată, viaţă omenească!…

— Da! făcu Pavel, uitându-se la maică-sa.

— Toate mi se arată acum într-altfel! zise ea.

— Şi durerea-i alta şi bucuria-i alta…

— Aşa se şi cuvine! zise hoholul. Pentru că acum creşte o inimă nouă, nană dragă, o inimă nouă îşi face loc în viaţă. Vine omul, luminează viaţa cu flacăra înţelepciunii şi strigă şi cheamă: „Hei, voi oameni din toate ţările, uniţi-vă într-o singură familie!” Şi la chemarea lui, toate inimile, cu tot ce-i sănătos în ele, se contopesc într-o singură inimă uriaşă, puternică, răsunătoare ca un clopot de argint…

Mama îşi strânse tare buzele, ca să nu-i tremure şi închise ochii, ca să nu o podidească plânsul.

Pavel ridică mâna, voind să spună ceva, dar mama îl prinse de cealaltă mână şi, trăgând-o în jos îi şopti:

— Nu-i tăia vorba!

— Ştiţi, urmă hoholul răsărind în uşa odăii, oamenii mai au multe de îndurat, o să li se mai stoarcă mult sânge, dar toate astea, toată suferinţa şi tot sângele meu sunt un preţ de nimic, faţă de ceea ce am acum în mintea şi în inima mea… Sunt bogat, cum e steaua bogată în raze, sunt gata să îndur orice, să rabd orice, pentru că port în mine o mare bucurie, pe care nimic şi nimeni n-are s-o poată stinge vreodată. Şi bucuria aceasta îmi dă puteri!

După ce băură ceaiul, zăboviră în jurul mesei până către miezul nopţii, stând de vorbă deschis, sfătos, despre viaţă, despre oameni, despre viitor.

Şi când cele vorbite i se arătau deplin desluşite, mama îşi aducea aminte, cu un oftat adânc, de cine ştie ce apăsătoare şi dureroasă întâmplare din trecut, şi cu această piatră din inima ei îşi întărea gândul limpezit.

În murmurul molcom şi cald al discuţiei, teama i se risipise; acum se simţea întocmai ca în ziua aceea de demult, când taică-său îi spusese cu asprime:

— Ia nu mai face nazuri; dacă s-a găsit un prost care să te ceară de nevastă, du-te! Toate fetele se mărită, toate femeile fac copii, pentru toţi părinţii copiii sunt o belea pe cap! Ce!… tu nu eşti om ca toţi oamenii?

La auzul acestor cuvinte, a văzut deschizându-se înaintea ei un drum pe care nu-l putea ocoli şi care se pierdea într-o întunecată pustietate. Dar când şi-a dat seama că era nevoită să pornească pe acest drum, a simţit cum i se aşterne în suflet liniştea unei oarbe resemnări. Şi iacă, tot aşa era şi acum. Simţind însă că o aşteaptă o nouă nenorocire, de data aceasta ea îşi spunea în sinea ei, sfădindu-se parcă cu cineva: „Poţi să vii, n-ai decât!”

Astfel îşi uşura durerea înăbuşită în inima care, încordându-se, vibra în pieptul ei ca o coardă întinsă.

Şi în adâncul sufletului ei, tulburat de această dureroasă aşteptare, pâlpâia o palidă, dar stăruitoare nădejde că, totuşi, nu vor izbuti să-i ia chiar totul, nu-i vor smulge totul!… Îi va rămâne şi ei ceva…

XXIV

A doua zi, dis de dimineaţă, îndată după plecarea lui Pavel şi Andrei, se auziră bătăi grăbite în geam şi glasul Mariei Korsunova strigând cu nerăbdare:

— L-a ucis pe Isai! Hai să-l vedem…

Mama tresări şi în mintea ei trecu ca un fulger numele ucigaşului.

— Cine? întrebă ea scurt, aruncându-şi un şal pe umeri.

— Cine-a fost nu era să stea acolo, lângă mort! L-a pocnit şi-a şters-o! răspunse Maria.

În stradă îi spuse:

— Acum au să înceapă iar să scotocească peste tot, ca să-l afle pe vinovat. Bine că ai tăi au fost acasă astă-noapte, pot să dau mărturie. Cam după miezul nopţii, am trecut pe aici şi m-am uitat pe geam: eraţi cu toţii la masă…

— Ce spui tu, Mario? Cum se poate să-i bănuiască cineva pe ei? strigă mama speriată.

— Păi cine să-l fi omorât? Negreşit că unul dintr-ai voştri! răspunse Korsunova cu încredinţare. Toată lumea ştie că Isai îi spiona…

Mama se opri în loc şi-şi duse mâna la piept, simţind că se înăbuşă.

— Dar ce-i cu tine? Nu-ţi fie teamă! După faptă şi răsplată! Hai mai repede până nu-l duc de acolo!…

În mintea mamei îşi croia drum un gând apăsător şi, cutremurându-se, îşi aduse aminte de

Vesovşcikov.

„Uite unde a ajuns!” se gândi ea năucită.

La o mică depărtare de zidul fabricii, pe un loc unde, nu demult, arsese o casă, se îmbulzea o mulţime de oameni, călcând peste cărbunii rămaşi după incendiu, stârnind nouraşi de cenuşă albicioasă şi zumzăind ca un roi de bondari. Erau foarte multe femei, dar mai ales mulţi copii, mulţi băieţi de prăvălie, dughenari, rândaşi de cârciumi, jandarmi; se zărea şi statura de uriaş a jandarmului Petlin, un bătrân înalt, cu barba stufoasă şi argintie şi cu medalii pe piept.

Isai zăcea pe jos, cu spatele sprijinit de nişte bârne arse; capul descoperit îi atârna pe umărul drept. Mâna dreaptă o ţinea în buzunarul pantalonilor, iar degetele celeilalte mâini i se încleştaseră în pământul afânat.

Mama se uita la faţa lui: un ochi privea stins către căciula căzută între picioarele trudnic lepădate, unul într-o parte, altul în cealaltă, gura îi rămăsese întredeschisă ca într-o schimă de uimire, bărbuţa roşcată împungea pieziş. Trupul firav, cu capul ascuţit şi faţa osoasă acoperită de pistrui, se împuţinase şi mai tare în strânsoarea morţii. Mama oftă şi îşi făcu semnul crucii. În viaţă fiind, omul acesta îi stârnea silă, dar acum parcă începuse să-i fie milă de el.

— Nu se vede niciun strop de sânge! observă cineva cu jumătate glas. Pesemne că l-a izbit cu pumnul!…

Cineva spuse cu glas tare, cu răutate:

— I-au astupat gura ticălosului!

Jandarmul ciuli urechea şi, croindu-şi drum cu mâinile printre femei, întrebă ameninţător:

— Care-i ăla, mă?

Înghiontiţi, oamenii începură să se împrăştie. Unii o luară la fugă. Cineva râse răutăcios.

Mama se întoarse acasă.

„Nimeni nu-l plânge!” gândi ea.

Dinaintea ochilor îi stăruia ca o umbră statura voinică a lui Nikolai; ochii lui înguşti priveau reci şi cruzi, iar mâna dreaptă i se bălăngănea, de parcă şi-ar fi vătămat-o…

La prânz, când Pavel şi Andrei veniră la masă, cel dintâi lucru de care a întrebat dânsa a fost:

— Ei, ce se aude? N-au arestat pe nimeni pentru Isai?

— Nu ştim nimic! răspunse hoholul.

Îşi dădu seama îndată că amândoi erau abătuţi.

— De Nikolai nu se vorbeşte nimic? întrebă ea în şoaptă.

Ochii severi ai lui Pavel zăboviră o clipă pe chipul ei şi răspunsul lui căzu răspicat:

— Nu se vorbeşte. Se vede că nimeni nu se gândeşte la el. E plecat. De ieri, de la prânz. A plecat la râu şi nu s-a întors încă. Am întrebat de el…

— Ei, slavă Domnului! spuse dânsa cu un suspin de uşurare. Slavă Domnului!

Hoholul o privi o clipă, apoi lăsă capul în jos.

— Zace acolo, întins pe pământ, urmă mama îngândurată, şi are o faţă de parcă stă şi se miră. Şi nimănui nu-i pare rău de el, nimeni nu leapădă o vorbă bună cu care să-i mai uşureze sufletul de păcate. E aşa de mic şi de prăpădit! Parcă-i o frântură desprinsă de undeva; a căzut şi zace nemişcat…

La masă, Pavel aruncă deodată lingura şi strigă:

— Asta nu pot să înţeleg!

— Ce anume? întrebă hoholul.

— Să omori o vită numai pentru că trebuie să mănânci e ceva fără îndoială respingător. E mai de înţeles să omori o fiară de pradă, o bestie… Şi eu aş fi în stare să omor un om care se poartă ca o fiară cu semenii lui. Dar cum de s-a găsit cineva să ridice mâna asupra unui prăpădit ca ăsta?

Hoholul săltă din umeri, apoi răspunse:

— Era tot aşa de vătămător ca şi o fiară. Iar după un răstimp adaose: Pe ţânţari îi strivim pentru

că ne sug un pic de sânge.

— Aşa-i! Dar nu despre asta e vorba… spun numai că mi-ar fi fost scârbă!

— Ce să-i faci? zise şi Andrei, săltând iarăşi din umeri.

— Tu ai putea să-l omori pe unul ca ăsta? întrebă Pavel îngândurat, după o îndelungă tăcere.

Hoholul îl ţinti cu ochii lui rotunzi, strecură o privire grăbită către mama şi răspunse cu glas mâhnit, dar hotărât:

— Pentru tovarăşii mei, pentru cauza noastră, fac orice! Chiar şi moarte de om. Îl ucid şi pe fecioru-meu…

— Vai, Andriuşa! spuse mama într-o izbucnire stăpânită.

El îi zâmbi cu blândeţe, zicând:

— Altfel nu se poate! Aşa e viaţa!

— Da-a! adaose Pavel tărăgănat. Aşa e viaţa…

Ca sub puterea unui imbold lăuntric, Andrei se ridică deodată în picioare şi începu a vorbi cu înflăcărare, dând din mâini:

— Ce poţi face? Eşti nevoit să-l urăşti pe individ, ca să grăbeşti venirea acelei vremi, când vei putea să-i priveşti cu admiraţie pe oameni. Cel care împiedică mersul vieţii, cel care-şi vinde semenii ca să-şi cumpere cu banii primiţi tihna lui personală sau un rang mai înalt trebuie nimicit. Când în calea unor oameni cinstiţi stă la pândă un Iuda, gata să-i trădeze, eu însumi aş fi un Iuda, dacă nu l-aş nimici. Cum adică, n-am dreptul acesta? Dar ei, stăpânii noştri, ei au dreptul să se slujească de soldaţi şi de călăi, de case de toleranţă, de închisori, de ocne şi de fel de fel de ticăloşii ca să-şi asigure liniştea şi bunăstarea? Câteodată sunt silit să iau şi eu bâta în mână, ca şi ei – ce să-i faci? O iau, n-am încotro! Ei ne ucid cu zecile şi sutele, asta îmi dă şi mie dreptul să ridic mâna şi s-o reped în capul unuia dintre duşmanii mei şi anume în capul celui care se vâră în mine tocmai pentru că vrea să vatăme cât mai adânc

cauza vieţii mele. Aşa e viaţa. Tocmai de aceea o înfrunt şi tocmai de aceea nu mă împac cu ea şi n-o primesc… Ştiu că sângele lor e sterp şi din el nimic nu poate rodi!… Adevărul iese tot mai mult la iveală şi dreptatea răzbate numai atunci când sângele nostru stropeşte pământul ca o ploaie îmbelşugată. Sângele lor putred va pieri fără urmă, asta o ştiu. Şi totuşi, dacă m-aş încredinţa că este nevoie, aş lua păcatul asupră-mi şi aş ucide! Vorbesc, bineînţeles, numai pentru mine. Păcatul meu va muri odată cu mine şi nu va întina viitorul, nu va păta pe nimeni afară de mine, da, pe nimeni altul!

Umblând prin odaie, dădea din mâna, ca şi când, cu fiecare mişcare, ar fi retezat din aer ceva de care voia să se lepede. Mama îl privea cu mâhnire şi îngrijorare, simţind că în el se frânsese ceva, că suferea. Gândurile negre în privinţa primejdiei pe care o aducea omorul acela o părăsiră: „Dacă nu l-a ucis Vesovşcikov, niciun alt tovarăş de-al lui Pavel n-ar fi putut s-o facă”, gândea mama. Pavel, cu capul lăsat în piept, îl asculta pe hohol, care urma dârz şi cu glas tare:

— Când porneşti pe drumul acesta, eşti nevoit câteodată să-ţi calci propria ta fire. Trebuie să ştii să dai totul, fără a precupeţi nimic, să-ţi dăruieşti inima întreagă. E aşa de simplu! Să-ţi dai viaţa, să mori pentru cauză! Trebuie să ştii însă să dai mai mult decât atât, să dai şi ceea ce îţi este mai de preţ chiar decât viaţa, şi atunci vei vedea ce valoare dobândeşte pentru tine lucrul care-ţi este cel mai scump pe lume: dreptatea ta.

Se opri în mijlocul odăii, palid la faţă şi, îngustându-şi ochii, grăi, cu mâna ridicată în sus, ca pentru o solemnă făgăduinţă:

— Sunt deplin încredinţat că va veni vremea când oamenii nu vor avea decât cuvinte şi priviri de admiraţie unii pentru alţii, când fiecare va sta lângă semenul său ca o stea în faţa altei stele. Atunci, pe tot pământul vor fi numai oameni liberi,

falnici prin libertatea lor; toţi vor avea inima deschisă, curată, slobozită de pizmă şi de răutate, iar viaţa va fi atunci cu adevărat în slujba omului, făptura omenească se va înălţa pe culmile cele mai de sus, pentru că oamenii liberi pot atinge orice înălţimi. Oamenii vor trăi atunci în libertate, dreptate şi adevăr, faţă de tot ce e frumos în lumea aceasta şi cei mai buni dintre ei vor fi cei care vor cuprinde lumea cât mai larg cu inima lor, cei care o vor iubi mai profund; cei mai buni vor fi cei mai liberi, căci vor întruni cele mai frumoase însuşiri! Ce falnici vor fi oamenii, când îşi vor croi o astfel de viaţă…

Tăcu; iar după o clipă, sumeţindu-se încordat, grăi cu un glas care venea din străfundurile fiinţei lui, tulburat, dar cu sunet adânc:

— Pentru o astfel de viaţă, sunt gata să fac orice…

Faţa i se crispă, iar din ochi i se prelinseră, una după alta, lacrimi mari, grele.

Înălţând capul, Pavel îl privea cu ochii larg deschişi, cu faţa palidă. Mama dădu să se salte de pe scaun, dar rămase parcă înţepenită pe loc; simţea că o nelinişte grea îi cuprindea tot mai puternic inima.

— Ce-i cu tine, Andrei? întrebă Pavel cu glas scăzut.

Hoholul scutură din cap, vrând parcă să alunge aerul, întins ca o coardă şi, cu privirile aţintite în ochii mamei, răspunse:

— Eu am văzut… Ştiu…

În aceeaşi clipă mama sări în picioare, veni eu grabă lângă el şi-i apucă mâinile. El încercă să-şi libereze mâna dreaptă din strânsoare, dar mama i le ţinea pe amândouă cu putere, şoptindu-i înfrigurată:

— Mai încet, dragul meu! Te rog!…

— Staţi puţin! mormăi înăbuşit hoholul. Să vă spun cum a fost…

— Nu-i nevoie! îi spunea dânsa în şoaptă, privindu-l cu ochii în lacrimi. Nu-i nevoie, Andriuşa…

Pavel veni încet lângă Andrei, ţintindu-şi ochii umezi asupra tovarăşului său. Era palid şi, zâmbind silit, spuse încet şi rar:

— Mama se teme că tu eşti cel care…

— Nu, nu mă tem! Nu cred! Chiar dacă l-aş fi văzut cu ochii mei, tot n-aş crede!

— Staţi oleacă! spuse iarăşi hoholul, clătinând din cap în semn de împotrivire, fără să-i privească, străduindu-se mereu să-şi libereze mâna. Nu sunt eu – dar aş fi putut să împiedic…

— Lasă, Andrei! zise Pavel.

Cu o mână îi prinse braţul, iar cu cealaltă îi apăsă umărul, vrând parcă să oprească tremurul care zguduia trupul voinic al hoholului. Hoholul îşi plecă fruntea spre ei şi grăi încet, cu glas întretăiat;

— Tu ştii doar prea bine, Pavele, că eu n-am dorit aşa ceva. Uite cum a fost: tu ai plecat înainte, iar eu m-am oprit cu Dragunov în colţ. Deodată iese de după colţ Isai şi se opreşte mai deoparte. Se uită la noi şi zâmbeşte cu înţeles… Atunci îl aud pe Dragunov că-mi spune: „Îl vezi? Mă spionează în fiecare noapte. Am să-i frâng ciolanele.” Şi plecă. Am crezut că se duce acasă… Atunci, Isai veni către mine…

Andrei răsuflă adânc:

— Nimeni nu m-a jignit vreodată atât de tare ca jigodia asta.

Mama îi trăgea de mână către masă, fără să rostească vreo vorbă şi, în sfârşit, izbuti să-l aşeze pe un scaun. Dânsa se aşeză lângă el, umăr la umăr. Pavel rămase în picioare, în faţa lor, posomorât, chinuindu-şi barba între degete.

— Mi-a spus că poliţia ne ştie pe fieştecare-n parte, că ne ţine sub supraveghere şi că, în preajma lui întâi Mai, o să ne ridice pe toţi. Râdeam, fără să spun niciun cuvânt, dar inima începuse să-mi clocotească. Mi-a spus, după aceea, că sunt băiat

deştept, că n-am ce căuta pe drumul acesta, că ar fi mai bine să…

Hoholul se opri, ştergându-şi faţa cu mâna stângă; în ochi îi scăpăra o fulgerare rece.

— Înţeleg, zise Pavel.

— „Mai bine ai trece, zice, în slujba legii. Ce zici, ai?”

Hoholul scutură pumnul ameninţător, scrâşnind din dinţi.

— În slujba legii – auzi, blestematul? Mai bine mă pălmuia… mi-ar fi fost mai uşor şi mie şi poate şi lui… Dar aşa, când mi-a scuipat în inimă balele lui puturoase, n-am mai putut răbda.

Andrei îşi trase, mâna din strânsoarea lui Pavel şi urmă cu silă, cu glasul aproape gâtuit:

— L-am plesnit peste obraz şi am plecat. După câţiva paşi, l-am auzit în urma mea pe Dragunov spunându-i înfundat: „Acu’ te-am prins!” Aşteptase, pesemne, după colţ…

Tăcu o clipă, apoi urmă:

— Nu m-am mai întors, deşi mi-am dat seama… Am auzit lovitura, dar… mi-am văzut liniştit de drum, ca şi cum aş fi azvârlit din cale, cu vârful bocancului, o broască scârboasă. Ajung la fabrică, mă apuc de lucru şi numai ce aud pe nu ştiu-cine strigând: „L-au ucis pe Isai!” Nu-mi venea să cred. În clipa aceea, am simţit că-mi amorţeşte mâna, că n-o mai pot mişca; nu mă durea, dar parcă se scurtase…

Îşi privi mâna pieziş şi spuse:

— Toată viaţa n-am să mă pot spăla de pata asta…

— Inima să-ţi fie curată, dragul mamei! grăi domol mama.

— Nu zic că aş vinovat, nu! urmă hoholul cu hotărâre. Dar mi-e scârbă! Ce-mi trebuia mie una ca asta?

— Nu te prea înţeleg, zise Pavel, dând din umeri. Doar nu l-ai ucis tu şi chiar dacă…

— Nu de asta-i vorba, frate. Dar să ştii că în preajma ta se săvârşeşte un omor şi să nu sai să-l împiedici…

— Acum nu te înţeleg deloc… zise Pavel.

Rămase un răstimp pe gânduri şi apoi adaose:

— Adică de înţeles, aş putea să înţeleg, dar să simt ceea ce simţi tu – nu!

Se auzi glasul sirenei. Cu capul plecat pe un umăr, hoholul ascultă urletul poruncitor şi, scuturându-se înfiorat, spuse:

— Astăzi, nu mă duc la lucru…

— Nici eu, zise şi Pavel.

— Mai bine mă duc la baie! spuse zâmbind hoholul.

Se pregăti în grabă şi plecă posomorât.

Mama îl petrecu cu o privire de compătimire, apoi se întoarse către Pavel:

— Poţi să mă judeci cum vrei, Paşa! Ştiu că e păcat să ucizi un om, dar uite, în împrejurarea asta, nu găsesc niciun vinovat. Mi-era milă de Isai; era ca un cuişor. Când l-am văzut adineaori, mi-am adus aminte cum spunea că ar trebui să te spânzure şi nu-mi părea nici bine, nici rău că a murit… Mi-era doar milă de el. Dar acum nu mai simt nici măcar atât!

Rămase un timp tăcută, pe gânduri, apoi urmă cu un zâmbet de mirare:

— Doamne Isuse – tu auzi, Paşa, ce spun eu?

Pavel nu auzise, pesemne. Plimbându-se încet prin odaie, cu capul în jos, el spuse îngândurat, cu faţa posomorâtă:

— Ca să vezi numai cum e orânduită viaţa asta! Bagi de seamă cum sunt stârniţi oamenii, unii împotriva altora? Vrei, nu vrei – dă-i la cap! Şi cui, mă rog? Unuia tot aşa de lipsit de drepturi ca şi tine. Unuia care e şi mai nenorocit decât tine, fiindcă e prost. Poliţia, jandarmii, spionii, toţi ne sunt duşmani, dar toţi sunt oameni ca şi noi, iar stăpânirea le suge şi lor sângele cum ni-l suge şi nouă şi nici pe ei nu-i socoate oameni, cum nu ne

socoate nici pe noi. La fel, fără nicio deosebire! I-au învrăjbit pe oameni între ei, i-au aţâţat pe unii împotriva altora, i-au orbit, prostindu-i şi băgând frica în ei, i-au legat pe toţi de mâini şi de picioare, i-au strâns binişor în chingi şi acu' îi freacă, îi storc şi-i omoară în bătăi, lovind cu unii în ceilalţi. I-au transformat pe oameni în puşti, bâte, pietre, şi le spun: „Ăsta e statul…"

Venind lângă maică-sa, urmă:

— Iacă, asta e crima, mamă! Cea mai ticăloasă crimă împotriva milioanelor de oameni e uciderea sufletelor… Înţelegi ce fac ei? Ucid sufletul din om. Vezi care e deosebirea dintre noi şi ei? Când unul dintre noi loveşte, el suferă, i-e ruşine şi-i e silă. Mai ales, îi e silă! Ei însă omoară cu miile, liniştiţi, fără să le fie milă, fără să se cutremure, ba chiar cu plăcere! Şi toate astea le fac – strivindu-i şi apăsându-i de moarte pe toţi – numai ca să-şi păstreze aurul, argintul, petecuţele cele de hârtie şi tot gunoiul acela care le dă putere asupra celorlalţi. Gândeşte-te că oamenii aceştia omoară lumea, stâlcesc sufletele oamenilor, dar nu ca să se apere pe ei, nu ca să-şi apere fiinţa lor, ci ca să-şi apere averea. Ei nu-şi apără omenia, ci huzurul…

Pavel se aplecă, cuprinse mâinile mamei în mâinile lui şi, scuturându-le, zise:

— Daca ai putea să simţi toată mârşăvia, toată putreziciunea asta ruşinoasă, ai înţelege atunci dreptatea pentru care luptăm noi, ai vedea cât e de măreaţă şi de luminoasă!…

Mama se ridică tulburată, plină de dorinţa de a-şi contopi inima cu inima feciorului ei în aceeaşi vâlvătaie.

— Aşteaptă, Paşa, dă-mi puţin răgaz! îngăimă ea cu răsuflarea întretăiată. Încep să simt şi eu asta. Mai aşteaptă puţin!…

XXV

În tindă se auzi bocănit de paşi. Tresăriră, schimbând priviri nedumerite.

Uşa se deschise încet şi Rîbin intră greoi în odaie.

— Aşa! zise el, sumeţindu-şi capul şi zâmbind. Omul bun să-l ospătaţi, pâine şi chiar vin să-i daţi!…

Era îmbrăcat într-o scurtă mânjită cu dohot, în picioare avea opinci, la cingătoarea scurtei spânzura o pereche de mănuşi mari negre, iar pe cap purta o căciulă miţoasă.

— Sănătoşi, voinici? Ei, ţi-au dat drumul, Pavele? Aşa. Cum o duci, Nilovna? Zâmbea larg, sticlindu-şi dinţii albi; glasul nu-i mai răsuna aşa de aspru ca odinioară, iar barba îi năpădise aproape toată faţa.

Întâmpinându-l cu bucurie, mama îi strânse mâna mare, înnegrită şi, respirând mirosul sănătos şi puternic de dohot, care năvălise odată cu el în casă, îi spuse:

— A, tu erai?… Ce bine îmi pare!…

Pavel zâmbea, cercetându-l cu privirea.

— Ia te uită la el, mujic sadea!

Dezbrăcându-şi fără grabă scurta, Rîbin răspunse:

— Aşa este, m-am făcut iar mujic; voi daţi ghes s-ajungeţi domni, iar eu am cârmit-o îndărăt… Asta-i! Potrivindu-şi cămaşa albă de pânză ţărănească, intră în odaie, îşi roti cu luare aminte privirea şi trase încheiere:

— Despre partea lucrurilor, precum văd, tot aşa aţi rămas, nu prea v-aţi sporit averea; la cărţi doar cât v-aţi mai îmbogăţit. Aşa! Ei, ia spuneţi-mi, cum mai merg treburile?

Se aşeză, îşi sprijini palmele pe genunchii larg răşchiraţi şi, pipăindu-l pe Pavel cu ochii lui întunecaţi şi întrebători, aşteptă răspunsul, zâmbind cu bunătate.

— Treburile merg binişor! zise Pavel.

— Arăm, semănăm, din barbă nu dăm ca să ne lăudăm, iar după ce adunăm, răchiuaş înfierbântăm şi pe-o rână ne culcăm – aşa-i? îi dădu iarăşi cu gluma Rîbin.

— Dar dumneata cum o mai duci, Mihailo Ivanici? întrebă Pavel, aşezându-se în faţa lui.

— Nu pot să mă plâng. O duc bine. Deocamdată m-am oprit la Eghildeevo; ai auzit de satul ăsta, Eghildeevo? Straşnic sat. Are două bâlciuri pe an şi peste două mii de locuitori – toţi necăjiţi şi răi foc! Pământ n-au, le dă statul în arendă câte un petic sterp. M-am tocmit argat la un bogătan, că sunt puzderie, ca muştele pe stârv. Scoatem dohot, ardem cărbuni. Mă spetesc de două ori mai mult decât aici şi primesc plată de patru ori mai puţin – asta-i! Suntem şapte argaţi la bogătanul acela; afară de mine, toţi ceilalţi sunt flăcăi din partea locului şi ştiutori de carte. Mai ales unul, Efim, e tare isteţ şi e ahtiat foc după cărţi.

— Şi stai de vorbă, discuţi cu ei? întrebă Pavel, înviorându-se.

— Apăi nu tac. Când am plecat de aici, am luat cu mine toate foile care le-aţi scos, treizeci şi patru la număr. Dar îi dau zor mai mult cu Biblia; într-însa găseşti de toate şi apoi e o carte groasă, care vine de la stăpânire şi-i tipărită de sinod, încât omul poate să aibă toată încrederea în ea!

Rîbin făcu cu ochiul către Pavel, zâmbind viclean şi urmă:

— Numai că asta e prea puţin. Am venit la tine să-mi dai niscai cărţi. Nu sunt singur; a venit şi Efim cel despre care ţi-am vorbit; am avut drum să cărăm nişte dohot şi ne-am abătut şi pe la tine! Dar cărţile să mi le dai până nu vine Efim: nu-i nevoie să ştie prea multe…

Mama se uita la Rîbin şi i se părea că, odată cu haina de târg, mai lepădase ceva de pe dânsul; nu mai avea aerul acela grav, iar în privirea odinioară atât de deschisă, acum avea o sclipire de şiretenie.

— Mamă, îi spuse Pavel, du-te de adă nişte cărţi. Ştiu ei ce să-ţi dea. Spune că-s pentru sate.

— Bine, zise mama. Iacă, numai să fiarbă samovarul şi mă duc îndată.

— Eh, Nilovna, te-ai apucat şi tu de d-alde astea? o întrebă Rîbin surâzând. Asta-i. Şi cum îţi spun, avem acolo mulţi doritori de cărţi. Îi tot îndeamnă învăţătorul – un băiat de ispravă, după spusa oamenilor, cu toate că se trage din neam de popi. Mai e şi o învăţătoare, la vreo şapte kilometri depărtare; dar nici el, nici ea, nu vor să răspândească tipărituri oprite: sunt slujbaşi la stat şi se tem. Mie însă îmi trebuie cărţi oprite, tăioase; am să le strecor pe nesimţite, ca să se creadă că e mâna lor. Dacă şeful de post sau popa or să prindă de veste că sunt din cele oprite, o să-i bănuiască pe ei, adicăte pe învăţător şi pe învăţătoare, iar pe mine au să mă lase-n pace, până una alta.

Şi, mulţumit de isteţimea lui, Rîbin rânji cu veselie.

„Ian te uită la el! îşi spuse mama. După căutătură ai zice că-i urs, dar apucăturile îl arată vulpoi sadea…”

— Ce crezi, îl întrebă Pavel, dacă învăţătorii vor fi bănuiţi că răspândesc cărţi oprite, au să-i închidă?

— Îi închid, negreşit. Dar de ce mă-ntrebi?

— Păi cărţile le împrăştii dumneata, nu ei. Înseamnă că dumneata trebuie să intri la închisoare.

— Ştii că ai haz! zâmbi Rîbin, pocnindu-se cu palma peste genunchi. Păi cine ar putea să mă bănuiască pe mine? Ai mai auzit dumneata, pe undeva, ca un biet mujic să-şi bată capul cu asemenea treburi? Cartea-i îndeletnicirea domnilor, aşadar ei să răspundă…

Mama simţea că Pavel nu-l înţelesese pe Rîbin şi, văzându-l că-şi subţiază privirea – semn de mânie – se amestecă în vorbă cu blândeţe şi fereală:

— Mihail Ivanovici vrea să potrivească lucrurile aşa fel, ca el să facă treaba, iar de răspuns, să răspundă alţii pentru el…

— Asta-i! întări Rîbin, mângâindu-şi barba. Deocamdată.

— Mamă, o întrebă Pavel tăios, dar dacă vreunul dintre ai noştri, de pildă Andrei, ar face un lucru, aşa încât să se creadă că eu l-am făcut şi în locul lui m-ar închide pe mine – ce-ai zice atunci?

Mama tresări, îl privi descumpănită şi răspunse, clătinând din cap, în semn de împotrivire:

— Cum s-ar putea să facă aşa ceva împotriva unui tovarăş?

— Hm, hm, făcu Rîbin, am priceput încotro baţi, Pavele.

Şi, făcându-i vesel cu ochiul, se întoarse către mamă:

— Treaba asta, maică, e tare gingaşă.

Şi iarăşi se întoarse către Pavel, cu glas de povaţă:

— Judeci cam pripit, frăţioare! Într-o treabă de mare taină, ca asta, nu prea e locul să ne gândim la cinste. Chibzuieşte şi tu: mai întâi şi întâi, o să-l bage la închisoare pe flăcăul la care s-a găsit cartea, iar nu pe învăţători – una la mână. În al doilea rând, învăţătorii, chiar dacă răspândesc cărţi îngăduite, ele au acelaşi tâlc ca şi cele oprite, doar că sunt scrise cu alte vorbe şi cuprind mai puţin adevăr – două la mână. Asta înseamnă că ei urmăresc acelaşi lucru pe care-l urmăresc şi eu, numai că ei umblă pe drum ocolit, pe când eu am luat-o de-a dreptul, pe şleahul cel mare. În faţa stăpânirii însă, se cheamă că şi ei şi noi purtăm aceeaşi vină. Este? în al treilea rând, puţin îmi pasă de ei, frăţioare – pentru că, vezi şi dumneata, ce tovărăşie de drum poate să fie între unul care umblă pe jos şi altul care merge călare? Cu un mujic poate că n-aş face-o. Cu ei însă, e altă socoteală: învăţătorul e fecior de popă, iar învăţătoarea e fată de moşier; de ce-o fi umblând

să ridice poporul, nu pricep. Eu sunt mujic şi n-am de unde să ştiu ce vor fi având ei în capetele lor de domni. Eu ştiu ce fac eu, dar ce vor să facă ei, asta nu pot să ştiu. O mie de ani oamenii şi-au făcut, fără greş, trebuşoara lor de domni, adicăte au luat şapte piei de pe mujic şi acuma s-au trezit şi ei deodată şi hai să lumineze ţărănimea! Mie, îţi spun drept, frate, nu-mi plac basmele de fel, iar astea toate parc-ar fi dintr-un basm. Întrucât mă priveşte, toţi domnii ăştia se află tare departe de mine, toţi la fel, oricine ar fi ei. Mergi iarna pe câmp şi bagi de seamă deodată că hăt-departe, în zare, mişcă ceva. Ce lighioană să fie? Lup, vulpe, ori doar un câine? N-am de unde să ştiu! E prea departe!

Mama se întoarse către Pavel; avea faţa tristă.

Ochii lui Rîbin scânteiau întunecaţi; se uita la Pavel cu o vădită mulţumire de sine şi, trecându-şi degetele prin barbă, urmă înfierbântat:

— Mie nici nu-mi arde şi nici n-am vreme de politeţuri. Viaţa-i aspră. Într-o droaie de câini nu-i ca într-o turmă de oi; fiecare haită latră-n felul ei…

— Sunt unii domni, începu mama, aducându-şi aminte de chipurile celor pe care îi cunoscuse dânsa, care se jertfesc pentru popor, care se chinuiesc toată viaţa prin închisori…

— Cu ăştia-i altă socoteală şi li se cuvine altă cinstire! zise Rîbin. Mujicul, când se îmbogăţeşte, se înghesuie să ajungă domn; boierul, dacă sărăceşte, aleargă la mujic. Când în pungă-ţi bate vântul, nu-i prea greu s-o faci pe sfântul! Îţi aduci aminte, Pavele, ce mi-ai spus odată? Spuneai că omul gândeşte după cum trăieşte, şi dacă muncitorul zice da, patronul trebuie să spună nu, iar dacă muncitorul spune nu, atunci patronul, fiindcă e patron, trebuie musai să strige da! Tot aşa se petrec lucrurile şi între mujic şi boier; au firi deosebite. Când mujicul e sătul, boierului îi piere somnul. Fireşte, orice stare îşi are ticăloşii ei; nu-i pădure fără uscături şi n-am de gând să-i apăr pe toţi mujicii…

Rîbin se ridică, întunecat şi vânjos. Faţa-i păli, iar barba începu să-i tresalte, ca şi cum ar fi clănţănit neauzit din dinţi, şi urmă cu glas mai scăzut:

— Am umblat prin fabrici cinci ani de zile şi mă dezvăţasem de viaţa de la ţară – asta-i! Când m-am întors şi am văzut iar ce-i prin sate, mi-am dat seama că n-aş putea să mai trăiesc aşa. Înţelegi? N-aş mai putea! Voi, aici, habar n-aveţi ce îndură ei, acolo. Foamea se ţine ca umbra de fieştecare om şi de nicăieri nu se-ntrevede nicio nădejde să capete ceva pâine, de nicăieri nicio nădejde. Foamea le-a stors sufletele şi le-a supt chipurile; oamenii nu mai trăiesc, ci putrezesc într-o sărăcie fără de scăpare… Iar de jur împrejur stau ca nişte corbi oamenii stăpânirii şi pândesc; nu cumva să-i rămâie mujicului un codru de pâine de prisos, că îndată sar şi i-l smulg, ba îi ard şi una peste bot…

Rotindu-şi privirea în jur, Rîbin se plecă spre Pavel, sprijinindu-se cu mâna de masă.

— Acuma, când am văzut iarăşi cum trăiesc ei acolo, la ţară, m-a cuprins sila. Simţeam că n-aş putea să mai rabd viaţa aceea, dar m-am stăpânit; nu, sufleţele, mi-am zis, nu merge aşa! Trebuie să rămân aici! Pâine n-am de unde să vă dau, dar am să vă fac un tămbălău, de o să rămâneţi cu gura căscată; şi am să-l fac, frăţioare! Port în mine atâta obidă pentru oameni şi împotriva oamenilor! Şi-mi stă în inimă, uite aşa, ca un cuţit care se răsuceşte întruna.

Fruntea îi era plină de broboane de sudoare. Apropiindu-se încet de Pavel, îşi lăsă mâna pe umărul lui. Mâna îi tremura.

— Trebuie să m-ajuţi! Dă-mi cărţi, dar cărţi din alea care-l fac pe om, după ce le-a citit odată, să nu-şi mai găsească liniştea câte zile o avea. Trebuie să-i vâri omului sub ţeastă un arici, ca să-l înţepe necurmat! Spune-le prietenilor tăi de la oraş, care scriu pentru voi, să scrie şi pentru cei de

la sate. Să scrie aşa, ca să sară ţăranii în sus ca arşi, să pornească tot poporul la lupta cea de moarte!

Ridicând mâna, Rîbin grăi cu glas înăbuşit, apăsând pe fiecare cuvânt:

— Cu moartea pre moarte călcând – asta-i! Vra să zică, trebuie să mori tu, ca să învie omenirea. Să moară mii, ca prin moartea lor să învie sumedenie de popoare pe toată faţa pământului! Asta-i! Să mori, nu-i cine ştie ce scofală! Numai să învie cu adevărat ceilalţi! Numai să se ridice omenirea!

Când veni cu samovarul, mama strecură o privire piezişă către Rîbin. Vorbele lui, grele şi tăioase, o copleşeau, iar în înfăţişarea lui avea ceva care-i aducea aminte de bărbatu-său: rânjea ca şi acela, ca şi acela dădea mereu din mâini, şi mereu îşi sufleca mânecile şi aceeaşi ură clocotea şi în bărbatul ei, nestăpânită, dar mută. Numai cât acesta nu se fereca în tăcere. Vorbea şi nu era atâta de înfricoşător.

— Da! Asta trebuie s-o facem! zise Pavel, încuviinţând din cap. Daţi-ne material şi vă tipărim o gazetă…

Mama se uită la Pavel zâmbind şi clătinând din cap; apoi se îmbrăcă tăcută şi plecă.

— Daţi-i drumul! Noi aducem tot ce vă trebuie. Numai să scrieţi pe înţeles, ca să priceapă şi viţeii! strigă Rîbin, plin de voioşie.

Cineva deschise uşa dinspre bucătărie şi intră.

— Uite-l pe Efim! zise Rîbin, vârând capul în bucătărie. Efim vino-ncoa’! Ăsta este Efim, iar pe omul acesta îl cheamă Pavel, ţi-am vorbit eu despre el.

În faţa lui Pavel răsări un flăcău înalt şi voinic, cu părul auriu, cu faţa lată, cu ochii cenuşii, îmbrăcat cu un cojocel îmblănit. Stătea cu căciula în mână şi se uita pe sub sprâncene.

— Ziua bună! spuse el, cu o voce puţin răguşită şi, după ce strânse mâna lui Pavel, îşi netezi cu amândouă mâinile părul zburlit. Îşi roti privirea

prin odaie şi se îndreptă fără grabă, furişându-se parcă, spre raftul de cărţi.

— Le-a şi ochit! zise Rîbin, făcând cu ochiul către Pavel. Efim se întoarse, îi aruncă o privire, apoi începu să cerceteze cărţile.

— Ce de-a cărţi! Dar, chitesc eu, nu prea aveţi timp să le citiţi. La ţară avem mai multă vreme pentru asemenea treabă…

— Şi mai puţină poftă? întrebă Pavel.

— Ba avem şi poftă, răspunse flăcăul, frecându-şi bărbia. A început şi poporul să-şi frământe mintea… *Geologie* – ce-i asta?

Pavel îl lămuri.

— N-avem trebuinţă de aşa ceva! zise flăcăul, punând cartea la loc.

Rîbin oftă adânc şi dădu lămurire:

— Mujicul nu-şi prea bate capul să afle de unde şi cum s-a alcătuit pământul, dar e tare doritor să ştie alta şi anume: cum se face că pământul ăsta a încăput numai în mâinile câtorva? Cum au izbutit boierii să-l tragă de sub picioarele poporului şi să-l ia pe seama lor? Pentru mujic e totuna dacă pământul stă în loc ori se învârte; dinspre partea lui poţi să-l atârni şi de-o frânghie, puţin îi pasă, numai să dea roadă; bate-l cu un cui în cer, dacă vrei, numai să le dea oamenilor hrana cea de toate zilele.

— *Istoria sclaviei,* citi iarăşi Efim şi întrebă: E vorba despre noi?

— Avem şi despre iobăgie! zise Pavel, şi-i întinse o altă carte.

Efim o luă, o învârti în mină, o puse deoparte şi zise liniştit:

— Cu asta s-a isprăvit.

— Dumneata ai pământ? îl întrebă Pavel.

— Eu? Am, cum să nu am! Suntem trei fraţi, iar lotul întreg e de patru deseatine. Nisip sadea, bun de frecat alămurile; cât pentru bucate, nu face nici trei parale, pământ sterp!…

Şi, după. o clipă de tăcere, urmă:

— Eu unul, m-am descotorosit de pământ. Ce folos aveam de pe urma lui? De hrănit tot nu te hrăneşte, ba te mai ţine şi legat de mâini. De patru ani muncesc ca argat. La toamnă mă duc la militărie. Nenea Mihailo Spune să nu mă duc. Acum, zice, soldaţii sunt trimişi împotriva poporului. Eu socot, însă, că trebuie să mă duc. Şi pe vremea lui Stepan Razin şi pe vremea lui Pugaciov armata a lovit în popor. Acuma a venit vremea să punem capăt la toate acestea. Dumneata ce crezi? întrebă el, cu ochii aţintiţi asupra lui Pavel.

— Da, e timpul! răspunse acesta zâmbind. Numai că e cam greu! Trebuie să ştii ce să le spui soldaţilor şi cum să le-o spui…

— O să învăţăm, o să ne mai luminăm şi atunci o să ştim! zise Efim.

— Dacă te prinde stăpânirea făcând asemenea treabă, se poate întâmpla să te şi împuşte! adaose Pavel, iscodindu-l din ochi.

— D-apoi asta se ştie… că doar n-o să ne cruţe! încuviinţă liniştit flăcăul şi se apucă iar să cerceteze cărţile.

— Bea-ţi ceaiul, Efim, că trebuie să plecăm, îl îndemnă Rîbin.

— Îndată! îi răspunse flăcăul şi iarăşi întrebă: Revoluţie înseamnă răscoală?

Sosi şi Andrei, roşu la faţă, năduşit şi posomorât, îi strânse mâna lui Efim, se aşeză lângă Rîbin şi, după ce-l cercetă cu privirea, zâmbi.

— Ce ai, de eşti aşa de amărât? îl întrebă Rîbin, bătându-l cu palma pe genunchi.

— Aşa, răspunse hoholul.

— Şi el e muncitor? întrebă Efim, arătând cu capul către Andrei.

— Da! răspunse Andrei. De ce-ntrebi?

— Acuma vede întâia oară în viaţa lui muncitori de fabrică! lămuri Rîbin. Zice că nu-s la fel cu ceilalţi oameni, se deosebesc…

— În ce fel? întrebă Pavel.

Efim îl cercetă cu luare aminte pe Andrei, apoi răspunse:

— Voi aveţi ciolane mai colţuroase. Ale mujicului sunt mai rotunde…

— Mujicul stă mai liniştit pe picioarele lui, adaose Rîbin, simte pământul sub el; cu toate că nu e al lui, îl simte! Muncitorul de la fabrică e ca pasărea cerului: rupt de locul lui de baştină, n-are ţară, n-are casă – azi aici, mâine aiurea! Nici măcar muierea nu-l poate ţine locului; cum se întâmplă ceva – „rămâi sănătoasă, draga mea” – şi pe-aci ţi-e drumul! O ia din loc, să caute unde-i mai bine. Pe când mujicul vrea să-i fie bine acolo, la el acasă, fără să se urnească din loc. Ei, dar uite că a venit şi mama!

Efim se apropie de Pavel şi-l întrebă:

— Poţi să-mi dai vreo carte?

— Îţi dau, cum să nu! răspunse Pavel bucuros.

Ochii flăcăului se aprinseră lacomi. Şi se grăbi să-l încredinţeze pe Pavel:

— Ţi le dau înapoi. Că vin oameni de la noi să aducă dohot pe aici, prin împrejurimi, aşa că am să ţi le trimit prin ei.

Rîbin, care îşi îmbrăcase scurta şi îşi strânsese bine cingătoarea, îl zori:

— Ei, hai să mergem!

— Acum am ce să citesc! strigă Efim, arătând cărţile, cu un zâmbet larg pe faţă.

După ce plecară, Pavel îl întrebă cu însufleţire pe Andrei:

— I-ai văzut pe diavolii ăştia?

— Da-a, murmură hoholul tărăgănat, leit nişte nouri care vestesc furtuna…

— Vorbeşti de Rîbin? intră în vorbă mama. Parcă n-ar fi fost în viaţa lui la fabrică. Mujic sadea; aproape să nu-l recunoşti. Şi ce înfricoşător e!

— Păcat că n-ai fost aici! reluă Pavel, întorcându-se către Andrei, care şedea la masă şi se uita posomorât la paharul de ceai. Ai fi văzut

neastâmpărul unei inimi, tu care vorbeşti mereu de inimi. Rîbin se înfierbântase şi a slobozit un puhoi de vorbe, de m-a zăpăcit, m-a copleşit, mă rog, praf m-a făcut! Nici n-am ştiut ce să-i răspund. N-are nici pic de încredere în oameni şi nu pune niciun preţ pe ei! Mama are dreptate, omul acesta poartă în el o putere înfricoşătoare!…

— Cunosc! spuse morocănos hoholul. Au înveninat sufletele oamenilor! Când or să se ridice, or să doboare totul, fără nicio socoteală! Ei vor pământ şi vor să-l aibă gol; de aceea or să-l pustiască, or să măture totul!

Vorbea încet şi se vedea bine că se gândeşte la altceva. Mama îi atinse uşor braţul cu mâna:

— Hai, alungă-ţi gândurile triste, Andriuşa!

— Mai lasă-mă aşa o clipă, nană dragă, o rugă el cu glas domol, plin de blândeţe.

Şi, înfierbântându-se deodată, urmă izbind cu pumnul în masă:

— Da, Pavele, mujicul, în ziua când s-o ridica, o să pustiască tot pământul! Ca după o molimă de ciumă o să dea foc la tot, pentru ca toate urmele obidei şi umilinţelor lui să se spulbere odată cu cenuşa…

— Şi, după aceea, are să ni se pună nouă în cale! adăugă Pavel liniştit.

— Datoria noastră este să nu-l lăsăm să ajungă până acolo! Datoria noastră este să preîntâmpinăm aceasta! Noi suntem mai aproape de el decât toţi ceilalţi; pe noi o să ne creadă şi pe noi o să ne urmeze!

— Ştii, Rîbin ne-a propus să tipărim o gazetă pentru sate! îl vesti Pavel.

— E bine şi trebuie s-o facem!

Pavel spuse zâmbind:

— Îmi pare rău că nu m-am ciorovăit cu el!

Frecându-se pe cap, hoholul spuse calm:

— O să avem destulă vreme să ne ciorovăim cu el, n-ai grijă! Tu zi-i înainte din fluierul tău şi cei care n-au picioarele prinse în pământ au să joace

după cum le vei cânta tu! Rîbin n-a greşit când a spus că noi n-avem rădăcini în pământ. Şi nici nu trebuie s-avem, pentru că nouă ne revine sarcina să punem pământul în mişcare. O să-l zgâlţâim odată, cu putere, şi oamenii or să se desprindă de el, apoi o să-l zgâlţâim a doua oară şi a treia oară!

Mama spuse surâzând:

— Pentru tine, Andriuşa, totul e atât de simplu!

— Ei, da! răspunse Andrei. Simplu! Pentru că şi viaţa e simplă!

Câteva minute trecură în tăcere; apoi Andrei se ridică.

— Mă duc să mă plimb puţin pe câmp…

— După baie? Afară s-a cam stârnit vântul, vezi să nu te pătrundă frigul! îl povăţui mama.

— D-apoi chiar asta-mi şi trebuie, să mă zvânt puţin!

— Ia seama să nu răceşti! stărui şi Pavel cu grijă. Mai bine trage-i un somn!

— Ba nu, mă duc!

Se îmbrăcă şi plecă fără să mai rostească vreo vorbă.

— Îi e greu, zise mama oftând.

— Şti, mamă, îi spuse Pavel, bine ai făcut că ai început să-l tutuieşti!

Dânsa îl privi mirată:

— Nici n-am băgat de seamă, mi-a venit aşa, deodată, să-i zic tu! Mi-i aşa de aproape, cât nici nu pot să-ţi spun!

— Ce inimă bună ai, mamă! zise Pavel cu glas scăzut.

— Numai de-aş fi în stare să-ţi fiu de ajutor cât de cât, ţie şi celorlalţi! De m-aş pricepe cum!

— Ai să te pricepi, nu-ţi fie frică!

Ea râse încetişor şi adaose:

— Uite, vezi, tocmai de asta, adică de frică, nu mă pricep cum să scap!

— Bine, mamă! Să nu mai vorbim de asta! Să ştii numai că-ţi mulţumesc mult, mult de tot!

Mama trecu în bucătărie, ca să nu-l tulbure cu lacrimile ei.

Andrei se întoarse seara târziu; era obosit şi se culcă îndată, spunând:

— Cred că am bătut vreo zece verste…

— Te simţi mai bine acum? îl întrebă Pavel.

— Dă-mi pace, vreau să dorm.

Şi amuţi, de parcă ar fi murit.

Puţin după aceea veni Vesovşcikov, murdar, zdrenţăros, şi nemulţumit ca totdeauna.

— N-ai aflat cine l-a ucis pe Isai? îl întrebă el pe Pavel, învârtindu-se prin odaie.

— Nu! răspunse Pavel scurt.

— Iaca, s-a găsit unul căruia nu i-a fost silă. Şi eu care mă tot pregăteam să-l strivesc! Asta ar fi fost pentru mine treaba cea mai nimerită!

— Lasă, Nikolai! Nu mai vorbi aşa! îl opri Pavel cu prietenie.

— D-apoi cum vine asta? intră în vorbă mama, cu blândeţe. Ai inimă bună, dar mârâi întruna ca o fiară! De ce te porţi aşa?

Acum era bucuroasă să-l vadă pe Nikolai; până şi chipul lui ciupit i se părea mai frumos.

— Eu nu-s bun decât pentru treburi d-astea! zise el, săltând din umeri. Stau şi mă gândesc: care-i rostul meu pe lume? N-am niciun rost. Trebuie să stau de vorbă cu oamenii, dar nu mă pricep. Văd totul, simt toate suferinţele lor, dar nu mă pricep cum să le vorbesc despre asta. Mi-e sufletul mut!

Veni lângă Pavel, îşi lăsă capul în piept şi începu să zgârâie masa cu unghia; apoi, cu un glas plângător ca de copil, glas care nu se potrivea deloc cu firea lui, se rugă:

— Daţi-mi şi mie, fraţilor, o muncă, oricât de grea ar fi, că nu pot trăi aşa, fără niciun rost! Voi toţi lucraţi, fiecare din voi face câte ceva. Văd că treaba merge, sporeşte, iar eu stau deoparte. Toată ziua car buşteni şi scânduri. Păi, să trăieşti numai pentru aşa ceva? Daţi-mi o muncă grea!

Pavel îl prinse de mână şi-l trase către sine.

— O să-ţi dăm!…

De după pologul patului se auzi vocea lui Andrei:

— Nikolai, vrei să te învăţ să culegi litere şi să fii zeţar la noi? Ce zici?

Nikolai se îndreptă către el:

— Dacă mă înveţi, îţi dăruiesc un cuţit…

— Du-te la naiba cu cuţitul tău, strigă hoholul, izbucnind în râs.

— Un cuţit pe cinste! stărui Nikolai.

Atunci se porni şi Pavel pe râs.

Vesovşcikov se opri în mijlocul odăii şi-i întrebă:

— De mine râdeţi?

— Fireşte – răspunse hoholul, sărind din pat. Ştiţi ceva? Hai la câmp să facem o plimbare. E o noapte minunată, cu lună plină. Mergem?

— Mergem! se învoi Pavel.

— Merg şi eu! zise Nikolai. Tare-mi place când te-aud râzând, măi hoholule…

— Iar tu mie, când făgăduieşti daruri! îi întoarse vorba hoholul, zâmbind.

Când trecu în bucătărie ca să-şi pună haina, mama îi spuse cu glas de dojană:

— Ia ceva mai gros pe tine…

După ce plecară toţi trei, dânsa se uită îndelung după ei, pe fereastră; apoi îşi întoarse privirea către icoane şi spuse în şoaptă:

— Ajută-i, Doamne!…

XXVI

Zilele treceau în goană una după alta, atât de repede, încât mama nu mai avea răgaz să se gândească ce are să se întâmple la Întâi Mai. Numai noaptea, când se lungea în pat, obosită de

larma, zbuciumul şi alergătura de peste zi, o durere înăbuşită îi strângea inima:

„De-ar veni mai repede…”

În zori, când sirena fabricii îşi slobozea mugetul ei obişnuit, Pavel şi Andrei îşi luau în grabă ceaiul şi gustarea de dimineaţă şi plecau, lăsându-i mamei o sumedenie de însărcinări. Şi, cât e ziua de lungă, dânsa se învârtea prin casă, copleşită de mulţimea de treburi pe care trebuia să le împlinească: făcea de mâncare, pregătea o pastă viorie pentru proclamaţii şi clei pentru lipirea lor pe ziduri; între timp, veneau mereu oameni care-i înmânau bileţele pentru Pavel şi piereau, molipsind-o cu însufleţirea lor.

Manifestele prin care muncitorii erau chemaţi să sărbătorească ziua de Întâi Mai erau lipite, aproape în fiecare noapte, pe garduri, ba chiar şi pe uşa poliţiei; şi la fabrică nu era zi să nu se găsească răspândite peste tot locul. Dimineaţa, poliţiştii porneau prin tot cartierul suduind şi rupând foiţele viorii de pe garduri, dar la amiază răsăreau pe uliţi altele, împrăştiindu-se sub paşii trecătorilor. Agenţi secreţi, trimişi din oraş, se postau pe la colţuri, pipăindu-i cu priviri iscoditoare pe muncitorii ce treceau voioşi şi veseli de la fabrică la masă, şi înapoi. Tot cartierul se bucura, văzând neputincioasele zvârcoliri ale poliţiei şi chiar muncitorii mai vârstnici schimbau zâmbete între ei:

— Lucrează, nu glumă!

Pretutindeni se vedeau pâlcuri de oameni, dezbătând chemarea care-i răscolise pe toţi. Viaţa se învolbura; în primăvara aceea, ea li se arăta tuturora mai interesantă, aducând fiecăruia ceva nou: unora o pricină mai mult ca să se înfurie şi să spumege împotriva răzvrătiţilor; altora o nedesluşită tulburare şi speranţă; şi, în sfârşit, altora, cei mai puţini la număr, însufleţită bucurie pe care le-o da conştiinţa că ei alcătuiau puterea menită să-i trezească pe toţi ceilalţi.

Pavel şi Andrei aproape că nu mai dormeau nopţile; se întorceau acasă abia către ziuă, cu puţin înainte de semnalul sirenei, amândoi palizi, răguşiţi, osteniţi. Mama ştia că ei organizau adunări în pădurea de lângă mlaştină; ştia de asemenea că în preajma cartierului lor, din marginea oraşului, dădeau târcoale patrule călări, că agenţii mişunau peste tot, adulmecând, iscodind, înhăţând pe câte un muncitor şi percheziţionându-l, împrăştiind grupurile şi, din când în când, arestând pe câte unul. Îşi dădea seama că Pavel şi Andrei puteau fi oricând arestaţi, ba ajunsese aproape să dorească lucrul acesta, părându-i-se că aşa va fi mai bine pentru amândoi..

Asupra uciderii pontatorului se aşternuse o tăcere ciudată. Poliţia locală făcuse cercetări vreme de două zile, interogând vreo zece oameni; după aceea însă, nu se mai interesase de crimă.

Maria Korsunova, care se avea tot aşa de bine cu poliţia ca şi cu cealaltă lume, stând într-o zi de vorbă cu mama, îi spuse, oglindind pesemne părerea poliţiei în această afacere:

— Parcă poţi să-l descoperi pe vinovat? În dimineaţa aceea, poate o sută de oameni l-au văzut pe Isai şi, din ei, cel puţin nouăzeci ar fi avut cuvânt să-i dea la cap. În cei şapte ani, cât a stat aici, n-a rămas om căruia să nu-i fi făcut vreun rău…

Hoholul se schimbase mult: era tras la faţă, iar pleoapele îi cădeau grele peste ochii bulbucaţi, acoperindu-i pe jumătate. O cută subţiratică îi brăzda obrazul de la nări până la colţurile gurii. Vorbea tot mai puţin despre lucrurile şi treburile lor obişnuite; în schimb, izbucnea tot mai des într-o însufleţită înflăcărare, care-i îmbăta pe toţi, vorbind despre vremea care avea să vină, despre luminoasa, minunata sărbătoare a triumfului libertăţii şi raţiunii.

Când cercetările cu privire la uciderea lui Isai au fost lăsate baltă, Andrei a spus, cu un zâmbet de

mâhnire şi de silă:

— Cum nu se sinchisesc de fel şi n-au nicio milă de popor, tot aşa de puţin le pasă şi de aceia pe care îi asmut ca pe nişte câini împotriva noastră. N-au nicio durere pentru credinciosul lor Iuda, ci se gândesc numai la arginţii lor…

— Am vorbit destul despre asta, Andrei! spuse Pavel cu hotărâre. Iar mama adaose cu glas domol:

— Apăi la asemenea putregai, o îmbrânceală a fost de-ajuns ca să se spulbere fără urmă!

— Aşa este, dar asta nu-ţi aduce nicio mângâiere! spuse posomorât hoholul.

Vorba aceasta o repeta adesea şi ea dobândea în gura lui un înţeles deosebit, atotcuprinzător, amar şi usturător…

…Dar iată că veni şi ziua de Întâi Mai.

Sirena mugi, ca totdeauna, poruncitoare şi neînduplecată. Mama, care nu aţipise nicio clipă în noaptea aceea, sări din pat, aprinse cărbunii din samovarul pregătit de cu seară şi dădu să bată, ca în fiecare zi, în uşa odăii lui Pavel şi Andrei, dar, amintindu-şi parcă ceva, dădu din mână a deznădejde şi se aşeză la fereastră, cu faţa sprijinită în palme, de parcă ar fi durut-o măselele.

Pe cerul azuriu goneau pâlcuri de nori albi şi trandafirii, ca nişte păsări uriaşe, înfricoşate şi zburătăcite de urletul asurzitor al sirenei. Mama urmărea goana lor, dar privirea îi era întoarsă asupra celor ce se petreceau în sufletul ei. Capul îi era greu, iar ochii, înroşiţi de noaptea de nesomn, îi erau uscaţi. O linişte ciudată i se lăsase în piept, inima îi bătea regulat, iar gândul i se oprea asupra lucrurilor de fiecare zi…

„Am pus samovarul prea devreme: o să scadă apa! Las’ să doarmă astăzi mai mult, că sunt tare trudiţi amândoi…”

O fragedă rază de soare primăvăratică se furişă jucăuşă prin geam; mama îşi puse mâna în bătaia ei şi, când raza i se prelinse luminoasă pe mână, o mângâie încet cu mâna cealaltă, zâmbind

îngândurată şi plină de duioşie. Pe urmă se ridică şi luă coşul de pe samovar, silindu-se să nu facă zgomot; se spălă pe faţă şi începu să se roage, făcând cruci mari şi şoptind ceva din vârful buzelor. Chipul i se însenină, iar sprânceana dreaptă începu a fremăta, acu' arcuindu-se uşor pe frunte, acu' coborând deodată în jos…

A doua chemare a sirenei răsună mai încet, mai şovăielnic, cu un tremur în glasu-i răguşit, muiat de umezeală. Mamei i se păru că în ziua aceea urla mai prelung decât în celelalte zile.

Alături, în odaie, izbucni, limpede şi puternică, vocea lui Andrei:

— Pavel, auzi?

Careva din ei lipăi cu picioarele goale pe podea; după aceea se auzi un căscat prelung…

— Samovarul e gata! îi vesti mama.

— Ne sculăm îndată! răspunse Pavel cu voioşie.

— Iese soarele! dădu ştire hoholul. Iar norii fug! Astăzi n-au ce căta pe cer…

Şi intră în bucătărie, cu părul ciufulit, cu faţa umflată de somn, dar plin de veselie:

— Bună dimineaţa, nană! Ai dormit bine?

Mama veni lângă el şi-i spuse în şoaptă:

— Andriuşa, cată să te afli în toată clipa lângă el!

— Nicio grijă! şopti hoholul. Câtă vreme om fi împreună, să ştii că totdeauna o să mergem unul lângă altul!

— Ce tot şuşotiţi acolo? întrebă Pavel.

— Nimic, Paşa!

— „Spală-te mai bine, zice nana, c-o să se uite fetele la voi!" răspunse hoholul, ieşind în tindă ca să se spele.

„Ridică-te iarăşi, popor muncitor!" începu să cânte Pavel, cu glas scăzut.

Ziua se însenina clipă cu clipă; norii se împrăştiau alungaţi de vânt. Mama pregătea cănile de ceai şi se gândea, clătinând din cap, cât de ciudat era totul: „Iacă, acum, dimineaţa, ei

glumesc şi râd şi cine ştie ce-i aşteaptă la amiază!” Dar ea însăşi, fără să-şi dea seama cum, era liniştită, aproape veselă.

La ceai zăboviră mai mult ca de obicei, ca să mai scurteze aşteptarea. Şi, ca în fiecare zi, Pavel amestecă încet şi grijuliu zahărul în pahar şi pe urmă, cu aceeaşi luare aminte, îşi presără cu sare bucata de pâine – un colţ, cum îi plăcea lui. Andrei cotrobăia cu picioarele pe sub masă – niciodată nu izbutea să şi le aşeze dintru început cum trebuia şi, urmărind o rază veselă de soare care se răsfrângea din pahar pe tavan şi pe perete, începu a povesti:

— Pe vremea când eram doar un puşti, să tot fi avut vreo zece ani, ce mi-a venit mie? Hai să prind soarele cu paharul. Am apucat un pahar de fund, m-am apropiat tiptil şi trosc! cu el în perete! Ce să vă mai spun? Mi-am sfârtecat mâna şi pe deasupra am mâncat şi bătaie. După ce am mâncat bătaia, am ieşit în ogradă şi, zărind soarele într-o băltoacă – dă-i să-l calc în picioare! M-am stropit de glod până peste urechi. Pentru asta, am mâncat altă bătaie… Ce să fac? M-am apucat atunci să strig la soare: „Uite, că nu mă doare, diavol roşcovan, nu mă doare deloc!” Şi tot mă strâmbam şi scoteam limba la el. Asta mă mai mângâia oarecum.

— Da de ce ţi se părea că soarele-i roşcovan? îl întrebă Pavel râzând.

— Peste drum de noi stătea un fierar, care avea faţa roşie şi barba roşcată. Era un om tare bun şi vesel. Şi mi se părea că soarele, seamănă cu el…

Cuprinsă de nerăbdare, mama îi tăie vorba:

— Mai bine spuneţi cum o să mergeţi astăzi!

— Când te apuci să vorbeşti despre lucruri hotărâte dinainte, nu faci decât să le încurci! răspunse Andrei cu blândeţe. Dacă ne-o aresta pe toţi, o să vină la dumneata Nikolai Ivanovici şi o să-ţi spună ce vei avea de făcut.

— Bine! zise mama, suspinând.

— Hai mai bine să ieşim pe stradă! propuse Pavel nerăbdător.

— Nu, mai bine să mai stăm olecuţă acasă! îl sfătui Andrei. De ce să te bagi fără rost în ochii poliţiei? Te cunoaşte ea şi aşa destul de bine!

Fedea Mazin veni într-un suflet, strălucind de bucurie, cu pete roşii pe obraji. Însufleţirea lui plină de neastâmpăr risipi plictiseala aşteptării.

— A-nceput! spuse el cu grabă. A-nceput să se mişte poporul! Au dat buzna în stradă, cu nişte mutre, de parc-ar fi securi, nu capete de oameni. Vesovşcikov, Vasea Gusev şi Samoilov au stat toată vremea la poarta fabricii şi au ţinut cuvântări. Au izbutit să întoarcă acasă o mulţime de oameni! Să mergem! E ceasul zece!…

— Îndată! spuse Pavel cu hotărâre.

— O să vedeţi, adăugă Fedea, după prânz, toată fabrica va fi în picioare!

Şi plecă în goană.

— Arde ca o lumânare de ceară în bătaia vântului! zise mama încet în urma lui; apoi se ridică, trecu în bucătărie şi începu să se îmbrace.

— Încotro, mamă?

— Merg cu voi! răspunse dânsa.

Andrei se uită la Pavel, ciupindu-şi întărâtat mustaţa. Pavel îşi potrivi cu o mişcare grăbită părul şi se duse la dânsa în bucătărie:

— Nu-ţi spun nimic, mamă… Şi nici tu să nu-mi spui nimic! E bine?

— Bine, bine! Hristos să vă aibă în paza lui! murmură mama.

XXVII

Când ieşi în stradă şi auzi vuind în văzduh glasul înfierbântat şi nerăbdător al mulţimii, când văzu pretutindeni, pe la ferestrele caselor şi pe la porţi, pâlcuri de oameni care îi petreceau cu priviri curioase pe Pavel şi pe Andrei, i se aşternu pe ochi

o ceaţă care, schimbându-se necontenit, era când verde-străvezie, când de un cenuşiu-închis.

Oamenii îi salutau şi salutul lor avea acum parcă ceva neobişnuit. Urechea ei prindea frânturi de vorbă rostite în şoaptă:

— Uite, ei sunt capii…

— Da, da, dar noi nu ştim cine-s capii…

— D-apăi că n-am spus nimic de rău!

Undeva, într-o curte, cineva strigă cu întârâtare:

— O să-i prindă poliţia şi o să fie vai de ei!

— I-a mai prins şi altă dată!

Din dosul unei ferestre răzbi în stradă, înspăimântat, ţipătul de deznădejde al unei femei…

— Vino-ţi în fire! Ce, eşti holtei?

Când ajunseră în dreptul casei lui Zosimov, care primea de la fabrică un ajutor lunar, fiindcă, în urma unui accident de muncă, rămăsese fără picioare, acesta scoase capul pe fereastră şi strigă:

— Paşka, o să-ţi sucească gâtul, ticălosule, pentru faptele tale! Ai să vezi tu!…

Mama tresări şi se opri locului. Strigătul lui Zosimov îi stârnise în suflet un simţământ de aprigă mânie. Privirea ei trecu ca o străfulgerare peste faţa mare şi puhavă a ologului; acesta îşi trase capul înapoi, suduind. Mama grăbi iarăşi pasul ca să-l ajungă pe Pavel; ţinându-se în urma lui, se silea să nu rămână prea departe.

Pavel şi Andrei treceau înainte, ca şi când n-ar fi văzut nimic din ce se petrecea în jurul lor, ca şi când n-ar fi auzit strigătele care-i însoţeau. Îşi vedeau de drum liniştiţi, fără grabă. Deodată fură opriţi de Mironov, un om în vârstă, aşezat şi foarte respectat de toată lumea, pentru viaţa lui cumpătată şi cinstită.

— Nici dumneata nu lucrezi azi, Danilo Ivanovici? îl întrebă Pavel.

— Nevastă-mea stă să nască. De altfel, e o zi cam neliniştită astăzi! dădu lămurire Mironov, privindu-şi ţintă tovarăşii; apoi întrebă în taină:

Măi băieţi, se aude c-aţi avea de gând să-i faceţi scandal directorului, să-i spargeţi geamurile.

— Dar ce, suntem beţi! exclamă Pavel.

— O să mergem pe stradă cu steagul şi o să cântăm… atâta tot! spuse hoholul. Ascultaţi-ne cântecele – în ele e credinţa noastră!

— Credinţa v-o cunosc eu! zise Mironov îngândurat. Am citit foile acelea. Eh, uite-o şi pe Nilovna! exclamă el, privind-o pe mama cu ochi zâmbitori, inteligenţi. Nu cumva ai pornit şi tu la răzvrătire?

— Măcar acum, înainte de moarte, să mă simt şi eu în voie, mergând în pas cu adevărul!

— Ia te uită! spuse Mironov. Se vede treaba că-i adevărat ce se spune, că tu, adică, ai fi strecurat în fabrică broşurile oprite.

— Cine spune asta? întrebă Pavel.

— De, aşa se vorbeşte! Ei, cu bine! Ţineţi-vă tare şi luaţi seama să n-o scrântiţi!

Mama râdea înfundat; îi părea bine că umblau asemenea vorbe pe seama ei. Pavel îi spuse zâmbind:

— Te paşte închisoarea, mamă!

Soarele se înălţa tot mai sus, revărsându-şi căldura peste înviorătoarea prospeţime a acelei zile de primăvară. Norii pluteau agale, iar umbra lor, tot mai subţire şi mai străvezie, luneca lin, în fâşii uşoare, pe străzi şi pe acoperişurile caselor, învăluind oamenii şi curăţind parcă tot cartierul, ştergând deopotrivă colbul şi noroiul de pe ziduri şi acoperişuri, şi tristeţea de pe chipuri. Un suflu de voie bună răzbătea pretutindeni, iar glasurile răsunau mai puternice, acoperind huruitul depărtat al maşinilor.

Şi iarăşi răzbiră la urechile mamei vorbe de tot felul, pornind din toate părţile, de la ferestre, de prin curţi, unele târându-se, altele venind în zbor, unele tulburate şi înveninate, altele chibzuite şi pline de voioşie. Acum însă, ea ar fi vrut să le răspundă, să mulţumească, să lămurească, ar fi

vrut să intre cu totul în viaţa ciudat de pestriţă a acelei zile.

După un colţ de stradă, într-o ulicioară îngustă, se adunaseră vreo sută de oameni şi din mijlocul lor se auzea vocea lui Vesovşcikov:

— Storc sângele din noi ca zeama din poama de coarne! şi vorbele lui cădeau grele, ca de plumb, pe capetele oamenilor.

— Aşa e! răspunseră câteva glasuri deodată, unindu-se într-un strigăt puternic.

— Se străduie din răsputeri flăcăul nostru! zise Andrei. Ia să-i dau o mână de ajutor!

Şi, răsucindu-se pe călcâie, înainte ca Pavel să-l fi putut opri, îşi înfipse trupul lung şi zvelt în mulţime, ca un sfredeluş într-un dop. În aceeaşi clipă, i se auzi glasul melodios:

— Tovarăşi! Lumea spune că pe pământ locuiesc fel de fel de popoare: evrei şi nemţi, englezi şi tătari. Eu însă cred că nu-i tocmai aşa! Nu se află decât două popoare, două seminţii, care nu vor putea să se înţeleagă niciodată: bogaţii şi săracii. Bogaţii nu se îmbracă şi nu vorbesc toţi la fel, dar dacă te uiţi cum se poartă ei, – fie că sunt francezi, nemţi sau englezi – cu cei care muncesc, vezi bine că pentru noi, muncitorii, toţi bogaţii sunt nişte başibuzuci, mânca-i-ar gâlca!

Cineva din mulţime începu să râdă.

— Iar dacă te uiţi în partea cealaltă, a muncitorilor, vezi că şi muncitorul francez şi cel tătar şi cel turc duc aceeaşi viaţă de câine, pe care o ducem şi noi, muncitorii ruşi!

Dinspre stradă veneau mereu alţi oameni şi, unul câte unul, întinzând gâtul şi ridicându-se pe vârfuri, se îndesau tăcuţi în ulicioară.

Andrei ridică glasul:

— În alte ţări, muncitorii şi-au dat seama de acest adevăr simplu şi astăzi, în această luminoasă zi de Întâi Mai…

— Poliţia! strigă cineva.

Patru jandarmi călări întoarseră colţul străzii şi se îndreptau spre mulţimea din ulicioară, învârtind nagaicile în văzduh şi strigând:

— Împrăştiaţi-vă!

Încruntaţi, cu mânia zugrăvită pe faţă, oamenii se dădeau la o parte, în silă, lăsând loc de trecere pentru cai. Câţiva se căţărară pe garduri.

— S-au văzut porcii pe cai şi au pornit să grohăie; păzea din drum, că trec voinicii acum! strigă un glas puternic şi plin de îndrăzneală.

Hoholul rămăsese singur în mijlocul ulicioarei; doi cai veneau asupra lui, scuturând din cap. Se dădu deoparte; în aceeaşi clipă, mama îl apucă de mână şi-l trase după dânsa:

— Mi-ai făgăduit c-ai să stai lângă Paşa! Când colo, te bagi singur în gura lupului!

— Am greşit! îşi recunoscu vina Andrei, zâmbind.

Nilovna simţi deodată că o cuprinde o sfârşeală tulbure, chinuitoare, care, izvorând de undeva, din adâncul făpturii sale, o ameţea şi totodată îi stârnea în inimă ciudate şi schimbătoare învăluiri de bucurie şi tristeţe. Ar fi vrut ca sirena de amiază să-şi sloboadă mugetul cât mai degrabă.

Ajunseră în piaţă. În ograda din jurul bisericii se adunase mulţime de oameni, unii în picioare, alţii chirciţi pe lângă ziduri; erau şi vreo cinci sute de tineri plini de voioşie şi mulţi copii. Toţi se frământau, întinzând neliniştiţi gâtul peste capetele celor din faţa lor şi uitându-se în toate părţile într-o vădită şi înfrigurată aşteptare. Se simţea un suflu de înălţare. Unii se uitau cu nedumerire, alţii se străduiau cu tot dinadinsul sa se arate îndrăzneţi. Se auzeau voci de femei sugrumate şi abătute.

Bărbaţii le întorceau spatele mâniaţi, ba unii mai scăpau printre dinţi şi câte o înjurătură. Şi peste toată această mulţime pestriţă, plutea un tumult înăbuşit de zâzanie şi vrajbă.

— Mitenka! se ruga un glas tremurat de femeie. Fie-ţi milă de tine!

— Lasă-mă-n pace!

Glasul cumpătat al lui Sizov răsuna liniştit şi convingător:

— Nu se cade să-i lăsăm pe cei tineri singuri, nu! Ei sunt mai înţelepţi decât noi, îşi croiesc viaţa cu mai multă îndrăzneală! Cine ne-a apărat copeica pe care ne-o luau pentru mlaştină? Ei, tinerii! Asta nu trebuie s-o uităm! Pentru asta, ei au fost târâţi prin închisori, dar de câştigat, am câştigat noi toţi!

Sirena înghiţi în urletul ei toate glasurile oamenilor. Mulţimea se învolbură; cei ce stăteau jos se săltară în picioare. O clipă, toţi încremeniră într-o încordată aşteptare. Pe feţele multora se aşternu paloarea.

— Tovarăşi! se înălţă răsunător şi puternic glasul lui Pavel.

Mama îşi simţi ochii perdeluiţi de o ceaţă uscată, fierbinte, şi, dintr-o singură mişcare a trupului ei înviorat deodată, ajunse lângă fecioru-său. Toţi îşi întoarseră privirile către Pavel, strângându-se în jurul lui ca firicelele de pilitură de fier în jurul unui magnet.

Cu privirea aţintită pe faţa lui, mama nu-i vedea decât ochii mândri, cutezători, înflăcăraţi…

— Tovarăşi! Ne-am hotărât să spunem deschis cine suntem şi astăzi noi ridicăm steagul nostru, steagul dreptăţii, al raţiunii şi al libertăţii!

O prăjină de lemn, albă şi lungă, se ridică deodată şi apoi se lăsă în jos, despicând mulţimea în două şi mistuindu-se în mijlocul ei; peste câteva clipe, deasupra capetelor ridicate în sus, fâlfâi, ca o pasăre mândră, steagul poporului muncitor.

Pavel înălţă braţul; steagul se clătină; zeci de mâini se repeziră să-l susţină, cuprinzând lemnul în rotunjimea lui albă şi netedă; printre ele era şi mâna mamei.

— Trăiască poporul muncitor! strigă Pavel.

Sute de glasuri îi răspunseră într-un strigăt puternic:

— Trăiască partidul social-democrat, partidul muncitorilor, partidul nostru, tovarăşi, patria noastră sufletească!

Mulţimea fremăta; prin rândurile ei îşi deschideau drum până la steag toţi cei care înţeleseseră semnificaţia lui simbolică. Fedea Mazin, Samoilov, fraţii Gusev se înşiruiră alături de Pavel; Nikolai îşi făcea loc vâslind din coate, cu capul aplecat înainte; o ceată de flăcăi cu ochi ca de jeratic, pe care mama nu-i cunoştea, se îmbulzi în jurul lui Pavel, îmbrâncind-o…

— Trăiască muncitorimea din toate ţările! striga Pavel.

Şi ca un ecou pornit din mii de piepturi răsuna răspunsul mulţimii tot mai puternic şi mai plin de bucurie, contopindu-se într-un strigăt răscolitor.

Mama îl apucă de mână pe Nikolai şi pe un altul; o înăbuşeau lacrimile, dar nu plângea; picioarele îi tremurau şi, fremătând din buze, abia îngăima:

— Dragii mei…

Pe chipul ciupit al lui Nikolai înflori un zâmbet larg. Cu mâna ridicată în sus se uita ţintă la drapel, bolborosind ceva; apoi se întoarse deodată către mama şi, cuprinzând-o în braţe, o sărută şi începu să râdă fericit.

— Tovarăşi! grăi hoholul, biruind vuietul mulţimii cu glasul lui melodios şi puternic. Noi pornim acum pe drumul Golgotei, în numele unui nou Dumnezeu: Dumnezeul luminii şi al adevărului, Dumnezeul înţelepciunii şi al omeniei! Ţinta noastră e departe, dar cununile de spini sunt aproape! Cine nu crede în puterea adevărului, cine nu are curajul să lupte până la moarte pentru adevăr, cine nu are încredere în forţele lui, cine se teme de suferinţă – acela să se dea la o parte! Noi nu chemăm alăturea de noi decât pe cei care cred în izbânda noastră; cei care nu văd ţinta noastră – să nu meargă cu noi! Pe aceştia nu-i aşteaptă decât

suferinţa! Strângeţi rândurile, tovarăşi! Trăiască sărbătoarea oamenilor liberi! Trăiască Întâi Mai!

Mulţimea îşi strânse rândurile. Cu o mişcare hotărâtă, Pavel roti steagul în văzduh şi flamura roşie, scăldată în lumina soarelui, porni înainte, fâlfâind ca o chemare…

Să ne lepădăm de lumea veche…

răsună în văzduh vocea lui Fedea Mazin şi zeci de glasuri, unindu-se într-un puternic şi învăluitor talaz, intonară cântecul mai departe:

Să ne scuturăm praful ei de pe tălpi!…

Cu un zâmbet cald pe buze, mama păşea în urma lui Mazin, uitându-se peste capul lui, la Pavel şi la steag. În jurul ei, toate chipurile erau vesele şi toţi ochii îşi scânteiau feluritele lor culori. Pavel şi Andrei mergeau în frunte. Le auzea glasurile, care se îmbinau armonios; al lui Andrei cald şi învăluitor, al lui Pavel mai plin şi mai adânc:

Ridică-te iarăşi, popor muncitor,
Hai la luptă, mulţime înfometată!…

Şi poporul venea în goană, în întâmpinarea steagului roşu, strigând, încolonându-se şi pornind mai departe, laolaltă cu ceilalţi. Strigătele se pierdeau în glasul unit al cântecului, al acelui cântec pe care, odinioară, acasă, îl cântau mai încet decât pe toate celelalte şi care acum, în stradă, răsuna deschis, liber, revărsându-se cu o nestăvilită putere. În sunetele lui răsuna o voinţă dârză, de neclintit şi, chemând cu hotărâre oamenii la drumul cel lung, către lumea de mâine, le vorbea deschis despre toate greutăţile pe care le vor întâlni în calea lor. În cântecul acesta se topea ca într-o uriaşă şi calmă vâlvătaie zgura întunecată a

suferinţelor îndurate, bulgărele apăsător al frământărilor de fiecare zi; iar blestemata teamă de orice înnoire se mistuia, prefăcându-se în scrum…

Un obraz de femeie, înfricoşat şi totodată scăldat în lumina bucuriei, se legănă o vreme în mulţime, alături de mama, iar un glas tremurător strigă printre sughiţuri de plâns:

— Mitea, unde te duci?

Mama îi spuse, fără a se opri din mers:

— Lasă-i, nu-ţi fie teamă! La început mi-a fost şi mie teamă… acum al meu e acolo, în frunte. Îl vezi pe cel care poartă steagul? E fecioru-meu!

— Nenorociţilor! Unde vă duceţi? Acolo-i armata!

Înşfăcând deodată braţul mamei cu mâna ei osoasă, femeia cea slabă şi înaltă spuse într-o izbucnire:

— Îi auzi cum cântă, draga mea? Şi Mitea cântă cu ei…

— N-ai nicio grijă! îi şopti mama. Ceea ce fac ei e lucru sfânt… Gândeşte-te că nici Hristos n-ar fi fost pe lume, dacă nu s-ar fi găsit oameni care să se jertfească pentru el!

Gândul acesta îi scăpărase deodată în minte şi o uluise, atât de simplu şi de limpede era adevărul pe care-l cuprindea. Privi faţa femeii care se agăţase de mâna ei şi repetă, zâmbind cu mirare:

— Nici Hristos n-ar fi fost pe lume, dacă n-ar fi pierit oameni pentru el!

Sizov răsări deodată alături de dânsa. Îşi scoase şapca din cap şi, legănând-o în ritmul cântecului, spuse:

— Eh, mamă, acum am pornit deschis, pe faţă, ai? Au făcut şi un cântec… şi ce mai cântec, mamă!…

Ţarul cere soldaţi pentru ale lui armate
Daţi-i dar feciorii noştri…

— De nimic nu se tem! urmă Sizov. Şi feciorumeu zace în pământ…

Mama simţi deodată că inima îi bătea nefiresc de tare şi rămase mai în urmă. Se trezi îmbrâncită la o parte, înghesuită într-un gard; prin faţa ei se rostogolea un nesfârşit val de oameni; erau mulţi şi asta îi umplea sufletul de bucurie.

Ridică-te iarăşi, popor muncitor!

Părea că în văzduh răsuna o enormă trâmbiţă de aramă, trezind oamenii, deşteptând în inimile unora dorul de luptă, într-ale altora o nelămurită bucurie, presimţirea unei vieţi noi, o arzătoare dorinţă de a afla ce se întâmplă ori stârnind în unele suflete fiorii unei vagi speranţe, iar în altele ridicând zăgazul care stăvilea răbufnirea puhoiului de încrâncenată ură, adunată de-a lungul anilor. Toţi îşi aţinteau privirile înainte, către vârful coloanei, unde fâlfâia în văzduh flamura roşie.

— Au pornit! strigă cineva, cu glas înflăcărat. Bravo, băieţi!

Şi cuprins, pesemne, de un simţământ pe care nu-l putea lămuri în cuvinte obişnuite, omul trânti o sudalmă cumplită. În acelaşi timp, însă, izbucnea, pe alocuri, în cuvinte de mânie, şuierând şi zvârcolindu-se ca o viperă, tulburată de şuvoiul de lumină care se revărsase deodată asupra ei, şi ura cătrănită şi oarbă a sclavului.

— Rătăciţilor! strigă cineva de la o fereastră, cu voce dogită, ameninţând cu pumnul.

Şi un ţipăt străpunse ca un sfredel urechea mamei:

— Vă răzvrătiţi împotriva împăratului, împotriva maiestăţii sale ţarului?

Chipuri frământate se perindau prin faţa mamei; bărbaţi şi femei treceau grăbiţi laolaltă, în pas săltat şi, ca un întunecat puhoi de lavă, se revărsau de-a valma, vrăjiţi de cântecul acela care, în năvalnica lui dezlănţuire, îşi deschidea drum,

răsturnând parcă tot ce-i sta împotrivă. Cu ochii aţintiţi către flamura roşie, care acum se pierdea în depărtare, mama vedea ca aievea chipul feciorului ei, cu fruntea dăltuită parcă în bronz şi cu ochii străluminaţi de flacăra vie a credinţei.

Dânsa rămăsese acum în rândurile din urmă ale mulţimii, printre oamenii care păşeau agale, nepăsători, privind când şi când înaintea lor, cu interesul rece al spectatorului care ştie cum se va sfârşi spectacolul. Păşeau încet, vorbind domol şi deplin încredinţaţi de ceea ce spuneau:

— O companie aşteaptă lângă şcoală şi alta lângă fabrică…

— A venit şi guvernatorul…

— Adevărat?

— L-am văzut cu ochii mei! A venit!

Cineva trase vesel o înjurătură şi adaose:

— Vra să zică, a început totuşi să le fie frică de alde noi! Dacă au scos armata şi a venit şi guvernatorul!

„Dragii mei!” fremăta inima mamei.

Dar cuvintele acestea, pe care le auzea în jurul ei, cădeau reci şi fără vlagă. Grăbi pasul ca să se depărteze de oamenii aceia şi trecu înainte fără greutate, pentru că toţi ceilalţi mergeau încet, alene.

Deodată, capul coloanei se izbi parcă de o împotrivire şi trupul ei, fără a se opri, se clătină cu un înăbuşit vuiet de nelinişte. Cântecul tresări parcă şi el, pentru ca apoi să răsune mai vioi şi mai puternic. În clipa următoare, însă, valul compact de voci scăzu iarăşi, târându-se parcă înapoi. Glasurile conteneau unul câte unul, părăsind corul. Numai câteva voci răzleţite ici şi colo încercau să ridice iarăşi cântecul în văzduh, să-l însufleţească din nou:

Ridică-te iarăşi, popor muncitor!
Loveşte în duşmani, mulţime-nfometată!…

În chemarea aceasta, însă, acuma nu mai răsuna, cum răsunase până în clipa aceea, siguranţa întregii mulţimi contopite într-o singură fiinţă, ci se simţea parcă un fior de îngrijorare.

Neştiind ce se întâmpla acolo, în rândurile dintâi, mama îşi croia drum prin mulţime; răzbind înainte, întâlnea oameni care se trăgeau îndărăt; unii încruntaţi şi cu capul plecat, alţii zâmbind ruşinaţi, iar alţii fluierând a batjocură. Mama cerceta îndurerată toate aceste chipuri şi ochii ei întrebau, se rugau, chemau…

— Tovarăşi! se înălţă deodată glasul lui Pavel. Soldaţii sunt oameni ca şi noi. Ei nu ne vor lovi! De ce să ne lovească? Pentru că aducem lumina adevărului, de care au nevoie toţi oamenii? Ei înşişi au nevoie de acest adevăr. Lucrul acesta ei nu l-au înţeles încă, dar nu-i departe ziua când vor veni şi ei alături de noi, când vor merge şi ei sub steagul libertăţii, iar nu sub steagul crimei şi al jafului. Dar ca să înţeleagă cu o clipă mai devreme dreptatea noastră, trebuie să mergem înainte. Înainte, tovarăşi! Mereu înainte!

Pavel vorbea cu glas hotărât, cuvintele lui răsunau răspicat şi limpede în văzduh, dar mulţimea se împuţina; unul după altul, oamenii apucau la dreapta ori la stânga către casele lor sprijinindu-se de garduri. Acum mulţimea avea forma unui clin, al cărui vârf ascuţit era Pavel; deasupra capului său flutura, ca o văpaie, steagul roşu al poporului muncitor. Şi mai semăna mulţimea aceasta cu o pasăre neagră, care stătea la pândă, cu aripile larg desfăcute, gata să-şi ia zborul, iar Pavel îi era pliscul…

XXVIII

Mama văzu la capătul străzii un zid cenuşiu alcătuit din oameni ale căror chipuri nu se puteau desluşi şi care închideau intrarea către piaţă. Pe umerii lor sclipeau, subţiri şi reci, tăişurile baionetelor. Dinspre zidul acesta tăcut şi neclintit venea asupra muncitorilor o învăluire de gheaţă, pe care mama o simţea strecurându-i-se în piept, pătrunzându-i până în inimă.

Înghesuindu-se prin mulţime, ajunse în rândurile din faţă, lângă drapel, între oamenii pe care-i cunoştea şi care stăteau laolaltă cu mulţi necunoscuţi, sprijinindu-se parcă pe aceştia. Îşi lipi umărul de un om înalt, cu obrazul ras din proaspăt şi chior, care, ca s-o poată vedea la chip, trebui să-şi sucească gâtul.

— Ce-i cu tine? Cum te cheamă? o întrebă el.

— Sunt mama lui Pavel Vlasov! răspunse dânsa, simţind că îi tremură genunchii şi că buza de jos i se lasă fără voie către bărbie.

— Aha! făcu chiorul.

— Tovarăşi, cuvânta Pavel, toată viaţa – înainte! Noi altă cale nu cunoaştem!

Se aşternu o tăcere încordată. Steagul se înălţă, se clătină şi, fâlfâind îngândurat deasupra capetelor, porni încet către cenuşiul zid de soldaţi. Mama tresări, închise ochii şi scoase un ţipăt. Din mulţime nu se desprinseseră decât patru oameni: Pavel, Andrei, Samoilov şi Mazin.

Glasul limpede al lui Fedea Mazin se înălţă lin în văzduh:

Voi jertfă aţi căzut…

cânta el

În lupta fatală…

ca două suspine pornite din străfunduri se ridicară celelalte voci, grave şi adânci, ducând cântecul

mai departe. Păşeau înainte, bătând pasul cadenţat, şi un alt cântec plin de dârzenie se revărsă din piepturile lor hotărâte:

Voi v-aţi jertfit viaţa…

vibra vocea lui Fedea în văzduh, ca de cleştar…

Pentru libertate…

cântau tovarăşii în cor.

— A-ha! strigă cu înveninată bucurie cineva, care stătea deoparte. Vă cântaţi singuri prohodul, câinilor!…

— Dă-i la cap! tună un glas mânios.

Mama îşi duse mâinile la piept şi, uitându-se în jur, văzu că mulţimea, care până atunci se revărsase năvalnic, potopind strada, acum stătea pe loc şovăitoare, privind nehotărâtă la cei care porniseră înainte cu drapelul. Nu-i mai urmau decât vreo câteva zeci de oameni, dar şi aceştia, cu fiecare pas, ieşeau unul câte unul din rânduri, sărind la o parte, ca şi când drumul ar fi fost presărat cu foc şi le-ar fi ars tălpile.

Va pieri bunul plac…

prevestea cântecul prin glasul lui Fedea…

Şi se va ridica poporul!

îl sprijinea, hotărât şi neînduplecat, puternicul cor de glasuri,

Dar prin armonioasa desfăşurare a cântecului răzbăteau cuvinte rostite înfundat:

— Dă comanda…

— Pentru atac! se auzi din faţă un strigăt ascuţit.

Baionetele săltară în aer, coborâră în jos, apoi îşi îndreptară vârfurile către steag, parcă zâmbind cu viclenie.

— Ma-arş!

— Au pornit! zise chiorul şi, vârându-şi mâinile în buzunar, se trase deoparte.

Mama privea fără să clipească. Valul cenuşiu de soldaţi se clătină şi, întins pe toată lărgimea străzii, înaintă nepăsător şi rece, purtând în faţă un pieptene cu dinţi rari de oţel, care sclipea ca argintul. Din câţiva paşi mari, mama fu lângă Pavel şi în aceeaşi clipă îl văzu şi pe Andrei păşind înainte, trecând în faţa lui şi acoperindu-l cu făptura-i de uriaş.

— Treci în rând, tovarăşe! îi strigă Pavel cu glas aspru.

Cu fruntea sus, cu mâinile la spate, Andrei cânta. Pavel îl împinse cu umărul, strigându-i încă o dată:

— Alături, în rând! N-ai dreptul! în frunte e drapelul!

— Împrăştiaţi-vă! răcni, cu glas piţigăiat, un ofiţeraş pirpiriu, despicând aerul cu sabia albă. Înainta, bătând pas înalt, fără să-şi îndoaie piciorul din genunchi. Privirile mamei fură izbite de sclipirea cizmelor lui straşnic lustruite.

Alături, dar puţin mai în urma ofiţeraşului, păşea greoi un om înalt, ras, cu mustăţi stufoase, cărunte, îmbrăcat într-o manta lungă cenuşie, eu căptuşeala roşie, purtând pantaloni largi cu lampas galben. Ca şi Andrei, el ţinea mâinile la spate; ridicând sprâncenele groase şi cărunte, se uită la Pavel.

Copleşită de tot ce se petrecea acolo, sub ochii ei, mama îşi apăsa mâinile pe piept ca să-şi oprească un nestăvilit strigăt care o înăbuşea, gata să izbucnească cu fiecare răsuflare. Îmbrâncită din toate părţile, se clătina pe picioare, dar mergea înainte, fără să se mai gândească la nimic şi aproape nemaidându-şi seama de nimic. Simţea că oamenii din spatele ei se împuţinau mereu; valul cel rece îi izbea în faţă şi-i risipea.

Oamenii care purtau steagul roşu şi lanţul strâns de oameni cenuşii se apropiau unii de alţii, pas cu pas; acum se vedea lămurit chipul soldaţilor – un singur chip parcă – lat cât tot latul străzii, hâd, turtit, într-o fâşie prelungă, gălbuie şi mozolită, în care erau picuraţi, unii mai sus, alţii mai jos, ochi de toate culorile; iar în faţa fâşiei acesteia, baionetele îşi sclipeau îndârjit vârfurile ascuţite. Îndreptate către piepturile oamenilor, înainte încă de a-i atinge, ele îi desprindeau unul câte unul din mulţime, destrămând-o.

Mama auzea în spatele ei tropăitul celor care fugeau. Glasuri sugrumate strigau cu îngrijorare:

— Să ne împrăştiem, băieţi…

— Fugi, Vlasov!…

— Înapoi, Pavluha!

— Lasă steagul jos, Pavele! spuse posomorât Vesovşcikov. Dă-l încoa' să-l ascund eu!

Apucă prăjina şi steagul se aplecă îndărăt.

— Ia mâna! strigă Pavel.

Nikolai îşi trase mâna, ca şi când l-ar fi ars ceva. Cântecul conteni. Oamenii se opriră, strângându-se roată în jurul lui Pavel, dar el îşi croi drum înainte. Deodată se aşternu o tăcere adâncă, asemenea unui nor care, coborând pe nesimţite din văzduh, i-ar fi cuprins pe toţi în înnegurata lui perdeluire.

Sub faldurile steagului nu mai rămăseseră decât vreo douăzeci de inşi; deşi erau atât de puţini, toţi se arătau deopotrivă de dârzi. Mama se simţea împinsă către ei, atât de teama care o cuprinsese pentru soarta lor, cât şi de o nelămurită dorinţă de a le spune ceva, fără să ştie nici ea ce anume…

— Ia-i aia din mână, locotenente! spuse cu glas măsurat bătrânul cel înalt.

Şi, întinzând mâna, arătă către drapel.

Micul ofiţeraş ţâşni către Pavel şi, apucând prăjina steagului, ţipă:

— Dă-i drumul!

— Jos mâna! i-o reteză scurt Pavel cu glas puternic.

Steagul se clătina cu fâlfâiri împurpurate în văzduh, aplecându-se când la dreapta, când la stânga şi înălţându-se iarăşi drept. Ofiţeraşul sări la o parte şi se pomeni trântit la pământ. Nikolai se prelinse pe lângă mama, cu o iuţeală neobişnuită, cu braţul întins şi cu pumnul strâns.

— Înşfăcaţi-i! răcni bătrânul, bătând cu piciorul în pământ.

Câţiva soldaţi se repeziră înainte. Unul dintre ei ridică patul puştii şi izbi; steagul zvâcni, se aplecă şi se mistui în mulţimea cenuşie de soldaţi.

— Ah! strigă cineva cu durere.

Mama slobozi un răcnet de fiară rănită. Din mijlocul soldaţilor îi răspunse vocea limpede a lui Pavel:

— La revedere, mamă! La revedere, măicuţă dragă…

„E teafăr! Şi-a adus aminte de mine!” îşi spuse mama cu inima zguduită.

— La revedere, nană scumpă!

Ridicându-se în vârfuri şi fluturând din mână, mama încercă să-i mai vadă o dată şi zări deasupra capetelor soldaţilor faţa rotundă a lui Andrei, care zâmbea şi o saluta.

— Dragii mei… Andriuşa!… Paşa! strigă dânsa.

— La revedere, tovarăşi! răsunară iarăşi aceleaşi glasuri, ridicându-se din mijlocul soldaţilor.

Un ecou repetat în frânturi veni din toate părţile. Li se răspundea de la ferestre, de undeva de sus, de pe acoperişuri.

XXIX

Cineva o izbi în piept. Prin ceaţa care-i acoperise ochii, mama îl văzu înaintea ei pe acelaşi ofiţeraş; avea faţa roşie, congestionată şi ţipa la dânsa:

— Cară-te de aici, muiere!

Îl măsură din ochi de sus până jos; la picioarele lui văzu lemnul steagului frânt în două; o fâşie de pânză roşie atârna încă de una dintre frânturi. Mama se aplecă şi o ridică. Ofiţeraşul i-o smulse din mână, o zvârli deoparte şi, bătând din picior, strigă:

— Cară-te, n-auzi?

Din mijlocul soldaţilor se înălţă deodată cântecul:

Ridică-te iarăşi, popor muncitor!

În jurul ei toate se învârteau, se legănau, tresăltau. În văzduh stăruia un vuiet înăbuşit, plin de nelinişte, ca freamătul monoton al firelor de telegraf. Ofiţerul sări ca ars şi ţipă scos din sărite:

— Să înceteze cântecul! Plutonier Krainov…

Clătinându-se, mama se duse să ridice iarăşi frântura de lemn aruncată de ofiţer.

— Astupaţi-le gura!…

Cântecul se încâlci, tremură, se destrămă, se stinse. Cineva o apucă pe mama de umeri, o răsuci pe călcâie şi-i dădu un ghiont în spate…

— Hai, pleacă, du-te…

— Liberaţi strada! răcni ofiţerul.

La vreo zece paşi de dânsa, mama văzu iarăşi un pâlc de oameni buluciţi unul într-altul. Trăgându-se încet către fundul uliţei, se împrăştiau prin ogrăzi, mormăind, bodogănind şi şuierând.

— Dar pleacă odată, afurisito! strigă în urechea mamei un soldat tânăr cu mustăţi lungi, împingând-o pe trotuar.

Mama porni încet, sprijinindu-se în frântura de lemn; n-o mai ţineau picioarele. Ca să nu se prăbuşească, se rezema cu mâna cealaltă de garduri, de ziduri. Oamenii care se aflau în faţa ei se trăgeau îndărăt; în rând cu ea şi în urma ei înaintau soldaţii.

— Hai, du-te, du-te… o îndemnau ei.

Soldaţii trecură înainte; ea se opri locului şi îşi întoarse ochii înapoi. La capătul străzii, un lanţ rărit de soldaţi oprea intrarea în piaţă. Piaţa era pustie. În faţa ei, aceleaşi umbre cenuşii înaintau încet către oamenii care mai zăboveau în stradă…

Voi să se întoarcă înapoi, dar fără să-şi dea seama porni înainte şi, ajungând la un colţ al străzii, apucă pe o ulicioară, care i se deschidea în faţă, îngustă şi pustie.

Se opri iarăşi, oftă adânc şi îşi aţinti urechea. Undeva înaintea ei, se auzea vuiet de glasuri.

Porni într-acolo, sprijinindu-se în frântura din prăjina steagului, şi mişcând tulburată din sprâncene. Deodată o năpădiră sudorile şi prinse a da din mâini, fremătând din buze. Cuvinte venite fără de veste îi scăpărau din inimă, ca o puzderie de scântei, învălmăşindu-se şi stârnindu-i o nestăpânită şi aprigă dorinţă de a le rosti, de a le striga în gura mare…

Ulicioara coti la stânga şi, după colţ, mama văzu mulţime de oameni; cineva spunea cu glas puternic:

— Nu se vâră nimeni în baionete, fraţilor, numai aşa, de florile mărului!

— I-ai văzut! Straşnici oameni! Ăia veneau peste ei, iar ei stăteau neclintiţi! Stăteau, măi fraţilor, fără nicio frică…

— Ce zici de Paşa Vlasov? Ce mai flăcău!…

— Dar hoholul?

— Sta cu mâinile la spate şi zâmbea, diavolul…

— Dragii mei! Oameni buni! strigă mama, făcându-şi drum prin mulţime. În faţa ei oamenii se trăgeau înlături, dându-i toată cinstirea. Cineva izbucni cu veselie:

— Ian te uită, a luat steagul! Vine cu steagul în mână!

— Ţine-ţi gura! îl opri o voce aspră.

Mama îşi desfăcu mâinile înlături.

— Ascultaţi-mă, pentru Dumnezeu! Toţi sunteţi de ai noştri, oameni de inimă, prieteni… Nu vă fie

frică de cele ce se-ntâmplă! S-au ridicat copiii noştri, sânge din sângele nostru, şi au pornit paşnic să caute dreptatea… dreptate pentru toţi! Pentru voi toţi, pentru pruncii voştri au pornit pe drumul Golgotei… ca să vă aducă zile pline de lumină. Ei vor o altă întocmire de viaţă, vor să trăiască în adevăr şi dreptate… vor binele tuturor!

Inima îi bătea năvalnic, de parcă nu-i mai încăpea în piept; îşi simţea gâtlejul înfierbântat şi uscat. De undeva, din adâncul sufletului, ţâşneau cuvinte de atotcuprinzătoare iubire de oameni, cuvinte care-i ardeau limba, făcând-o să se mişte, sprintenă şi liberă.

Vedea că mulţimea o asculta în tăcere, simţea că oamenii îmbulziţi în jurul ei frământau în cugetul lor ceea ce le spunea dânsa şi în inima ei creştea dorinţa care acum i se limpezise deplin – de a-i împinge pe toţi pe, drumul pe care porniseră Pavel, Andrei şi toţi cei care fuseseră lăsaţi în mâinile soldaţilor.

Purtându-şi privirea pe chipurile posomorâte şi încordate care o înconjurau, mama urmă cu blândeţe, dar şi cu toată hotărârea:

— Copiii noştri au pornit în pace; au pornit întru căutarea fericirii; ei au pornit pentru toţi oamenii în numele adevărului lui Hristos, ridicându-se împotriva tuturor lucrurilor cu care cei răi, hrăpăreţi şi făţarnici ne-au legat, ne-au strivit şi ne-au asuprit! Dar gândiţi-vă, dragii mei, că aceşti copii ai noştri, sânge din sângele nostru, s-au ridicat pentru tot poporul, pentru toată lumea, pentru toţi cei care muncesc! Aşadar nu-i părăsiţi, nu vă lepădaţi de ei, nu-i lăsaţi singuri în drum! Fie-vă milă de voi înşivă… Încredeţi-vă în glasul inimii fiilor voştri, căci în el sălăşluieşte adevărul şi pentru acest adevăr se jertfesc ei. Credeţi-i!

Glasul i se frânse; se clătină, istovită. Cineva o sprijini să nu cadă…

— Vorbă creştinească, oameni buni! strigă un glas înăbuşit, tulburat. Ascultaţi ce vă spun, asta-i

vorbă creştinească!

Altul o căină:

— Tare se mai frământă, sărmana!

I se răspunse cu mustrare:

— Nu se frământă dânsa, ci ne zgâlţâie pe noi, proştii, nu pricepi?

Deodată se ridică deasupra mulţimii un glas subţire şi tremurat:

— Oameni buni! Ce rău a făcut, mă rog, Mitea al meu, că doar ştiţi ce suflet curat are! A mers împreună cu tovarăşii lui iubiţi… Dânsa are dreptate: de ce adică să ne părăsim copiii? Ce rău ne-au făcut?

Zguduită de vorbele acestea, mama izbucni în plâns înăbuşit.

— Du-te acasă, Nilovna! Du-te, mamă! Eşti frântă de osteneală! îi spuse Sizov cu glas tare.

Era palid, barba-i era răvăşită şi tremura. Încruntând sprâncenele, îşi roti privirea aspră peste chipurile celor din jur, se îndreptă din şale şi grăi răspicat:

— Fiu-meu, Matvei, s-a prăpădit aici, la fabrică, după cum ştiţi! Dar dacă ar fi trăit, eu însumi l-aş fi trimis să meargă umăr la umăr cu ei, cu cei pe care i-au ridicat adineauri; eu însumi i-aş fi spus: „Du-te şi tu, Matvei! Du-te, aşa e drept, aşa e cinstit!”

Vocea i se frânse. Tăcu. Cu feţele întunecate tăceau şi ceilalţi, sub puterea acestei noi şi uriaşe chemări, de care acum însă nu se mai temeau. Ridicând braţul şi scuturând pumnul, Sizov urmă:

— Vorbesc ca un bătrân ce sunt; voi mă cunoaşteţi! De treizeci şi nouă de ani lucrez la fabrică şi am cincizeci şi trei de ani vârstă. Pe nepotu-meu, un băiat cu inima curată, cuminte şi deştept, l-au luat iarăşi astăzi. A mers şi el în frunte, alături de Vlasov, lângă steag…

Dând din mână, într-o mişcare de adâncă amărăciune, se ghemui şi, luând-o de braţ pe mama, adaose:

— Femeia aceasta a grăit adevărul. Copiii noştri vor să trăiască o viaţă de muncă demnă, cinstită, o viaţă înţeleaptă, o viaţă de omenie, iar noi, noi ce am făcut? I-am părăsit; am plecat şi i-am lăsat singuri… Asta am făcut! Haidem, Nilovna!…

— Dragii mei! spuse dânsa, privindu-i pe fiecare în parte cu ochi înlăcrimaţi. Viaţa este a copiilor noştri, al lor este pământul!…

— Să mergem, Nilovna! Ia şi băţul! îi spuse Sizov, dându-i frântura ruptă din prăjina steagului.

Toţi se uitau la mama, cu ochi mâhniţi, plini de respect; un murmur de caldă compătimire şi înţelegere o petrecu din urmă. Tăcut, Sizov îi deschidea drum cu mâna, oamenii se dădeau la o parte în tăcere şi, mânaţi de o putere nedesluşită, care-i îndemna s-o urmeze, porneau fără grabă după dânsa, schimbând când şi când între ei câte un cuvânt scurt, cu jumătate glas.

Când ajunse în poarta casei, mama se întoarse către cei ce o însoţeau şi, sprijinindu-se în frântura de steag, se înclină adânc şi le spuse încet, cu recunoştinţă:

— Vă mulţumesc…

Şi, venindu-i iarăşi în minte gândul de adineauri, gândul acela nou pe care îl plămădise, credea dânsa, inima ei, urmă:

— Domnul nostru Iisus Hristos n-ar fi fost pe lume dacă oamenii nu ar fi murit, jertfindu-se întru slava Lui!

Mulţimea o privea în tăcere.

Mama se înclină încă o dată şi intră în casă, iar Sizov, plecând capul în prag, păşi după dânsa.

Oamenii mai zăboviră o vreme în faţa porţii, schimbând câte o vorbă.

Apoi se împrăştiară unul câte unul, încet, fără grabă.

PARTEA A DOUA

I

Mama şi-a trecut restul zilei într-o negură de învălmăşite şi tulburi aduceri aminte, într-o toropeală grea, care pusese stăpânire pe sufletul şi pe trupul ei sleit de puteri. Ca o pată cenuşie îi juca înaintea ochilor ofiţeraşul; într-o revărsare de lumină i se înfăţişa chipul ca de bronz al lui Pavel şi îi zâmbeau ochii lui Andrei.

Se plimba prin odaie, se aşeza la fereastră, se uita în stradă şi iarăşi se plimba prin odaie cu sprânceana ridicată, tresărind, privind mereu în jur şi căutând ceva, fără niciun gând lămurit. Bău apă, dar nu izbuti să-şi astâmpere setea şi nici să stingă durerea amară şi obida care-i ardeau sufletul, mocnind fără încetare în pieptu-i chinuit. Ziua aceea i se arăta frântă în două: începutul ei fusese îmbelşugat; apoi, deodată, totul se năruise şi un gol imens se deschisese înaintea ei, iar în minte îi stăruia, nedumerită, o întrebare:

„Şi acum? Ce va fi acum?…”

După o vreme veni Korsunova. Dădea din mâini, striga, plângea şi se minuna, bătea din picioare, propunea şi făgăduia ceva, amenința pe cineva. Dar toate acestea n-o mişcau deloc pe mama.

— Aha! îi suna în ureche vocea ascuţită a Mariei. Au izbutit totuşi să pună poporul în mişcare. Toată fabrica s-a ridicat!

— Da, da! răspundea mama încet, dând din cap; dar ochii ei priveau aţintiţi, nemişcaţi, către întâmplările care acum erau undeva, în trecut şi se depărtau necontenit de dânsa, odată cu Andrei şi Pavel. Nu putea să plângă, inima i se strânsese, secătuită; buzele îi erau uscate; aşişderea şi gura. Mâinile îi tremurau; fiori mărunţi îi treceau prin spate.

Seara veniră jandarmii. Mama îi primi fără mirare şi fără teamă. Ei intrară cu larmă şi cu un aer de veselie şi mulţumire. Ofiţerul cu faţa gălbejită îi spuse rânjind:

— Ei, ce mai faci? Asta e a treia întâlnire, nu-i aşa?

Mama tăcea, trecându-şi când şi când limba uscată pe buze. Ofiţerul îi vorbi îndelung, cu un aer povăţuitor; se vedea că avea chef de vorbă, dar vorbele lui n-o atingeau, n-o tulburau; le asculta fără să le audă. Numai când îi spuse: „Tu singură eşti vinovată, maică, fiindcă n-ai ştiut să-ţi înveţi feciorul să-l respecte pe Dumnezeu şi pe ţar…” ea răspunse înăbuşit, stând lângă uşă, fără să-l privească:

— Copiii sunt judecătorii noştri. Şi ne vor osândi de bună seamă pentru că i-am părăsit pe drumul acesta.

— Ce spui? strigă ofiţerul. Vorbeşte mai tare!

— Am spus că judecători ne sunt copiii! repetă ea oftând..

Ofiţerul începu atunci să-i vorbească repede, mânios, dar cuvintele lui rămâneau spânzurate în aer, fără s-o atingă.

Maria Korsunova, pe care jandarmii o luaseră ca martoră, stătea alături, fără să se uite la mama. Când ofiţerul îi punea vreo întrebare, ea îi făcea repede o plecăciune şi de fiecare dată dădea acelaşi răspuns:

— Nu ştiu nimic, înălţimea voastră! Eu sunt o femeie fără carte, mă ocup cu negustoria şi, proasta de mine, nu pot să ştiu nimic…

— Bine, taci! îi poruncea ofiţerul, muşcându-şi mustaţa.

Atunci ea făcea încă o, plecăciune şi-i dădea cu tifla, pe furiş, şoptind:

— Sâc!

Îi dădură poruncă s-o percheziţioneze pe Vlasova. Maria clipi din ochi, se holbă la ofiţer şi spuse speriată:

— D-apoi, eu nu mă pricep la aşa ceva, înălţimea voastră!

Ofiţerul bătu din picior şi începu să ţipe la ea. Maria lăsă ochii în jos şi o rugă încet pe mama:

— Ce să-i faci! Descheie-te, Pelagheia Nilovna…

Şi, în timp ce o căuta, şoptea cu obrajii înfierbântaţi de năvala sângelui:

— Ce câini, ai?

— Ce tot bodogăneşti acolo, strigă aspru ofiţerul, întorcând ochii către colţul odăii unde o cerceta pe mama.

— Ia, d-ale noastre femeieşti, înălţimea voastră! îngăimă Maria speriată.

Când ofiţerul îi porunci mamei să iscălească procesul verbal, ea desenă pe hârtie, cu o mână neîndemânatică, nişte litere de tipar groase şi lucioase:

„Pelagheia Vlasova, văduvă de muncitor”.

— Ce ai scris? De ce ai scris aşa? se răsti ofiţerul, cu o strâmbătură de scârbă; apoi adaose rânjind: Ce sălbatici!…

Jandarmii plecară. Mama rămase în faţa ferestrei cu mâinile încrucişate pe piept şi, îndelungă vreme, se uită ţintă înaintea ei, fără să vadă nimic, cu sprânceana ridicată, cu buzele strânse şi cu fălcile atât de tare încleştate, încât curând simţi că o dureau dinţii. Gazul din lampă se isprăvise şi flăcăruia se stingea sfârâind. Suflă în lampă şi rămase pe întuneric. Un nor întunecat, de pustie tristeţe, îi umplu pieptul, îngreuindu-i bătăile inimii. Stătu aşa mult timp, până când simţi

că i-au ostenit ochii şi că n-o mai ţin picioarele. O auzi pe Maria oprindu-se sub fereastră şi strigându-i cu glas de beţivancă:

— Pelagheia, dormi? Dormi, suflet chinuit ce eşti!

Mama se culcă îmbrăcată şi îndată se cufundă într-un somn greu, de parcă ar fi căzut într-un iaz adânc.

În vis se făcea că vede movila de nisip auriu, care se afla peste mlaştină, pe drumul ce duce la oraş. Lângă movilă, pe marginea râpei, unde începe coborâşul către gropile carierei de nisip, stătea Pavel şi cânta, încet şi dulce, dar cu vocea lui Andrei:

Ridică-te iarăşi, popor muncitor…

Ea mergea pe drumul care trece pe lângă movilă şi, cu mâna streaşină la ochi, se uita la fecioru-său. Pe fondul azuriu al cerului, chipul lui se desena desluşit şi luminos. Ea nu se încumeta să se apropie de el, fiindcă era însărcinată. În braţe mai ţinea un prunc. Trecu mai departe. Pe câmp, o ceată de copii se jucau cu mingea; erau mulţi şi mingea era roşie. Pruncul din braţe întinse mânuţele către ceilalţi şi începu a plânge. Ea îi dădu să sugă şi se întoarse din drum. Pe movilă stăteau acum nişte soldaţi cu baionetele îndreptate spre ea. Porni în grabă spre biserica din mijlocul câmpului – o biserică albă, clădită în linii suple, spumoase, şi foarte înaltă, făcută parcă din nori. Se făcea că era o înmormântare; coşciugul era mare, negru, cu capacul bătut în cuie. Preotul şi diaconul însă erau îmbrăcaţi în odăjdii albe, umblau prin biserică şi cântau:

Hristos a înviat din morţi…

Diaconul cădelniţa, se înclina în faţa ei şi-i zâmbea; avea părul roşu ca văpaia şi chipul vesel,

ca al lui Samoilov. De sus, din cupolă, cădeau raze de soare, late ca nişte ştergare. În cele două strane cântau copii:

Hristos a înviat din morţi…

— Luaţi-i de aici! zbieră deodată preotul, oprindu-se în mijlocul bisericii. Odăjdiile de pe dânsul se făcură nevăzute şi pe faţă-i apărură nişte mustăţi albe, ţepoase. Toţi o rupseră la fugă; chiar şi diaconul fugi aruncând cât colo cădelniţa şi apucându-se cu mâinile de păr, aşa cum făcea hoholul. Mama scăpă pruncul jos, la picioarele oamenilor; aceştia treceau în fugă ocolindu-l şi, întorcând capul, se uitau speriaţi la trupuşorul lui gol; iar dânsa, căzând în genunchi, se ruga de ei, strigând:

— Nu lăsaţi copilul! Luaţi-l…

Hristos a înviat din morţi…

cânta hoholul, stând cu mâinile la spate şi zâmbind.

Ea se aplecă, ridică pruncul de jos şi-l aşeză pe un car cu şindrilă; alături de car mergea Nikolai, care spunea râzând:

— Mi-au dat o muncă foarte grea…

Strada era murdară; la ferestre se arătau oameni care fluierau, strigau, dădeau din mâini. Ziua era senină, soarele ardea luminos şi nicăieri nu se zărea vreun petic de umbră.

— Cântă, nană! zicea hoholul. Aşa e viaţa!

Şi-i dădea înainte cu cântecul, acoperind cu glasul lui toată, larma dimprejur. Mama porni după el, dar deodată se poticni şi se prăbuşi într-o prăpastie fără fund, care o primi cu un vuiet de spaimă…

Când se trezi, tremura din tot corpul. I se părea că o mână aspră şi grea îi cuprinsese inima şi, într-un joc crud, i-o strângea încet. Sirena îşi striga

poruncitoarea ei chemare la lucru. Îşi făcu socoteala că trebuie să fie cel de al doilea semnal. În cameră zăceau, aruncate în mare neorânduială, cărţi şi îmbrăcăminte; niciun lucru nu era la locul lui; pe podea se vedeau urme de picioare.

Se sculă şi, fără să se mai spele, fără să-şi spună rugăciunea, se apucă să facă rânduială în odaie. În bucătărie zări băţul rupt, cu fâşia de pânză roşie care atârna de el; îl luă, voind să-l vâre după sobă, dar se răzgândi; smulse fâşia de steag, împături cu grijă peticul roşu şi-l vârî în buzunar; apoi rupse băţul în două pe genunchi şi-l aruncă în sobă. După aceea spălă duşumeaua şi geamurile cu apă rece, puse samovarul şi se îmbrăcă. Se aşeză în bucătărie lângă fereastră şi, deodată, îi veni în minte aceeaşi întrebare:

„Şi acum? Ce să fac acum?”

Aducându-şi aminte că nu-şi spusese rugăciunea, se îndreptă către icoane, dar, după câteva clipe, se întoarse iarăşi la fereastră; inima îi era pustie.

O linişte ciudată domnea în toată împrejurimea, ca şi cum oamenii care ieri umpluseră strada cu strigătele lor astăzi ar fi stat ascunşi prin case, gândindu-se în tăcere la ziua ceea atât de neobişnuită.

Deodată îi veni în minte o întâmplare din tinereţe. În parcul bătrân al boierilor Zausailov se afla un iaz mare, năpădit de nuferi. Într-o mohorâtă zi de toamnă, a trecut pe lângă iaz şi, de pe mal, a văzut o barcă în largul apei. Iazul era întunecat şi liniştit, iar barca părea înţepenită pe apa neagră, presărată cu frunze galbene. O tristeţe adâncă, o durere neştiută, se desprindea din barca aceea fără vâslaş şi fără vâsle, singuratică şi nemişcată pe întinsul fără luciu al apei, între frunzele moarte. Şi mama a stat îndelung pe malul iazului, gândindu-se: cine să fi împins oare barca de la mal şi pentru ce? Seara s-a aflat că se înecase în iaz nevasta

logofătului lui Zausailov, o femeie scundă, cu pasul iute şi cu părul negru, veşnic ciufulit.

Mama îşi trecu mâna pe obraz şi gândul ei pluti zbuciumat peste amintirile zilei de ieri. Copleşită de aceste amintiri, rămase mult timp cu ochii pironiţi pe ceaşca de ceai care se răcise demult; în suflet simţea tot mai puternic dorinţa de a avea în clipa aceea lângă dânsa pe un om înţelept, simplu, deschis, pe care să-l întrebe o mulţime de lucruri.

Şi, parcă anume ca să-i împlinească această dorinţă, după amiază se ivi Nikolai Ivanovici. Dar când îl văzu, fu cuprinsă deodată de o mare nelinişte şi, fără să-i răspundă la salut, îi spuse încet:

— Vai, tăicuţule, rău ai făcut că ai venit! E o mare nesocotinţă! Dacă se află că vii pe-aici, te arestează…

El îi strânse mâna cu putere, îşi îndreptă ochelarii, apoi, plecându-şi capul şi apropiindu-şi obrazul de al ei, o lămuri cu vorba-i pripită:

— Uite ce e: eu m-am înţeles cu Pavel şi cu Andrei că, dacă-i arestează, să te mut chiar a doua zi în oraş! Ţi-au făcut percheziţie?

— Mi-au făcut. Au scotocit peste tot, m-au căutat şi pe mine. N-au niciun pic de ruşine oamenii ăştia!

— Ce nevoie au ei de ruşine? zise Nikolai, ridicând din umeri. Îi arătă apoi de ce trebuia să se mute în oraş.

Mama îi asculta glasul prietenos, plin de grijă, îl privea cu un zâmbet şters şi, neînţelegând ceea ce-i spunea el, se mira de simţământul de caldă încredere pe care i-l stârnea omul acesta.

— Dacă Paşa a vrut aşa, zise ea, şi dacă n-am să vă stânjenesc…

El o întrerupse;

— În privinţa asta n-ai nicio grijă! Locuiesc singur. Din când în când mai vine soră-mea…

— N-am să mănânc pâine degeaba, cugetă ea cu glas tare.

— Dacă vrei, îţi găsim noi de lucru, zise Nikolai.

Pentru dânsa „lucru” însemna o muncă strâns legată de activitatea lui Pavel, Andrei şi a tovarăşilor lor. Cu gândul acesta se apropie de Nikolai şi îl întrebă, uitându-se ţintă în ochii lui:

— Îmi găsiţi?

— Gospodăria mea e mică, gospodărie de burlac…

— Nu m-am gândit la asta. Nu-i vorba de gospodărie! spuse ea încet. Şi oftă cu mâhnire, simţindu-se umilită că el n-o înţelesese. Nikolai zâmbi cu ochii lui de miop şi, spuse îngândurat:

— Dacă ai putea să afli de la Pavel, când ţi s-o îngădui să-l vezi, adresa ţăranilor acelora care ceruseră să le tipărim o gazetă…

— Îi cunosc! strigă ea bucuroasă. Am să-i găsesc şi am să fac tot ce-mi veţi spune. Cine m-ar putea bănui că duc lucruri oprite. Slavă Domnului, am dus de atâtea ori la fabrică!

Deodată simţi dorinţa de a porni la drum, de a cutreiera sate, de a străbate păduri, cu traista pe umăr, cu băţul în mână.

— Te rog, tăicuţule, să laşi în seama mea treaba asta, te rog din suflet! grăi ea. Am să mă duc peste tot, prin toate guberniile; am să aflu toate căile! Vara şi iarna, până la moarte, ca o pribeagă am să umblu, şi ce, nu-i o ursită bună pentru mine?

Când se văzu în închipuire pribegind fără adăpost şi cerând de pomană, în numele lui Hristos, pe la ferestrele căsuţelor de prin sate, o cuprinse tristeţea;

Nikolai îi luă cu grijă mâna şi i-o mângâie cu mâna lui caldă. Apoi se uită la ceas şi spuse:

— Despre asta o să mai vorbim noi!

— Om drag şi bun! zise mama, Gândeşte-te, copiii noştri, frânturile cele mai scumpe din inima noastră, îşi dăruiesc libertatea şi viaţa, se jertfesc, fără să le pese de viaţa lor – iar eu, mama, ce pot să fac?

Nikolai păli şi, privind-o cu duioşie, spuse îngândurat:

— Ştii, pentru întâia oară îmi este dat să aud asemenea vorbe…

— Ce ştiu eu să spun? urmă dânsa, clătinând din cap cu mâhnire şi desfăcând mâinile înlături, într-o mişcare de neputinţă. Dacă aş putea să arăt în cuvinte tot ce simte inima mea de mamă…

Se ridică, împinsă de o putere care creştea în ea şi-i stârnea în minte o ameţitoare năvală de vorbe pline de mânie şi obidă:

— Mulţi ar plânge… Ar plânge chiar şi cei răi, cei fără de ruşine…

Nikolai se sculă şi se uită din nou la ceas:

— Prin urmare ne-am înţeles: te muţi în oraş, la mine?

Ea încuviinţă din cap, fără cuvânt.

— Când? Ar fi bine cât mai repede! o rugă el şi adaose cu blândeţe: Am să fiu îngrijorat în privinţa dumitale, crede-mă!

Ea îl privi mirată. De ce-i purta atâta grijă omul acesta? Stătea în faţa ei şi zâmbea cu capul plecat, puţin adus din spate, miop, îmbrăcat într-un surtuc negru, şi tot ce avea pe el parcă n-ar fi fost îmbrăcămintea lui…

— Bani ai? o întrebă el, plecându-şi privirea.

— Nu!

Scoase cu grabă portofelul din buzunar, îl deschise şi i-l întinse:

— Te rog, ia…

Mama zâmbi fără să vrea şi, clătinând din cap, spuse:

— Acum toate sunt altfel! Nici banii n-au preţ! Lumea se prăpădeşte după ei, îşi vinde sufletul pentru ei, iar pentru voi sunt o nimica toată! S-ar zice că numai de hatârul celorlalţi îi ţineţi şi voi…

Nikolai râse încet:

— Banul e un lucru tare plicticos şi neplăcut! Te simţi deopotrivă de prost şi când îl iei şi când îl dai.

Îi luă mâna, o strânse tare şi o rugă încă o dată:

— Aşadar, vii cât mai repede!

Şi plecă liniştit, ca de obicei.

După ce îl petrecu, mama se gândi: „Un om atât de bun şi, uite, nu mi-a spus nicio vorbă de compătimire…”

Şi nu putea să-şi dea seama dacă lucrul acesta o supăra, ori o uimea numai.

II

Patru zile după vizita lui Nikolai, mama se pregăti de plecare. Când căruţa în care îşi încărcase cele două lăzi ieşi din cartier şi apucă pe câmp, mama îşi întoarse ochii înapoi şi, în clipa aceea, avu simţământul că părăsea pentru totdeauna locul în care se scursese dâra întunecată şi apăsătoare a vieţii sale şi unde începuse, în vremea din urmă, o viaţă nouă, plină de noi dureri şi de noi bucurii ce-i înghiţeau cu repeziciune zilele.

Fabrica se întindea pe peticul acela de pământ, înnegrit de funingine, ca un enorm păianjen roşu-întunecat, înălţându-şi hornurile către cer. În jurul ei se înghesuiau căsuţele muncitorilor. Scunde, cenuşii, strâns îngrămădite pe malul mlaştinii, ele se uitau jalnic una la alta prin ferestrele lor mici şi întunecate. În mijlocul lor se înălţa biserica; era o zidire roşie-negricioasă ca şi fabrica, dar clopotniţa nu ajungea la înălţimea hornurilor fabricii.

Suspinând, mama îşi potrivi în jurul gâtului gulerul bluzei care o strângea.

— Dii, măi calule! mormăia căruţaşul, îndemnându-şi calul din hăţuri. Era un om fără vârstă, cu picioarele strâmbe, cu ochii şterşi, cu păr puţin şi spălăcit. Păşea legănat alături de căruţă şi

se vedea bine că-i era totuna încotro merge – la dreapta sau la stânga.

— Dii, calule! îndemna el cu glas şters, păşind caraghios cu picioarele strâmbe, vârâte în cizme grele, pline de glod uscat. Mama se uită în jur; câmpul era pustiu ca şi inima ei…

Clătinând abătut din cap, calul îşi înfunda greoi picioarele în stratul adânc de nisip, ce scrâşnea sub copite, înfierbântat de soare. Căruţa, hodorogită şi prost unsă, scârţâia din greu, lăsând în urmă o larmă de zgomote şi un nor de colb…

Nikolai Ivanovici locuia la marginea oraşului, pe o ulicioară pustie, într-o căsuţă verde, lipită de o casă cu un cat, roasă de vreme şi întunecată. În faţa căsuţei era o grădiniţă, împrejmuită de un gard de şipci, din care priveau zâmbitoare, către ferestrele celor trei odăi, câteva tufe de liliac, câţiva salcâmi şi un şir de plopi subţiratici, cu frunze argintii. În odăi era linişte şi curăţenie, pe podea tremurau, mute, umbre dantelate, iar pe pereţi se înşirau rafturi ticsite de cărţi şi atârnau câteva portrete de oameni cu chipuri severe.

— Ai să te simţi bine aici? o întrebă Nikolai, ducând-o într-o odaie mai mică, ale cărei ferestre dădeau – una în grădiniţă, iar cealaltă în curtea aşternută cu un covor de iarbă. Ca şi în celelalte încăperi, pereţii erau căptuşiţi şi aci cu dulapuri şi rafturi pline de cărţi.

— Mai bine aş sta în bucătărie! spuse dânsa. E curată şi luminoasă…

I se păru că Nikolai se speriase. Iar când, la stăruinţele lui sfioase, ea se învoi să rămână în odaia aceea, faţa lui se însenină deodată.

Cele trei încăperi aveau ceva neobişnuit, aerul curat şi plăcut, dar fără vrere coborai glasul şi vorbeai mai domol, de teamă parcă să nu tulburi cumva liniştita îngândurare a oamenilor care te priveau aţintit din cadrele de pe pereţi.

— Florile ar trebui udate! zise mama, pipăind pământul din ghivecele înşiruite pe fereastră.

— Da, da! încuviinţă stăpânul. Ştii, îmi plac florile, dar n-am răgaz să le îngrijesc…

Uitându-se cu luare aminte la Nikolai, mama văzu că şi aici, în locuinţa lui atât de plăcută, el păşea tot aşa de încet, cu aceeaşi băgare de seamă, oarecum străin şi depărtat de tot ce-l înconjura. Îşi apropia mult faţa de lucrul pe care-l privea, îşi potrivea ochelarii cu degetele lui subţiri, îşi îngusta ochii şi-i aţintea cu o întrebare mută asupra obiectului care-i atrăsese atenţia. Uneori îl lua în mână, îl ridica în dreptul ochilor şi-l cerceta cu atâta încordare, încât părea că abia atunci, odată cu mama, intrase şi el întâia oară în încăperea aceasta şi că toate lucrurile erau şi pentru el, ca şi pentru dânsa, noi şi necunoscute. Văzându-l astfel, mama se simţi dintru început ca la dânsa acasă. Umbla după Nikolai şi lua aminte rostul fiecărui lucru, punând felurite întrebări despre rânduiala casei. El îi răspundea cu înfăţişarea vinovată a omului care îşi dă seama că nu-şi îndeplineşte toate treburile aşa cum s-ar cuveni, dar nu se pricepe să le facă mai bine.

După ce udă florile şi rândui frumos notele de pe pian, mama se uită la samovar şi spuse:

— Ar trebui curăţat…

Nikolai îşi trecu mâna pe metalul care-şi pierduse luciul, duse un deget la nas şi-l cercetă cu atenţie. Mama zâmbi înduioşată.

Seara, când se culcă şi îşi aminti de întâmplările de peste zi, ridică mirată capul de pe pernă şi se uită în jur. Întâia oară în viaţa ei se afla într-o casă străină şi totuşi lucrul acesta n-o stingherea de fel. Se gândi cu grijă la Nikolai şi inima-i fu cuprinsă de dorinţa să facă tot, tot ce sta în puterea ei, ca să rânduiască totul cât mai bine, să-i aducă în viaţă căldură şi duioşie. Era mişcată de stângăcia, de neîndemânarea lui caraghioasă, de faptul că era străin de cele mai obişnuite lucruri ale vieţii înconjurătoare şi de înţelepciunea şi curăţenia care-i străluceau în ochi. Apoi, gândul i se întoarse

brusc la fecioru-său şi în faţa ei se desfăşură din nou priveliştea zilei de Întâi Mai, înveşmântată în sunete noi, înaripată de un nou înţeles. Până şi amarul acelei zile era, ca şi celelalte întâmplări ale ei, cu totul deosebit: n-o silea să-şi plece capul ca sub o grea şi asurzitoare lovitură de pumn, ci îi împungea inima cu mii de ace, stârnindu-i o mânie tăcută, care o făcea să-şi îndrepte cu dârzenie spinarea cocârjată.

„Copiii noştri au pornit paşnic", gândea mama, aţintindu-şi urechea la zgomotele vieţii de noapte a oraşului, cu care nu era deprinsă. Ele pătrundeau prin fereastra deschisă, îmbinându-se cu freamătul de frunze din grădiniţă; veneau în zbor de departe, obosite şi ofilite, şi se grămădeau istovite în cuprinsul încăperii.

A doua zi se sculă dis-de-dimineaţă, curăţă samovarul, îl puse să fiarbă, pregăti de ceai şi rămase în bucătărie, aşteptând să se scoale Nikolai. După câtva timp îl auzi tuşind şi apoi se ivi şi el în prag, cu ochelarii într-o mână, iar cu cealaltă acoperindu-şi gâtul. Mama îi răspunse la bineţe şi luă samovarul să-l ducă în odaie, iar el începu să se spele, vărsând apa pe jos, scăpând din mâini săpunul, peria de dinţi, pufnind pe nas cu mare larmă şi stropindu-se de sus până jos.

La ceai, Nikolai îi spuse:

— Slujba mea, la administraţia judeţeană, e tare tristă: urmăresc cum se ruinează şi cum ajung în sapă de lemn ţăranii noştri…

Şi urmă cu un zâmbet oarecum vinovat:

— Oamenii, se prăpădesc înainte de vreme, sleiţi de foame. Copiii se nasc slăbănogi şi mor ca muştele toamna. Iar noi cunoaştem toate nenorocirile astea, le cunoaştem şi cauzele, studiem şi, pentru treaba asta, primim o leafă şi atâta tot; mai mult nu se face nimic.

— Dumneata ce eşti? Student? îl întrebă dânsa.

— Nu, sunt învăţător. Tata e administrator la o uzină din Viatka, iar eu m-am făcut învăţător. La

ţară fiind, m-am apucat să le împart mujicilor cărţi şi, din pricina asta, am fost închis. După ce am ieşit din închisoare, am intrat vânzător la o librărie, dar n-am fost prevăzător şi iar am nimerit la închisoare. Pe urmă m-au deportat la Arhanghelsk. Acolo am avut de furcă cu guvernatorul şi m-au trimis tocmai într-un cătun de pe ţărmul Mării Albe, unde m-au ţinut cinci ani.

Vorba lui sfătoasă suna molcom în camera luminoasă, scăldată de soare. Mama auzise multe întâmplări asemănătoare, dar niciodată nu înţelesese cum se face că oamenii aceştia le povesteau cu atâta linişte, de parcă ar fi fost vorba de nişte lucruri de neînlăturat.

— Astăzi vine soră-mea, o vesti el.

— E măritată?

— Nu, e văduvă. Bărbatu-său a fost surghiunit în Siberia, dar a evadat şi a fugit în străinătate, unde a şi murit acum doi ani, de oftică…

— E mai tânără ca dumneata?

— E mai mare cu şase ani. Îi sunt tare îndatorat. S-o auzi cum cântă! Pianul e al ei… De altfel ale ei sunt mai toate lucrurile din casă; cărţile însă sunt ale mele…

— Şi unde locuieşte?

— Pretutindeni! răspunse el zâmbind. Oriunde e nevoie de un om de curaj, acolo o găseşti!

— Tot cu treaba asta se ocupă?

— Bineînţeles!

Nikolai plecă la birou; mama rămase îngândurată, cugetând la „cauza” pentru care atâţia oameni lucrau zi cu zi, cu o atât de liniştită îndârjire. Şi, în faţa lor, se simţea ca la poalele unui munte, în vreme de noapte.

Către amiază veni o doamnă înaltă şi zveltă, îmbrăcată într-o rochie neagră. Când Vlasova îi deschise uşa, doamna lăsă jos un geamantănaş galben şi, apucându-i cu grabă mâna, o întrebă:

— Eşti mama lui Pavel Mihailovici, nu-i aşa?

— Da! răspunse mama, stingherită oarecum de înfăţişarea dichisită a noii sosite.

— Eşti tocmai cum mi-am închipuit. Mi-a scris fratele meu că ai să locuieşti aici, la el! spuse doamna, scoţându-şi pălăria în faţa oglinzii. Noi suntem vechi prieteni cu Pavel Mihailovici. Mi-a vorbit mult despre dumneata.

Avea o voce puţin învăluită şi vorbea domol, dar mişcările îi erau iuţi şi hotărâte. Ochii mari, cenuşii zâmbeau luminoşi cu sclipiri tinereşti, dar din colţurile lor începuseră a se resfira către tâmple mănunchiuri de dungi subţirele, iar deasupra urechilor, mici şuviţe încărunţite îşi revărsau lucirile argintii.

— Mi-e foame! spuse ea. Aş bea o cafea!

— Îţi pregătesc îndată! răspunse mama şi, scoţând serviciul de cafea din dulap, o întrebă încetişor: Adevărat? Ţi-a vorbit Paşa despre mine?

— Mult…

Şi, scoţând un mic portţigaret de piele, aprinse o ţigară; apoi, plimbându-se prin odaie, întrebă:

— Eşti tare îngrijată de soarta lui?

Cu ochii aţintiţi asupra maşinii de spirt, urmărind pâlpâirea albăstruie a flăcării sub ibricul de cafea, mama zâmbea. Sfiala, pe care o simţise la început în faţa acestei femei, se mistuise în adâncul unei mari bucurii.

„Vra să zică le vorbeşte despre mine, dragul de el!” gândea ea şi, în acelaşi timp, îşi urma vorba:

— Nu mi-e uşor, se înţelege; înainte, mi-ar fi fost şi mai greu, dar acum ştiu că nu e singur…

Şi, privind-o drept în faţă, o întrebă:

— Cum te cheamă?

— Sofia!

Mama o cercetă cu luare aminte. Femeia era toată numai avânt, îndrăzneală şi energie.

Sorbindu-şi cu înghiţituri grăbite cafeaua, ea vorbea cu glas hotărât:

— Acum, lucrul cel mai de seamă este să nu stea prea mult în închisoare, să ajungă cât mai

repede la judecată! Şi apoi, îndată ce-i vor deporta, vom pune la cale evadarea lui Pavel Mihailovici. Avem nevoie de el, aici.

Mama se uita neîncrezătoare la Sofia, în timp ce aceasta, negăsind unde să pună mucul de ţigară, îl vârî în cele din urmă în pământul unui ghiveci de flori.

— Asta vatămă florile, spuse mama fără să vrea.

— Iartă-mă! se scuză Sofia. Şi Nikolai îmi spune la fel. Şi, scoţând mucul din ghiveci, îl azvârli pe fereastră.

Mama o privi stânjenită şi îngăimă vinovată:

— Ba eu trebuie să-ţi cer iertare! Am scăpat vorba aşa, fără să mă gândesc. Că doar n-o să te-nvăţ eu pe dumneata!

— Şi de ce, adică, să nu mă înveţi, dacă sunt dezordonată? răspunse Sofia, ridicând din umeri. E gata cafeaua? Mulţumesc! Dar pentru ce numai o ceaşcă? Dumneata nu bei?

Apoi, apucând-o deodată de umeri, o trase către dânsa şi, privind-o în ochi, o întrebă cu mirare:

— Nu cumva te sfieşti?

Mama răspunse zâmbind:

— Adineaori îţi spusei despre mucul de ţigară şi dumneata mă întrebi dacă nu cumva mă sfiesc!

Şi, fără să-şi ascundă mirarea, grăi ca şi când ar fi căutat singură să se dumerească:

— Abia am picat în casa dumneavoastră, căci sunt aici doar de ieri şi, uite, mă simt ca la mine acasă. Nu mă tem de nimic, vorbesc ce-mi place…

— Aşa şi trebuie! încuviinţă Sofia.

— Mi se învârte capul, şi nu mă mai recunosc de parc-aş fi alta, urmă mama. Altădată trebuia să mă-nvârt multă vreme în preajma unui om, până s-ajung a-i vorbi din toată inima, iar acum mi se deschide sufletul şi spun de-a dreptul tot ce îmi trece prin minte, cum nu mi-aş fi închipuit vreodată…

Tăcută, Sofia aprinse altă ţigară, iar ochii ei cenuşii cuprindeau chipul mamei în lumina lor

caldă, mângâioasă.

— Zici că s-ar putea pune la cale o evadare? Dar cum are să trăiască după aceea, ca fugar? puse mama întrebarea care o frământase până atunci.

— Floare la ureche! răspunse Sofia, turnându-şi încă o ceaşcă de cafea. Are să trăiască aşa cum trăiesc atâtea zeci de oameni care evadează… Chiar acum am fost să întâmpin şi să conduc pe unul – om de mare valoare şi el – care fusese deportat pentru cinci ani, dar n-a stat decât trei luni şi jumătate…

Mama o privi ţintă, zâmbi şi spuse încet, clătinând din cap:

— Se vede treaba că m-a fărâmat rău ziua asta de Întâi Mai! Parcă n-aş fi în apele mele şi aş umbla tot pe două drumuri – aci mi se pare că înţeleg totul şi deodată parcă mă afund într-o negură. Uite, chiar şi acum: mă uit la dumneata; eşti cucoană şi lucrezi pentru cauza aceasta… Îl cunoşti pe Paşa şi îl preţuieşti… Îţi mulţumesc…

— Cât despre asta, noi trebuie să-ţi mulţumim dumitale! răspunse Sofia, râzând.

— Mie? D-apoi că n-a învăţat de la mine ce ştie! zise mama, suspinând.

Sofia puse mucul de ţigară pe farfurioară, lângă ceaşca de cafea şi, scuturându-şi capul, părul auriu i se revărsă în bucle grele pe spate. Apoi se ridică şi ieşi spunând:

— E timpul să lepăd de pe mine toate splendorile astea…

III

Nikolai se întoarse acasă către seară. La masă, Sofia povesti, nu fără haz, cum îl întâmpinase şi cum îl ascunsese pe deportatul fugar; cum, de teama copoilor, nu vedea decât copoi în jurul lor;

şi ce comportare caraghioasă avusese fugarul acela. Ascultând-o, mama se gândea că felul în care ea povestea toate acestea aducea cu lauda muncitorului, care, după ce a izbutit să ducă la bun sfârşit o lucrare grea, nu-şi poate ascunde mulţumirea.

Sofia purta acum o rochie largă şi subţire de culoarea oţelului şi părea mai înaltă, ochii îi erau parcă mai întunecaţi, iar mişcările mai domoale.

— Uite ce-i, Sofia, grăi Nikolai, după ce isprăviră masa. Va trebui să mai iei asupra ta o treabă. După cum ştii, noi ne-am propus să tipărim o gazetă pentru sate, dar în urma arestărilor din ultimul timp am pierdut legătura cu oamenii noştri din partea locului. Numai Pelagheia Nilovna ne-ar putea spune cum să-l găsim pe omul acela, care şi-a luat sarcina de a răspândi gazeta. Trebuie să pleci cu dânsa acolo şi cât mai degrabă.

— Bine! zise Sofia, trăgând un fum de ţigară. Plecăm, Pelagheia Nilovna?

— Păi să plecăm…

— E departe?

— Vreo optzeci de verste…

— Minunat!… Şi acum aş vrea să cânt ceva. Dumneata, Pelagheia Nilovna, poţi suporta puţină muzică?

— Nu mă mai întrebaţi, faceţi aşa ca şi când n-aş fi aici! răspunse mama, aşezându-se pe un colţ al divanului. Îşi dădea seama că Nikolai şi cu sora-sa, fără să aibă aerul că se ocupau de dânsa, căutau totuşi s-o atragă mereu în discuţia lor.

— Vrei să asculţi, Nikolai? Am să-ţi cânt din Grieg[9]. Astăzi am adus notele… Închide ferestrele.

Deschizând caietul de note, îşi trecu uşor mâna stângă peste clape. Coardele sunară adânc şi plin. Ca un oftat profund, li se alătură o notă mai gravă şi mai plină. De sub degetele mâinii drepte se stârni, cu clinchet luminos, un stol de sunete cristaline, avântându-se în zbor ca nişte păsări

speriate, se zbătură agitate pe fondul întunecat al notelor grave.

La început mama nu fu mişcată de sunetele acestea şi în revărsarea lor ea nu desluşea decât un clocot haotic. În această complexă dezlănţuire de sunete, urechea ei nu izbutea să prindă melodia. Cu ochii pe jumătate adormiţi se uita la Nikolai, care şedea la celălalt capăt al divanului cu picioarele îndoite sub el; privirea ei lunecă apoi către chipul Sofiei cu profilul ei sever, sub coama grea de păr auriu. O rază caldă de soare îi lumină mai întâi capul şi umărul, apoi se culcă pe clapele pianului, îmbrăţişând degetele femeii ca într-o înfiorare. Muzica învălui încetul cu încetul toată încăperea, trezind pe nesimţite şi inima mamei.

Şi, fără să-şi dea seama prin ce vrajă, din întunericul fără de fund al trecutului răsări deodată amintirea unei obide de mult uitate, dar care acum reînvia cu o dureroasă limpezime.

Odată, într-o noapte, răposatul ei bărbat venise acasă târziu, beat din cale afară, o înşfăcase de mână şi, trăgând-o jos din pat, îi trânti un picior în coaste, răcnind:

— Ieşi afară, netrebnico, m-am săturat de tine!

Ca să se apere de lovituri, mama luă repede în braţe copilul, care pe atunci n-avea decât doi ani, şi, stând în genunchi, îl ţinu ca pe un scut. Copilul plângea şi se zbătea în braţele ei, speriat, goluţ şi cald.

— Cară-te! zbiera Mihail.

Ea a sărit în picioare, s-a repezit în bucătărie, şi-a aruncat pe umeri o bluză, a înfăşurat copilul într-o broboadă şi a ieşit în stradă tăcută, fără să strige, fără să plângă, desculţă, având pe ea numai cămaşa şi bluza. Era o noapte răcoroasă de mai, colbul rece de pe drum i se lipea de tălpi şi se strângea cocoloaşe între degete. Copilul plângea şi se zbătea. Mama şi-a desfăcut sânul şi, îmbrăţişându-şi strâns copilul, mânată de spaimă, o porni pe strada înainte, ogoindu-l încetişor:

— O-o-o… o-o-o!…

Se apropiau zorile; îi era teamă şi-i era ruşine să stea aşa, dezbrăcată, pe uliţă. A coborât spre mlaştină şi acolo s-a aşezat jos sub un desiş de plopi tineri. Şi a stat acolo îndelungă vreme, ocrotită de liniştea nopţii, privind ţintă în întuneric, cu ochii larg deschişi şi cântând cu teamă, încetişor, ca să-şi legene copilul adormit şi inima ei plină de obidă…

— O-o-o… o-o-o… o-o-o!…

Deodată, deasupra capului ei a trecut în zbor lin o pasăre neagră, fâlfâind tăcută din aripi şi mistuindu-se în depărtare; atunci s-a trezit şi dânsa din amorţeală şi s-a ridicat în picioare. Tremurând de frig, s-a îndreptat către casă unde ştia că o aşteaptă cazna obişnuită a bătăilor şi umilinţelor fără de sfârşit…

Acordul puternic se încheie, nepăsător şi rece, cu un ultim suspin, şi amuţi.

Sofia se întoarse către Nikolai şi-l întrebă încet:

— Ţi-a plăcut?

— Mult! răspunse el, tresărind, ca un om trezit deodată din somn. Foarte mult…

În pieptul mamei cânta şi tremura ecoul amintirilor. Iar de undeva, din preajma ei, îşi făcea loc un gând:

„Uite – sunt şi oameni care trăiesc uniţi, în bună înţelegere. Nu se înjură, nu beau votcă, nu se iau la harţă pentru fiecare dumicat… cum fac cei care trăiesc în întuneric…”

Sofia îşi fuma ţigara. Fuma mult, aproape fără întrerupere.

— Era bucata preferată a lui Kostea, sărmanul…! spuse ea, trăgând cu grabă fumul în piept şi schiţând un acord stins, plin de tristeţe. Îmi plăcea aşa de mult să-i cânt! Era atât de înţelegător, de sensibil, de săritor la orice… Pe toate le cuprindea în sufletul lui…

„Îşi aduce aminte, pesemne, de bărbatu-său, se gândi mama. Şi uite, că zâmbeşte totuşi…”

— Câtă fericire mi-a dăruit omul acesta… îşi depăna gândurile Sofia, însoţindu-le cu uşoare sunete de coarde. Ce frumos ştia să-şi trăiască viaţa…

— Da-a! zise Nikolai, mângâindu-şi barba. Era un suflet ales!…

Sofia aruncă undeva, la întâmplare, ţigara abia începută şi, întorcându-se către mama, o întrebă:

— Spune drept, nu te supără cumva zarva asta a mea?

Mama răspunse cu o ciudă, pe care nu putu să şi-o stăpânească:

— Nu mă mai întrebaţi, eu nu înţeleg nimic. Stau, ascult şi mă gândesc…

— Ba trebuie să înţelegi! răspunse Sofia. Nu se poate ca o femeie să nu înţeleagă muzica, mai cu seamă când e tristă…

Lovi tare clapele şi din ele izbucni un strigăt puternic, ca şi cum cineva ar fi aflat pe neaşteptate o veste îngrozitoare, o veste care l-a izbit drept în inimă, smulgându-i acest sunet sfâşietor. Apoi, glasuri tinere fremătară deodată înfiorate şi se repeziră undeva, speriate, descumpănite; şi iarăşi strigă un glas răsunător, plin de mânie, acoperindu-le pe toate celelalte. Se întâmplase, desigur, o nenorocire, care însă stârnea mânie, iar nu jale. După aceea veni altcineva, un suflet bun şi puternic şi începu o melodie simplă şi frumoasă, ca un îndemn, ca o chemare…

Mama era copleşită de dorinţa de a le spune oamenilor acestora un cuvânt bun. Îmbătată de muzică, zâmbea şi voia să facă un lucru care să le fie de folos.

Şi, căutând cu privirea ce anume ar putea să facă chiar atunci pe loc, se strecură încetişor în bucătărie să pună samovarul.

Dar dorinţa aceasta nu se potolise numai cu atât şi, în timp ce turna ceaiul, spunea, surâzând cu sfială şi alinându-şi parcă inima cu cuvinte de

caldă mângâiere, pe care le împărţea deopotrivă între ea şi ei:

— Noi ceştia, care trăim în întuneric, înţelegem totul, dar nu găsim vorba potrivită ca să spunem ceea ce simţim; şi ni-e tare ruşine pentru că, iacătă, pricepem şi noi, dar nu suntem în stare să vorbim. Şi adesea ne mâniem pe gândurile noastre din pricina asta. Viaţa ne loveşte şi ne îmbrânceşte din toate părţile şi am vrea să ne odihnim puţin, dar gândurile nu ne dau pace.

Nikolai o asculta, ştergându-şi ochelarii. Sofia o privea cu ochii larg deschişi, uitând de ţigară, care se stingea singură. Rămăsese la pian, întoarsă pe jumătate către mamă şi, din când în când, atingea uşor clapele cu degetele mâinii drepte. Acordurile se revărsau lin în vorba mamei, care-şi îmbrăca grăbit gândurile în cuvinte simple şi sincere.

— Uite, acum aş putea să vă spun şi eu câte ceva despre mine, despre oameni, pentru că am început să înţeleg, să asemuiesc. Viaţa pe care am dus-o înainte nu-mi îngăduia nicio asemuire. În lumea noastră toţi trăiesc la fel. Acum însă, văd şi cum trăiesc alţii, îmi aduc aminte cum am trăit eu şi mi se umple sufletul de amărăciune… şi mi-e tare greu!

Urmă apoi cu glas scăzut;

— Poate că nu ştiu să spun lucrurile astea aşa cum s-ar cuveni şi poate că nici n-ar fi nevoie să le spun, fiindcă le cunoaşteţi şi dumneavoastră prea bine…

În glas îi tremurau lacrimi şi, privindu-i cu ochi zâmbitori, adaose:

— Dar îmi deschid inima, ca să vedeţi că vă vreau tot binele.

— Noi vedem asta! spuse Nikolai încet.

Neputându-şi potoli dorinţa, mama le vorbi iarăşi despre lucrurile care erau pentru ea cu totul noi şi i se păreau de o nepreţuită însemnătate. Le vorbi despre viaţa ei plină de umiliri şi obidă, despre suferinţele pe care le răbdase cu resemnare;

povestea fără răutate, cu un zâmbet mâhnit pe buze, desfăşurând ghemul cenuşiu al zilelor ei amare, numărând bătăile îndurate de la bărbatu-său şi mirându-se ea singură acum, când se gândea cât de neînsemnate erau pricinile pentru care fusese bătută, cum de nu ştiuse să le înlăture.

Ei o ascultau tăcuţi, striviţi de înţelesul adânc al acestei povestiri a vieţii unei fiinţe, care fusese socotită drept vită şi care ani de-a rândul nu se împotrivise, crezând ea însăşi că era aşa cum o socoteau ceilalţi. Părea că mii de vieţi vorbeau prin gura ei; tot ce povestea mama era simplu şi obişnuit, dar tot aşa de simplă şi obişnuită era viaţa a nenumăraţi alţi oameni de pe pământ şi de aceea povestea vieţii ei dobândea valoarea unui simbol. Nikolai îşi pusese coatele pe masă, îşi sprijinise capul în palme şi rămăsese neclintit, privind-o atent prin ochelari, cu ochii într-o aţintită încordare. Sofia se rezemase de speteaza scaunului şi, din vreme în vreme, tresărea, clătinând din cap. Părea mai palidă şi mai slabă; şi nu mai fuma.

— Odată m-am simţit şi eu adânc nenorocită; mi s-a părut că trăiesc ca într-un delir, grăi Sofia încet, lăsând capul în jos. Asta s-a întâmplat pe când eram deportată. Era un orăşel mic de provincie; n-aveam nicio ocupaţie, n-aveam la ce să mă gândesc, decât doar la mine însămi. Şi atunci, neavând altceva mai bun de făcut, m-am apucat sa-mi revăd şi să-mi cântăresc în gând toate nenorocirile prin care trecusem: uite, îmi spuneam, m-am certat cu tata, care îmi era atât de drag, m-au dat afară din liceu şi m-au umilit, iar după aceea a urmat închisoarea, trădarea unui tovarăş la care ţineam mult, arestarea lui bărbatu-meu, din nou închisoarea şi deportarea şi în sfârşit moartea lui bărbatu-meu. Şi mi se părea atunci că sunt cea mai nenorocită fiinţă din lume. Dar văd că toate nenorocirile mele, înzecite chiar, nu fac nici cât o lună din viaţa dumitale, Pelagheia Nilovna… Să înduri atâta suferinţă zi de zi, vreme de ani şi ani

de-a rândul… Dar de unde mai iau oamenii putere, ca să rabde atâta?

— Se obişnuiesc! răspunse Vlasova, oftând.

— Credeam că, oricum, cunosc şi eu viaţa! spuse şi Nikolai îngândurat. Dar când iau cunoştinţă despre ea, nu din paginile cărţilor, sau numai din impresiile mele răzleţe, ci uite aşa, de-a dreptul, cum s-a întâmplat acum, mă îngrozesc! Sunt îngrozitoare mai cu seamă amănuntele neînsemnate, sunt îngrozitoare nimicurile, minutele din care se alcătuiesc anii…

Convorbirea se desfăşura, creştea, cuprinzând această viaţă întunecată din toate laturile ei; mama se adâncea tot mai mult în amintirile ei şi, scoţând la iveală din negura trecutului umilirile de fiecare zi, zugrăvea un apăsător tablou de groază mută, în care i se scufundase tinereţea. În cele din urmă spuse:

— Vai! V-am împuiat capul cu atâta vorbărie; e timpul să vă duceţi la culcare! Nu e cu putinţă să povesteşti totul…

Nikolai şi Sofia se despărţiră de dânsa fără să mai spună vreo vorbă. I se păru însă că Nikolai se înclinase în faţa ei mai adânc ca de obicei şi că îi strânsese mâna mai tare. Iar Sofia o duse până la uşa odăii ei şi, oprindu-se în prag, îi spuse încet:

— Odihneşte-te, noapte bună!

Glasul ei împrăştia căldură, iar ochii cenuşii trecură ca o mângâiere blândă peste obrajii mamei…

Mama luă mâna Sofiei şi, strângând-o în palmele ei, îi răspunse:

— Îţi mulţumesc!…

IV

Câteva zile mai târziu mama şi Sofia se înfăţişară înaintea lui Nikolai ca două târgoveţe nevoiaşe, îmbrăcate în fuste şi bluze vechi de stambă, cu câte o tăgârţă prinsă peste umeri şi cu câte un băţ în mână. În straiele acestea Sofia părea mai scundă, iar chipul ei palid arăta mai aspru.

Luându-şi rămas bun de la soră-sa, Nikolai îi strânse mâna cu putere; mama îşi dădu încă o dată seama cât de simple şi de liniştite erau legăturile dintre dânşii. Fără sărutări, fără vorbe duioase, oamenii aceştia ştiau totuşi să fie mereu atenţi şi plini de grijă unul faţă de celălalt. Acolo, în lumea în care trăise dânsa, oamenii se sărutau, îşi spuneau adesea cuvinte pline de duioşie, dar aceasta nu-i împiedica să sară unii asupra altora ca nişte dulăi flămânzi.

Cele două femei străbătură tăcute străzile oraşului, ieşiră la câmp şi, păşind umăr la umăr, apucară pe un drum care se desfăşura larg şi bătătorit între două şiruri de mesteceni bătrâni.

— N-ai să osteneşti? o întrebă mama pe Sofia.

— Crezi că puţine drumuri de-astea am bătut? Sunt deprinsă…

Plină de veselie, de parcă s-ar fi lăudat cu niscai pozne din copilărie, Sofia începu să-i povestească despre munca ei revoluţionară. Trecuse prin tot felul de întâmplări; purtase nume străin, folosind acte false, se travestise, se ascunsese de agenţi, cărase zeci de kilograme de cărţi interzise, prin diferite oraşe, organizase fuga tovarăşilor deportaţi, îi însoţise în străinătate. Odată fusese instalată în locuinţa ei o tipografie clandestină; când jandarmii, prinzând de veste, veniseră să-i facă percheziţie, ea izbutise, cu un minut înainte de sosirea lor, să se travestească în slujnică şi plecase fără palton, cu o basma subţire pe cap, cu o tinichea de gaz în mână, trecând pe sub nasul musafirilor ei, care tocmai intrau pe poartă. Străbătuse astfel pe un ger cumplit întreg oraşul,

de la un capăt la celălalt. Altă dată, sosind într-un oraş străin, s-a dus la nişte cunoştinţe, dar tocmai când urca scara, băgă de seamă că la locuinţa lor se făcea percheziţie. Era prea târziu ca să se mai poată întoarce; se hotărî deci să sune la uşa unui apartament ce se afla cu un etaj mai jos, intră cu valiza în mână la nişte oameni pe care nici măcar nu-i cunoştea şi le mărturisi deschis cum stau lucrurile.

— Puteţi să mă predaţi jandarmilor dacă vreţi, dar nu cred c-o s-o faceţi, le-a spus ea cu încredinţare.

Gazdele, la care o adusese această întâmplare, s-au speriat grozav şi n-au dormit toată noaptea, aşteptând în fiecare clipă să bată cineva la uşă, dar n-au avut curajul s-o predea jandarmilor; iar a doua zi dimineaţa au făcut haz împreună cu dânsa de spaima prin care trecuseră. Odată, călătorea în straie de călugăriţă în acelaşi vagon şi pe aceeaşi bancă cu agentul care o urmărea; fudulindu-se cu dibăcia lui, el îi mărturisi toate trucurile de care se folosea. Era încredinţat că ea se află în acelaşi tren, într-un vagon de clasa a doua; cobora la fiecare staţie, iar când se întorcea în compartiment, îi spunea:

— Nu se vede, pesemne s-a culcat. Apăi îi doboară osteneala şi pe ei, că duc viaţă chinuită, ca şi noi!

Mama o asculta, veselindu-se şi cuprinzând-o cu o privire mângâioasă. Înaltă şi uscăţivă, Sofia păşea uşor şi sigur, cu picioarele ei zvelte. Din mersul ei, din vorbă, din sunetul glasului, puţin învăluit, dar voios, din toată făptura ei dreaptă, răzbătea o îmbelşugată sănătate sufletească şi o îndrăzneală plină de voioşie. Ochii ei priveau lumea plini de voie bună, descoperind pretutindeni câte un lucru care îi stârnea o bucurie tinerească.

— Ia uite, ce pin minunat! spunea cu însufleţire, arătând câte un copac. Mama se oprea să-l vadă

mai bine: pinul nu era nici mai înalt, nici mai stufos decât ceilalţi.

— Da, e un copac frumos! încuviinţa dânsa zâmbind. Şi, întorcându-se către Sofia, se uita la şuviţele cărunte de deasupra urechii, pe care vântul le răvăşea jucăuş.

— I-auzi ciocârlia! în ochii cenuşii ai Sofiei se aprindea o văpaie domoală, iar trupul ei se avânta parcă întru întâmpinarea cântecului, care răsuna nevăzut în înaltul cerului. Uneori se apleca mlădioasă, rupea câte o floare de câmp şi, abia trecându-şi degetele subţiri şi agile peste petalele care tremurau uşor, le mângâia drăgăstos, îngânând o frântură de cântec, cu glas scăzut şi plin de farmec.

Toate acestea stârneau în inima mamei dorinţa de a se simţi cât mai aproape de femeia aceasta cu ochi luminoşi şi, fără să-şi dea seama, ea se strângea tot mai mult lângă dânsa, străduindu-se a se ţine în pas cu ea. Când şi când, în cuvintele Sofiei răzbea o anume asprime, pe care mama o socotea de prisos şi care o îngrijora:

„N-o să-i placă lui Mihailo…”

Îndată însă Sofia îşi relua vorba ei simplă şi caldă şi mama se uita iarăşi în ochii ei, zâmbind.

— Ce tânără eşti! spuse dânsa, oftând.

— Vai, am împlinit treizeci şi doi de ani! strigă Sofia.

Vlasova surâse.

— Nu mă gândeam la vârstă. După înfăţişare ţi s-ar da poate şi mai mult. Dar când mă uit la ochii dumitale, când îţi aud glasul, mă cuprinde mirarea; eşti ca o fetiţă! Duci o viaţă zbuciumată, grea şi plină de primejdii, dar inima îţi este mereu surâzătoare.

— Viaţa nu mi se pare grea deloc şi n-aş putea să-mi închipui alta mai frumoasă, mai interesantă decât aceasta… De acum înainte am să-ţi spun Nilovna; Pelagheia nu ţi se potriveşte.

— Spune-mi cum vrei! răspunse mama îngândurată. Cum îţi place, aşa să-mi spui. Mă tot uit la dumneata, te ascult şi mă gândesc. Cunoşti drumurile care duc drept la inima omului, şi asta mă bucură. În faţa dumitale sufletul fieştecăruia se deschide fără teamă, fără fereală; se deschide dintr-un imbold lăuntric… Şi tot astfel gândesc despre voi toţi: „Nu se poate, zic, să nu învingă răul din viaţă; vor învinge fără îndoială”.

— Vom birui fiindcă suntem alături de poporul muncitor! spuse Sofia cu glas puternic şi cu deplină încredinţare. În el zac ascunse toate posibilităţile şi laolaltă cu el se poate realiza orice! Dar trebuie să-i trezim conştiinţa de sine, pe care ceilalţi o împiedică să se dezvolte…

Aceste cuvinte ale Sofiei treziră în inima mamei un simţământ complex; fără să-şi dea seama pentru ce anume, îi era milă de dânsa, dar mila aceasta nu avea nimic jignitor, ci pornea dintr-o prietenie curată: ar fi vrut s-o audă vorbind altfel, mai simplu.

— Cine are să te răsplătească pentru toată truda dumitale? o întrebă mama cu glas domol şi mâhnit.

Sofia îi răspunse cu mândrie, după cum i se păru mamei:

— Dar noi ne-am şi primit răsplata! Am descoperit viaţa care ne dă toate mulţumirile şi trăim cu toată puterea sufletului nostru. Mai mult decât atât, ce-am putea să ne dorim?

Mama ridică ochii către dânsa, apoi lăsă iar capul în jos, spunându-şi din nou: „N-o să-i placă lui Mihailo…”

Respirând din plin aerul înmiresmat, păşeau fără grabă, dar cu spor; mama avea simţământul că merge către un loc de închinăciune. Îşi aduse aminte de copilăria ei şi de acea cuprinzătoare bucurie, pe care o încerca totdeauna când, la anume sărbători, pleca din satul lor la o mânăstire depărtată, unde se afla o icoană făcătoare de minuni.

Uneori Sofia începea să cânte încet şi frumos vreun cântec nou, în care era vorba de cer şi de dragoste, sau spunea vreo poezie despre păduri şi ogoare, despre Volga; mama asculta zâmbind şi, fără să-şi dea seama, îşi legăna capul în ritmul versurilor, fermecată de melodia lor.

În piept i se aşternuse o linişte caldă şi plină de visare, ca într-o livadă bătrână, vara, pe-nserat.

V

A treia zi au ajuns. Mama a întrebat pe un mujic, care lucra la câmp, unde se află fabrica de dohot; au apucat apoi pe o cărăruie, care se prăvălea năprasnic în jos, dar la fiecare pas rădăcini noduroase de copaci se orânduiau unele sub altele, ca nişte trepte; coborâră astfel într-o poiană care li se înfăţişă rotundă ca o roată; peste tot locul se vedeau ciopliturі şi aşchii de lemn, sfărâmături de cărbuni şi băltoace de dohot.

— Am ajuns! spuse mama, rotindu-şi ochii cu îngrijorare.

În faţa unei colibe înjghebate din joarde şi crăcane de copac, se afla o masă făcută din trei scânduri nedate la rindea, bătute pe un căprior îngropat în pământ; la masă şedea Rîbin, mânjit de dohot de sus până jos şi cu cămaşa descheiată la piept, împreună cu Efim şi cu încă doi flăcăi. Rîbin le zări cel dintâi şi, punându-şi palma streaşină la ochi, aşteptă în tăcere.

— Bună ziua, frate Mihailo! îi strigă de departe mama.

El se ridică şi făcu fără grabă câţiva paşi către ele; recunoscând chipul mamei se opri şi aşteptă, zâmbind şi mângâindu-şi barba cu mâna înnegrită de dohot.

— Ne ducem să ne închinăm la sfânta mânăstire! grăi mama, venind către dânsul. Şi, pe drum, zic: ia să ne abatem pe la fratele Mihail, să vedem ce mai face! Dânsa e prietena mea, o cheamă Anna…

Mândră de cele scornite la iuţeală, mama trase cu coada ochiului către Sofia, care stătea gravă şi severă:

— Ziua bună! zise Rîbin cu un surâs mohorât. Scutură mâna mamei, se înclină în faţa Sofiei şi urmă: Nu te mai osteni degeaba, aici nu suntem la oraş, nu-i nevoie să minţi! Toţi cei de faţă sunt de-ai noştri…

Efim, care rămăsese la locul său, se uita cu luare aminte la cele două femei şi spunea ceva către tovarăşii săi de la masă. Când se apropiară, el se sculă şi se înclină tăcut; ceilalţi doi stătură nemişcaţi, ca şi cum nici nu le-ar fi băgat în seamă.

— Trăim aici ca nişte călugări! zise Rîbin, bătând-o uşor pe Vlasova pe umăr. Nimeni nu vine pe la noi. Stăpânul a plecat să-şi ducă nevasta la spital, iar eu sunt un fel de administrator. Şedeţi la masă. Socot că vă e foame. Efim, ia adă nişte lapte!

Efim intră fără grabă în colibă; femeile dădură să-şi lepede tăgârţele de pe umeri şi atunci unul dintre cei doi flăcăi, înalt şi slab, se ridică de la masă şi veni să le ajute, în timp ce celălalt, scurt, îndesat şi pletos, rămase îngândurat cu coatele sprijinite pe masă şi, uitându-se la ele, îngâna un cântec, scărpinându-se după ceafă.

Mirosul puternic de dohot, amestecat cu aroma înăbuşitoare a frunzelor putrezite, era ameţitor,

— Pe acesta îl cheamă Iakov, arătă Rîbin către flăcăul cel înalt, iar pe cestalalt – Ignat. Ei, ia spune ce-ţi mai face feciorul?

— E la închisoare, oftă mama.

— Iar la închisoare? se minună Rîbin. Se vede treaba că-i place acolo…

Ignat curmă scurt cântecul. Iakov luă băţul din mâna mamei, zicând:

— Şezi!

— Dar dumneata, de ce nu şezi? o pofti Rîbin pe Sofia.

Fără să scoată o vorbă, ea se aşeză pe o buturugă, cercetându-l cu luare aminte pe Rîbin.

— Când l-au arestat? întrebă acesta, aşezându-se în faţa mamei; şi îndată adaose, clătinând din cap: Ce pot să mai spun, Nilovna? N-ai noroc, şi pace!

— Nu-i nimic! zise ea.

— Ai început să te obişnuieşti?

— De obişnuit n-am să mă obişnuiesc niciodată, dar văd că nu se poate altfel.

— Aşa! făcu Rîbin. Ei da' spune cum s-a întâmplat…

Efim aduse o oală cu lapte, luă o ceaşcă de pe masă, o dăţi cu apă, apoi o umplu cu lapte şi o puse în faţa Sofiei, ascultând atent cele ce istorisea mama. Flăcăul se mişca şi făcea totul fără zgomot, cu multă băgare de seamă. Când mama sfârşi de povestit, toţi rămaseră un timp tăcuţi, fără să se uite unul la altul. Ignat desena ceva cu unghia pe scândura mesei. Efim stătea în spatele lui Rîbin, cu braţul sprijinit de umărul acestuia. Iakov se rezemase de un trunchi de copac, cu mâinile încrucişate pe piept şi cu capul lăsat în jos. Sofia îi privea pe sub sprâncene…

— Da-a! întări Rîbin tărăgănat, cu sprâncenele încruntate. Aşa vra să zică… deschis, pe faţă!…

— Dacă ne-am apuca să facem o paradă ca aceea, aici, în sat, spuse Efim cu un surâs posomorât, ne-ar omorî mujicii în bătaie!

— Ne-ar omorî! întări Ignat, clătinând din cap. Nu, eu am să intru la fabrică tot mai bine e acolo…

— Şi zici că are să-l judece pe Pavel? întrebă Rîbin. Şi cam ce pedeapsă îl aşteaptă, n-ai auzit?

— Muncă silnică sau deportare pe viaţă în Siberia… răspunse ea încet.

Cei trei flăcăi o priviră în acelaşi timp, iar Rîbin lăsă capul în piept şi urmă cu glas tărăgănat:

— Dar când s-a apucat de treaba asta, el ştia ce primejdie îl paşte?

— Ştia! răspunse Sofia tare, cu hotărâre.

Toţi rămaseră tăcuţi şi nemişcaţi, încremeniţi parcă de acelaşi gând rece.

— Aşa! urmă Rîbin grav şi aspru. Şi eu cred că ştia. El nu face un pas fără a chibzui temeinic. E om cu socoteală. Aţi văzut, băieţi? Ştia omul foarte bine, că: sau îl vor străpunge cu baioneta, sau îl vor trimite la ocnă şi tot nu s-a lăsat; a mers înainte! Maică-sa să i se fi pus în curmeziş, ar fi trecut şi peste dânsa. Nu-i aşa, Nilovna, c-ar fi trecut şi peste trupul tău?

— Ar fi trecut! răspunse mama; apoi, tresărind şi rotindu-şi privirea în jur, oftă adânc…

Sofia îi mângâie mâna fără cuvânt, privind încruntată către Rîbin.

— Aşa om, zic şi eu! urmă el cu glas domol, purtându-şi ochii întunecaţi asupra fiecăruia în parte.

Şi cei şase oameni rămaseră iarăşi tăcuţi. Razele de soare atârnau subţiratice în văzduh, ca nişte panglici de aur. Undeva, în preajmă, răsună un croncănit scurt de stăncuţă. Mama se uita în jur; amintirea acelei zile de Întâi Mai şi dorul de Pavel şi Andrei o tulburau deopotrivă. În poieniţă zăceau aruncate câteva butoaie de dohot, goale; nenumărate buturugi scoase din pământ cu totul îşi răşchirau larg rădăcinile. Stejarii şi mestecenii strânşi în rânduri dese, jur-împrejurul poienei, înaintau parcă pe nesimţite din toate părţile şi, înlănţuiţi în liniştea deplină, aruncau pe pământ umbre întunecate şi calde.

Iakov se smuci deodată de lângă copacul de care stătuse răzimat până atunci, făcu un pas înlături, se opri şi, săltând scurt capul, întrebă cu glas tare şi tăios:

— Vra să zică tot împotriva lor au să ne trimeată şi pe noi, pe Efim şi pe mine?

— Dar împotriva cui credeai? răspunse tot cu o întrebare Rîbin, cu faţa posomorâtă. Ne sugrumă cu mâinile noastre, asta-i şmecheria lor!

— Şi cu toate astea, eu tot la oaste am să mă duc! dădu ştire Efim, liniştit şi îndărătnic.

— Cine te opreşte? se zburli Ignat. N-ai decât!

Şi, uitându-se ţintă la Efim, urmă zâmbind strâmb:

— Numai să ai grijă, când o fi să tragi în mine, să ţinteşti drept în cap… să nu mă schilodeşti, ci să mă ucizi dintr-odată!

— Vorba asta mi-ai mai spus-o! strigă Efim tăios.

— Ascultaţi, flăcăi! grăi Rîbin, cuprinzându-i cu privirea şi ridicând domol mâna. Uitaţi-vă la femeia aceasta! urmă el arătând către mama. În clipa asta poate că fecioru-său e pierdut…

— De ce vorbeşti aşa? întrebă mama cu glas stins şi îndurerat.

— Pentru că aşa trebuie! răspunse el ursuz. Că doar nu ţi-a încărunţit părul degeaba? Credeţi c-au doborât-o cu asta? Nilovna, ai adus cărţi?

Mama rămase o clipă cu ochii aţintiţi asupra lui, apoi răspunse:

— Am adus…

— Aşa! zise Rîbin, izbind cu latul palmei în masă. Cum te-am văzut, am înţeles c-ai adus. Altfel ce nevoie aveai să baţi atâta cale pân-aici? Aţi văzut? Feciorul a fost scos din rânduri – mama i-a luat locul!

Şi, ridicând pumnul ca într-o ameninţare, trase o sudalmă cumplită.

Mama se sperie de strigătul lui. Abia acum băgă de seamă că Rîbin se schimbase mult la faţă: slăbise, barba-i crescuse sălbatic şi sub smocurile ei se ghiceau oasele pometilor ieşind prin piele; pe globul albăstrui al ochilor se iviseră subţiratice vinişoare sângerii, ca după nopţi de-a rândul de

nesomn, iar nasul i se ascuţise şi se cocârjase ca un plisc de pasăre de pradă. Cămaşa care odată fusese roşie pesemne, acum era mânjită toata de dohot; gulerul descheiat lăsa să se vadă oasele pieptului umbrite de părul negru şi des; toată înfăţişarea lui era mai sumbră şi mai întunecată ca odinioară. Ochii, înroşiţi de năvala sângelui, aveau sclipiri tăioase, care aruncau o văpaie de ură pe chipul lui negricios.

Palidă, Sofia stătea tăcută, cu ochii aţintiţi asupra mujicilor. Ignat clătina din cap, cu ochii îngustaţi. Iakov se oprise iarăşi lângă colibă şi, mânios, jupuia cu degetele-i pământii coaja de pe o nuia. Efim se plimba cu paşi rari în spatele mamei.

— Dăunăzi, urmă Rîbin, m-a chemat *zemski*[10]. „Ticălosule, zice, ce te-ai apucat să-i spui preotului?" „Şi de ce, mă rog, mă faci ticălos? zic. Îmi câştig pâinea cu sudoarea frunţii, muncind din greu şi nu mă ştiu cu nimic vinovat în faţa oamenilor, zic, asta-i!" Să fi văzut cu ce gură a sărit la mine şi cum m-a izbit cu pumnul în obraz. Trei zile m-a ţinut la arest. „Aşa vra să zică? Aşa vorbiţi voi cu poporul? Ei bine, să nu crezi că asta are să ţi se ierte vreodată, diavole! Dacă nu eu – altul, dacă nu ţie – copiilor tăi, dar tot are să-ţi plătească cineva odată această obidă a mea! Să-ţi intre bine în cap! Cu gheare de fier aţi răscolit pieptul poporului, aţi semănat în el ură; apăi să nu vă aşteptaţi la iertare, blăstămaţilor! Asta-i."

Toată fiinţa lui era un clocot de ură, iar în glas avea ceva care o înspăimântă pe mama.

— Şi ce-i spusesem, mă rog, popii? urmă oarecum mai domolit. După ce se sfârşise adunarea obştii satului, popa rămăsese de vorbă cu mujicii în uliţă şi începuse să le spună că oamenii sunt o turmă, adicăte, şi nu poţi trăi fără de un păstor. Aşa! Atunci dau şi eu să-i zic în glumă: „Apăi când îi pune vulpea mai mare peste codru, au să rămâie multe pene, dar păsări – ba!" Popa se

uită chiorâş la mine şi-i dă cu gura mai departe, precum că poporul trebuie să rabde, cică, şi să se roage celui de sus, ca să-i dea putere să îndure. Atunci i-am răspuns şi eu că, adică, poporul se roagă el destul, dar se vede treaba că Dumnezeu n-are vreme să-l asculte! Asta-i. Şi numai ce-l vad că se-nfige-n mine, să mărturisesc numaidecât ce rugăciune spun eu, când mă închin lui Dumnezeu. Iaca mărturisesc – eu spun o singură rugăciune, pe care am spus-o toată viaţa şi pe care o spune tot poporul: „Învaţă-ne, Doamne, cărămizi o droaie boierilor să le cărăm, iar ca mâncare să roadem pietroaie; surcele din noi să scuipăm!” Nici nu m-a lăsat să isprăvesc. Curmând scurt istorisirea, Rîbin se întoarse către Sofia şi o întrebă pe neaşteptate: Dumneata eşti cucoană?

— De ce să fiu cucoană! îi întoarse ea cu grabă întrebarea, vădit surprinsă.

— De ce! zâmbi strâmb Rîbin. Pentru că ce ţi-e scris în frunte ţi-e pus! Asta-i! Crezi că păcatul din naştere al boieriei poate fi tăinuit faţă de oameni sub o băsmăluţă de stambă? Pe popă îl obliceşti de-ar fi şi-n veşmânt de rogojină. Uite adineaori ai pus cotul în niscai udeală de pe masă şi îndată ai sărit ca friptă şi te-ai oţărât toată. Apoi şi spinarea dumitale e prea dreaptă, nu seamănă a spinare de muncitor…

Temându-se ca nu cumva Rîbin s-o jignească pe Sofia cu glasul lui aspru, cu zâmbetul şi cu vorba lui, mama se grăbi să-i spună cu voce gravă:

— E prietena mea, Mihailo Ivanîci, e o fiinţă de nădejde şi a încărunţit în munca aceasta. Vezi dar şi nu te-ntrece cu…

Rîbin slobozi un oftat adânc.

— Dar ce, parcă i-am spus ceva care s-o supere?

Aţintindu-l cu privirea, Sofia îl întrebă cu răceală:

— Voiai să-mi spui ceva?

— Eu? Da… S-a ivit de curând pe aici un om, un văr de-al lui Iakov. E bolnav de oftică. Pot să-l

chem?

— Cheamă-l! răspunse Sofia.

Rîbin se uită la ea, îngustându-şi ochii; apoi grăi cu glas scăzut către Efim:

— Ar fi bine, poate, să te repezi până ia el, Efim, şi să-i spui să vină-ncoace la căderea nopţii. Asta-i.

Tăcut şi fără să se uite la nimeni, Efim îşi puse şapca şi, pornind fără grabă, se mistui în desişul pădurii. Rîbin arătă cu capul în urma lui, grăind cu glas înăbuşit:

— Se frământă! El şi cu Iakov trebuie să se ducă la oaste. Iakov spune deschis: „Nu pot”; cestălalt – nu poate nici el, dar vrea totuşi să se ducă… Crede că va izbuti să-i zgâlţâie oleacă pe soldaţi. Eu socot însă că zadarnic cerci să spargi zidul cu capul… Aşa-i ostaşul îi pui în mână arma şi baioneta, şi o porneşte unde-l mâi… Da-a, greu se mai frământă! Şi Ignat de colo îi mai zgândăre inima. După judecata mea, degeaba!

— Ba nu-i deloc degeaba! se împotrivi Ignat încruntat, fără să se uite la Rîbin. O să-l muştruluiască acolo binişor şi până la urmă ai să vezi c-o să tragă cum trag şi ceilalţi…

— Nu cred! mormăi Rîbin îngândurat. Dar senţelege, că tot mai bine e să-ţi iei lumea-n cap. Rusia e mare, unde să te caute? Îţi faci rost de un act precum că eşti cutare şi porneşti prin sate…

— Să ştiţi că eu chiar aşa am să şi fac! zise Ignat, plesnindu-se cu o surcea peste genunchi. Odată ce-am hotărât să mergem împotriva lor, apoi să mergem de-a dreptul!

Discuţia conteni. În jur roiau, grijulii, albine şi viespi, subliniind cu zumzetul lor liniştea adâncă. Păsăruicile ciripeau şi, undeva, departe, răsuna un cântec, care plutea parcă peste ogoare. După un răstimp de tăcere, Rîbin spuse:

— Ei, acuma să ne vedem de ale noastre… Poate că vreţi să vă odihniţi? Avem în colibă o laviţă lată de scânduri. Iakov, ia adună câteva braţe

de frunză uscată… Iar dumneata, maică, scoate cărţile…

Mama şi Sofia se apucară să-şi dezlege tăgârţele. Rîbin se aplecă şi, privind peste umărul lor, spuse cu mulţumire:

— Ian te uită, ce de cărţi aţi mai adus! Demult te ocupi cu treburi de-astea?… Cum îţi zice dumitale? întrebă el, întorcându-se către Sofia.

— Anna Ivanovna! răspunse ea… De doisprezece ani… Dar de ce mă întrebi?

— Aşa. Oi fi stat şi la închisoare?

— Am stat.

— Vezi? spuse mama către Rîbin, cu glas încet şi mustrător. Şi tu te-ai apucat să vorbeşti aşa de urât în faţa ei!

El tăcu o vreme, apoi, luând un teanc de cărţi în mână, răspunse, zâmbind cu toată gura:

— Nu vă supăraţi pe mine! Mujicul şi boierul sunt ca smoala şi apa; nu pot sta laolaltă, nu se lipesc şi pace!

— Eu nu sunt cucoană, sunt om! îi întoarse vorba Sofia, zâmbind cu blândeţe.

— Şi asta e cu putinţă! zise Rîbin. Se spune că înainte de a ajunge ce este, câinele a fost lup. Mă duc să le ascund…

Ignat şi Iakov veniră către el cu mâinile întinse.

— Ia dă să vedem şi noi! zise Ignat.

— Toate sunt de un fel? o întrebă Rîbin pe Sofia.

— Sunt felurite. Aveţi şi o gazetă acolo…

— Aşa?

Toţi trei se traseră cu grabă în colibă.

— Arde în vâlvătăi omul ăsta! şopti mama uitându-se în urma lor cu o privire îngândurată.

— Da, încuviinţă Sofia. Asemenea chip n-am mai întâlnit până acum; adevărată faţă de mucenic! Să mergem şi noi în colibă, vreau să văd ce fac… când or da de gazetă…

— Nu fi supărată pe el, c-a fost atât de aspru… o rugă mama încet.

Sofia surâse.

— Ce bună eşti, Nilovna…

Când cele două femei se iviră în uşa colibei, Ignat înălţă capul, le aruncă doar o privire şi, vârându-şi degetele în păru-i cârlionţat, se aplecă iarăşi deasupra gazetei pe care o ţinea întinsă pe genunchi. Rîbin, în picioare, prinsese pe hârtie o rază de soare, ce pătrundea în sălaş printr-o crăpătură de sus şi, plimbând ziarul sub lumina razei, citea mişcând din buze. Iakov, în genunchi, cu pieptul sprijinit de marginea laviţei, citea şi el.

Mama trecu într-un ungher al sălaşului şi se aşeză. Sofia o cuprinse pe după umeri, urmărindu-i din ochi pe toţi, în tăcere.

— Nene Mihailo, aicea ne cam suduie pe alde noi, mujicii! zise Iakov, fără a-şi dezlipi ochii de pe gazetă. Rîbin se întoarse, îl privi şi-i răspunse zâmbind:

— Ne suduie din dragoste…

Trăgând adânc aerul în piept, Ignat îşi semeţi capul şi, închizând ochii, grăi:

— Aici scrie: „Ţăranul a ajuns să nu mai fie om”. Apăi a ajuns, fireşte!

Pe faţa lui simplă şi deschisă trecu o umbră de obidă.

— Ia, să fii în pielea mea, să te zbaţi puţintel cum mă zbat eu, şi atunci să te văd ce ai să ajungi tu, deşteptule.

— Eu o să mă culc! spuse mama în şoaptă către Sofia. Am cam ostenit şi mi se învârte capul de mirosul ăsta. Nu te culci şi dumneata?

— Nu, nu mă culc.

Mama se lungi pe laviţă şi aţipi. Sofia rămase lângă dânsa, urmărindu-i din ochi pe cei trei ţărani care ci teau, iar când vreun bondar sau vreo viespe începea să se rotească deasupra capului mamei, le alunga cu grijă. Mama o zărea printre gene şi grija aceasta a Sofiei o bucura.

Rîbin se apropie şi o întrebă pe Sofia în şoaptă, dar grăind totuşi destul de tare:

— Doarme?

— Da.

Tăcu un timp şi, cu ochii aţintiţi pe chipul mamei, spuse încet:

— E poate cea dintâi mamă care îşi urmează feciorul pe drumul ales de el. Cea dintâi!

— Să nu-i tulburăm somnul, să mergem! propuse Sofia.

— Da. Ş-apoi pe noi ne aşteaptă şi lucrul. Aş vrea să mai stăm de vorbă, dar să lăsăm mai bine pe diseară! Haideţi, băieţi!…

Plecară toţi trei, lăsând-o pe Sofia lângă colibă, în vreme ce mama îşi spunea: „Ei, slavă Domnului, s-au împrietenit!…”

Şi adormi liniştită, respirând aerul înmiresmat de aroma puternică a pădurii şi a dohotului.

VI

Dohotarii se întoarseră pe înserat, mulţumiţi că sfârşiseră lucrul.

Trezită de glasurile lor, mama ieşi din sălaş, căscând uşor şi zâmbind.

— Voi aţi muncit, iar eu am dormit ca o cucoană! spuse ea, cuprinzându-i pe toţi într-o privire caldă.

— Ţi se iartă! răspunse Rîbin. Era mai domolit; osteneala îi înghiţise o parte din prisoselnicul lui neastâmpăr.

— Ignat, zise el, grijeşte de ceai! Noi gospodărim aici cu rândul: astăzi Ignat ne dă de mâncat şi de băut!

— Ba astăzi mi-aş da bucuros rândul altuia! şopti Ignat, adunând vreascuri şi surcele pentru foc şi luând totodată aminte la ceea ce vorbea.

— Toţi vrem să stăm cu oaspeţii! zise Efim, aşezându-se lângă Sofia.

— Las’ că te ajut eu, Ignat! murmură Iakov, intrând în colibă. Se întoarse cu o pâine, pe care se apucă s-o taie, aşezând feliile pe masă, câte una în faţa fiecăruia.

— Ia! făcu Efim încet, se aude tuşind…

Rîbin ciuli urechea, apoi încuviinţă, dând din cap:

— Da, vine…

Şi, întorcându-se către Sofia, îi dădu lămurire:

— Acum ai să vezi un martor. Eu l-aş purta din oraş în oraş şi l-aş pune să vorbească în piaţă, ca să-l audă tot poporul. E adevărat că spune mereu acelaşi lucru, dar toată lumea ar trebui să audă ce spune…

Liniştea şi întunericul se împânzeau tot mai strâns, glasurile oamenilor răsunau tot mai blajine. Sofia şi mama se uitau mereu cu luare aminte la cei patru mujici care se mişcau încet, greoi, cu o ciudată fereală, şi care la rândul lor se uitau şi ei la cele două femei.

La marginea poienii se ivi, venind dinspre pădure, un om înalt, cu spinarea cocârjată. Păşea încet, sprijinindu-se din greu într-un băţ şi i se auzea răsuflarea hârâită.

— Iată, am venit şi eu! spuse el şi îndată începu să tuşească.

Era îmbrăcat într-un palton ros, lung până-n călcâie; de sub pălăria rotundă şi ponosită îi atârnau şuviţe rare şi ţepoase de păr gălbui. O bărbuţă aurie îi acoperea faţa gălbejită şi scofâlcită; ţinea gura întredeschisă, iar ochii, afundaţi adânc, îi străluceau febril în găvanele întunecate.

Rîbin îl înfăţişă Sofiei.

— Aţi adus cărţi? o întrebă noul sosit.

— Am adus.

— Mulţumim… în numele poporului. El nu poate să priceapă încă adevărul… dar eu, care l-am priceput… vă mulţumesc în numele lui.

Avea răsuflarea întretăiată, înghiţind aerul în sorbituri scurte, lacome. Glasul i se frângea întruna; mâinile descărnate, cu degete osoase, îi lunecau pe piept, încercând să încheie nasturii paltonului.

— Nu-ţi face bine să stai aşa de târziu în pădure. E o pădure de foioase, ţine multă umezeală, iar aerul e înăbuşitor! îi spuse Sofia.

— Nimic nu poate să-mi mai facă bine! răspunse el, înăbuşindu-se. Numai moartea mi-ar face bine…

Te cuprindea jalea auzindu-i glasul, iar întreaga lui înfăţişare îţi trezea în suflet acea milă fără de folos care, conştientă de neputinţa ei, îţi stârneşte un simţământ de ciudă morocănoasă. Se aşeză pe un butoi, îndoindu-şi atât de grijuliu genunchii, de parcă i-ar fi fost teamă să nu-şi frângă picioarele, apoi îşi şterse sudoarea de pe frunte. Avea părul fără luciu, ca de mort.

Focul aprins răbufni deodată în vâlvătăi; tot înconjurul tresări şi prinse a se legăna; gonite de dogoarea fierbinte, umbrele se ascunseră înfricoşate în pădure; în pâlpâirea flăcărilor se ivi o clipă faţa rotundă a lui Ignat cu obrajii umflaţi. După aceea focul se potoli, în aer se împrăştie un miros de fum, liniştea şi întunericul se năpustiră din pădure şi rămaseră la pândă în poiană, ascultând glasul răguşit al bolnavului.

— Aş putea totuşi să-i mai fiu de folos poporului ca martor al crimei… Uitaţi-vă la mine… N-am decât douăzeci şi opt de ani şi sunt pe pragul morţii! Acum zece ani ridicam pe umeri, fără nicio sforţare, douăsprezece puduri ca nimica! Cu o sănătate ca asta, credeam c-o să trăiesc cel puţin vreo şaptezeci de ani fără să mă poticnesc; dar n-au trecut nici zece ani de atunci şi, uite, sunt un om sfârşit. M-au jefuit stăpânii, mi-au furat patruzeci de ani de viaţă… Patruzeci de ani!

— Ăsta-i cântecul lui! spuse Rîbin cu glas înăbuşit.

Focul răbufni din nou, mai puternic, mai viu şi umbrele fugiră iar către pădure, dar după aceea se reîntoarseră, îmbulzindu-se în jurul focului, într-un joc tăcut şi duşmănos. Vreascurile umede trosneau şi gemeau, mistuindu-se în flăcări. Frunzişul copacilor foşnea şi fremăta, tulburat de învăluirile de aer încălzit. Limbi de foc, galbene şi roşii, se jucau vesele şi vioaie, îmbrăţişându-se, săltând în sus, împroşcând scântei printre care zbura şi câte-o frunză aprinsă, iar stelele de pe cer le zâmbeau îmbietor, chemându-le la ele.

— Nu e numai cântecul meu; îl cântă mii de oameni fără să înţeleagă că viaţa lor nenorocită e totodată şi o lecţie tămăduitoare pentru tot poporul. Câţi oameni schilodiţi de munca istovitoare nu mor de foame, în tăcere… Şi iarăşi se înecă într-o tuse grea, cutremurându-se şi cocârjindu-se.

Iakov puse pe masă o căldare plină cu cvas, aruncă alături o legătură de ceapă verde şi se întoarse către bolnav.

— Vino la masă, Saveli, ţi-am adus lapte…

Saveli dădu din cap, în semn de împotrivire, dar Iakov îl luă de subsuori, îl ridică şi-l aduse la masă.

— Ascultă, spuse Sofia în şoaptă, mustrător, către Rîbin, de ce l-aţi mai adus aici? Poate să moară în orice clipă…

— Poate! încuviinţă Rîbin. Deocamdată însă, să vorbească. Şi-a prăpădit viaţa zadarnic; lasă-l acuma să se chinuie oleacă pentru binele oamenilor. N-are să se întâmple nicio nenorocire. Asta-i.

— S-ar părea că toate acestea-ţi plac.

Rîbin îşi aţinti privirea asupra ei şi răspunse posomorât:

— Numai domnii se uită cu desfătare la Hristos, care geme pe cruce. Noi însă învăţăm, tragem învăţătură de la omul ăsta şi am vrea ca şi voi să învăţaţi câte ceva…

Ridicând sprânceana cu îngrijorare, mama îi spuse:

— Ei, hai, ajungă-ţi!…

La masă, bolnavul îşi urmă vorba:

— Îi nimicesc pe oameni prin muncă. Pentru ce? îi fură viaţa omului. Pentru ce mă rog? Patronul nostru – eu mi-am distrus viaţa la fabrica lui Nefedov – patronul nostru a dăruit unei cântăreţe vase de spălat de aur. Până şi oala de noapte era tot de aur curat. În oala ceea s-a mistuit puterea mea, viaţa mea. Aşa mi s-a irosit viaţa. Un om m-a stors de vlagă, m-a nimicit, ca să-şi desfete ibovnica cu sângele meu. Gu sângele meu a cumpărat oala de noapte!

— Omul a fost făcut după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, zise Efim rânjind, şi, când colo, iacătă la ce e folosit…

— Nu trebuie să tacă! strigă Rîbin, izbind cu palma în masă.

— Nici să rabde! adaose Iakov încet.

Ignat zâmbi strâmb.

Mama îşi dădea seama că cei trei flăcăi ascultau cu nesăţioasa luare aminte a sufletelor lor înfometate şi, de fiecare dată când vorbea Rîbin, ei îl priveau cu ochi plini de aşteptare. Cuvintele lui Saveli stârneau pe chipurile lor zâmbete stranii, tăioase. Parcă nici nu le-ar fi fost milă de bolnav.

Aplecându-se către Sofia, mama o întrebă încetişor:

— Adevărat să fie ce spune omul acesta?

Sofia îi răspunse cu glas tare:

— Da, e adevărat! Faptul s-a petrecut la Moscova; au scris şi gazetele despre darul acela…

— Dar nici prin gând nu le-a trecut ca să-l pedepsească! spuse Rîbin cu glas înăbuşit. Unul ca ăsta ar trebui să-şi primească pedeapsa, să fie târât în faţa poporului şi tăiat în bucăţi, iar carnea lui spurcată să fie aruncată la câini. Poporul are să hotărască pedepse cumplite, când s-o răscula. Şi o să verse puhoaie de sânge, ca să-şi spele toată

obida. Sângele ăsta e sângele poporului, e stors din vinele lui şi el îi este stăpânul!

— Mi-e frig! îngăimă bolnavul.

Iakov îl ajută să se scoale şi îl duse mai aproape de foc.

Focul ardea în vâlvătăi; umbre nedesluşite tremurau în jur, urmărind cu mirare jocul voios al flăcărilor. Bolnavul se aşeză pe o buturugă, întinzând mâinile străvezii şi uscate în dogoarea focului. Arătând din cap către Saveli, Rîbin îi spuse Sofiei:

— Ăsta e mai tare decât toate cărţile! Când se întâmplă ca o maşină să taie mâna unui muncitor, ori să-l ucidă, vin îndată cu tot soiul de lămuriri, precum că tot muncitorul este de vină. Dar când vezi că i-au supt sângele omului până la cea din urmă picătură şi după aceea l-au aruncat ca pe un stârv, asta n-au cum s-o mai lămurească. Înţeleg să ucizi un om, dar să-l torturezi aşa, de plăcere, nu-nţeleg. Pentru ce îşi bat joc de popor? Pentru ce ne chinuiesc? Ca să se veselească, să petreacă, să se desfete. Ca să cumpere, cu preţ de sânge, tot ce le pofteşte inima: cântăreţe, cai, cuţite de argint, servicii de aur, jucării scumpe pentru copiii lor. Vra să zică, tu să munceşti, să munceşti, până dai în brânci, iar el să strângă grămezi de bani din truda ta, ca să-i dăruiască ibovnicii ţucal de aur!

Mama asculta, privea, şi încă o dată i se lămuri în faţa ochilor, ca o dâră luminoasă în întuneric, drumul pe care pornise Pavel împreună cu tovarăşii săi.

După cină se aşezară roată în jurul focului; în faţa lor, flăcările mistuiau cu grabă lemnele; în spate – se lăsase întunericul, învăluind pădurea şi cerul. Cu ochii larg deschişi, aţintiţi asupra focului, bolnavul tuşea necontenit şi tremura din toate mădularele; părea că ultima fărâmă de viaţă se zbătea nerăbdătoare să-i iasă din piept, să părăsească trupul ros de boală. Răsfrângerile flăcărilor îi tremurau pe obraz, dar nu izbuteau să-i

învioreze faţa lipsită de viaţă. Numai în ochi îi mai licărea o luminiţă, gata să se stingă şi aceea.

— N-ar fi mai bine să intri în colibă, Saveli? îl întrebă Iakov, aplecându-se către el.

— Pentru ce? răspunse el anevoie. Mai stau cu voi. Nu mai am mult de trăit între oameni!…

Îşi roti privirea, uitându-se pe rând la fiecare şi, după un răstimp de tăcere, urmă cu un zâmbet stins:

— Mă simt bine aici, între voi. Mă uit la fiecare şi mă gândesc: poate că ei îi vor răzbuna pe toţi cei ce au fost jefuiţi, vor răzbuna poporul care a fost ucis din lăcomie…

Nu-i răspunse nimeni şi, puţin după aceea, bolnavul aţipi cu capul proptit neputincios în piept. Rîbin îl privi şi grăi încet:

— Uite, aşa vine mereu la noi, se aşază şi vorbeşte totdeauna despre acelaşi lucru – despre batjocorirea omului. În aceasta şi-a pus tot sufletul, ca şi cum i-ar fi luat cineva vederea şi n-ar mai fi în stare să vadă şi alte lucruri din lume.

— Dar, nu-i de ajuns atâta? şopti mama îngândurată. Dacă mii de oameni se prăpădesc în munca lor istovitoare de fiecare zi, pentru ca stăpânii să poată arunca banii pe nimicuri, ce vrei mai mult?

— Ţi-e lehamite să-l tot asculţi! rosti încet Ignat, O poveste ca asta, dacă o asculţi o dată, n-o mai uiţi cât ăi trăi. Iar el o ia mereu de la capăt şi nu mai conteneşte.

— Trebuie să pricepi că în această singură întâmplare s-a grămădit toată viaţa lui! spuse posomorât Rîbin. Eu am auzit de zeci de ori din gura lui istorisirea asta a sorţii sale şi mă cuprindea uneori îndoiala. Te mai laşi uneori furat de câte o clipă bună, când nu-ţi vine a crede că omul e atât de josnic şi de nesăbuit… când ţi-e milă de toţi, de cel bogat, ca şi de cel sărac… Că şi bogatul a căzut, poate, în rătăcire! Unul e orbit de foame, altul – de aur. Şi zici în sinea ta: „Oameni buni,

fraţilor! Dezmeticeşte-te, omule, vino-ţi în fire şi te gândeşte cinstit, gândeşte-te fără să te cruţi, gândeşte-te bine!”

Bolnavul se clătină, deschise ochii şi se întinse pe pământ. Iakov se ridică fără zgomot, intră în colibă şi se întoarse cu un cojoc cu care îl înveli pe bolnav; apoi se aşeză iarăşi lângă Sofia.

Focul părea că-şi deschide faţa-i rumenă într-un zâmbet voios, luminând profilurile întunecate ale celor din jur, iar glasurile lor se revărsau molcom în trosnetul liniştit al lemnelor şi în pâlpâirea domoală a flăcărilor.

Sofia începu a vorbi despre lupta muncitorilor din toată lumea, pentru dreptul lor la viaţă, despre lupta de veacuri a ţăranilor din Germania, despre suferinţele irlandezilor, despre faptele măreţe ale muncitorilor francezi în numeroasele lor lupte pentru libertate.

Acolo, în mijlocul pădurii, pe care noaptea o înveşmântase în falduri de catifea, în poiana aceea mică, străjuită jur-împrejur de copaci, sub coperişul cerului întunecat, în faţa focului aceluia, încercuit de umbre uimite şi duşmănoase, parcă înviau pe rând marile întâmplări care zguduiseră lumea celor lacomi şi ghiftuiţi, treceau sângerând unul după altul popoarele pământului, trudite de atâtea lupte şi se rosteau numele marilor luptători pentru dreptate şi libertate.

Glasul adânc şi puţin învăluit al femeii răsuna molcom. Venind parcă din adâncul vremilor trecute, el trezea nădejdi şi dădea încredere, iar oamenii ascultau tăcuţi povestea fraţilor lor întru credinţă. Priveau faţa slabă şi palidă a femeii; în mintea lor se limpezea şi se lumina tot mai puternic cauza sfântă a tuturor popoarelor lumii – necurmata luptă pentru libertate. Fiecare îşi regăsea propriile lui dorinţe şi gânduri în trecutul depărtat, tăinuit până atunci de o perdea însângerată şi sumbră; şi le regăsea în rândurile unor oameni pe care nu-i cunoştea şi care erau de

alt neam decât el; şi atunci, fiecare, în străfundul său, cu gândul şi cu inima, se contopea cu lumea aceea în care îşi afla prieteni, ce de mult năzuiau să se unească şi să lupte cu hotărâre pentru înfăptuirea dreptăţii pe pământ, prieteni care îşi sfinţiseră hotărârea prin nenumărate suferinţe şi care vărsaseră râuri de sânge pentru triumful unei vieţi noi, luminoase şi fericite. Se năştea şi creştea în ei un simţământ care-i apropia de toţi oamenii aceia; se năştea o inimă nouă pe pământ, plină de dorinţa arzătoare de a înţelege totul, de a cuprinde totul.

— Va veni ziua când muncitorii din toate ţările îşi vor ridica frunţile şi vor striga hotărât: „Destul! Nu mai putem răbda viaţa aceasta!” – răsuna răspicat glasul Sofiei. Şi atunci se va prăbuşi înşelătoarea putere a celor care sunt tari numai prin lăcomia lor, le va fugi pământul de sub picioare şi, nu vor mai avea pe ce să se sprijine…

— Aşa va fi! zise Rîbin, plecându-şi capul. Nu-ţi cruţa puterile şi vei învinge!

Mama asculta, ridicând sprânceana, cu un zâmbet de plăcută surprindere încremenit pe faţă. Vedea că tot ce era în firea Sofiei tăios şi repezit, prea zgomotos şi prea avântat, adică tot ce i se păruse mamei de prisos, acum pierise, se topise în şuvoiul curgător, fierbinte, al istorisirii ei. Îi plăcea liniştea nopţii, jocul flăcărilor, faţa Sofiei, dar mai cu seamă îi plăcea încordata luare aminte cu care o ascultau mujicii: stăteau nemişcaţi, căutând să nu tulbure cu nimic cursul lin al povestirii, temându-se să nu rupă cumva firul luminos care-i lega de lume. Şi numai din când în când vreunul dintre ei punea încet câte un lemn în foc, iar când se ridicau roiuri de scântei şi învăluiri de fum, se grăbea să alunge din faţa femeilor şi scânteile şi fumul, făcând vânt cu palma.

O singură dată Iakov se ridică şi o rugă încetişor:

— Aşteptaţi puţin, nu vorbiţi mai departe, până nu mă întorc…

Se duse grăbit în colibă şi se întoarse cu nişte haine, cu care, împreună cu Ignat, înveliră în tăcere umerii şi înfăşurară picioarele femeilor. Sofia îşi urmă vorba, zugrăvindu-le ziua biruinţei, stârnindu-le încrederea în puterea lor, trezind în ei conştiinţa unei solidarităţi cu toţi cei care îşi istovesc zadarnic viaţa într-o muncă stearpă, irosită întru săturarea bezmeticelor pofte ale celor îmbuibaţi. Mama nu era tulburată de cele ce spusese Sofia, dar, laolaltă cu toţi ceilalţi, simţea şi ea cum îi umple pieptul un simţământ de pioasă recunoştinţă pentru oamenii care înfruntând şi nesocotind primejdiile, duceau tuturor celor ce purtau lanţurile muncii înrobitoare darurile înţelepciunii, darurile iubirii de adevăr.

„Ajută-i, Doamne!” îşi zicea mama, închizând ochii.

Către ziuă, Sofia conteni obosită şi privi zâmbind chipurile îngândurate, dar senine, ale celor din jurul ei.

— E vremea să plecăm! spuse mama.

— Să plecăm! încuviinţă Sofia cu glas ostenit.

Unul dintre flăcăi răsuflă zgomotos.

— Îmi pare rău că plecaţi! mărturisi Rîbin cu un glas neobişnuit de blând. Frumos ai cuvântat! Mare lucru e să ştii să-i apropii pe oameni între ei! Uite, când afli că sunt milioane de oameni care vor acelaşi lucru ca şi noi, parcă ţi se îmbunează inima. Şi ce mare putere are bunătatea!

— Tu îl iei cu bunătatea, iar el îţi răspunde cu ghioaga! zise Efim cu o fluturare de surâs pe buze sărind în picioare. Ar trebui să le lăsăm să plece, nea Mihailo, până nu le vede nimeni. Că, uite, noi o să împărţim cărţile, stăpânirea are să-nceapă a cerceta de unde au ieşit, cine le-a adus şi te pomeneşti că se găseşte careva să-şi aducă aminte că a zărit pe aici nişte femei…

— Ei, îţi mulţumim pentru osteneală, mamă! grăi Rîbin, tăind vorba lui Efim. Mă uit la tine şi mă tot gândesc la Pavel; bine faci că mergi pe drumul lui!

Un zâmbet larg şi bun îi lumina faţa îmblânzită. Era răcoare, dar el rămăsese cu cămaşa descheiată la gât şi cu pieptul gol. Cuprinzând cu privirea înfăţişarea lui de uriaş, mama îl sfătui cu glas duios:

— Pune ceva pe tine, că-i frig!

— Răzbeşte căldura dinăuntru! răspunse el.

Cei trei flăcăi stăteau în picioare, lângă foc, sfătuindu-se în taină; alături, întins pe pământ, dormea bolnavul, învelit cu cojoace. Cerul pălea, umbrele se mistuiau, frunzele fremătau în adăstarea soarelui.

— Ei, cu bine, vra să zică! spuse Rîbin, strângând mâna Sofiei. Dar cum dăm de urma dumneavoastră, la oraş?

— Să-ntrebi de mine! îi răspunse mama.

Flăcăii păşiră unul lângă altul către Sofia şi-i strânseră mâna tăcuţi, stângaci, dar cu căldură. Pe feţele lor se citea un stăpânit simţământ de mulţumire, de recunoştinţă şi multă prietenie şi se vedea bine că acest simţământ îi tulbura prin noutatea lui. Zâmbind, cu ochii uscaţi de nesomn, se uitau tăcuţi la Sofia, schimbându-se de pe un picior pe celălalt.

— Nu beţi olecuţă de lapte înainte de a porni la drum? le întrebă Iakov.

— Dar ce, mai avem lapte? întrebă Efim.

Ignat îşi netezi ruşinat părul şi răspunse:

— Nu mai este, l-am vărsat…

Zâmbiră toţi trei.

Vorbeau de lapte, dar mama simţea că se gândeau la altceva, că le doreau – ei şi Sofiei – tot binele cu putinţă. Sofia era vădit mişcată şi se simţea tot aşa de stânjenită ca şi ei, încât nu găsi să le spună altceva decât:

— Vă mulţumesc, tovarăşi!

Ei se uitară unul la altul, oarecum descumpăniţi de cuvântul „tovarăşi”.

Bolnavul începu să tuşească înăbuşit. În foc se stingeau cei din urmă tăciuni.

— Să ne vedem cu bine! răspunseră cu jumătate glas mujicii şi cuvântul lor mâhnit le însoţi până departe pe cele două femei.

Păşeau fără grabă pe cărarea care străbătea pădurea abia zărindu-se în semiîntunericul dimineţii şi mama, mergând în urma Sofiei, grăia:

— A fost frumos, ca-n vis! Oamenii vor să cunoască adevărul, draga maichii, vor să cunoască adevărul! Ştii, era taman ca la biserică într-o zi de mare sărbătoare, dis-de-dimineaţă, înainte de utrenie… când preotul n-a venit încă, e întuneric şi parcă simţi o înfiorare; lumea începe să se adune… Colo se aprinde o luminiţă, dincolo alta şi încet, încet întunericul se împrăştie şi se face lumină în casa Domnului.

— Adevărat! răspunse veselă Sofia. Numai că aici casa Domnului e întreg pământul!

— Aşa-i, întreg pământul! repetă mama, clătinând din cap cu îngândurare. A fost atât de bine, cât nici nu poţi crede… Şi ce frumos ai vorbit, draga mea, tare frumos! Mi-era teamă că n-o să fii pe placul lor…

După un scurt răstimp de tăcere, Sofia răspunse încet şi cu oarecare tristeţe:

— În mijlocul lor îţi simţi sufletul mai simplu…

Mergeau aşa, vorbind despre Rîbin, despre bolnavul acela, despre cei trei flăcăi, care ascultaseră tăcuţi şi cu atâta luare aminte şi care, prin micile lor servicii neîndemânatice, dar grăitoare, îşi arătaseră simţămintele de recunoscătoare prietenie. Ieşiră la câmp deschis. Soarele se ridica, venind parcă întru întâmpinarea lor. Nevăzut încă, îşi desfăcuse pe cer evantaiul străveziu de raze trandafirii; stropii de rouă de pe iarbă străluciră în toate culorile acelei primăveri voioase şi pline de bucurii. Păsările se trezeau din

somn, însufleţind dimineaţa cu larma lor veselă. Ciori grase, croncănind îngândurate, treceau cu fâlfâit greoi de aripi. Undeva, aproape, fluiera îngrijorat un grangur. Depărtările se dezvăluiau în faţa soarelui, alungând de pe culmile dealurilor zăbavnicele umbre ale nopţii.

— Se întâmplă câteodată că vorbeşte un om multe şi de toate şi tu stai şi-l asculţi şi nu-nţelegi nimica, până nu-i vine lui în cap să-ţi spună o anume vorbuliţă, mică, neînsemnată… dar care lămureşte dintr-odată totul! grăia mama îngândurată. Aşa a fost şi cu bolnavul acela. Am auzit atâtea istorisiri şi cunosc şi eu cât de chinuiţi sunt muncitorii în fabrici şi pretutindeni. Dar te deprinzi cu asta de mic copil şi până la urmă parcă nu te mai râcâie aşa de tare la inimă. Deodată însă, vine unul şi-ţi spune o întâmplare atât de umilitoare, atât de murdară… Doamne, oare pentru asta atâţia oameni îşi dăruiesc muncii viaţa lor? Pentru ca patronii să-şi îngăduie asemenea batjocuri? Pentru aşa ceva nu se află iertare!

Gândul mamei zăbovea asupra acestui fapt, pentru că prin tâmpa şi neruşinata lui sclipire scosese deodată în lumină un lung şir de alte fapte asemănătoare, pe care le cunoscuse cândva, dar le uitase…

— Se vede că de plini şi ghiftuiţi ce sunt, li-e şi greaţă. Ştiu un zapciu care-i punea pe mujici să zică bună ziua calului, când îl scotea prin sat, iar pe cei care nu se supuneau poruncii îi băga la arest. Şi pentru ce asta? La ce-i folosea? Ce nevoie avea? Nu pricep… nu pot să pricep deloc!

Sofia prinse să îngâne un cântec voios, ca dimineaţa acelei zile…

VII

Acum viaţa Nilovnei se petrecea într-o linişte ciudată. Câteodată se mira ea însăşi de liniştea aceasta. Feciorul ei zăcea în închisoare şi dânsa ştia că-l aşteaptă o pedeapsă grea, dar, când se gândea la aceasta, îi venea în minte fără să vrea chipul lui Andrei, al lui Fedea şi un lung şir de alte chipuri. Imaginea lui Pavel, absorbindu-i pe toţi cei care împărtăşeau acelaşi destin ca şi dânsul, creştea în ochii mamei, îndemnând-o spre contemplare, făcând-o să mediteze mai îndelung şi mai adânc, lărgindu-i fără vrere, pe nesimţite, cercul gândurilor despre el şi împrăştiindu-le în toate direcţiile. Resfirate astfel până departe în raze subţiri şi inegale, gândurile acestea pipăiau totul, căutau să lumineze şi să închege totul într-un singur tablou şi nu-i dădeau răgaz să se oprească asupra unui anumit lucru, nu îngăduiau ca durerea şi teama de soarta ce-l aştepta pe fecioru-său să se cuibărească în inima ei de mamă.

Curând după aceea, Sofia plecă şi se întoarse peste vreo cinci zile, veselă şi voioasă, pentru ca după câteva ceasuri să dispară iarăşi şi să nu se mai înapoieze decât peste două săptămâni. Părea că trece prin viaţă în goană, descriind cercuri mari, abătându-se doar uneori şi pe la frate-său, ca să-i umple casa de muzică şi voioşie.

Mamei începuse să-i placă muzica. Ascultând-o, simţea cum îi năvăleau în piept valuri calde, care-i pătrundeau până-n inimă, domolindu-i bătăile; atunci, ca din sămânţa aruncată într-un pământ arat adânc şi mustind de vlagă, creşteau într-însa, puternice şi repezi, gânduri după gânduri şi înfloreau, sprintene şi minunate, cuvintele trezite de puterea sunetelor.

Îi era însă greu să se împace cu neorânduiala Sofiei, care îşi împrăştia hainele peste tot locul, arunca oriunde mucuri şi scrum de ţigară; şi mai greu încă se învoia cu vorba ei prea avântată, care nu se potrivea de fel cu liniştita siguranţă a lui

Nikolai, cu seriozitatea blajină şi statornică a vorbei sale. Sofia părea o fetişcană care vrea să se arate mai mare decât este, dar care se uită încă la oameni ca la nişte jucării ciudate. Vorbea mereu despre sfinţenia muncii, dar nu-şi dădea seama că prin neglijenţa ei sporea fără niciun rost munca mamei; vorbea despre libertate, dar prin firea ei neîngăduitoare şi tăioasă şi prin veşnicele ei discuţii fără de sfârşit îi stânjenea pe toţi – mama vedea prea bine lucrul acesta. Erau într-însa nenumărate contradicţii; din pricina asta mama se ţinea faţă de ea cu fereală şi cu atenţia mereu încordată, neputând să-i arate acea căldură sufletească pe care o avea în toată clipa faţă de Nikolai.

Mereu preocupat, acesta ducea o viaţă molcomă şi rânduită: în fiecare dimineaţă, la ceasurile opt, îşi lua ceaiul şi citea ziarul, împărtăşind şi mamei ştirile pe care le afla. Ascultându-l, mama vedea cu o uimitoare limpezime cum uriaşa maşină a vieţii îi măcina pe oameni fără nicio milă, pentru a-i preface în bani. Simţea că Nikolai avea ceva din firea lui Andrei. Ca şi hoholul, vorbea fără răutate despre oameni, socotindu-i pe toţi vinovaţi de proasta întocmire a lumii, dar nu credea, ca Andrei, în viaţa ce avea să vină cu atâta înflăcărare şi cu atâta putere. Vorbea întotdeauna domol, cu glasul unui judecător aspru şi cinstit, şi deşi avea pe faţă un zâmbet de compătimire chiar şi atunci când vorbea despre lucrurile cele mai groaznice, ochii lui străluceau reci şi hotărâţi. În strălucirea aceasta, mama citea că e omul care nu iartă nimănui nimic, că nu poate să ierte şi, dându-şi seama că această neînduplecare îl apăsa greu, îi era milă de el. Pe zi ce trecea Nikolai îi era tot mai drag.

La ceasul-nouă el pleca la birou, iar mama începea să deretice prin casă, gătea, apoi se spăla, îşi punea o rochie curată, se aşeza în odaia ei şi se uita la ilustraţiile din cărţi. Învăţase să citească, dar

cititul îi cerea multă încordare; obosea repede şi începea să piardă legătura dintre cuvinte. În schimb, ilustraţiile o distrau ca pe un copil: ele îi dezvăluiau o lume vie, pe care parcă o vedea aievea, o lume nouă şi minunată. Vedea oraşe mari, clădiri frumoase, maşini, vapoare, monumente nenumărate, comori făurite de mâna omului precum şi felurite plăzmuiri ale naturii în toată uimitoarea lor varietate. Viaţa îşi dezvăluia necontenit aspectele ei şi fiecare zi îi înfăţişa înaintea ochilor lucruri măreţe, nemaivăzute, minunate, care, prin bogăţiile lor nenumărate şi prin frumuseţea podoabelor lor, îi stârneau tot mai puternic setea sufletului ei trezit din amorţire. Îi plăcea mai cu osebire să cerceteze planşele unui album de zoologie; cu toate că era tipărit într-o limbă străină, el îi înfăţişa în chipul cel mai viu frumuseţile, bogăţiile şi întinderile globului pământesc.

— Cât îi de mare pământul ăsta! îi spunea ea lui Nikolai.

Mai mult decât orice o înduioşau gâzele şi îndeosebi fluturii. Privea uimită desenele cu fluturi şi spunea:

— Câtă frumuseţe, Nikolai Ivanovici! Şi toată frumuseţea aceasta, care-ţi încântă sufletul, este împrăştiată peste tot locul. Numai că pentru noi, ea e ca şi lăcătuită: pluteşte în preajma noastră, dar n-o putem vedea. Oamenii se zbat, dar nu cunosc nimic, nu se pot bucura nici măcar de o fărâmă din toată frumuseţea lumii, pentru că nu le arde de asta şi nici răgaz nu au. Câtă bucurie ar fi în sufletul lor, dacă ar şti ce bogat e pământul şi câte minunăţii sunt în lume! Toate sunt hărăzite tuturor şi fiecare e îndreptăţit să se înfrupte din toate, nu-i aşa?

— Aşa este! răspundea Nikolai zâmbind. Şi-i aducea alte cărţi ilustrate.

Adesea, seara, primeau musafiri. Venea Alexei Vasilievici, un bărbat falnic cu faţa palidă şi cu

barba neagră, grav, tăcut; Roman Petrovici, un om cu capul rotund, cu obrazul plin de coşuri, care scotea mereu din buze un fel de sunet de compătimire – tţ-tţ-tţ; Ivan Danilovici, mărunţel şi slăbuţ, iute, cu o bărbuţă ascuţită, cu glas piţigăiat, gălăgios şi înţepător la vorbă; Egor, care glumea necontenit pe seama sa, pe a tovarăşilor şi a boalei sale care înainta mereu. Veneau şi oaspeţi din alte oraşe mai depărtate. Nikolai vorbea cu ei îndelung, totdeauna sfătos, totdeauna despre acelaşi subiect – muncitorii din toată lumea. Discutau, se înflăcărau, dădeau din mâini şi beau nenumărate pahare de ceai. În larma discuţiilor, Nikolai scria uneori câte o proclamaţie, pe care, după ce o citea tovarăşilor săi, ei o copiau îndată cu litere de tipar; mama aduna cu grijă ciornele rupte în bucăţi şi le băga în foc.

În vreme ce le servea ceaiul, mama se minuna de înflăcărarea cu care vorbeau despre traiul şi soarta muncitorilor, despre felul cum trebuie să lucreze ca să semene mai cu folos între ei ideea de dreptate şi să le ridice moralul. Adesea se mâniau, nu se înţelegeau, se ciondăneau, se învinovăţeau unul pe altul, se supărau, pentru ca după aceea să înceapă iarăşi a discuta.

Mama simţea că ea cunoaşte viaţa muncitorilor mai bine decât oamenii aceştia şi i se părea că vede, mai limpede decât ei, cât de uriaşă era sarcina pe care o luaseră asupra lor; din pricina aceasta se uita la ei cu acea mâhnită îngăduinţă, cu care un om în toată firea se uită la nişte copii ce se joacă de-a tata şi de-a mama, fără să priceapă adâncul înţeles omenesc al acestei legături. Şi fără să vrea, mama punea în cumpănă discuţiile lor, cu cele pe care le aveau odinioară Pavel şi Andrei şi vedea deosebirea de care la început nu-şi dăduse seama. Uneori i se părea că oamenii aceştia strigau mai tare decât se striga în odăiţa lor din cartier şi îşi spunea:

„Strigă mai tare, pentru că ştiu mai multe…”

Mai târziu însă, observase în nenumărate rânduri că oamenii aceştia căutau parcă înadins să se aţâţe şi că se înfierbântau numai de ochii lumii; s-ar fi zis că fiecare voia să arate tovarăşilor săi că el preţuia şi iubea adevărul mai mult decât ceilalţi, iar aceştia se supărau şi căutau la rândul lor să arate că, dimpotrivă, ei puneau mai mult preţ pe adevăr şi atunci se încingeau între ei dezbateri aspre şi violente. Fiecare căuta să se ridice deasupra celorlalţi şi aceasta o întrista adânc pe mama. Înălţând neliniştită sprânceana şi cuprinzându-i într-o privire de implorare îşi spunea:

„Au uitat cu totul de Paşa şi de toţi ceilalţi…”

Ascultând totdeauna cu încordare aceste dezbateri, pe care bineînţeles că nu le pricepea pe de-a-ntregul, se străduia să pătrundă simţământul din care izvorau cuvintele rostite şi îşi dădea seama că la ei, în cartierul muncitoresc, când oamenii vorbeau despre bine, îl priveau ca atare, în întregimea lui, pe când aici totul era bucătăţit, fărâmiţat; acolo oamenii simţeau mai adânc, mai puternic; aici, în aceste discuţii amănunţite, prea se despica firul în patru. Aici se vorbea mai mult despre nimicirea formelor vechi, acolo gândul zbura mai mult către viitor. Din toate aceste pricini, discuţiile lui Pavel cu Andrei erau mai aproape de sufletul ei şi le înţelegea mai bine…

În acelaşi timp, mama băgă de seamă încă un lucru: când venea vreun muncitor, Nikolai se arăta foarte prietenos, chipul lui lua o înfăţişare mieroasă şi vorbea altfel decât îi era obiceiul – dacă nu chiar din topor, în orice caz mai puţin grijuliu în alegerea cuvintelor.

„Se sileşte să fie mai pe înţelesul lor!” îşi spunea mama în gând.

Dar gândul acesta n-o mulţumea şi vedea că şi musafirul se simţea cam stânjenit, ca şi cum o tainică opreliştе lăuntrică l-ar fi împiedicat să vorbească slobod şi uşor, cum vorbea cu dânsa, o

femeie simplă. Într-o zi, după ce Nikolai plecă, mama îl întrebă pe un flăcău:

— De ce te ruşinezi aşa? Că doar nu eşti un şcolar la examen…

Tânărul zâmbi larg:

— Şi racul se face mai stacojiu când iese din lumea lui… Oricum, dânsul nu-i de-ai noştri…

Uneori venea şi Saşenka, dar niciodată nu stătea mult, totdeauna era copleşită de treburi, nu râdea deloc, iar la plecare o întreba de fiecare dată:

— Ce mai face Pavel Mihailovici, e sănătos?

— Slavă Domnului! răspundea mama. E sănătos, voios!

— Spune-i salutări din partea mea! o ruga fata, plecând grăbită.

Câteodată mama i se tânguia că prea îl ţin mult pe Pavel şi că nu se hotărăşte odată termenul de judecată. Saşenka se încrunta, dar nu răspundea; numai degetele prindeau să i se mişte frământate.

Nilovna ar fi vrut să-i spună din toată inima:

„Dragă, draga mea, ştiu că-l iubeşti…” Dar nu îndrăznea. Faţa încruntată a fetei, buzele strânse, vorba ei îngândurată şi stăpânită respingeau parcă dinainte orice pornire de duioşie. Oftând, mama strângea tăcută mâna pe care i-o întindea fata, gândind în sinea sa:

„Sărmana de tine…”

Într-o zi veni şi Nataşa. Când dădu cu ochii de mama se bucură mult şi începu s-o sărute; după aceea îi spuse deodată, printre altele, cu glas potolit:

— Ştii, mi-a murit mama, a murit biata mea măicuţă.

Scutură din cap, îşi şterse ochii cu o mişcare iute a mâinii şi adaose:

— Tare-mi pare rău de dânsa! N-avea nici cincizeci de ani; ar fi putut să mai trăiască mult. Dar dacă stai şi te gândeşti, poate că-i mai bine c-a murit; pentru dânsa moartea-i mai uşoară decât viaţa pe care a dus-o. Totdeauna singură, străină

între toţi ai casei, pentru că nimeni n-avea nevoie de ea, era veşnic înfricoşată de ţipetele tatii… Ce viaţă mai era aceea? Trăieşti când aştepţi ca ziua de mâine să-ţi aducă ceva bun; dar dânsa ce putea să aştepte decât necazuri şi suferinţe!…

— Adevărat, Nataşa! încuviinţă mama, după ce stătu puţin pe gânduri. Aşa-i, omul trăieşte, fiindcă aşteaptă ca viaţa să-i aducă ceva bun; dar dacă nu ţi-a mai rămas nimic de aşteptat, ce viaţă mai e aceea? Mângâind cu drag mâna fetei, o întrebă: Şi acum ai rămas singură pe lume?

— Singură! răspunse încet Nataşa.

Mama tăcu un timp, apoi o încuraja zâmbind:

— Nu-i nimic! Un suflet bun nu-i niciodată singur, totdeauna se găsesc oameni de inimă care să se adune în jurul lui…

VIII

Nataşa găsi un loc de învăţătoare la o şcoală de pe lângă o fabrică de ţesătorie din judeţ, iar Nilovna luă asupra-şi grija să-i ducă broşuri, cărţi şi manifeste.

Aceasta era acum îndeletnicirea ei de căpetenie. În fiecare lună pornea prin gubernie, cutreierând satele şi târgurile cu sacul la spinare sau cu un geamantan în mână, travestită când în călugăriţă, când în negustoreasă de dantelă şi pânză de casă, când în ţărancă înstărită, când ca o femeie cucernică ce umblă plină de osârdie pe la lăcaşurile de închinăciune. În tren, pe vapor, la hoteluri şi hanuri, mama avea pretutindeni aceeaşi înfăţişare simplă şi liniştită, intra în vorbă cu oameni, pe care nu-i cunoştea şi nu se temea să atragă asupră-şi atenţia lor prin graiul ei blajin şi sfătos şi prin purtarea ei de femeie care a umblat mult prin lume şi a văzut multe în viaţa ei.

Îi plăcea să stea de vorbă cu oamenii, să asculte istorisiri din viaţa lor, să le cunoască necazurile şi nedumeririle. Şi îi tresălta inima de bucurie, de câte ori îl găsea pe vreunul frământat de o grea nemulţumire, nemulţumirea aceea în care omul răzvrătindu-se împotriva loviturilor sorţii, caută totodată cu încordare să afle răspuns la întrebările ce şi-au croit drum în mintea lui. În faţa ei se desfăşura tot mai larg şi mai bogat tabloul vieţii omeneşti – frământată, plină de zbuciumul necurmatei lupte pentru pâine. Pretutindeni vedea desfăşurându-se cinic pornirea făţişă de a-l înşela pe om, de a-l jefui, de a stoarce din el cât mai mult folos pentru sine, de a-i suge sângele. Acum îşi dădea bine seama că pe pământ erau de toate, pentru toţi oamenii şi totuşi poporul trăia în mizerie, veşnic înfometat, în mijlocul unor bogăţii fără de sfârşit. În târguri şi oraşe se înălţau biserici pline cu podoabe de argint şi de aur, de care Dumnezeu nu avea nevoie, iar pe treptele aceloraşi biserici tremurau cerşetorii, aşteptând în zadar să li se lepede în palmă un bănuţ de aramă.

Văzuse şi înainte lucrurile acestea – bisericile bogate, odăjdiile împodobite cu aur ale popilor, iar alături poporul sărac, locuind în cocioabe şi îmbrăcat în zdrenţe ruşinoase, dar atunci i se păruse că aşa era firesc. Acum însă nu mai putea să se împace cu toate acestea şi le socotea drept o ocară faţă de cei săraci, cărora, ştia ea bine, biserica le este mai aproape de suflet şi mai trebuincioasă decât celor bogaţi.

Din tablourile care-l înfăţişau pe Iisus, din povestea vieţii lui, cunoştea că el a fost prietenul săracilor, că se purta în veşminte simple, pe când în bisericile în care sărăcimea venea să caute mângâiere, ea îl vedea pe Iisus ferecat cu neruşinare în aur şi în mătase care foşnea a silă, la vederea sărăcimii şi, fără să vrea, îi veneau în minte cuvintele lui Rîbin:

„Ne-au înşelat până şi-n cele dumnezeieşti”.

Nici nu-şi dădea seama că de la o vreme se ruga tot mai rar, dar se gândea tot mai des la Iisus şi la acei oameni care, fără a-i pomeni numele, ca şi când nici n-ar fi ştiut de existenţa lui, trăiau totuşi – aşa i se părea ei – după învăţătura sa, şi socoteau ca şi dânsul că pământul este împărăţia celor săraci, drept care voiau să împartă deopotrivă între toţi oamenii bogăţiile pământeşti. Gândul acesta o stăpânea demult şi acum se adâncea şi cuprindea tot ce văzuse şi tot ce auzise, crescând în chip de rugă luminoasă, care îşi revărsa lumina-i lină peste tot întunericul din lume, peste toată viaţa şi peste toţi oamenii. Şi i se părea că însuşi Hristos, faţă de care păstrase întotdeauna un nedesluşit simţământ de iubire – un simţământ încâlcit, în care teama se împletea strâns cu speranţa, şi încântarea cu tristeţea – însuşi Hristos îi era acum mai aproape de suflet şi i se arăta altfel decât până atunci, mai sus mai în văzul ei, mai fericit şi mai înseninat la chip, ca şi cum ar fi înviat aievea pentru triumful vieţii, purificat şi reînsufleţit de sângele fierbinte pe care oamenii îl vărsau din belşug în numele lui, ferindu-se însă să rostească numele acestui nefericit prieten al lor. Şi totdeauna se întorcea din călătoriile ei bucuroasă şi tulburată de cele văzute şi auzite pe drum, voioasă şi mulţumită de treaba pe care o împlinise.

— Ce bine e să călătoreşti peste tot şi să vezi atâtea! îi spunea seara lui Nikolai. Începi să te dumireşti cum e întocmită viaţa. Poporul e îmbrâncit şi azvârlit la marginea ei; şi, zbătându-se din greu în umilinţa sa, vrând nevrând, începe să se întrebe: „Pentru ce? Pentru ce mă alungă? Pentru ce flămânzesc, când pe pământ sunt de toate? Pentru ce trăiesc în întuneric şi neştiinţă, când e atâta ştiinţă în lume? Unde este Dumnezeu cel milostiv, pentru care nu există bogaţi şi săraci, ci numai fii deopotrivă de iubiţi?” Poporul începe să se ridice încetul cu încetul împotriva vieţii pe

care o duce, căci simte că nedreptatea îl va strivi cu totul, dacă nu se va îngriji el însuşi de soarta sa!

Simţea tot mai des o nestăvilită dorinţă de a vorbi oamenilor despre nedreptatea vieţii şi uneori abia de putea să şi-o înăbuşe.

De câte ori o găsea privind ilustraţiile din cărţi, Nikolai îi povestea zâmbind câte ceva plin de frumuseţe. Uimită de îndrăzneţele gânduri de viitor ale omului, dânsa îl întreba neîncrezătoare:

— Ar fi oare cu putinţă?

El o privea peste ochelari, cu ochii săi blajini şi îşi depăna mai departe poveştile despre viitor, cu stăruinţă şi cu nezdruncinată încredere în adevărul prevestirilor sale.

— Dorinţele omului sunt fără margini, puterea lui e nesecată! Şi totuşi, omenirea păşeşte încă prea încet pe drumul înavuţirii spirituale, fiindcă astăzi fiecare, dorind să se elibereze pe sine şi să nu mai atârne de alţii, este nevoit să adune bani în loc de cunoştinţe. Dar când oamenii vor ucide în ei lăcomia, când vor reuşi să se sloboadă din lanţurile acestei munci de robi…

Mama nu desluşea tot tâlcul spuselor lui, dar se pătrundea tot mai adânc de acel simţământ de netulburată încredere în viitor, care-l însufleţea.

— Pe pământ sunt prea puţini oameni liberi, asta-i nenorocirea! — spunea el.

Lucrul acesta îl înţelegea şi mama; dânsa cunoştea oameni care izbutiseră să se libereze de ură şi lăcomie, şi îşi dădea seama că, dacă ar fi fost mai mulţi de aceştia, atunci viaţa care se înfăţişa atât de întunecată şi înfricoşătoare, ar fi mai prietenoasă şi mai simplă, mai bună şi mai luminoasă.

— Uneori omul, fără să vrea, trebuie să fie crud, – spunea Nikolai cu mâhnire.

Mama încuviinţa dând din cap şi îşi amintea ceea ce-i spusese altădată hoholul.

IX

Într-o zi Nikolai, care venea totdeauna devreme, se întoarse de la slujbă mult mai târziu ca de obicei şi, fără să se dezbrace, spuse repede, frecându-şi tulburat mâinile:

— Ştii, Nilovna, astăzi a evadat din închisoare unul dintre tovarăşii noştri. N-am putut să aflu însă cine anume…

Cum stătea în picioare, mama se clătină cuprinsă de tulburare şi, lăsându-se pe un scaun, abia îngăimă cu glas stins:

— Poate-i Paşa?

— Poate! răspunse Nikolai, ridicând din umeri. Trebuie să-l ajutăm să se pună la adăpost, dar cum? Unde să-l găsim? Până la ceasul acesta am umblat pe străzi, gândindu-mă că poate am să-l întâlnesc. E o copilărie, îmi dau seama, dar nu putem sta aşa, trebuie să facem ceva! Am s-o pornesc din nou…

— Merg şi eu! sări mama.

— Dumneata du-te la Egor, poate c-o fi aflat el ceva, o sfătui Nikolai, plecând în grabă.

Mama îşi puse o broboadă pe cap şi ieşi în stradă, plină de nădejde. Ochii îi erau împăienjeniţi, iar inima îi bătea cumplit, poruncindu-i parcă să umble în goană. Mergea la-ntâmplare cu capul în piept, fără să vadă nimic în jurul ei.

„Când voi intra în casă, am să dau cu ochii de el!” îi mijea în gând nădejdea, îndemnând-o să meargă înainte.

Îi era cald şi gâfâia de oboseală. Când ajunse în faţa scării care ducea la locuinţa lui Egor, se opri istovită; întoarse capul şi scoase un ţipăt slab de uimire, închizând o clipă ochii: i se păruse că în poartă stătea Nikolai Vesovşcikov cu mâinile în

buzunar. Dar când se uită iarăşi într-acolo, nu mai văzu pe nimeni…

„Mi s-a năzărit” îşi spuse în sinea ei, urcând scara cu urechea la pândă. Jos, în curte, se auzea tropăit înfundat de paşi. Oprindu-se la cotul scării, se aplecă, se uită în jos şi iarăşi văzu acelaşi chip ciupit, care-i zâmbea.

— Nikolai! Nikolai!… strigă dânsa, dând să coboare către el, iar inima prinse a i se tângui dezamăgită.

— Mergi-nainte! Nu te opri! răspunse Vesovşcikov cu glas înăbuşit, făcându-i semn cu mâna.

Mama urcă scara în goană şi intră în odaia lui Egor, care şedea întins pe divan.

— Nikolai a fugit… din închisoare! îi spuse dânsa în şoaptă gâfâită.

— Care din ei? întrebă el răguşit, săltându-şi capul pe pernă. Sunt doi Nikolai la-nchisoare…

— Vesovşcikov… Vine-n urma mea!

— Minunat!

Între timp, Vesovşcikov intrase în odaie, pusese zăvorul la uşă şi, scoţându-şi şapca, râdea domol, netezindu-şi părul.

Sprijinindu-se în coate, Egor se ridică şi-l salută dând din cap:

— Poftim…

Cu un zâmbet larg, Nikolai se apropie de mama şi o apucă de mână:

— Dacă nu te zăream, nu-mi rămânea decât să mă întorc la închisoare. În oraş nu cunosc pe nimeni, iar la noi în mahala, m-ar fi prins îndată. Mergeam brambura pe uliţă şi mă gândeam: „Mă, că prost am fost! De ce-am fugit?” Deodată o văd pe Nilovna trecând zorită. M-am luat după dumneata şi…

— Da cum ai izbutit să fugi? îl întrebă mama.

El se aşeză stângaci pe marginea divanului şi începu să povestească, ridicând din umeri, oarecum stânjenit:

— Când ai baftă, te ajută şi împrejurarea! Ne scoseseră la plimbare. Deodată un grup de deţinuţi de drept comun sar să-l bată pe un gardian. Este acolo unul dat afară din jandarmerie pentru hoţii. Îi spionează şi îi pârăşte pe toţi; nu mai e chip de trăit de răul lui! Când s-a încins bătaia, s-a iscat o învălmăşeală grozavă, gardienii s-au zăpăcit cu totul şi-au început să fluiere şi să alerge în toate părţile. Mă uit… văd poarta deschisă, piaţa, oraşul. Ies încetinel şi o iau din loc… taman ca-n vis. După câţiva paşi îmi vin în fire; încotro s-o apuc? Mă uit înapoi; poarta se-nchisese…

— De! făcu Egor. Mare greşeală; trebuia, domnul meu, să te întorci, să baţi politicos la poartă şi să-i rogi frumos să te primească înăuntru: Vă rog, adicăte, să mă iertaţi, am exagerat puţintel cu plimbarea.

— Da, zâmbi Nikolai, ştiu că era o prostie, dar mă gândeam că nu-i frumos, totuşi, faţă de tovarăşi; nu le spusesem nimic… Pornesc înainte. Văd că trece o înmormântare; duceau la groapă un copilaş. Intru în convoi şi pornesc după sicriu, cu capul în piept, fără să mă uit nici în dreapta nici în stânga. La cimitir stau şi mă dezmeticesc şi deodată îmi vine-n cap o idee…

— Numai una? întrebă Egor şi, suspinând, adaose: Cred că nu s-a simţit prea strâmtorată…

Înveselit şi mai tare de această glumă, Vesovşcikov pufni în râs, scuturând din cap:

— Ehei, capul meu nu mai e aşa de gol ca-nainte vreme! Dar tu, Egor Ivanovici, boleşti mereu…

— Fiecare face ce poate! răspunse Egor, tuşind horcăit. Spune mai departe!

— De-acolo m-am dus la muzeu. M-am învârtit ce m-am învârtit, m-am zgâit la toate cele, dar gândul nu-mi da pace de fel: ce mă fac, încotro s-apuc? Mi-era ciudă pe mine. Unde mai pui, că mă răzbise şi foamea. Ies din nou în stradă şi pornesc aşa, la-ntâmplare; să mor de ciudă şi alta nu…

Totodată bag de seamă că poliţiştii măsoară din ochi pe fieştecare trecător. Ehei, băiete – zic – cu mutra asta a ta, acu-acu te trezeşti la judecata de apoi! Deodată o văd pe Nilovna, trecând grăbită, mă dau la o parte, o las să treacă, mă iau după dânsa şi, asta-i tot!

— Eu nici nu te-am zărit! spuse mama cu glas vinovat. Şi, uitându-se la Vesovşcikov, i se păru că nu mai era aşa de butucănos ca odinioară.

— Tovarăşii mei trebuie să fie tare îngrijoraţi… zise Nikolai, scărpinându-se după ceafă.

— Dar de autorităţi nu ţi-e milă deloc? Că şi ele or fi, poate, tot aşa de îngrijorate! spuse Egor. Şi, deschizând gura, începu să-şi frământe buzele, de parcă ar fi mestecat aerul. Da să lăsăm gluma! Trebuie să-ţi găsim un ascunziş şi treaba asta nu-i chiar aşa de uşoară, deşi e foarte plăcută. Dacă aş putea să mă scol… Se înăbuşi, îşi duse cu grabă mâinile la piept şi începu să se frece cu mişcări domoale.

— Te-ai betegit rău, Egor Ivanovici! spuse Nikolai, lăsând capul în jos.

Mama oftă, cercetând cu o privire îngrijorată cămăruţa aceea, atât de strâmtă.

— Asta mă priveşte personal! răspunse Egor. Ei măicuţă, întreabă-l ce mai face Pavel! Hai, întreabă-l, nu te mai codi!

Pe faţa lui Vesovşcikov se ivi un zâmbet larg.

— Pavel e bine, sănătos. Este un fel de staroste al nostru. El discută în numele nostru cu autorităţile şi, în general, el comandă. Toată lumea îl respectă…

Vlasova asculta dând din cap, dar în acelaşi timp se uita cu coada ochiului la chipul vânăt şi supt al lui Egor. Împietrit, lipsit de expresie, părea cu desăvârşire stins; numai ochii îi sclipeau vioi şi veseli.

— Bine-aţi face dacă mi-aţi da ceva de mâncare, că mi-e tare foame, zău! se rugă deodată Nikolai.

— Maică, ia vezi, e o bucată de pâine acolo, pe raft; pe urmă ieşi în sală şi bate la uşa a doua din stânga. O să-ţi deschidă o femeie, spune-i să vină aici şi să aducă tot ce are de mâncare.

— Ei, chiar tot! se împotrivi Nikolai.

— Nu te speria, că n-o să fie prea mult.

Mama ieşi, bătu în uşă şi, cu urechea aţintită la liniştea dinăuntru, se gândi cu tristeţe la Egor:

„E pe moarte”…

— Cine-i? întrebă un glas din odaie.

— Din partea lui Egor Ivanovici! răspunse mama încet. Vă roagă să veniţi până la el.

— Vin îndată! primi mama răspuns prin uşa închisă. Aşteptă puţin şi bătu din nou. De data asta uşa se deschise şi în prag se ivi o femeie înaltă, cu ochelari. Netezindu-şi mâneca mototolită a bluzei, ea întrebă cu o voce aspră:

— Ce doreşti dumneata?

— M-a trimis Egor Ivanovici…

— Aha!… Să mergem! O, dar te cunosc! zise femeia. Bună seara! E aşa de întuneric aici…

Mama se uită la ea şi-şi aduse aminte că o văzuse de câteva ori la Nikolai. „Toţi sunt de-ai noştri!” se gândi dânsa. Femeia o pofti să treacă înainte şi, păşind în urma mamei, o întrebă:

— Se simte rău?

— Da, stă culcat. Te-a rugat să aduci ceva de mâncare…

— Ei, parcă trebuie să mă roage…

Când intrară în odaie, Egor le întâmpină cu glasul său hârâit:

— Eu îmi îndrept paşii către strămoşii noştri cei din veac, dragul meu. Cât despre bărbatul acesta, află, Liudmila Vasilievna, că şi-a îngăduit să plece de la închisoare fără voia direcţiei. Închipuieşte-ţi ce neobrăzare! Aşa fiind, dă-i mai întâi ceva de mâncare, iar, după aceea, găseşte-i un ascunziş.

Femeia dădu din cap şi, privind cu îngrijorare faţa bolnavului, răspunse cu glas aspru:

— Egor, trebuia să trimiţi după mine îndată ce-au venit dumnealor! Şi văd că nu ţi-ai luat doctoria în două rânduri. Ce-i neglijenţa asta? Hai cu mine, tovarăşe! Dintr-o clipă-n alta trebuie să sosească cei de la spital ca să-l ia pe Egor.

— Vra să zică, tot trebuie să mă duc la spital? întrebă Egor.

— Dar am să rămân şi eu cu dumneata.

— Şi acolo? O, Doamne!

— Lasă prostiile…

În timp ce vorbea, femeia îndreptase pătura pe pieptul bolnavului, îl privise cu luare aminte pe Nikolai şi măsurase din ochi doctoria din sticluţă. Avea un glas liniştit şi coborât, mişcări domoale, line, chipul palid şi sprâncenele îmbinate la rădăcina nasului. Mamei nu-i plăcu înfăţişarea ei; părea că vrea să-i ţină pe toţi ceilalţi departe de dânsa, iar în ochi nu avea nicio sclipire, nicio urmă de zâmbet. Când vorbea, parcă poruncea.

— Să mergem, urmă ea. Eu am să mă întorc îndată. Dumneata dă-i lui Egor o lingură din doctoria asta şi nu-l mai lăsa să vorbească…

Apoi ieşi, însoţită de Nikolai.

— Ce femeie de treabă! zise Egor, suspinând. Minunată femeie… N-ar fi rău să rânduim lucrurile aşa, încât să rămâi pe lângă dânsa, pentru că se oboseşte peste măsură…

— Nu mai vorbi! Ia mai bine doctoria!… îl rugă cu blândeţe mama.

După ce înghiţi doctoria, Egor urmă, cu un ochi pe jumătate închis:

— Fie c-am să vorbesc, fie că nu, tot am să mor…

Cu celălalt ochi privea chipul mamei, în timp ce buzele i se destindeau încet într-un zâmbet. Mama îşi lăsă capul în jos; o milă sfâşietoare îi umplu ochii de lacrimi.

— Nu-i nimic, e cât se poate de firesc… Plăcerea de a trăi trage după sine îndatorirea de a muri…

Mama îi puse mâna pe cap şi îl îndemnă din nou, încet:

— Nu vrei să taci puţin, nu?…

Bolnavul închise ochii, ascultându-şi parcă horcăitul din piept şi urmă cu îndărătnicie:

— N-are niciun rost să tac, măicuţă! Cu ce am să mă aleg, dacă n-am să vorbesc? Am să-mi prelungesc agonia cu câteva secunde; în schimb am să pierd plăcerea de a sta de vorbă cu un om de inimă. Cred că pe lumea cealaltă nu sunt oameni atât de buni ca pe lumea asta…

Mama îl întrerupse cu îngrijorare:

— Ia seama, are să vină cucoana aceea şi are să mă certe că te-am lăsat să vorbeşti…

— Nu e cucoană, e o revoluţionară, o tovarăşă, un suflet minunat! C-o să te certe, să n-ai nicio îndoială! O să te certe neapărat! Pe toţi ne ceartă întruna…

Şi, vorbind domol, de-abia mişcând din buze, începu să istorisească viaţa vecinei lui. Ochii îi zâmbeau; mama îşi dădu seama că Egor o necăjea înadins şi, privindu-i faţa asudată şi învineţită, îşi zise plină de nelinişte:

„E pe moarte…”

Liudmila se întoarse şi, închizând cu grijă uşa, îi spuse mamei:

— Prietenul dumitale trebuie să se deghizeze şi să plece cât mai repede de aici. Trebuie să te duci să-i cauţi nişte haine, Pelagheia Nilovna, şi să i le aduci încoace. Păcat că nu-i aici Sofia, ea se pricepe să ascundă oamenii, e specialitatea ei.

— Vine mâine! o înştiinţă Vlasova, punându-şi broboada pe umeri.

Când i se dădea câte o însărcinare, era stăpânita de dorinţa puternică de a o îndeplini cât mai degrabă şi cât mai bine şi nu se mai gândea decât la ceea ce avea de făcut. De aceea şi acum, lăsând sprâncenele în jos, întrebă preocupată:

— Cum crezi c-ar trebui să se îmbrace?

— Oricum! Are să plece noaptea…

— Noaptea e mai rău pe străzi, e lume mai puţină, supravegherea e mai mare, iar el nu-i prea isteţ…

Egor râse răguşit.

— Pot să vin să te văd la spital? îl întrebă mama.

El dădu din cap, tuşind. Liudmila o privi ţintă cu ochii ei întunecaţi şi o întrebă:

— Vrei să-l veghem pe rând? Da? Bine! Şi acum pleacă mai degrabă…

Luând-o de braţ cu blândeţe, dar autoritar, după ce trecură pragul, îi spuse în şoaptă:

— Iartă-mă că te-am luat de lângă el, dar nu are voie să vorbească… Eu tot mai sper…

Îşi strânse mâinile una într-alta, degetele-i trosniră, iar pleoapele i se lăsară obosite peste ochi…

Tulburată de această mărturisire, mama abia îngăimă:

— De ce vorbeşti aşa?

— Fii cu ochii în patru să nu-ţi ia urma vreun agent! adaose femeia încet. Ridicând mâinile, îşi frecă apăsat tâmplele; buzele îi tremurau; faţa îi era mai blândă.

— Am eu grijă… răspunse mama, nu fără oarecare mândrie.

Când ieşi din curte se opri o clipă, ca să-şi potrivească broboada şi, în acelaşi timp, iscodi tot înconjurul cu priviri furişate. Învăţase să-i deosebească aproape fără greş pe agenţi în mulţimea de pe stradă, îi cunoştea îndată după străduinţa pe care şi-o dădeau ca să pară că trec nepăsători, după încordarea crispată care se simţea în mişcările lor voit libere, după expresia de oboseala şi plictiseală pe care şi-o luau şi mai ales după ochii vădit neliniştiţi care împungeau parcă în toate părţile, cu sclipirea lor vinovată, laşă, veşnic la pândă, cu neputinţă de ascuns.

De data aceasta, nezărind niciun asemenea chip, o porni fără grabă pe stradă, iar după câţiva paşi,

luă o trăsură, spunând birjarului s-o ducă în piaţă. Târguind hainele, se tocmi crunt cu vânzătorii, suduindu-l pe beţivanul de bărbatu-său care, chipurile, nu era lună să nu-şi dea ţoalele pe băutură. Scornitura aceasta, bineînţeles, i-a lăsat cu totul nepăsători pe vânzători, dar dânsei i-a plăcut grozav; într-adevăr, pe drum se gândise că poliţia, bănuind că Nikolai va căuta să-şi schimbe hainele, va trimite poate agenţi la piaţă… Luându-şi aceleaşi măsuri de prevedere, mama s-a întors acasă la Egor, iar după aceea a trebuit să-l însoţească pe Nikolai până la marginea oraşului. Mergeau pe aceeaşi stradă, dânsa pe un trotuar, Nikolai pe celălalt. Mama era mulţumită, dar în acelaşi timp îi venea şi să râdă, văzându-l pe Nikolai cum mergea, cu capul în jos, împiedicându-se la tot pasul în poalele lungi ale paltonului cărămiziu şi îndreptându-şi mereu pălăria care-i cădea pe nas. La marginea oraşului, pe o uliţă pustie le ieşi în cale Saşenka. Mama îşi luă rămas bun de la Vesovşcikov, dând scurt din cap şi porni către casă.

„Iar Paşa stă la închisoare… şi Andriuşa aşijderea!” îşi spunea dânsa cu mâhnire.

X

Nikolai o întâmpină plin de îngrijorare:

— Ştii, Egor se simte tare rău. L-au dus la spital. Liudmila a fost pe aici şi te roagă sa te duci pe la dânsa…

— La spital?

Îndreptându-şi ochelarii cu o mişcare nervoasă a mâinilor, Nikolai o ajută să-şi îmbrace jacheta şi apoi, strângându-i mâna în mâna lui caldă, uscată, adaose cu glas tremurat:

— Da, la spital. Ia şi pachetul acesta. L-aţi rostuit pe Vesovşcikov?

— Da, totul a mers bine…

— Am să vin şi eu să-l văd pe Egor…

Mama era ameţită de osteneală, iar neliniştea înfrigurată a lui Nikolai îi stârnise o apăsătoare presimţire a dramei ce avea să se întâmple.

„Moare!” îşi spunea dânsa şi gândul acesta întunecat i se înfipsese parcă în minte.

Dar când intră în camera de spital, mică, luminoasă şi curată, şi când îl văzu pe Egor în pat, sprijinit de un morman de perne albe şi râzând răguşit, se linişti deodată. Rămase în prag zâmbind şi luând aminte la bolnavul care îl necăjea pe doctor:

— Un tratament medical e ca o reformă de durată…

— Lasă prostiile, Egor! îl întrerupse doctorul cu un glas subţirel, în care se simţea îngrijorarea.

— Or eu, fiind revoluţionar, sunt duşmanul reformelor.

Doctorul lăsă cu băgare de seamă mâna lui Egor pe genunchi, se ridică de pe scaun şi, ciupindu-şi îngândurat barba, pipăi cu degetele faţa umflată a bolnavului.

Mama îl cunoştea bine pe doctor; era unul dintre tovarăşii cei mai apropiaţi ai lui Nikolai şi-l chema Ivan Danilovici. Ea veni lângă Egor, care, când o văzu, scoase limba. Doctorul se întoarse:

— A, Nilovna! Bună ziua! Ce-ai adus acolo?

— Cărţi, mi se pare.

— N-are voie să citească! spuse doctorul.

— Vrea cu orice preţ să mă tâmpesc! se lamentă Egor.

Respira greu; din piept îi ieşeau suspine gâfâite, şuierând hârâit; broboane de sudoare îi acopereau faţa; ridicându-şi anevoie mâinile grele, care nu mai voiau parcă să i se supună, îşi ştergea necontenit fruntea. Obrajii tumefiaţi îi înţepeniseră într-o stranie imobilitate, strâmbându-i faţa lată,

plină de bunătate; toate trăsăturile i se, mistuiseră sub această mască prevestitoare a morţii; şi, pe chipul umflat, numai ochii, înfundaţi adânc, priveau senini, cu un zâmbet de îngăduinţă.

— Află, prea cinstită ştiinţă, c-am obosit. Pot să mă culc? întrebă el.

— Nu se poate! răspunse scurt doctorul.

— Atunci, am să mă culc după ce vei pleca…

— Să nu-l laşi, Nilovna! Potriveşte-i pernele şi nu sta, te rog, de vorbă cu el, fiindcă-i face rău…

Mama încuviinţă din cap. Doctorul se depărta cu paşi iuţi, mărunţi, Egor îşi lăsă capul în piept, închise ochii şi amuţi; numai degetele îi fremătau uşor. Din pereţii albi ai odăiţei se desprindea o învăluire uscată, rece şi o tristeţe mohorâtă. Prin fereastra înaltă se uitau înăuntru coroanele stufoase ale teilor; în frunzişul întunecat şi prăfuit sclipeau pete aurii – semne reci ale toamnei care se apropia.

— Moartea vine către mine încet… fără niciun chef, grăi Egor nemişcat, ţinând ochii închişi. Pesemne că-i este totuşi milă de mine, un pic de milă, pentru că am fost, chipurile, un băiat de treabă…

— Taci, taci, Egor Ivanovici! îl rugă mama, mângâindu-i uşor mâna.

— Ai răbdare, măicuţă, am să tac îndată…

Şi urmă a vorbi, răsuflând din ce în ce mai greu, rostind anevoie cuvintele şi făcând lungi pauze între ele.

— Ce bine-mi pare că ai venit între noi! Tare-mi place să-ţi privesc faţa! Mă întreb: cum ai să sfârşeşti, oare? Şi mă gândesc cu tristeţe că te aşteaptă şi pe dumneata, ca pe toţi, închisoarea şi toate celelalte grozăvii! Nu te temi de închisoare?

— Nu, răspunse dânsa, simplu.

— Se-nţelege. Cu toate acestea, închisoarea e un lucru dezgustător. Acolo m-am nenorocit de-am ajuns în halul ăsta. Ca să spun cinstit, n-aş vrea să mor…

„Poate că n-ai să mori”, ar fi vrut să-i spună mama, dar, privindu-i faţa, nu mai avu putere să-i spună nimic.

— Aş fi putut să mai lucrez… Când ajungi, însă, să nu mai poţi munci, atunci n-ai pentru ce să mai trăieşti şi e chiar stupid să mai trăieşti…

„Aşa este, dar asta nu-i aduce nicio mângâiere”, îşi aminti mama fără să vrea vorba pe care i-o spunea odinioară Andrei şi oftă din adânc. Se simţea foarte obosită după alergătura de peste zi şi-i era foame. Şoapta monotonă, horcăită a bolnavului, umplea camera şi se căţăra neputincioasă de-a lungul pereţilor albi. În cadrul ferestrei, coroanele teilor stăteau ca nişte nori încărcaţi de ploaie, care coborâseră lângă pământ şi te uimeau prin mâhnita lor întunecime. În aşteptarea tristă a căderii nopţii, totul amorţise într-o ciudată şi sumbră neclintire.

— Mi-e tare rău! şopti Egor, rămânând tăcut, cu ochii închişi.

— Cearcă să dormi! îl îndemnă mama. Poate c-are să-ţi fie mai bine.

Ascultând cu încordare respiraţia bolnavului, se uită în jur, apoi rămase câteva clipe nemişcată; cuprinsă de o tristeţe rece, aţipi.

O deşteptă un zgomot uşor, care venea dinspre uşă; când îl văzu pe Egor cu ochii deschişi, tresări.

— Iartă-mă, am adormit! spuse mama încet.

— Iartă-mă şi tu… răspunse şi el tot aşa de încet.

Prin geam se furişau umbrele înserării, boarea rece îi apăsa pleoapele, totul părea ciudat şi şters. Faţa bolnavului căpătase o culoare pământie.

Se auzi un foşnet, urmat de glasul Liudmilei:

— Stau pe întuneric şi vorbesc în şoaptă. Unde o fi comutatorul?

O lumină albă, neprietenoasă, se revărsă deodată în tot cuprinsul camerei. În mijlocul încăperii stătea Liudmila, înaltă, dreaptă, înveşmântată în negru.

Egor tresări, zguduit din tot trupul şi-şi duse mâna la piept.

— Ce-i? strigă Liudmila, alergând către el.

El se uita la mama, cu ochii neclintiţi care acum păreau enormi şi aveau o strălucire stranie.

Deschise gura larg, înălţă capul şi întinse mâna. Mama i-o luă încet şi se uită la el, ţinându-şi răsuflarea. Deodată, cu o mişcare convulsivă a gâtului, Egor îşi azvârli capul pe spate şi spuse cu glas tare:

— Nu mai pot – s-a sfârşit!…

O zvâcnire scurtă îi zgudui uşor trupul, capul îi căzu fără putere pe umăr şi, în ochii holbaţi, se răsfrânse fără viaţă lumina rece a becului de deasupra patului.

— Dragul de el! zise mama în şoaptă.

Liudmila se depărtă încet de pat, se opri la fereastră şi, privind în gol, spuse cu o voce ciudat de răsunătoare, pe care Vlasova nu i-o cunoştea:

— A murit…

Se încovoie, îşi sprijini coatele pe fereastră şi, deodată, doborâtă parcă de o lovitură în creştet, se lăsă fără putere în genunchi, acoperindu-şi faţa cu palmele, şi scoţând un geamăt înăbuşit.

Mama luă mâinile mortului şi i le împreună pe piept; îi îndreptă pe pernă capul, care i se păru ciudat de greu; apoi, ştergându-şi lacrimile, se îndreptă către Liudmila şi, aplecându-se, o mângâie uşor pe părul ei des. Femeia se întoarse încet către mama: ochii stinşi se căscară peste măsură; ridicându-se în picioare, începu a spune în şoaptă, cu buze tremurânde:

— Am fost împreună în surghiun, am stat împreună prin închisori… Câteodată nu mai puteai să înduri viaţa aceea, te apuca dezgustul, mulţi îşi pierdeau curajul…

Un hohot de plâns o înăbuşi, dar îl învinse; apropiindu-şi de obrazul mamei faţa îmblânzită şi întinerită de un simţământ duios şi trist, urmă în şoaptă, plângând fără lacrimi:

— El însă era totdeauna voios, totdeauna glumea şi râdea, ascunzându-şi bărbăteşte suferinţele… căutând să-i încurajeze pe cei slabi. Era bun, blajin, săritor, prietenos… Acolo, în Siberia, lipsa de ocupaţie îi demoralizează pe oameni, îi strică, trezeşte în ei porniri rele, dar cum ştia el să lupte împotrivă-le! Dac-ai şti ce tovarăş minunat a fost! Ducea o viaţă grea, chinuită, dar nimeni nu l-a auzit vreodată plângându-se! I-am fost cea mai apropiată prietenă, datorez mult inimii lui, iar mintea lui mi-a dat tot ce putea să-mi dea… chiar când era singur şi obosit, n-a cerut nimic în schimb, nici mângâieri, nici vreo îngrijire deosebită.

Liudmila se apropie de Egor, se aplecă şi, sărutându-i mâna, rosti încet şi trist:

— Dragul meu, iubitul meu tovarăş, îţi mulţumesc din toată inima. Adio! Am să lucrez după pilda ta: fără odihnă, fără şovăire, toată viaţa!… Adio!…

Cu trupul zguduit de hohotele de plâns, care o înăbuşeau, Liudmila îşi lăsă capul pe pat, la picioarele lui Egor. Mama plângea tăcută, cu lacrimi îmbelşugate. Ar fi vrut, nu ştia nici dânsa pentru ce, să se stăpânească, să încerce să aline durerea Liudmilei, să găsească o mângâiere deosebită, caldă, să-i vorbească despre Egor în cuvinte pline de iubire şi tristeţe. Îi privea printre lacrimi faţa care, acum era trasă, suptă, ochii adormiţi, cu pleoapele întredeschise, buzele vinete, pe care încremenise parcă o fluturare de zâmbet… Era linişte şi lumina era dureros de puternică…

Ivan Danilovici intră ca totdeauna grăbit, cu paşi mărunţi: intră, dar se opri brusc în mijlocul camerei, cu o mişcare repezită îşi vârî mâinile în buzunar şi întrebă tare, nervos:

— Demult?…

Nu-i răspunse nimeni; clătinându-se uşor pe picioare şi frecându-se pe frunte, se apropie de Egor, îi strânse mâna şi se trase deoparte.

— Era de aşteptat: cu o inimă ca a lui, trebuia să se întâmple… cel puţin de acum şase luni…

Deodată, glasul lui sonor, prea puternic şi de o linişte forţată se frânse. Cu spatele rezemat de perete, îşi chinuia bărbuţa între degetele-i agere şi, clipind mărunt, se uita la grupul pe care-l alcătuiau în ungherul odăii, cele două femei lângă patul pe care zăcea mortul.

— Încă unul! spuse el cu glas înăbuşit.

Liudmila se ridică, se duse la fereastră şi o deschise. După câteva clipe toţi trei erau la geam şi, strânşi unul lângă altul, priveau faţa posomorâtă a acelei nopţi de toamnă. Peste crestele întunecate ale copacilor, stelele sclipeau viu, afundând bolta cerului în nemărginit…

Liudmila o luă de braţ pe mama şi se lipi de umărul ei. Doctorul, cu capul sprijinit în piept, îşi ştergea ochelarii, Afară, în liniştea nopţii, gâfâia trudit vuietul oraşului la ceasul acela târziu; o adiere rece le răcorea obrajii şi le flutura şuviţele de păr. Liudmila începu să tremure; pe faţă i se prelingeau lacrimi. Pe culoar rătăceau zgomote speriate şi înăbuşite, care veneau din sălile spitalului, paşi grăbiţi, gemete, şoapte întristate. Cei trei stăteau tăcuţi şi nemişcaţi la fereastră, cu privirile aţintite în bezna nopţii.

Mama se simţi de prisos între ei, îşi desprinse uşor braţul din mâna femeii, se înclină în faţa lui Egor şi se îndreptă spre uşă.

— Pleci? o întrebă doctorul, fără să-şi întoarcă faţa.

— Da…

În stradă se gândi la Liudmila şi-şi aminti de lacrimile ei cumpătate. „Nici nu ştie să plângă…”

Amintindu-şi cuvintele din urmă ale lui Egor, oftă adânc. Păşind încet pe uliţă, îi veneau în gând glumele lui, privirea lui vioaie şi gândurile lui despre viaţă.

„Omul bun trăieşte greu, dar moare uşor… Eu cum am să mor oare?”…

Apoi şi-o închipui pe Liudmila alături de doctor, stând la fereastră, în camera aceea albă şi prea puternic luminată, iar în spatele lor – Egor cu ochii lui fără viaţă şi, cuprinsă de o milă apăsătoare faţă de oameni, oftă adânc, iuţind pasul, zorită de un simţământ nelămurit.

„Trebuie să mă grăbesc!" îşi spunea dânsa şi, stăpânită de un îndemn lăuntric, trist, dar hotărât, porni mai repede înainte.

XI

A doua zi, mama avu de făcut tot felul de alergături ca să pregătească cele de trebuinţă pentru înmormântare, iar seara, când se aşeză la ceai dimpreună cu Nikolai şi cu Sofia, veni Saşenka veselă şi gălăgioasă ca niciodată. Obrajii îi ardeau ca focul, ochii îi străluceau de bucurie şi, după cum i se păru mamei, întreaga ei făptură era însufleţită de o mare speranţă. Voioşia ei zgomotoasă năvăli strident şi disonant în mijlocul amintirilor pline de mâhnire pentru cel care se stinsese; toţi rămaseră uluiţi şi orbiţi, ca-n faţa unui foc care a izbucnit pe neaşteptate în noapte. Bătând îngândurat cu degetul în masă, Nikolai zise:

— Eşti de nerecunoscut astăzi, Saşa…

— Da? Se poate! răspunse ea, izbucnind într-un râs fericit.

Mama o privi cu o dojană mută în ochi, iar Sofia îi spuse, vrând parcă să-i aducă aminte:

— Vorbeam tocmai despre Egor Ivanovici…

— Ce om minunat, nu-i aşa? exclamă Saşa. Nu l-am văzut decât zâmbind şi glumind. Şi cum ştia să lucreze! Era un artist al revoluţiei, stăpânea gândirea revoluţionară ca un mare maestru. Cu câtă simplitate şi vigoare zugrăvea întotdeauna

tabloul minciunii, al asupririi şi al nedreptăţii în multiplele ei aspecte.

Vorbea încet, cu un zâmbet trist în ochi, dar zâmbetul acesta nu izbutea să zăgăzuiască vâlvătaia acelei nestăpânite bucurii pe care toţi i-o citeau limpede în ochi, dar a cărei cauză niciunul n-o înţelegea.

Şi cum nu voiau de fel să-şi părăsească adânca lor mâhnire pentru tovarăşul care murise şi să se lase cuceriţi de simţământul de bucurie pe care-l adusese cu sine Saşa, ei îşi apărau, fără a-şi da seama, tristul lor drept de a-şi trăi durerea până la capăt, căutând s-o aducă şi pe fată în aceeaşi stare sufletească…

— Şi uite că a murit! spuse Sofia cu glas apăsat, privind-o stăruitor.

Saşa îşi trecu scurt privirea întrebătoare pe feţele lor şi se încruntă. Apoi îşi lăsă capul în piept şi tăcu, îndreptându-şi părul cu mişcări domoale.

— A murit? întrebă cu glas tare după un răstimp, smulgându-se din tăcere şi rotindu-şi iarăşi privirea cutezătoare pe feţele lor. Ce-nseamnă, a murit? Ce a murit? A murit oare respectul meu pentru Egor, dragostea mea pentru acest tovarăş, a murit amintirea strădaniilor creierului său? A murit tot ce ai gândit şi a produs mintea lui? Au pierit sentimentele pe care le-a trezit el în inima mea? S-a prăbuşit în mintea şi în inima mea imaginea acestui om cinstit şi curajos aşa cum l-am cunoscut totdeauna şi aşa cum mi-am făurit-o eu? Au murit toate acestea? Eu ştiu că, întrucât mă priveşte, ele nu vor muri niciodată. Şi mi se pare că prea ne pripim să spunem despre un om, „a murit”. Moartă este gura lui, dar cuvântul său va trăi pururea în inimile celor vii!

Tulburată, se aşeză din nou, şi îşi sprijini coatele pe masă şi urmă cu glas mai scăzut, mai profund, privindu-şi tovarăşii, zâmbitoare, cu ochii împăienjeniţi:

— E o prostie, poate, ceea ce spun, dar eu cred, tovarăşi, în nemurirea oamenilor cinstiţi, în nemurirea celor cărora le datorez fericirea de a trăi această viaţă minunată, care mă umple de bucurie şi care mă încântă prin complexitatea, prin diversitatea fenomenelor şi prin necontenita creştere a ideilor care-mi sunt tot atât de scumpe, ca şi inima din piept. Poate că suntem prea zgârciţi în manifestarea simţămintelor noastre; poate că trăim prea mult cu cugetul şi aceasta ne diformează întrucâtva; poate că, judecând şi cântărind lucrurile, nu le simţim îndeajuns…

— Ai avut astăzi vreo bucurie? o întrebă Sofia zâmbind.

— Da! răspunse Saşa, dând din cap. Şi cred că una foarte mare! Am stat de vorbă toată noaptea cu Vesovşcikov. Înainte nu prea îmi plăcea, mi se părea prea înapoiat, prea necioplit. De altfel aşa şi era. Mocnea în el, în stare latentă, o înverşunare oarbă împotriva oricui; cu o îndărătnicie insuportabilă, se situa totdeauna în centrul oricărei probleme şi-i dădea înainte, brutal şi înveninat: eu, eu, eu! Era ceva grosolan şi enervant în acest fel de a fi al său…

Saşa zâmbi şi iarăşi îi cuprinse pe rând cu privirea ei luminoasă.

— Acum însă a început să spună „tovarăşi”! Ar trebui să-l auziţi cum rosteşte cuvântul acesta! Cu o dragoste sfioasă, caldă, care nu poate fi redată în cuvinte! Acum e uimitor de simplu, sincer şi plin de dorinţa de a lucra. Şi-a aflat rostul lui în viaţă, îşi cunoaşte puterile, ştie ce-i lipseşte, dar lucrul cel mai însemnat este că s-a născut în el simtământul adevăratei tovărăşii…

Vlasova asculta ceea ce spunea Saşa şi se bucura văzând că faţa ei, de obicei aspră, acum era blândă, fericită. În acelaşi timp însă, undeva, în adâncul sufletului ei, încolţea un gând de gelozie:

„Dar cu Paşa cum rămâne?…”

— Nu se gândeşte decât la tovarăşii lui, urmă Saşa, şi ştiţi ce încearcă să mă convingă? Că trebuie să punem la cale evadarea lor. Da! Şi susţine că e foarte uşor şi foarte simplu…

Sofia înălţă capul şi întrebă cu vioiciune:

— Dumneata ce crezi, Saşa? E o idee minunată!

Ceaşca din mâna mamei începu să tremure. Saşa încruntă sprâncenele şi, stăpânindu-şi neastâmpărul, tăcu o clipă, apoi răspunse cu glas adânc, dar cu un zâmbet fericit pe buze şi împiedicându-se oarecum în vorbă:

— Dacă lucrurile stau într-adevăr aşa cum spune el, trebuie să încercăm! E datoria noastră!…

Roşi toată şi, lăsându-se pe speteaza scaunului, tăcu.

„Draga de ea se gândi mama, zâmbind. Sofia zâmbi şi ea, iar Nikolai prinse a râde încetinel, privind-o cu bunătate. Fata îşi sumeţi deodată capul şi se uită cu asprime la ei; cu faţa palidă şi fulgerându-i din ochi, le spuse cu glas mâhnit:

— Râdeţi de mine, înţeleg… Mă credeţi direct interesată?

— Da’ de ce, Saşa? o întrebă Sofia cu viclenie, ridicându-se şi venind lângă ea.

Mama îşi spuse în sinea ei că întrebarea aceasta n-avea niciun rost şi era jignitoare pentru fată; oftă şi, înălţând sprânceana, se uită la Sofia cu ochi dojenitori.

— Am să mă dau la o parte! exclamă Saşa. N-am să particip la nicio discuţie în privinţa asta, dacă priviţi astfel…

— Nu mai vorbi aşa, zise Nikolai liniştit.

Mama se apropie de Saşa, se aplecă şi o mângâie uşor pe creştet. Fata îi prinse mâna şi, ridicându-şi faţa îmbujorată, o privi sfios în ochi. Mama-i zâmbi şi, negăsind cuvântul pe care ar fi vrut să i-l spună, oftă cu mâhnire. Sofia se aşează lângă Saşa, o cuprinse de umeri şi, cercetând-o din ochi, îi spuse zâmbind:

— Eşti tare nostimă!…

— Da, mi se pare că am spus o nerozie…

— Cum de te-ai putut gândi… urmă Sofia, dar Nikolai o întrerupse, preocupat şi grav:

— Dacă evadarea este cu putinţă, cred că nu pot sa existe două păreri. Înainte de toate însă, trebuie să ştim dacă tovarăşii din închisoare vor să evadeze…

Saşa lăsă capul jos.

Aprinzând o ţigară, Sofia se uită la frate-său şi, cu o mişcare largă, aruncă chibritul undeva într-un ungher.

— Cum să nu vrea! spuse mama oftând. Dar nu prea-mi vine a crede că e cu putinţă aşa ceva…

Toţi tăceau, iar dânsa ar fi dorit din tot sufletul să-i audă vorbind despre posibilitatea evadării!

— Trebuie să-l văd pe Vesovşcikov! zise Sofia.

— Îţi comunic eu mâine, când şi unde îl poţi vedea! îi răspunse Saşa încet.

— El ce are să facă acum? întrebă Sofia, plimbându-se prin odaie.

— După cum s-a hotărât, are să lucreze ca zeţar la tipografia cea nouă. Până atunci însă are să stea la pădurar.

Saşa încruntă sprâncenele, faţa i se înăspri, ca de obicei, iar glasul îi sună rece. Nikolai veni lângă mama, care spăla ceştile, şi-i spuse:

— Dumneata te duci poimâine să-l vezi pe Pavel. Va trebui să-i strecori un bileţel. Înţelegi, trebuie să ştim…

— Înţeleg, înţeleg! răspunde mama cu grabă. Ştiu cu cum să i-l strecor…

— Am plecat! zise Saşa şi, strângând grăbită şi tăcută mâinile celorlalţi, ieşi subţiratică şi dreaptă, cu pasul mai hotărât ca altădată.

Sofia îşi lăsă mâinile pe umerii mamei şi, legănând-o uşor, cu scaun cu tot, întrebă zâmbind:

— Ai vrea, Nilovna, să ai o asemenea noră?…

— O, Doamne! Măcar o zi de i-aş vedea împreună! strigă mama, gata să izbucnească în plâns.

— Da, puţintică fericire nu strică nimănui!… spuse încet Nikolai. Numai că greu poţi găsi oameni care să se dea mulţumiţi doar cu un pic de fericire. Iar când e prea multă, nu mai are preţ…

Sofia se aşeză la pian şi începu să cânte o melodie tristă…

XII

A doua zi dimineaţa, vreo câteva zeci de bărbaţi şi femei se adunaseră la poarta spitalului, aşteptând să se scoată sicriul tovarăşului lor. În jur mişunau agenţii, adulmecând cu băgare de seamă, ciulind urechea la orice vorbă sau exclamaţie, întipărindu-şi în minte chipuri şi gesturi caracteristice, trăsături şi cuvinte; pe trotuarul celălalt stăteau cu ochii aţintiţi asupra celor ce-şi aşteptau mortul un grup de poliţişti cu revolverele la centură. Agenţii cu îndrăzneala lor, poliţiştii cu rânjetul lor de batjocură, gata a-şi dovedi puterea în orice clipă, întărâtau deopotrivă mulţimea. Ca să-şi ascundă revolta, unii făceau glume, alţii priveau posomorâţi în pământ, silindu-se să nu ia în seamă jignirile ce li se aduceau, iar alţii, fără a-şi mai stăpâni mânia, îşi băteau joc de stăpânirea, care se înfricoşase de nişte oameni ce n-aveau altă armă decât cuvântul. Un cer albăstrui privea din înălţimi strada pavată cu piatră de caldarâm cenuşie şi rotundă şi presărată peste tot locul cu frunze îngălbenite, pe care vântul le spulbera de colo până colo, aruncându-le sub picioarele oamenilor.

În mulţimea aceea se afla şi mama; plimbându-şi privirea pe chipurile celor cunoscuţi, dânsa îşi spunea cu tristeţe:

„Sunteţi puţini, tare puţini! Iar muncitori, aproape deloc…”

Poarta se deschise şi fu adus capacul coşciugului, acoperit de coroane cu panglici roşii. În aceeaşi clipă toţi bărbaţii îşi scoaseră pălăriile care fluturară deasupra capetelor ca un stol de păsări stârnit deodată. Un ofiţer de poliţie, înalt şi roşu la faţă, cu mustaţa neagră, se năpusti în mulţime; în urma lui dădură năvală soldaţii, îmbrâncind fără cruţare oamenii şi tropăind zgomotos cu cizmele lor grele. Ofiţerul porunci cu glas răguşit:

— Vă rog să scoateţi panglicile!

Bărbaţi şi femei îl încercuiră strâns, spunându-i ceva, dând din mâini, frământându-se şi îmbulzindu-se în jurul lui. Prin faţa ochilor mamei se iveau şi piereau îndată chipuri palide, întărâtate, cu buze tremurânde; pe obrajii unei femei se prelingeau lacrimi de obidă…

— Jos violenţa! strigă un glas tineresc, pierzându-se stingher în larma învălmăşelii…

Cu inima plină de amărăciune, mama se întoarse către un flăcău îmbrăcat sărăcăcios, care se afla lângă dânsa şi-i spuse cu mânie:

— Ce-nseamnă asta? Nu-i lasă nici măcar să-şi înmormânteze un tovarăş de-al lor, aşa cum vor?

Înverşunarea creştea; capacul sicriului se legăna deasupra mulţimii, vântul flutura panglicile peste creştetele şi chipurile oamenilor şi se auzea foşnetul uscat şi nervos al mătăsii.

Temându-se de o ciocnire, mama spuse cu graba către cei din dreapta şi din stânga ei:

— Lăsaţi-i în plata Domnului! Dacă-i până într-atâta, să scoată panglicile! Ce putem face?…

Deodată se ridică o voce puternică şi tăioasă, acoperind larma mulţimii:

— Lăsaţi-ne să-l petrecem pe ultimul său drum pe acest tovarăş al nostru, care s-a prăpădit din pricina voastră…

Cineva intonă cu glas subţire:

Voi jertfa aţi căzut în luptă…

— Vă rog să scoateţi panglicile! Iakovlev, taie-le!

Se auzi zăngănitul unei săbii scoase din teaca. Mama închise ochii, încredinţată că mulţimea va izbucni în strigăte cumplite. Dar larma scăzu deodată; oamenii mormăiau şi mârâiau, ca nişte lupi încolţiţi. Apoi, tăcuţi, cu capetele în piept, porniră înainte şi nu se mai auzi decât târşitul paşilor.

În fruntea mulţimii se vedea capacul sicriului, plutind parcă prin aer, cu coroanele răvăşite şi jefuite; de o parte şi de alta înaintau poliţiştii călări, în mers legănat. Mama mergea pe trotuar şi nu putea să vadă sicriul, înconjurat de mulţimea împânzită care sporise pe nesimţite, umplând toată uliţa. În urma convoiului, veneau, ca nişte străji, alţi călăreţi în uniforme cenuşii; pe margini păşeau poliţiştii pedeştri, cu mâna pe sabie şi peste tot locul pândeau nenumăraţi agenţi, iscodind feţele oamenilor cu priviri, pe care mama le cunoştea atât de bine.

Adio, tovarăşe, adio…

Începură să cânte, duios şi trist, două voci frumoase.

— Nu cântaţi! strigă cineva. Nu se cuvine! Să tăcem, domnilor!

Strigătul răsună aspru şi impresionant. Cântecul de jale conteni; glasurile scăzură; nu se mai auzea decât tropăitul hotărât al paşilor pe caldarâm, umplând toată strada cu un vuiet uniform şi înăbuşit, care se ridica deasupra mulţimii, către cerul albastru, cutremurând văzduhul, ca ecoul celui dintâi tunet, vestind furtuna care este încă departe. Vântul rece se înteţea, aruncând cu vrăjmăşie în obrazul oamenilor praful şi gunoaiele de pe străzi, răvăşindu-le părul şi hainele, năvălind în ochi, izbindu-i în piept şi împletindu-se în picioarele lor…

Privind înmormântarea aceea fără popi şi fără cântări care să-ţi sfâşie inima, cercetând chipurile încruntate şi adâncite într-o profundă reculegere, mama îşi simţea sufletul înfiorat, în vreme ce gândul ei se rotea încet, îmbrăcându-i impresiile în cuvinte amare:

„Puţini mai sunteţi, voi, ceştia, care aţi trecut de partea dreptăţii…”

Păşea cu capul plecat şi i se părea că aceea nu era înmormântarea lui Egor, ci că duceau la groapă altceva, ceva care era atât de aproape de sufletul ei, cu care se deprinsese de îndelungă vreme şi de care nu se mai putea lipsi. Se simţea stânjenită, îndurerată, în inima ei îşi făcea loc cu stăruinţă un aspru şi tulburător simţământ de nepotrivire cu oamenii care-l petreceau pe Egor.

„Apăi fireşte, cugeta dânsa, Egoruşka nu credea în Dumnezeu şi nici ceilalţi nu cred…”

Dar nu voi să-şi ducă gândul până la capăt şi oftă, cercând astfel să-şi uşureze inima.

„Of, Doamne, Isuse Hristoase! Oare şi pe mine, tot aşa au să mă înmormânteze?”

La cimitir, ocoliră îndelung pe cărările înguste dintre morminte, până când răzbiră, în sfârşit, într-un loc deschis, presărat cu nenumărate cruci mici şi albe. Mulţimea se grămădi tăcută lângă groapă şi acea tăcere sumbră a atâtor oameni adunaţi acolo, între morminte, era ca o prevestire de groază, sub puterea căreia mama îşi simţi inima zvâcnind, iar apoi – încremenind în aşteptare. Vântul şuiera şi vâjâia printre cruci, pe capacul sicriului tremurau jalnic florile strivite…

Poliţiştii rămăseseră la pândă, într-o aşteptare încordată, cu ochii aţintiţi la şeful lor.

Un tânăr cu faţa palidă, cu capul gol, cu părul lung, cu sprâncenele negre, se urcă pe mormanul de ţărână de lângă groapă. În aceeaşi clipă se auzi glasul răguşit al ofiţerului de poliţie:

— Domnilor…

— Tovarăşi! începu cu voce puternică tânărul cu sprâncene negre.

— Daţi-mi voie! strigă poliţistul. Vă pun în vedere că nu aveţi voie să ţineţi discursuri…

— Numai câteva cuvinte! răspunse liniştit tânărul. Tovarăşi! La mormântul prietenului şi învăţătorului nostru, să jurăm că nu-i vom uita niciodată învăţăturile şi că fiecare dintre noi va săpa fără odihnă, toată viaţa, groapa în care va fi înmormântată pentru vecie puterea blestemată şi asupritoare, izvorul tuturor nenorocirilor din această ţară – autocraţia!

— Arestaţi-l! strigă poliţistul, dar glasul lui fu înăbuşit de o năvalnică izbucnire de strigăte:

— Jos autocraţia!

Îmbrâncind mulţimea, poliţiştii se năpustiră asupra tânărului care cuvântase. Strâns înconjurat din toate părţile, el ridică mâna şi strigă:

— Trăiască libertatea!

Mama fu îmbrâncită înlături; înfricoşată, se sprijini de o cruce şi rămase cu ochii închişi, aşteptând sa primească vreo lovitură. Larma vijelioasă a mulţimii dezlănţuite o asurzea, pământul i se clătina sub picioare, vântul şi spaima îi tăiau respiraţia. Fluierăturile poliţiştilor despicau văzduhul, un glas răguşit zbiera comenzi, femeile scoteau ţipete ascuţite, grilajele mormintelor trosneau şi paşi îmbulziţi răsunau înfundat pe pământul uscat. Toate acestea ţinură îndelung; cutremurată de groază, mama nu mai putu să stea cu ochii închişi.

Îi deschise şi, scoţând un ţipăt se repezi înainte, cu braţele întinse. Aproape de dânsa, pe o potecă îngustă, între două şiruri de morminte, poliţiştii îl înconjuraseră pe tânărul cu plete mari şi se apărau împotriva mulţimii, care se repezea asupra lor din toate părţile. Săbiile scoase din teacă luceau în văzduh albe şi reci, se ridicau deasupra capetelor şi coborau fulgerător. Bastoane, scânduri şi scurtături smulse din garduri cădeau năprasnic asupra

poliţiştilor; strigătele oamenilor încăieraţi se învălmăşeau într-un vârtej sălbatic, iar deasupra capetelor se înălţa chipul palid al tânărului şi vocea lui răsuna cu putere peste larma glasurilor înfuriate:

— Tovarăşi! De ce vă irosiţi puterile?…

Şi tânărul birui. Lepădând scurtăturile, oamenii plecau, unul câte unul, în vreme ce mama păşea mereu înainte, atrasă de o putere căreia nu i se putea împotrivi; în sfârşit, îl văzu pe Nikolai, cu pălăria dată pe ceafă, străduindu-se să alunge oamenii îmbătaţi de mânie şi-i auzi glasul dojenitor:

— Aţi înnebunit? Liniştiţi-vă!

Mamei i se păru că una dintre mâinile lui era înroşită de sânge.

— Pleacă, Nikolai Ivanovici! strigă ea, repezindu-se spre dânsul.

— Unde te duci? Au să te lovească…

Sofia răsări lângă dânsa, apucând-o de umăr. Era fără pălărie, cu părul răvăşit; cu mâna cealaltă îl sprijinea pe un tânăr, aproape copilandru. Acesta îşi ştergea faţa zdrobită, însângerată, murmurând cu buze tremurânde:

— Lăsaţi-mă, nu-i nimic…

— Ai grijă de el, du-l acasă la noi! Ia batista asta şi leagă-i faţa!… spuse repede Sofia şi, vârând mâna băiatului în mâna mamei, fugi strigând: Plecaţi mai repede, că vă arestează!…

Oamenii se împrăştiau în toate părţile, în urma lor veneau poliţiştii, călcând greoi printre morminte, împiedicându-se în poalele mantalelor, înjurând şi învârtind săbiile deasupra capetelor. Flăcăul îi privea cu ochi de lup.

— Hai mai repede! îi spuse mama încet, ştergându-i faţa cu batista.

El mormăia, scuipând sânge:

— Nu fiţi îngrijorată, că nu mă doare. M-a pălit cu mânerul săbiei. Dar şi eu, când i-am tras una cu parul, a urlat, nu altceva!…

Şi, ameninţând cu pumnul plin de sânge, încheie cu glas întretăiat:

— Las' c-o să vedeţi voi! Vă venim noi de hac, fără bătaie, când s-o ridica, tot poporul muncitor!

— Mai repede! îl zori mama, trăgându-l spre una dintre porţile cimitirului. I se părea că dincolo de gard, în câmp, îi aşteaptă poliţiştii gata să se năpustească şi să-i lovească. Dar când, deschizând cu băgare de seamă portiţa, văzu câmpul gol, pe care se aşternea pânza cenuşie a amurgului de toamnă, teama îi trecu; tăcerea şi pustietatea o liniştiră.

— Stai să-ţi leg faţa! îi spuse mama.

— Nu-i nevoie, nu mi-e ruşine! A fost o bătaie dreaptă, a dat şi el, am dat şi eu…

Mama îi legă în grabă rana. Când vedea sânge o cuprindea mila, iar când degetele-i dădeau de umezeala caldă, o scutura un tremur de groază. Tăcută şi grăbită, îl duse pe rănit de-a lungul câmpului. Liberându-şi gura, băiatul îi spuse cu glas glumeţ:

— Ce mă târăşti aşa, tovarăşă? Pot merge şi singur!

Mama simţea însă ca băiatul se clătina, călca din ce în ce mai nesigur, iar mâna îi tremura. Cu glasul tot mai stins el vorbea întruna, întrebând-o fără să aştepte răspuns:

— Sunt tinichigiu, mă cheamă Ivan, dar dumneata cine eşti? Eram trei în cercul lui Egor Ivanovici, adică trei tinichigii… cu toţii eram unsprezece. Tare-l mai iubeam, fie-i sufletul ferice în împărăţia cerurilor! Cu toate că nu cred în Dumnezeu…

Când intrară în oraş, mama luă o trăsură şi, după ce-l urcă, îi şopti la ureche:

— Acuma să taci! şi, ca să fie mai sigură, îi trase batista peste gură.

Rănitul ridică mâna, dar nu mai avu putere să-şi desfacă gura: mâna îi căzu moale pe genunchi. Cu toate acestea, mormăi mai departe, prin batistă:

— Loviturile astea n-am să vi le iert niciodată, drăguţilor… Înaintea lui, ne dădea lecţii un student, Titovici… lecţii de economie politică… Pe urmă l-au arestat…

Mama îl cuprinse cu braţele şi-i trase capul pe piept. Băiatul se lăsă deodată greu şi tăcu. Copleşită de frică, mama strecura priviri furişe în toate părţile. I se părea că de undeva, de după un colţ de stradă, au să iasă poliţiştii, au să-l vadă pe Ivan cu capul legat, au să sară asupra lui şi au să-l omoare…

— E beat? o întrebă birjarul, întorcându-se către dânsa cu un zâmbet plin de înţelegere.

— Beat turtă, răspunse mama oftând.

— E feciorul dumitale?

— Da. E cizmar, iar eu sunt bucătăreasă…

— Viaţă grea… Ce poţi face?

Birjarul învârti biciul deasupra cailor şi, întorcându-se din nou, urmă cu glas mai scăzut:

— Ai auzit ce bătaie a fost adineauri la cimitir? Înmormântau, vra să zică, pe un politic – adicăte din cei care se ridică împotriva stăpânirii… care au anume răfuieli cu stăpânirea. Îl înmormântau, vra să zică, oameni de-ai lor, prieteni de-ai mortului, cum s-ar zice. Şi s-apucă ei să strige: jos stăpânirea, că jefuieşte, adicăte, poporul… Atuncea poliţia tăbărî pe ei, să-i bată! Pe câţiva, cică, i-a căsăpit aşa de tare, c-au rămas morţi pe loc. Dar au păţit-o şi poliţiştii… Tăcu o vreme, apoi, clătinând amărât din cap, spuse cu glas ciudat:

— Nici pe morţi nu-i lasă-n pace. Le tulbură somnul de veci!…

Trăsura sălta hurducându-se pe caldarâmul de piatră; capul lui Ivan se bălăbănea izbindu-se de pieptul mamei, iar birjarul, întors pe jumătate către dânsa, mormăia îngândurat:

— Poporu-i tare tulburat şi frământat… Creşte răzmeriţa peste tot pământul. Da, da! Aseară au venit jandarmii la nişte vecini ai noştri şi au

cotrobăit prin casă până-n zori; când au plecat, l-au luat cu ei pe un fierar. Cică-i îneacă noaptea-n gârla. Stau şi mă gândesc, ce om cumsecade era fierarul ăsta…

— Cum îl chema? întrebă mama.

— Pe fierar? Savel îl chema şi era poreclit Evcenko. Era tânăr, dar cunoştea multe lucruri. Se vede treaba că nu-i voie să ştii prea multe. Venea câteodată pe la noi şi începea a vorbi; „Ce viaţă mai duceţi şi voi, birjarii!” „Aşa-i, ziceam noi, o viaţă de câine, ba chiar şi mai afurisită!”

— Opreşte! îi spuse mama.

Ivan se trezi în hurducătura trăsurii şi scoase un geamăt slab.

— L-a muiat rău pe flăcăiaş! zise birjarul. Ce-i şi eu băuturica asta!…

Abia târându-şi picioarele, clătinându-se din tot trupul, Ivan străbătu curtea, spunând:

— N-am nimic… pot să merg şi singur…

XIII

Sofia era acasă şi ieşi în întâmpinarea mamei cu ţigara în gură, tulburată, negăsindu-şi locul.

Aşezând rănitul pe divan, îi dezlegă capul cu multă îndemânare şi dădu porunci, îngustându-şi ochii şi ferindu-i de fumul de ţigară:

— L-a adus, Ivan Danilovici! Eşti obosită, Nilovna! Te-ai speriat, aşa-i? Ei, hai, acuma odihneşte-te. Nikolai, dă-i Nilovnei un păhărel de porto!

Buimăcită de toate cele întâmplate, respirând anevoie şi simţind în toată clipa junghiuri în piept, mama îngăima:

— Lăsaţi, nu vă bateţi capul cu mine…

Dar toată făptura ei cerea înfrigurată o mângâiere, o privire înţelegătoare, care s-o

liniştească.

Din camera de alături veni Nikolai cu mâna bandajată, împreună cu doctorul Ivan Danilovici, zburlit ca un arici. Acesta se îndreptă cu grabă către divan şi, aplecându-se deasupra tânărului, spuse:

— Apă, apă multă, fâşii de pânză curată, vată!

Mama porni spre bucătărie, dar Nikolai o apucă de braţ şi-i spuse cu blândeţe, ducând-o în sufragerie:

— Doctorul vorbea cu Sofia, nu cu dumneata. Ai trecut prin mare zbucium astăzi, draga mea!

Întâlnindu-i privirea bună şi îngrijorată, mama izbucni într-un hohot de plâns, pe care nu mai putu să şi-l stăpânească strigând:

— Vai, ce-a fost, dragul meu, ce-a fost! Au căsăpit oamenii! I-au căsăpit…

— Am văzut, zise Nikolai, întinzându-i un pahar de vin şi dând din cap. S-au cam înfierbântat amândouă părţile. Dar nu te speria; au dat cu latul săbiilor şi se pare că unul singur e rănit mai grav. L-au lovit chiar în faţa mea şi l-am scos din învălmăşeală.

Glasul şi faţa calmă a lui Nikolai, căldura şi lumina din odaie o mai liniştiră. Cuprinzându-l într-o privire de recunoştinţă, îl întrebă:

— Te-au lovit şi pe dumneata?

— Mi se pare că, din nebăgare de seamă, eu singur m-am lovit de ceva şi mi-am jupuit pielea. Bea ceaiul! E frig şi eşti îmbrăcată prea subţire…

Întinzând mâna ca să ia ceaşca, mama văzu că degetele îi erau pline de sânge închegat. Braţul îi căzu moale pe genunchi şi, în aceeaşi clipă, simţi că şi fusta era udă de sânge. Cu ochii larg deschişi, cu sprânceana înalt arcuită, îşi privea pieziş degetele; era ameţită, iar în inimă îi ciocănea parcă un gând:

„Tot aşa s-ar putea să dea şi-n Pavel!…”

Ivan Danilovici apăru numai în vestă şi cu mânecile cămăşii suflecate. La privirea

întrebătoare a lui Nikolai, răspunse cu vocea lui subţire:

— Rana de pe faţă e uşoară, dar are craniul fracturat, fără să fie însă prea grav; flăcăul e voinic! A pierdut însă prea mult sânge. Îl ducem la spital?

— Pentru ce? Lasă-l aici! răspunse Nikolai.

— Astăzi poate să rămână, hai să zicem şi mâine; după aceea, însă, mi-e mai uşor să-l îngrijesc la spital. Nu prea am timp pentru vizite în oraş. Ai de gând să scrii ceva despre cele întâmplate la cimitir?

— Bineînţeles! răspunse Nikolai.

Mama se ridică încet şi se îndreptă spre bucătărie.

— Unde te duci, Nilovna? o opri el grijuliu. Las' că Sofia se descurcă şi singură.

Mama îl privi şi, tresărind, răspunse cu un surâs ciudat:

— Sunt plină de sânge…

În odaia ei, în timp ce se schimba, se gândi iarăşi la liniştea şi seninătatea acestor oameni, care puteau trece atât de repede peste asemenea grozăvii. Gândul acesta o înviora şi-i alunga frica din inimă. Când se întoarse în odaia în care fusese aşezat rănitul, Sofia stătea aplecată asupra bolnavului şi-i spunea:

— Astea-s mofturi, tovarăşe!

— Dar am să vă încurc aici! se împotrivea el, cu glas stins.

— Nu mai vorbi. Asta are să-ţi facă bine…

Mama rămase în spatele Sofiei, îşi puse mâinile pe umerii ei şi, uitându-se la faţa palidă a rănitului, istorisi prin ce spaimă trecuse când băiatul începuse să aiureze în trăsură. Ivan asculta, iar ochii îi ardeau, bântuiţi parcă de friguri; la sfârşit, plescăi uşor din buze şi murmură stânjenit:

— Tare prost mai sunt!

— Acum să te lăsăm, zise Sofia, îndreptându-i pătura. Odihneşte-te!

Trecură cu toţii în sufragerie, unde vorbiră îndelung şi pe larg despre întâmplările de peste zi. Pentru ei, faptele acelea şi însăşi drama care se petrecuse rămăseseră undeva departe, în trecut, iar gândurile lor se îndreptau acum cu încredere către viitor, dezbătând amănunţit ce aveau de făcut a doua zi. Toţi aveau feţele ostenite, dar mintea le era trează şi, vorbind despre activitatea lor, nu ascundeau deloc că ceea ce izbutiseră să înfăptuiască nu-i mulţumea nici pe departe. Doctorul n-avea astâmpăr pe scaun şi, străduindu-se să-şi stăpânească glasul ascuţit, spunea:

— Propagandă, propagandă! Asta-i prea puţin în clipa de faţă! Muncitorii tineri au dreptate! Agitaţia trebuie extinsă cât mai mult. Ascultaţi ce vă spun, muncitorii au dreptate…

Nikolai îi răspunse posomorât şi cu acelaşi ton:

— Din toate părţile, ne vin plângeri prea puţine cărţi şi broşuri, iar noi n-am izbutit pân-acum să instalăm o tipografie ca lumea. Liudmila se zbate din răsputeri; într-o zi are să se prăbuşească, dacă nu-i dăm pe cineva care s-o ajute…

— Dar Vesovşcikov? întrebă Sofia.

— Nu poate să locuiască în oraş. Are să lucreze în tipografia cea nouă, dar până atunci ne mai trebuie un om acolo…

— Eu n-aş fi bună pentru treaba asta? întrebă mama, cu glas scăzut.

Toţi trei se uitară la dânsa şi, câteva clipe, rămaseră tăcuţi.

— Asta-i o idee minunată! izbucni Sofia cu însufleţire.

— Nu merge, Nilovna; e lucru greu pentru dumneata, spuse Nikolai cu răceală. Ar trebui să te muţi din oraş, să nu-l mai vezi pe Pavel şi, în general…

Mama răspunse oftând:

— Paşa n-ar pierde cine ştie ce. Cât despre mine – vizitele la închisoare nu fac decât să-mi sfâşie inima. Nu poţi vorbi nimic, stai ca o proastă în faţa

copilului tău, toţi se uită la tine şi te pândesc, nu cumva să scapi vreo vorbă care nu se cuvine…

După întâmplările din ultimele zile, se simţea ostenită; de aceea, când auzi c-ar putea să stea undeva, afară din oraş, departe de tot ce se întâmpla aici, se agăţă cu toată puterea de această nădejde.

Dar înainte de a se ajunge la o hotărâre, Nikolai schimbă vorba:

— La ce te gândeşti, Ivan? îl întrebă el pe doctor.

Ridicând capul, doctorul răspunse posomorât:

— Mă gândesc că suntem tare puţini! Trebuie să lucrăm mai energic… Trebuie să-i convingem pe Pavel şi pe Andrei să evadeze. Şi unul şi celălalt sunt elemente prea valoroase ca să lâncezească acolo, fără nicio treabă…

Nikolai încruntă sprâncenele şi, clătinând din cap în semn de îndoială, aruncă o privire către mama. Dânsa înţelese că, fiind de faţă, li-e greu să vorbească despre Pavel; se duse în odaia ei cu un simţământ de obidă în suflet, pentru că trecuseră prea uşor peste dorinţa pe care şi-o mărturisise. Se întinse pe pat cu ochii deschişi şi, ascultând glasurile care abia ajungeau până la dânsa, se lăsă pradă unei mari nelinişti.

Ziua care trecuse i se părea întunecată, neînţeleasă şi plină de prevestiri rele; dar ca să nu mai cugete la cele întâmplate şi ca să-şi alunge amintirea mohorâtă care o urmărea, se întoarse cu gândul la Pavel. Ar fi vrut, firește, să-l ştie liber, dar, în acelaşi timp, lucrul acesta o înspăimânta, deoarece îşi dădea seama că în jurul ei totul se înăsprea, totul ducea la ciocniri năprasnice. Răbdarea tăcută, cu care se mulţumiseră oamenii până atunci, secase; în locul ei, îşi croia drum o încordată aşteptare; întărâtarea creştea văzând cu ochii; pretutindeni izbucneau vorbe aspre, pretutindeni se simţea dospind o mare frământare… Fiecare manifest era dezbătut cu

aprindere în piaţă, în prăvălii, printre meseriaşi şi servitori; după fiecare nouă arestare, oamenii se întrebau care este pricina şi discuţiile acestea aveau un puternic răsunet, stârnind teamă, nedumerire şi, câteodată, compătimire. Mama auzea tot mai des din gura oamenilor simpli cuvinte care, altădată, o înspăimântau: răscoală, socialişti, politică; ei le rosteau sau cu o ironie sub care se ascundeau, stângaci, întrebări ce mărturiseau o vădită dorinţă de lămurire, sau cu o ură dincolo de care se simţea teama, sau cu o îngândurare care dezvăluia o speranţă şi o ameninţare. Balta stătută a vieţii fremăta în tulburi unduiri, care se desfăşurau încet, dar în cercuri tot mai largi; cugetele adormite se trezeau, iar obişnuita nepăsare şi lipsa de interes faţă de întâmplările zilei începeau să se clatine. De toate acestea, mama îşi dădea seama mai limpede decât ceilalţi, pentru că ea cunoştea mai bine faţa posomorâtă a vieţii; şi acum, când o vedea brăzdată de adânci cute de îngândurare şi de întărâtare, dânsa se bucura şi totodată se înfricoşa. Se bucura pentru că socotea că toate acestea slujeau cauza pentru care lupta feciorul ei, dar se înfricoşa, ştiind prea bine că, odată ieşit din închisoare, el se va avânta în fruntea tuturor, în locurile cele mai primejdioase. Şi va pieri.

Uneori, Pavel se înfăţişa în mintea mamei ca un erou legendar, întruchipând toate acele gânduri cinstite şi îndrăzneţe despre care îl auzise vorbind, întruchipând pe toţi oamenii care îi erau dragi, tot ce era mai viteaz şi mai măreţ din câte cunoştea dânsa. Şi atunci, înduioşată şi mândră, îl admira plină de încântare şi de speranţe, spunându-şi:

„Are să fie bine… da… are să fie bine!”

Dragostea ei – dragostea de mamă – creştea, încleştându-i inima aproape până la durere, mai mult decât atâta, această puternică iubire de mamă se punea în calea creşterii celuilalt simţământ – dragostea pentru omenire – stăvilindu-l şi

mistuindu-l cu totul şi, în locul acestei uriaşe simţiri, nu-i rămânea decât un biet gând deznădăjduit care se zbătea sfios în scrumul neliniştii:

„Are să moară… are să se prăpădească”.

XIV

Pe la amiază, mama se afla în cancelaria închisorii în faţa lui Pavel şi, prin ceaţa care-i acoperea ochii, se uita la chipul lui bărbos, pândind clipa prielnică în care să-i poată strecura bileţelul ce-l ţinea bine strâns în mână.

— Sunt sănătos şi ceilalţi de asemenea sunt sănătoşi! spuse el încet. Dar tu, cum o duci?

— Bine şi eu. A murit Egor Ivanovici! scăpă vorba, fără a-şi da seama.

— Da? întrebă Pavel, lăsând capul în jos.

— La înmormântare, a fost bătaie cu poliţia. Unul a fost arestat! urmă dânsa cu naivitate. Subdirectorul închisorii plescăi nemulţumit din buzele-i subţiri şi, sărind de pe scaun, mormăi:

— Asta-i interzis, înţelegeţi o dată! N-aveţi voie să vorbiţi despre politică!…

Mama se ridică şi ea de pe scaun şi, ca şi cum n-ar fi înţeles despre ce era vorba, spuse cu nevinovăţie:

— Apăi, eu vorbesc despre bătaie, nu despre politică! S-au bătut într-adevăr. Unul s-a ales cu capul spart…

— Tot aia e! Vă rog să nu vorbiţi, adică să nu vorbiţi despre ceea ce nu vă priveşte personal, de familie şi-de casa voastră în general!

Dându-şi seama că s-a încurcat, se aşeză la masă şi, începând a cerceta hârtiile pe care le avea în faţă, adaose obosit, necăjit:

— Am şi eu răspunderea mea…

Cu ochii întorşi către el, mama strecură repede bileţelul în mâna lui Pavel şi răsuflă uşurată…

— Nici nu mai ştii despre ce să vorbeşti…

Pavel surâse:

— Nici eu nu mai înţeleg…

— Atunci nu mai cereţi drept la vorbitor! spuse cu ciudă slujbaşul. N-au despre ce să vorbească, dar nu s-astâmpără şi vin întruna să ne stânjenească…

— Când vă judecă? întrebă mama, după un scurt răstimp de tăcere.

— Zilele trecute a fost procurorul pe aici şi a spus că o să ne judece curând…

Îşi spuneau cuvinte fără însemnătate, unele chiar cu totul de prisos, dar mama vedea că Pavel o privea cu dragoste şi duioşie. Era liniştit şi cumpănit ca de obicei, nu se schimbase aproape deloc; numai barba îi crescuse mare şi-l îmbătrânea puţin, iar mâinile îi erau mai albe. Ar fi vrut să-i spună ceva care să-i facă plăcere, ceva despre Vesovşcikov şi, fără să-şi schimbe vocea, aşa cum vorbise până atunci despre atâtea lucruri fără însemnătate, îi spuse mai departe:

— L-am văzut pe finul tău…

Pavel îşi aţinti privirea în ochii ei, cu o întrebare mută. Vrând să-i amintească faţa ciupită a lui Nikolai, mama îşi zgândări obrazul cu degetele…

— Băiatul e bine, sănătos şi, în curând, are să înceapă să lucreze.

Pavel înţelese şi, dând din cap, îi răspunse cu un surâs vesel în ochi:

— Asta-i bine!

— Da, zise dânsa, mulţumită de iscusinţa ei şi mişcată de bucuria lui Pavel.

Când îşi luă rămas bun, Pavel îi strânse mâna cu putere:

— Mulţumesc, mamă!

Fericirea de a se simţi atât de aproape de inima lui o ameţise şi, neputând să-i răspundă prin cuvinte, îi strânse şi ea mâna în tăcere.

Acasă o găsi pe Şaşa. Fata îşi luase obiceiul să vină în zilele când ştia că mama se ducea la Pavel. Nu întreba nimic despre el şi, dacă mama nu-i spunea nimic, Saşa se uita lung la dânsa şi se mulţumea cu atât. Dar de data aceasta o întâmpină cu o întrebare plină de îngrijorare:

— Ei, cum se simte?

— E bine sănătos!

— I-ai dat biletul?

— Sigur! I l-am strecurat cu atâta dibăcie…

— L-a citit?

— Aş! Crezi că e cu putinţă aşa ceva acolo?

— Aşa e, uitasem! spuse fata tărăgănat. Trebuie să mai aşteptăm o săptămână, încă o săptămână! Dumneata ce crezi? Are să primească?

Şi, încruntând din sprâncene, se uita ţintă în ochii mamei.

— Ştiu eu? chibzui mama. Adică de ce să nu primească, dacă nu-i nicio primejdie?

Scuturând din cap, Saşa întrebă cu răceală:

— Ştii ce are voie să mănânce bolnavul nostru? Cere de mâncare.

— Are voie să mănânce de toate. Mă duc îndată…

Şi porni spre bucătărie. Saşa veni după dânsa.

— Vrei să te ajut?

— Mulţumesc, n-am de pregătit cine ştie ce!

Mama se aplecă să scoată o oală din cuptor. Fata îi spuse încet:

— Te rog, numai o clipă…

Era palidă la faţă, ochii îi erau mari şi îndureraţi, iar buzele tremurânde abia izbuteau a şopti cu înfrigurare:

— Vreau să te rog ceva… Ştiu că el n-are să vrea, dar trebuie să-l convingi dumneata. Spune-i că e nevoie de el, că este în interesul cauzei, că… mi-e teamă să nu se îmbolnăvească. Vezi doar cât se tărăgănează judecata…

Se vedea bine că-i era greu să vorbească despre toate acestea. Stătea dreaptă, încordată, privirea îi

căta în lături, iar glasul îi era şovăielnic. Coborând pleoapele obosite, îşi muşca buzele şi îşi strângea mâinile atât de tare, încât îi trosneau încheieturile degetelor.

Mama era copleşită de această tulburătoare însufleţire, pe care o înţelegea prea bine; mişcată şi totodată adânc întristată, o îmbrăţişă pe Saşa, spunându-i cu glas domol:

— Copila mea dragă, el n-are să asculte de nimeni, n-are să asculte decât de el însuşi!

O vreme stătură amândouă tăcute, strâns îmbrăţişate. Apoi, Saşa se desprinse uşor şi spuse ca într-o tresărire:

— Da, ai dreptate! A fost o nerozie din partemi… Ştii, nervii…

Şi, schimbându-se deodată, încheie firesc, ca o gospodină grijulie:

— Hai să-i dăm de mâncare rănitului…

Se aşeză pe marginea patului lui Ivan şi-l întrebă cu duioşie:

— Te doare tare capul?

— Nu prea tare, dar sunt ameţit. Şi slăbiciunea asta… răspunse Ivan, trăgându-şi stânjenit pătura până sub bărbie şi îngustându-şi ochii, ca şi când s-ar fi apărat de o lumină prea puternică. Dându-şi seama că se ruşina să mănânce faţă de dânsa, Saşa se ridică şi ieşi.

Săltându-se în capul oaselor, Ivan o petrecu cu privirea şi, clipind mărunt, spuse:

— Tii, da frumoasă fată!…

Avea ochi azurii şi vioi, dinţi mărunţi şi deşi, iar glasul încă neformat.

— Câţi ani ai? îl întrebă mama, îngândurată.

— Şaptesprezece…

— Şi părinţii unde stau?

— La ţară. Eu am venit la oraş de la vârsta de zece ani; cum am sfârşit şcoala, am şi venit. Dar pe dumneata cum te cheamă, tovarăşă?

De câte ori auzea spunându-i-se astfel, mamei îi venea să zâmbească, dar totodată se simţea

mişcată. Zâmbi şi acum, întrebând:

— De ce vrei să ştii?

După un răstimp de tăcere, flăcăul dădu lămurire cu oarecare sfială:

— Apăi, să vezi, era un student în cercul nostru, unul care ne citea… Şi, într-o zi, ne-a vorbit despre mama lui Pavel Vlasov, ştii, muncitorul acela… cu demonstraţia de Întâi Mai!

Încuviinţând din cap, mama asculta cu luare aminte.

— El a fost cel dintâi care a ridicat făţiş steagul partidului nostru! zise tânărul plin de mândrie şi cuvintele acestea găsiră un răsunet puternic în inima mamei.

— Eu n-am fost de faţă; în ziua aceea, hotărâsem şi noi să facem o demonstraţie aici, dar n-am izbutit! Ne-am strâns prea puţini. Dar să vedeţi la anu! Să poftiţi şi să vedeţi!

Se înecă de emoţie, gândindu-se la evenimentele care aveau să vină; apoi, învârtind lingura în aer, urmă:

— Ei, şi cum îţi spuneam, mama lui Pavel Vlasov a intrat în partid după aceea. Spune lumea că-i o femeie straşnică, să te minunezi, nu altceva!

Pe faţa mamei se aşternu un zâmbet larg; laudele însufleţite ale băiatului o bucurară. Se simţea deopotrivă măgulită şi stânjenită. Îi venea să-i spună: „Eu sunt Vlasova!…” Dar se stăpâni, dojenindu-se în sinea ei cu o uşoară ironie şi nu fără oarecare mâhnire: „Vino-ţi în fire, neroadă bătrână ce eşti!…”

— Acum, mănâncă! Mănâncă bine şi fă-te mai repede sănătos şi voinic, ca să lupţi pentru cauza cea dreaptă! spuse dânsa deodată cu glas tulburat, aplecându-se spre el.

Se deschise uşa. O adiere rece şi jilavă de toamnă împrospătă aerul din odaie şi în prag se ivi Sofia, îmbujorată şi veselă.

— Se ţin agenţii după mine, ca peţitorii după o fată bogată, pe cinstea mea! Trebuie să mă car de-

aici… Ei, Vanea, cum te mai simţi? Bine? Ce mai spune Pavel, Nilovna? Saşa-i aici?

În timp ce îşi aprindea ţigara, arunca întrebările, fără să mai aştepte răspuns, dezmierdându-i pe amândoi cu privirea caldă a ochilor ei cenuşii. Mama se uită la ea şi, zâmbind în sine, îşi zise:

„Iacă, am ajuns şi eu în rândul oamenilor adevăraţi!…”

Şi, aplecându-se iarăşi spre Ivan, îi ură:

— Să te faci sănătos, fecioraşule!

Trecu apoi în sufragerie. Acolo, Sofia îi povestea Saşei:

— Are la dânsa trei sute de exemplare gata. O să se prăpădească de atâta muncă! E un adevărat eroism! Ah, Saşa, ce fericire să trăieşti între asemenea oameni, să te fii tovarăş, să lucrezi laolaltă cu ei…

— Da? şopti fata.

Seara, la ceai, Sofia se întoarse către mama:

— Nilovna, trebuie să te duci iarăşi la ţară.

— Păi, să mă duc. Când?

— Peste vreo trei zile. Ai să poţi?

— Bine…

— Dar să nu te mai duci pe jos! o sfătui Nikolai. Să tocmeşti o pereche de cai de poştă şi ar fi mai bine să iei alt drum, să ocoleşti prin plasa Nikolskoie.

După aceea tăcu încruntat, ceea ce nu se potrivea cu firea lui şi cu expresia de obicei liniştită a feţei, sluţită acum într-un chip ciudat.

— Pe la Nikolskoie e prea departe! îşi dădu cu părerea mama. Ş-apoi şi drumul cu trăsura are să coste prea scump…

— Uite ce este, urmă Nikolai. Eu, de fapt, sunt împotriva acestei călătorii! Pe cât ştiu, atmosfera e cam tulbure pe-acolo… s-au făcut şi câteva arestări, a fost ridicat un învăţător, aşa că se cuvine să fim cu băgare de seamă. Ar trebui, poate, să mai aşteptăm puţin…

Sofia interveni, bătând cu degetele în masă:

— Este de mare însemnătate pentru noi să nu întrerupem continuitatea răspândirii materialului. Nilovna, ţi-e frică să te duci? întrebă ea deodată.

Mama se simţi jignită.

— M-am temut eu vreodată? Rândul trecut, m-am dus fără nicio frică… şi acum aşa, deodată… Lăsă capul în jos, fără să-şi sfârşească vorba. De câte ori o întreba cineva dacă nu se teme, dacă vrea sau dacă poate ori nu poate să facă cutare sau cutare lucru, i se părea că sub aceste întrebări se ascundea un fel de rugăminte, că oamenii o îndepărtau de ei, că se purtau cu dânsa altfel decât obişnuiau să se poarte între ei.

— De ce mă întrebaţi dacă mi-e teamă? urmă dânsa suspinând. Că doar, după câte ştiu, voi între voi nu vă puneţi niciodată asemenea întrebări.

Nikolai îşi smulse ochelarii de pe nas, apoi şi-i puse iarăşi şi se uită ţintă la soră-sa. Urmă o tăcere stânjenitoare. Vlasova era tulburată; ridicându-se de pe scaun ca şi când s-ar fi simţit vinovată, voi să spună ceva, dar Sofia îi atinse uşor mâna şi o rugă încetişor:

— Iartă-mă! N-am să mai fac niciodată!

Mama începu a râde şi, peste câteva clipe, toţi trei dezbăteau prieteneşte, preocupaţi şi plini de grijă, apropiata ei călătorie la ţară.

XV

În revărsatul zorilor, mama se afla într-o brişcă de poştă, care sălta pe un drum de ţară, desfundat de ploile de toamnă. Sufla un vânt umed, stropi de noroi împroşcau în toate părţile, iar surugiul, şezând pe marginea caprei, pe jumătate întors către mama, îşi spunea îngândurat şi cu glas fonfăit păsul:

— Ei, şi-atuncea i-am spus lui frate-miu, adică: „Păi, să împărţim averea!” Şi ne-am apucat să facem împărţeala…

Deodată trase un bici calului din stânga şi răcni cu mânie:

— Di-i, boală! Ţi-arde de hârjoană, ha? Mama ta de spurcăciune!

Ciori grăsane, tomnatice păşeau grave şi preocupate pe ogoarele pustii; vântul se abătea asupra lor cu un şuierat rece, făcându-le să se aplece într-o parte, zburlindu-le penele şi măturându-le din loc cu suflarea lui; nemaiizbutind să se ţină pe picioare, îşi luau zborul şi, bătând leneş din aripi, se călătoreau mai departe.

— Ei, şi ce să-ţi mai spui! Mi-a făcut frate-miu o parte, că nu m-am ales cu nimic! îi dădea cu gura înainte surugiul.

Mama îl auzea ca prin vis; în amintirea ei, se depănau întâmplările trăite în anii din urmă şi, revăzându-le în gând pe toate, se vedea pe ea însăşi. Odinioară, viaţa se plămădea undeva, departe de dânsa, fără să ştie nici de către cine, nici pentru ce, pe când acum o mulţime de lucruri se înfăptuiau sub ochii ei, cu ajutorul ei. Şi aceasta îi stârnea un nelămurit simţământ de neîncredere în ea însăşi şi totodată de mulţumire de sine, de nedumerire şi de întristare…

În jurul ei, totul se legăna într-o leneşă unduire; în înaltul cerului pluteau nori cenuşii, străduindu-se greoi să se întreacă unii pe alţii; de o parte şi de alta a drumului se perindau copaci cu trunchiurile jilave, clătinându-şi vârfurile despuiate, se resfirau roată ogoarele, se iveau coline care piereau ca într-o destrămare.

Glasul fonfăit al surugiului, clinchetul zurgălăilor, şuieratul şi foşnetul umed al vântului, toate se contopeau într-un susur de pârâiaş săltăreţ, care curgea monoton deasupra câmpului…

— Bogatul nici în rai nu-şi află loc cât îi trebuie – asta-i! Acum a-nceput s-apese şi să stoarcă

oamenii… s-a pus bine cu toate mărimile… dondănea surugiul, cumpănindu-se pe capră.

Când ajunseră la staţia de poştă, deshămă caii, apoi se întoarse către mama, cu glas plângător:

— Îndură-te barem c-un pitac, să beau şi eu o votcă.

Mama îi dădu cinci copeici. După ce cântări bănuţul în palmă, surugiul o vesti cu acelaşi glas:

— De trei copeici, am să trag o votcă, iar de două, am să-mi iau pâine…

Trecuse de amiază când mama, obosită şi pătrunsă de frig până la oase, ajunse în satul Nikolskoie, poposi la staţia de poştă, ceru ceai şi, aşezându-se lângă geam, îşi puse geamantanul, care atârna tare greu, la îndemână, sub bancă. De la fereastră se vedea mica piaţă a satului, acoperită de un covor de iarbă îngălbenită, călcată de trecători, şi primăria – o clădire cenuşie, mohorâtă, cu acoperişul povârnit. Pe scara care urca la cerdacul primăriei şedea un mujic pleşuv, îmbrăcat numai c-o cămaşă; avea o barbă lungă şi lulea în gură. Pe iarbă se plimba un porc. Mişca nemulţumit din urechi, îşi vâra râtul în pământ şi scutura din cap.

Norii pluteau pe cer în valuri mari şi întunecate, rostogolindu-se unele peste altele. Era linişte, totul părea mohorât şi trist, ca şi cum viaţa s-ar fi ascuns, s-ar fi pitit cine ştie unde.

Deodată năvăli în piaţă uriadnicul venind în galop, călare pe un roib; opri scurt în faţa primăriei şi, învârtind nagaica în văzduh, începu să strige la mujicul de pe scară; strigătele lui răsunau în fereastra staţiei de poştă, dar cuvintele nu se puteau desluşi. Mujicul se ridică în picioare şi, întinzând mâna, arătă departe, în zare; uriadnicul sări de pe cal, se cumpăni pe picioare, aruncă dârlogii în mâna mujicului, apoi, ţinându-se de răzimătoarea scării, urcă greoi treptele şi se mistui pe uşa primăriei…

Se făcu iarăşi linişte. Roibul bătu cu copita de două ori în pământul ghiftuit de ploaie. În odaia în care şedea mama intră o fetişcană cu o cosiţă galbenă şi scurtă care-i atârna pe ceafă, cu nişte ochi blajini şi cu faţa rotundă. Îşi ţinea buza de sus strânsă în dinţi şi purta o tabla mare, cu marginile turtite, încărcată cu ceşti şi farfurii; salută, dând din cap.

— Bună ziua, isteaţo! îi spuse mama cu blândeţe.

— Bună ziua!

Rânduind farfuriile şi ceştile de ceai pe masă, fetiţa izbucni deodată cu vioiciune:

— Au prins un tâlhar, trebuie să-l aducă îndată!

— Ce fel de tâlhar?

— Nu ştiu…

— Dar ce-a făcut?

— Nu ştiu! repetă fetiţa. Am auzit numai că l-au prins. Vătăşelul s-a dus să-l cheme pe pristav.

Mama se uită pe geam; în piaţă, se iviseră câţiva mujici. Unii dintre ei mergeau agale, îngânduraţi, alţii grăbiţi, încheindu-şi în mers cojoacele. Ajungând în faţa primăriei, se opriră şi se uitară toţi undeva, către stânga.

Fetiţa se uită şi ea pe geam, apoi ieşi în fugă, trântind cu zgomot uşa după ea. Mama tresări, împinse geamantanul sub bancă, mai la fund şi, punându-şi şalul pe cap, se îndreptă cu grabă spre uşă, înfrângându-şi o neînţeleasă dorinţă, care o cuprinsese deodată, de a pleca din sat cât mai repede, de a fugi…

Când ieşi în cerdacul hanului, un suflu de gheaţă o izbi în ochi, în piept, tăindu-i răsuflarea şi înţepenindu-i picioarele; prin piaţă trecea Rîbin cu mâinile legate la spate, străjuit de o parte şi de alta de câte un vătăşel, care, la fiecare pas, loveau cu vârful beţelor în pământ; în faţa primăriei, mulţimea adunată aştepta în tăcere.

Mama rămase uluită, cu ochii aţintiţi asupra lui Rîbin, care spunea ceva; mama îi auzea glasul, dar

cuvintele lui se pierdeau fără răsunet în inima ei pustie, întunecată şi înfiorată.

Îşi reveni şi răsuflă adânc. Lângă cerdac stătea un mujic cu o barbă aurie, revărsată pe tot latul pieptului, cu ochi albaştri şi o privea drept în faţă.

Tuşind şi frecându-se pe gât cu mâinile, istovită de frică, mama abia izbuti să întrebe:

— Dar ce-i asta?

— Uită-te şi dumneata! răspunse mujicul, întorcând capul.

Apoi veni alt mujic, care se rândui lângă cel dintâi.

Vătăşeii se opriră în faţa mulţimii, care sporea necontenit, dar nimeni nu scotea niciun cuvânt; deodată răsună glasul puternic al lui Rîbin:

— Oameni buni! Auzit-aţi voi de foile acelea în care stătea scris tot adevărul despre viaţa noastră ţărănească? Pentru acele foi, pătimesc eu acum: eu le-am răspândit în popor!

Oamenii se strânseră mai tare în jurul lui Rîbin. Glasul lui răsuna calm, cumpănit. Mama se simţi oarecum mai liniştită.

— Auzi? întrebă încetişor mujicul care venise mai în urmă, dându-i cu cotul celui cu ochi albaştri. Acesta nu răspunse, ci îşi înălţă doar capul şi se uită iarăşi în ochii mamei. O privi şi celălalt; era ceva mai tânăr decât primul, avea o bărbuţă neagră şi rară, iar faţa îi era pistruiată şi suptă. După aceea, amândoi se traseră mai departe de cerdac.

„Se tem!” îşi spuse mama.

Îşi încordă atenţia. De acolo, de pe cerdacul înalt, vedea bine faţa lui Mihail Ivanovici, neagră şi plină de vânătăi, deosebea sclipirea de foc a ochilor lui şi, în dorinţa ca şi el s-o vadă, se ridică în vârfuri cât putu, întinzând gâtul spre el.

Oamenii îl priveau ursuzi, neîncrezători şi tăceau. Numai în rândurile dinapoi se auzeau murmure înăbuşite.

— Ţărani! vorbea Rîbin cu glas puternic şi aspru. Să daţi crezare acelor foi! Pe mine poate mă vor duce la moarte pentru ele: m-au stâlcit în bătăi, m-au chinuit ca să spun de unde le am şi o să mă mai bată, dar am să rabd orice! Pentru că în acele hârtii se spune adevărul, şi adevărul acesta trebuie să ne fie mai scump chiar decât pâinea. Asta-i!

— De ce-o mai fi spunând el toate astea? grăi în şoaptă unul dintre cei doi ţărani care stăteau în preajma mamei. Cel cu ochii albaştri răspunse rar:

— Apăi, acuma totuna-i, că doar o singură moarte are omul…

Oamenii stăteau tăcuţi şi se uitau pe sub sprâncene, posomorâţi, fiecare ducând parcă în spinare o nevăzută dar apăsătoare povară.

Pe treapta de sus a cerdacului se ivi uriadnicul şi, legănându-se pe picioare, zbieră cu glas de beţivan:

— Care vorbeşte acolo, mă?

Deodată se prăvăli pe scară, de parcă s-ar fi rostogolit, îl înşfăcă de păr pe Rîbin şi, smucindu-i capul înainte şi înapoi, strigă:

— Tu vorbeşti, câine?… Tu vorbeşti?

Mulţimea se clătină, fremătând şi vuind. Copleşită de jalea neputinţei de a face ceva, mama îşi lăsă capul în piept; glasul lui Rîbin se auzi din nou:

— Iată, oameni buni, vedeţi şi dumneavoastră…

— Gura! şi uriadnicul îl izbi cu pumnul peste ureche. Rîbin se clătină, apoi strânse din umeri.

— Vă leagă de mâini şi vă chinuiesc cum vor…

— Vătăşei, luaţi-l de-aici! Iar voi împrăştiaţi-vă! Să plece toată lumea! Sărind în faţa lui Rîbin ca un dulău legat în lanţ în faţa unei hălci de carne, uriadnicul îl izbea cu pumnul în obraz, în pântece, în piept.

— Nu-l mai bate! strigă cineva din mulţime.

— De ce dai în el? îi sări în sprijin altă voce.

— Hai! zise mujicul cu ochii albaştri, făcând tovarăşului său un semn din cap. Şi amândoi se

îndreptară agale către clădirea primăriei. Mama îi urmări cu o privire caldă, apoi oftă uşurată: uriadnicul se urcase iarăşi în cerdac şi de acolo zbiera furios:

— V-am spus să-l aduceţi încoace!

— Nu-l duce! se ridică un glas puternic din mulţime; mama înţelese că era glasul mujicului cu ochi albaştri. Nu-l lăsaţi, fraţilor! Dacă-l ia acolo, îl omoară-n bătaie. Pe urmă, tot pe noi or să dea vina, că, adicăte, noi l-am ucis. Nu-l lăsaţi!

— Ţărani! tuna glasul lui Mihailo. Nu vedeţi ce viaţă duceţi? N-aţi înţeles cum vă-nşală, cum vă jefuiesc şi vă sug sângele? Totul se sprijină pe voi: voi sunteţi temelia şi puterea cea mai mare pe pământ, dar ce drepturi aveţi? Să crăpaţi de foame, ăsta-i singurul vostru drept!…

Mujicii începură să strige care mai de care:

— Aşa este!

— Să vie pristavul! Unde-i pristavul?

— S-a dus uriadnicul călare să-l cheme…

— Păi e beat!…

— Apăi, că nu-i treaba noastră să umblăm după oamenii stăpânirii…

Larma creştea, se înteţea.

— Vorbeşte! N-avem să-i lăsăm să te bată!

— Sloboziţi-i mâinile…

— Luaţi seama ce faceţi!

— Nu-mi pasă de mâini! se ridică iar cu putere glasul lui Rîbin, acoperindu-le pe toate celelalte. N-am să fug, oameni buni, n-am de ce să fug! Cum să fug de adevărul care trăieşte în mine?…

Câţiva inşi se desprinseră din mulţime şi se depărtară, vorbind între ei şi clătinând din cap. Alţii însă, tot mai mulţi, grăbeau cu înfrigurare din toate părţile; unii îmbrăcaţi la repezeală, mai toţi zdrenţuiţi, se alăturau necontenit celor ce se aflau în faţa primăriei. Şi toată mulţimea aceasta fierbea ca o spumă neagră în jurul lui Rîbin, iar el stătea ca un schit în mijlocul unei păduri şi, fluturând mâinile ridicate deasupra capului, striga:

— Mulţumesc, oameni buni! Iac-aşa, ajutându-ne noi între noi, trebuie să ne descătuşăm mâinile unii altora. Asta-i! Altcineva cine să ne ajute?

Îşi şterse barba şi ridică iarăşi mâna; era plină de sânge.

— Iată, sângele meu curge pentru dreptate!

Mama coborî de pe cerdac, dar de jos nu mai putu să-l vadă pe Mihailo în mijlocul mulţimii, aşa că se urcă iarăşi pe cele câteva trepte. Simţea în piept o dogoare şi un freamăt de nelămurită bucurie.

— Ţărani! Căutaţi mereu foiţele acelea, căutatile şi le citiţi; să nu daţi crezare popilor şi oamenilor stăpânirii, precum că cei care vă aduc cuvântul adevărului sunt oameni fără Dumnezeu şi răzvrătiţi. Adevărul umblă în taină pe pământ, cătându-şi cuib în mijlocul poporului; pentru stăpânire, el e ca jungherul şi ca pârjolul; nicicum nu-i dă mâna stăpânirii să-l primească, pentru că adevărul o înjunghie şi o pârjoleşte. Vouă, însă, adevărul vă este bun prieten, iar stăpânirii îi e duşman neîmpăcat! D-aia umblă el în taină!…

Şi iarăşi izbucniră strigăte din mulţime:

— Ascultaţi-l, oameni buni!

— Ai să te prăpădeşti, măi frate!

— Cine te-a vândut?

— Popa! spuse unul dintre vătăşei.

Doi mujici traseră câte o înjurătură zdravănă.

— Păzea, flăcăi! îi vesti careva.

XVI

Pristavul, un om înalt şi voinic, cu faţa plină, venea către mulţimea adunată dinaintea primăriei. Îşi pălise şapca pe o ureche şi avea mustaţa cu un vârf răsucit în sus, iar cu celălalt lăsat în jos, din care pricină faţa îi părea strâmbă, încremenită într-

un zâmbet nătâng şi fără viaţă. Cu mâna stângă îşi ţinea sabia, iar dreapta şi-o bălăbănea în vânt, în ritmul pasului; se auzea bine călcătura lui greoaie şi hotărâtă. Ferindu-se din calea lui, oamenii se dădură la o parte, făcându-i loc să treacă. Feţele se întunecară abătute, iar vuietul scăzu şi se stinse, ca şi când s-ar fi scurs în adâncul pământului. Mama simţi cum i se înfiora pielea de pe frunte, iar în ochi îi năvăli o fierbinţeală. O cuprinse iarăşi dorinţa să intre în mijlocul mulţimii şi dădu să coboare, dar rămase aplecată înainte, într-o încordată aşteptare.

— Ce-nseamnă asta? întrebă pristavul, oprindu-se în faţa lui Rîbin. De ce nu i-aţi legat mâinile? Vătăşei, legaţi-l!

Avea un glas subţire, răsunător, dar fără cuibare.

— Apoi a fost legat, da' l-a slobozit poporul! răspunse unul dintre vătăşei.

— Ce este? Poporul? Care popor?

Pristavul se uita ţintă la oamenii care stăteau în faţa lui în semicerc şi, cu acelaşi glas monoton, incolor, pe care nici nu-l ridica, nici nu-l cobora, urmă:

— Care din voi e poporul, mă?

Învârtind mâna, propti garda săbiei în pieptul mujicului cu ochi albaştri:

— Tu eşti poporul, Ciumakov? Şi mai cine? Tu, Mişin?

Pe acesta îl apucă în treacăt de barbă, zgâlţâindu-l.

— Hai, ştergeţi-o de aici, nemernicilor! Că de nu, v-arăt eu vouă!

În glasul şi pe faţa lui nu se vedea nici întărâtare, nici ameninţare: vorbea cu glas potolit şi bătea oamenii, mişcându-şi liniştit şi sigur braţele lungi, zdravene, deprinse. Când venea către ei, oamenii se trăgeau îndărăt, plecându-şi capetele, ferindu-şi feţele.

— Voi ce mai aşteptaţi? întrebă, întorcându-se către vătăşei. Legaţi-l!

Şi, trăgând o înjurătură cumplită, se uită iar la Rîbin:

— Hai, mâinile la spate!

— Nu vreau să mă legaţi! grăi Rîbin. N-am de gând să fug, nu lovesc pe nimeni. De ce să mă legaţi?

— Cum? făcu pristavul, păşind spre el.

— Destul aţi chinuit poporul, fiarelor! urmă Rîbin, ridicând glasul. S-apropie ziua cea mare a răfuielilor…

Pristavul stătea în faţa lui şi-l privea ţintă, mişcând din mustaţă. Apoi, făcu un pas înapoi şi, cu glasul ca un şuierat prelung, strigă cu uimire:

— A-a-ah, câine! Ce spu-u-ui? Aşa, vra să zică?

Şi deodată îl izbi pe Rîbin, scurt, cu putere, în obraz.

— Cu pumnul nu ucizi adevărul! strigă Rîbin, înaintând către el. N-ai dreptul să mă baţi, câine spurcat!

— N-am dreptul? Eu? urlă prelung pristavul.

Şi se repezi iară să-l lovească în cap, dar Rîbin se feri, lăsându-se în jos; lovitura nimeri în gol şi pristavul, descumpănindu-se, era cât pe ce să cadă. Cineva din mulţime pufni în râs şi iar se ridica glasul mânios al lui Mihailo:

— Ţi-am spus să nu te atingi de mine, spurcăciune!

Pristavul se uită înapoi; mulţimea se strângea în jurul lui într-un cerc întunecat, masiv…

— Nikita! strigă tare pristavul, uitându-se în toate părţile. Ei, Nikita!

Din mulţime se desprinse un mujic de statură potrivită, îndesat la trup, îmbrăcat într-un cojocel. Se uita în pământ, cu bărbia sprijinită în piept.

— Nikita, spuse pristavul, vorbind alene şi răsucindu-şi mustaţa. Dă-i una peste bot, dar una bună ca s-o simtă!

Mujicul se apropie, se opri în faţa lui Rîbin şi ridică privirea. Rîbin, dârz, îi aruncă în faţă cuvintele care cădeau grele, pline de adevăr:

— Uitaţi-vă, oameni buni, cum vă strânge de gât fiara cea nesăţioasă, cu propriile voastre mâini! Uitaţi-vă, luaţi aminte şi după aceea chibzuiţi.

Mujicul ridică moale braţul şi-l lovi încet peste cap.

— Aşa ştii tu să dai, câine! răcni pristavul.

— Hei, Nikita! se ridică un glas din mulţime. Nu uita că te vede Dumnezeu!

— Croieşte-l, n-auzi? strigă pristavul, îmboldindu-l în ceafă.

Mujicul se dădu deoparte şi, lăsând capul în jos, spuse încruntat:

— Nu mai dau…

— Cu-um?

Cu faţa strâmbată de mânie, pristavul bătu din picior şi, înjurând năprasnic, se năpusti asupra lui Rîbin. Se auzi o buşitură înfundată; Mihailo se clătină, ridicând mâna în sus, dar, lovindu-l a doua oară, pristavul îl doborî la pământ şi, învârtindu-se în jurul lui, cu un urlet de fiară, începu a-l izbi cu piciorul în piept, în coaste, în cap.

Un vuiet adânc se rostogoli deodată jur-împrejur; mulţimea se frământa vrăjmaşă, înaintând ameninţător către pristav; când îşi dădu seama de aceasta, sări înlături, trăgând sabia din teacă:

— Aşa? Vă răzvrătiţi, ai? Aşa, vra să zică?…

Glasul îi tremură, se ridică piţigăiat şi, frângându-se parcă, sfârşi într-o hârâitură. Odată cu glasul, îşi pierdu şi puterea; cu capul între umeri, cu spinarea încovoiată, îşi roti privirea ştearsă în toate părţile şi, pipăind grijuliu cu piciorul pământul din spatele său, se trase îndărăt, răcnind înfricoşat şi răguşit:

— Bine, luaţi-l! Eu mă duc… Să văd pe urmă ce-o să faceţi! Ştiţi voi oare că ăsta e un criminal politic, prăpădiţilor blestemaţi? Ştiţi că s-a ridicat împotriva ţarului şi pune la cale tulburări? Ştiţi asta? Şi vreţi să-l apăraţi, ai? Vă răzvrătiţi, adică, şi voi? Luaţi seama! Aha-a!…

Mama stătea nemişcată, fără să clipească măcar, sleită de puteri şi de gânduri, ca într-un vis rău, zdrobită de milă şi de teamă. I se învălmăşeau în cap, ca zbârnâitul a nenumăraţi bondari, strigătele posomorâte şi mânioase ale oamenilor, glasul tremurat al pristavului şi freamătul şoaptelor înăbuşite…

— Dacă-i vinovat, să fie judecat!…

— Mai bine iartă-l, înălţimea ta…

— Păi, cum vine asta? Aşa, de capul lui, fără lege, fără judecată?…

— Se poate una ca asta? Păi, dacă s-or porni toţi să ne bată aşa, unde ajungem?…

Oamenii se împărţiră în două tabere: unii, strânşi roată în jurul pristavului, strigau în gura mare, încercând să-l înduplece; alţii, mai puţintei, stăteau în jurul lui Rîbin, mormăind înăbuşit şi duşmănos. Câţiva îl ridicară de jos, iar vătăşeii se pregătiră să-l lege din nou.

— Staţi oleacă, diavolilor! strigă cineva.

Mihailo îşi ştergea glodul şi sângele din barbă, şi de pe faţă, plimbându-şi tăcut ochii în jurul său. Privirea îi lunecă pe faţa mamei; dânsa tresări, se întinse spre el şi, fără să vrea, ridică mâna în sus, dar el întoarse capul în altă parte. După un răstimp însă, privirea lui se opri iarăşi pe faţa mamei. Atunci i se păru că Mihailo se îndreaptă din şale, îşi sumete capul, iar obrajii însângeraţi îi zvâcnesc într-un tremur…

„M-a recunoscut… oare m-o fi recunoscut cu adevărat?…”

Şt-i făcu semn cu capul, înfiorată de o dureroasă şi înfricoşătoare bucurie. În clipa următoare, mama îl zări lângă Mihailo pe mujicul cu ochi albaştri care se uita şi el spre dânsa. Privirea acestuia îi trezi un minut conştiinţa primejdiei…

„Ce fac? Au să pună mâna şi pe mine!…”

Mujicul acela îi spuse ceva lui Rîbin. Acesta scutură din cap şi vorbi cu un glas tremurat, dar limpede şi însufleţit:

— Nu-i nimic! Nu sunt singur pe pământ. N-au să-i poată prinde pe toţi cei care luptă pentru adevăr! Pe unde am umblat, lumea are să-şi aducă aminte de mine, asta-i! Chiar dacă au nimicit cuibul, n-au putut găsi înăuntru pe prieteni şi pe tovarăşi…

„Acuma vorbeşte pentru mine”, îşi dădu seama, îndată, mama.

— Dar are să vină ziua când vulturii au să zboare liberi, când poporul se va descătuşa!

O femeie aduse o căldare cu apă şi, oftând şi căinându-l, începu să-l spele pe faţă. Glasul ei subţirel şi tânguitor se amesteca, se învălmăşea cu vorbele lui Rîbin, pe care mama nu le mai desluşea. Tabăra cealaltă, în frunte cu pristavul, se îndreptă către Rîbin; cineva strigă cu glas tare:

— Să vină o căruţă pentru arestat! S-aude? Care-i la rând?

Se auzi apoi glasul pristavului, care acum vorbea altfel, ca un om jignit parcă:

— Eu pot să dau în tine, dar tu nu, tu n-ai voie, neghiobule!

— Aşa? Da’ cine eşti tu, Dumnezeu? — se oţărî Rîbin.

Mai multe voci, izbucnind deodată, acoperiră glasul acestuia:

— Taci, măi nene, nu te mai pune împotrivă! Că dumnealui e doar omul stăpânirii!

— Nu te supăra, înălţimea ta! Nu-i în toate minţile!

— Taci, măi bădie!

— Iacă au să te trimeată la oraş…

— Acolo nu-i atâta fărădelege.

Strigătele mulţimii, care erau împăciuitoare şi rugătoare, se amestecau şi se pierdeau într-o larmă plină de deznădejde şi jale. Vătăşeii îl înşfăcară pe Rîbin de braţe şi, urcându-l pe scară, intrară cu el în primărie. Oamenii începură a se împrăştia. Mama văzu că mujicul cu ochi albaştri se îndreaptă spre ea, privind-o pe sub sprâncene.

Picioarele îi tremurau, moi, şi un simţământ de amară deznădejde îi strângea tot mai tare inima, stârnindu-i greaţă.

„Nu trebuie să mă mişc din loc! îşi spunea dânsa. Nu trebuie!” Şi, cu mâinile încleştate pe răzimătoarea scării, aşteptă.

Pristavul rămăsese în cerdacul primăriei şi, dând din mâini, vorbea cu glas de dojană, glasul lui de la început, şters şi monoton:

— Proşti mai sunteţi, mă; proşti şi ticăloşi. Habar n-aveţi despre ce-i vorba şi vă băgaţi buluc într-o chestie ca asta. Păi, asta-i chestie de stat, mă, boilor! Ar trebui să-mi mulţumiţi, să vă plecaţi până la pământ înaintea mea, c-am fost bun şi v-am iertat. Numai să fi vrut – şi ocna vă mânca pe toţi…

În faţa lui stăteau vreo douăzeci de mujici cu capetele descoperite şi-l ascultau. Începuse a se întuneca; norii coborau lângă pământ. Mujicul cu ochi albaştri veni lângă cerdacul staţiei de poştă şi spuse:

— Iacă, văzuşi şi dumneata ce se-ntâmplă pe la noi.

— Da-a, murmură mama.

Cuprinzând-o cu privirea lui deschisă, o întrebă:

— Ce treburi te-au mânat prin părţile noastre?

— Cumpăr dantele de la femei. Şi pânză…

Mujicul îşi mângâie alene barba. Apoi, întorcându-şi ochii către primărie, spuse domol, cu nepăsare:

— Apăi, pe la noi nu se prea găseşte asemenea marfă…

Mama stătea în cerdac cu privirea aţintită asupra lui, aşteptând o clipă potrivită ca să se poată întoarce în casă. Mujicul avea faţa îngândurată şi plăcută, iar ochii trişti. Era înalt şi spătos, îmbrăcat într-un suman peticit şi o cămaşă de cât curată, cu pantaloni de dimie de culoare stacojie şi cu picioarele goale în târlici…

Mama respiră uşurată, fără a şti nici dânsa de ce şi, deodată, lăsându-se în voia unui îndemn lăuntric, care se ivise cu mult înaintea gândului încă nedesluşit, îl întrebă, fără să-şi dea seama de ceea ce făcea:

— Vrei să-mi dai găzduire noaptea asta?

Îl întrebă şi, în aceeaşi clipă, muşchii, oasele, întreaga ei fiinţă se încordă toată. Rămase neclintită, cu ochii aţintiţi asupra lui. În creieri i se zbăteau gânduri care o înţepau ca nişte ace:

„Am să-l nenorocesc pe Nikolai Ivanovici. Cine ştie când l-oi mai vedea pe Paşa! Au să mă stâlcească în bătăi!”

Cu ochii în pământ, mujicul îi răspunse fără grabă, potrivindu-şi sumanul la piept:

— Găzduire, zici? Se poate, de ce nu! Da’ să ştii ca n-am cine ştie ce izbă.

— D-apăi că nici eu nu-s deprinsă cu răsfăţul! răspunse mama, fără a mai sta la gânduri.

— Se poate! repetă mujicul, măsurând-o cu o privire cercetătoare.

În întunericul care se lăsase, ochii îi scânteiau reci, iar chipul îi părea foarte palid. Mama vorbi eu glas încet, întretăiat, care cobora parcă de pe o culme de deal:

— Vra să zică, pornim chiar acum, şi-mi iei şi geamantanul.

— Bine.

Săltă din umeri, îşi potrivi iarăşi sumanul şi rosti în şoaptă:.

— Uite, a venit căruţa…

În cerdacul primăriei se ivi Rîbin cu mâinile iarăşi legate şi cu capul şi faţa înfăşurate în ceva cenuşiu.

— Rămâneţi cu bine, oameni buni! răsună glasul lui în boarea rece a serii. Căutaţi adevărul şi păstraţi-l, daţi crezare celui care vă aduce cuvântul cel drept şi luptaţi întru apărarea dreptăţii, fără a vă cruţa viaţa!…

— Taci, câine! izbucni de undeva strigătul pristavului. Vătăşei, mână, nerodule!

— Ce aveţi de cruţat? Viaţa pe care o duceţi acuma?

Căruţa porni. Aşezat între cei doi vătăşei, Rîbin striga cu glas înăbuşit:

— Decât să muriţi de foame, mai bine luptaţi pentru libertate! Libertatea are să vă aducă şi pâine şi dreptate… Cu bine, oameni buni!

Uruitul roţilor, tropotul zorit al cailor şi glasul pristavului îi acoperiră cuvintele, înăbuşindu-le:

— S-a sfârşit, zise mujicul, scuturând din cap; apoi, întorcându-se către mama, adaose încet: Dumneata aşteaptă-mă la staţie, că vin îndată.

Mama intră în odaie, se aşeză la masă, lângă samovar, luă o felie de pâine, o privi şi o puse încet la loc în farfurie. Nu-i era foame; simţea cum i se caţără iarăşi în gâtlej nodul de greaţă, cald şi dezgustător, sleindu-i puterile şi dându-i ameţeli, de parcă i s-ar fi scurs tot sângele din inimă. Îi stăruia în minte chipul mujicului cu ochi albaştri, un chip ciudat, parcă nedesăvârşit şi care-i stârnea neîncredere. Se apăra, nu ştia nici dânsa pentru ce, de bănuiala că omul acela ar fi în stare s-o vândă, dar gândul acesta încolţise într-însa şi zăcea neclintit şi greu ca o piatră în inima ei.

„M-a simţit! îşi spunea, cugetând cu anevoinţă, istovită. M-a văzut şi a înţeles…”

Dar gândul nu mergea mai departe, ci se împotmolea în sfârşeala care o copleşise, în senzaţia aceea vâscoasă de greaţă.

După larma de adineauri, se aşternuse o linişte înfricoşată, ce se pitula parcă dincolo de fereastra staţiei de poştă, lăsând să se simtă că satul trăia într-o necurmată apăsare şi teamă; în liniştea aceea, mama se simţea şi mai singură, iar în suflet i se revărsase o negură sură şi moale ca cenuşa.

Fetiţa se ivi în uşă şi întrebă:

— S-aduc jumările?

— Nu-i nevoie. Nu mai vreau. M-am speriat de-atâtea strigăte.

Venind lângă masă, fetiţa începu a povesti plină de însufleţire, dar cu glas potolit:

— Vai, cum mai dădea pristavul în el. Eram alături, şi am văzut tot; i-a fărâmat toţi dinţii… şi scuipa sânge gros-gros şi negru!… Ochii nici nu i se mai vedeau! E dohotar! Uriadnicul e la noi; zace dincolo beat turtă, dar tot mai cere vin. Zice c-au fost o bandă întreagă, iar ăsta, bărbosul, e adicăte căpetenia lor. A prins trei, da' unul a scăpat, auzi? Au prins şi un învăţător, care era de-ai lor. Cică, ei n-au credinţă-n Dumnezeu şi îndeamnă lumea să jefuiască bisericile… Auzi dumneata, ce oameni! Mujicii noştri, ai văzut, la unii le era milă de el, dar alţii ziceau că mai bine să-l omoare. C-avem mujici tare răi, auleu!

Mama asculta cu luare-aminte vorba pripită şi fără şir a fetiţei, străduindu-se să-şi înăbuşe îngrijorarea, să lepede povara acelei deznădăjduite aşteptări. Fericită că a găsit pe cineva care s-o asculte, fetiţa sporovăia întruna tot mai repede şi tot mai însufleţită, înghiţindu-şi vorbele pe jumătate, înecându-se, coborând vocea:

— Tăticu zice că toate-s numai din pricina secetei. Doi ani la rând, pământul n-a dat rod şi toată lumea se văietă. D-aia s-au iscat acum nişte mujici – belea curată! Zbiară pe la adunările obştei, se bat. Deunăzi, când au scos la mezat lucrurile lui Vasiukov, că nu-şi plătise rămăşiţele din dăjdii, apăi să-l fi văzut cum a sărit la primar şi cum i-a tras una peste bot…

„Poftim, zice, rămăşiţele birului!…"

Afară se auziră paşi greoi. Mama se ridică, sprijinindu-se de masă…

Era mujicul cu ochi albaştri care, fără a-şi scoate căciula, o întrebă:

— Unde ţi-e buclucul?

Şi, ridicând cu uşurinţă geamantanul, îl cântări ca pe o nimica toată în mână şi spuse:

— E gol! Mariko, du-o pe dumneaei până la mine acasă!

Şi plecă, fără să se mai uite înapoi.

— Mâi în sat?

— Da! Am venit după dantele. Cumpăr dantele…

— Pe la noi, nu se lucrează dantele! La Tinikov şi la Darino poţi găsi, dar la noi… nu! o lămuri fata.

— Apăi, am să trec mâine şi pe-acolo…

Plaţi ceaiul şi-i dădu trei copeici fetiţei, care se bucură grozav. Pe uliţă, lipăind mărunt cu picioarele goale pe pământul jilav, fetiţa îi spuse:

— Vrei să dau o fugă până la Darino, să le spun femeilor să vină cu dantelele-ncoace? Că vin numaidecât. De ce să mai iei matale drumul până acolo? Douăsprezece verste, nu-i puţin…

— Nu-i nevoie, drăguţa mea! răspunse mamar păşind alături de ea. Aerul rece îi limpezise creierul şi în mintea ei încolţea treptat un gând, care nu era încă deplin lămurit, dar care începea a se desluşi cu anevoinţă, dar ispititor. Şi, ca să-l vadă mai degrabă închegat, mama se întreba cu stăruinţă;

„Cum să fac? Să încerc de-a dreptul, deschis, să mă bizui pe conştiinţa lui?…”

Se întunecase; seara era rece şi umedă. La ferestrele izbelor se zărea din bezna de afară o lumină plăpândă, roşietică, neclintită. Câte un muget de vită pe jumătate adormită, câte un strigăt scurt, câte o chemare întârziată mai tulburau când şi când liniştea din jur. O îngândurare grea şi întunecată cuprinsese satul…

— Am ajuns! zise fetiţa. — Da’ n-ai nimerit o izbă prea grozavă; mujicul ăsta-i tare sărac şi necăjit…

Căută dibuind uşa, o deschise şi strigă:

— Mătuşă Tatiana!

Şi o zbughi înapoi. Din întuneric, i se mai auzi o dată glasul:

— Noapte bună!…

XVII

Mama se opri în prag şi, punându-şi mâna pavăză în bătaia luminii ca să-şi ferească ochii, îşi plimbă privirea prin toată încăperea. Izba era mică, strâmtă, dar se vedea dintr-o ochire că era ţinută curat. O femeie tânără se ivi de după cuptor, salută din cap fără cuvânt şi pieri. Pe masa din fund ardea o lampă. Alături şedea stăpânul izbei, bătând darabana în scândura mesei şi uitându-se ţintit în ochii mamei.

— Poftim înăuntru, spuse el nu fără oarecare zăbavă. Tatiana, du-te degrabă de-l cheamă pe Piotr încoace!

Femeia ieşi îndată, fără a-şi ridica privirea asupra musafirei. Aşezându-se pe o laviţă în faţa gazdei, mama cerceta din ochi odaia; geamantanul ei nu se vedea nicăieri. O linişte apăsătoare umplea toată încăperea; numai flăcăruica lămpii îşi depăna, pâlpâind, ţârâitul ei abia auzit. În faţa mamei, chipul îngrijorat şi încruntat al mujicului se legăna ca într-o ceaţă, provocându-i un simţământ neplăcut, apăsător.

— Dar unde-i geamantanul meu? întrebă deodată cu glas tare, surprinsă ea însăşi de această izbucnire.

Mujicul ridică din umeri şi răspunse îngândurat:

— Nu s-a pierdut, n-avea grijă…

Coborând glasul, adaose mohorât:

— Adineauri, în faţa fetişcanei de la han, am spus înadins că-i gol, dar nu e gol. E ceva tare greu înăuntru!

— Da, şi?… întrebă mama.

Mujicul se sculă, veni mai aproape şi, aplecându-se către dânsa, o întrebă în şoaptă:

— Pe omul acela îl cunoşti?

Mama tresări, dar îi răspunse hotărât:

— Îl cunosc!

Răspunsul acesta scurt îi lumină parcă deodată întreaga ei fiinţă lăuntrică şi, ţâşnind afară, îi limpezi totul în jur. Răsuflând uşurată, se aşeză mai cu temei pe laviţă.

Faţa mujicului se însenină într-un zâmbet larg.

— Am ghicit, când i-ai făcut semn şi el ţi-a răspuns. L-am întrebat la ureche, „o cunoşti pe femeia de pe cerdac?”, adică pe dumneata…

— Şi el, ce ţi-a răspuns? întrebă repede mama.

— El? Mi-a răspuns aşa: „Suntem mulţi… Da, mulţi”, a zis…

Şi uitându-se iscoditor în ochii ei, urmă zâmbind:

— Straşnic om… tare, cum n-am mai văzut! Şi plin de îndrăzneală… Le-a spus-o verde-n faţă: „Eu am făcut!” Ceilalţi îl băteau şi el îi da cu gura înainte…

Glasul lui domol şi şovăielnic, faţa nedesăvârşită parcă, ochii senini şi sinceri o linişteau tot mai mult. În locul mâhnirii şi îngrijorării de până atunci, simţi în suflet o sfâşietoare milă pentru Rîbin. Fără a se mai stăpâni slobozi un strigăt înăbuşit în care clocotea o neaşteptată şi amară mânie:

— Tâlhari! Fiare!

Şi izbucni în plâns.

Mujicul se depărtă, clătinând abătut din cap.

— Apăi şi-a câştigat stăpânirea la prieteni, n-am ce zice!

Şi, întorcându-se deodată către mama, rosti cu glas de taină:

— Iacă, am să-ţi spun cinstit, eu chitesc că-n geamantan ai gazete. Aşa-i?

— Da, răspunse mama simplu, ştergându-şi lacrimile. I le aduceam lui.

încruntând din sprâncene, ţăranul îşi cuprinse barba în pumn şi cătă într-o parte, tăcut.

— A ajuns şi la noi gazeta şi cărţile. Îl cunoşteam pe omul acela… L-am mai văzut şi-n alte rânduri!

Contenind din vorbă, rămase o vreme pe gânduri, apoi întrebă:

— Ei, şi acum ce-ai de gând să faci cu toate alea… cu geamantanul?

Mama îl privi şi-i răspunse ca şi când l-ar fi înfruntat:

— Vi-l las vouă!…

Nu se miră, nu se împotrivi, ci spuse doar scurt:

— Nouă…

Dând din cap în semn de încuviinţare, îşi slobozi barba din strânsoarea pumnului şi, pieptănând-o cu degetele răşchirate, se aşeză.

În mintea mamei stăruia cu o neînduplecată îndărătnicie scena schingiuirii lui Rîbin; chipul lui îi întuneca toate celelalte gânduri, durerea şi obida ce simţea pentru dânsul îi zăgăzuiau orice altă simţire, încât nu mai putea să se gândească nici la geamantan, nici la nimic altceva. Lacrimile îi curgeau şiroaie, dar faţa-i era încruntată şi vocea nu-i tremură de fel când îi spuse gazdei:

— Îi jefuiesc pe bieţii oameni, îi asupresc, îi strivesc în noroi blestemaţii!

— Puterea! grăi încet mujicul. Puterea e în mâna lor… Mare putere!

— Dar de unde o au? strigă mama cu ciudă. Tot de la noi, de la popor! Tot ce au e luat de la noi!

O scotea din fire mujicul acesta cu faţa lui senină, dar de nepătruns.

— Da-a! făcu el îngândurat. Ne dijmuiesc din toate…

Ciulind urechea, ascultă un timp cu capul întors spre uşă, apoi spuse în şoaptă:

— Vin…

— Cine?

— Ai noştri… de bună seamă…

Întâi intră nevasta şi, după dânsa, un mujic. Acesta îşi zvârli căciula într-un colţ şi, venind cu

grabă către gazdă, întrebă:

— Ei?

Celălalt dădu din cap în semn de încuviinţare.

— Stepane! spuse nevasta care se aşezase lângă cuptor: femeia o fi vrând poate să mănânce ceva?

— Nu mi-e foame, drăguţă, mulţumesc! răspunse mama.

Mujicul, care abia intrase, se apropie de mama şi începu a-i spune repede, cu glas dogit:

— Dacă-i aşa, să facem cunoştinţă! Pe mine mă cheamă Piotr Egorov Riabinin, iar oamenii-mi zic Sulă. Mă pricep şi eu olecuţă în treaba asta, a voastră. Ştiu carte şi nu-s tocmai prost, ca să zicem aşa…

Apucă mâna mamei şi, scuturând-o, se întoarse către stăpânul casei:

— Ei, ce zici, Stepane? Ia te uită! Varvara Nikolaevna e o cucoană bună, nimic de zis! Dar s-auzi ce spune despre treburile astea. Cic-ar fi, adicăte, prostii şi aiureli! Ia, nişte băieţandri şi nişte studenţi, zice, umblă din prostie să tulbure minţile oamenilor. Când colo noi vedem că lucrurile stau altfel: adineauri am văzut c-au arestat un om în toată firea, un mujic de treabă; acu iacă, o vedem pe dumneaei, femeie în vârstă şi, după cum s-arată, nu de neam boieresc. Nu te supăra, dar din ce neam te tragi?

Vorbea repede, pe nerăsuflate, dar limpede; bărbuţa îi tremura nervos, iar ochii strălucitori cercetau printre gene chipul şi făptura mamei. Aşa cum se înfăţişa, ferfeniţit, întărâtat şi cu părul vâlvoi, ai fi zis că atunci ieşise dintr-o bătaie, în care-şi doborâse duşmanul şi nu mai putea de bucurie. Mamei îi plăcu vioiciunea şi felul lui de a vorbi, simplu şi deschis. Privindu-l cu blândeţe drept în faţă, îi dădu răspuns la întrebare, iar el îi scutură încă o dată mâna cu putere şi începu a râde încet, cu un râs uscat, frânt.

— Ei, ai văzut „Stepane? Treabă curată, ce mai încolo-ncoace! Treabă minunată! Ascultă ce-ţi

spun eu: poporul a-nceput să lucreze pe seama lui. Crezi că-i dă mâna cucoanei să-ţi spună adevărul adevărat? Nu-l spune, n-avea grijă, că nu-i vine la socoteală. E femeie bună, n-am ce zice, şi-i dau toată cinstirea; chipurile ne vrea binele, dar ştii, doar un picuşor, ca să se cheme că este, şi mai cu seamă să nu fie cu pagubă pentru dânsa. Poporul însă vrea să meargă de-a dreptul la ţintă şi nu se sperie nici de pagube, nici de stricăciuni. Ai văzut? Pentru el toată viaţa asta pe care o duce e doar o pagubă necurmată, şi peste tot locul numai de necazuri are parte; oriunde se-ntoarce, ori încotro apucăm îndată ce dă să se mişte cât de cât, sar toţi, din toate părţile: stăi!

— Aşa-i! zise Stepan, dând din cap şi îndată adaose Dumneaei e îngrijată de geamantan.

Piotr clipi şiret din ochi către mama, făcându-i semn cu mâna, să stea liniştită:

— N-ai nicio grijă! Totul e în bună rânduială, măicuţă! Geamantanaşul matale e la mine. Adineauri când mi-a vorbit Stepan de dumneata, că adică şi dumneata eşti amestecată în treaba asta şi îl cunoşti pe omul acela, i-am spus: bagă de seamă, Stepan! În lucrurile acestea nu ne este iertat să fim gură-cască nici măcar o clipă. Dar şi dumneata, măicuţă, ne-ai simţit pesemne ce hram purtăm, când stăteam prin preajma dumitale. Pe omul cinstit îl deosebeşti îndată după obraz, mai ales că nu întâlneşti prea mulţi, dacă e să vorbim cu dreptate! Geamantanul dumitale e la mine…

Se aşeza alături de dânsa şi, uitându-se rugător în ochii ei, urmă:

— Dacă vrei să-l goleşti, te ajutăm bucuroşi! Avem mare nevoie de cărţi…

— Vrea să ni le dea pe toate! zise Stepan.

— Foarte bine, măicuţă! Las’ că le găsim noi loc la toate!…

Sări sprinten în picioare, începu să râdă şi, plimbându-se încoace şi încolo prin izbă, vorbi mulţumit:

— Ce-ntâmplare, să zicem aşa, ciudată! Cu toate că e foarte simplă. S-a rupt firul într-un loc şi îndată s-a-ntărit într-alt loc! Şi merge! Gazeta e bună, măicuţă, şi-şi face bine treaba: deschide ochii oamenilor! Domnii n-o înghit. Lucrez tâmplărie la o cucoană, la vreo şapte verste de sat, femeie de treabă, n-am ce zice, ne dă fel de fel de cărţi. În câte una găseşti câte ceva care te luminează pe loc! Într-un cuvânt se cuvine să-i fim mulţumitori. Dar o dată când i-am arătat o gazetă de-astea, parcă s-a cam supărat oleacă şi a-nceput a-mi spune: „Lasă-te de astea, Piotr! zice. Astea-s întocmite de nişte băieţandri cu mintea necoaptă. De pe urma lor, zice, n-ai să te-alegi decât cu necazuri… închisoare, Siberia, pe urmă…” şi, contenind scurt din vorba, mujicul rămase o clipă pe gânduri, iar după aceea întrebă:

— Ia spune, măicuţă, omul acela ţi-e neam?

— Mi-e străin! răspunse mama.

Piotr râse încetişor şi dădu din cap foarte mulţumit, dar, în clipa următoare, mamei i se păru că vorba „străin” nu i se potrivea lui Rîbin, iar pentru dânsa era jignitoare.

— Nu mi-e neam, murmură ea, dar îl cunosc de mult, şi-l respect ca pe un frate… mai mare!

Nu găsea cuvântul nimerit şi asta o supăra şi iar nu-şi mai putu stăpâni lacrimile. O linişte apăsătoare, de aşteptare, se aşternu în încăpere. Cu capul lăsat pe umăr, Piotr părea că ascultă ceva. Stepan stătea sprijinit în coate, îngândurat, bătând darabana în scândura mesei. Nevastă-sa se ghemuise lângă cuptor, în umbră; mama îi simţea ochii aţintiţi asupra ei şi, din când în când, îşi luneca şi dânsa privirea pe chipul ei prelung, negricios, cu nasul drept, cu bărbia teşită, cu ochii verzi ce aveau o căutătură vioaie şi ageră.

— Ţi-e prieten vra să zică! rosti Piotr încet. Aşa om zic şi eu! Ştie ce vrea, şi îşi cunoaşte preţul! Om, nu glumă! Ce zici, Tatiana? Spuneai că-i…

— E însurat? îl întrerupse Tatiana, strângându-şi buzele subţiri.

— E văduv! răspunse mama cu tristeţe.

— Apoi de-aceea are atâta îndrăzneală, urmă Tatiana cu voce coborâtă, adâncă. Un om însurat n-ar putea să meargă pe drumul pe care a pornit-o el; i-ar fi teamă…

— Dar eu ce, nu-s însurat? Şi cu toate astea… sări Piotr.

— Mai las-o-ncolo, cumetre dragă! zise femeia, strâmbând din buze, fără să se uite la el. Parcă ce mare ispravă faci? Numai vo-o-rbeşti şi, din când în când, mai citeşti o carte. Tare mult le mai foloseşte oamenilor că-mpreună cu Stepan şuşotiţi mereu prin colţuri.

— Ba să mă ierţi, pe mine mă ascultă multă lume! îi întoarse vorba mujicul, încet şi oarecum jignit. Eu sunt aici… ca un fel de drojdie… Degeaba vorbeşti aşa…

Stepan se uită tăcut la femeia lui, apoi lăsă iarăşi capul în jos.

— De ce s-or mai fi însurând mujicii? întrebă Tatiana. Cică au nevoie de cineva care să le muncească… dar la ce să muncească?…

— Ce, nu-ţi ajunge cât munceşti, se amestecă în vorbă Stepan.

— Şi cu ce te-alegi din toată munca! Flămânzeşti zi de zi. Pe urmă vin copiii, dar n-ai vreme să-i îngrijeşti, că trebuie să-ţi vezi de munca ta, care nu-ţi aduce măcar pâinea…

Femeia veni către mama şi, aşezându-se alături de dânsa, urmă a vorbi răspicat, fără tânguire şi fără tristeţe în glas:

— Am avut doi copii. Unul s-a prăpădit la doi ani, s-a opărit cu apă fiartă; pe celălalt l-am lepădat înainte de vreme, tot din pricina muncii ăsteia, fir-ar ea blestemată să fie! Ce bucurie am eu în viaţă? D-aia zic că geaba se însoară mujicii: îşi leagă doar mâinile şi atâta tot! Mai bine ar trăi slobozi şi

ar lupta pentru o rânduială mai bună, pentru dreptate, ca omul acela! Nu-i aşa, măicuţă?

— Aşa e! zise mama. Aşa e, draga mea; altfel nu poţi schimba viaţa…

— Da' dumneata ai bărbat?

— A murit. Am un fiu…

— Şi unde-i? Stă cu dumneata?

— E la închisoare! răspunse mama şi simţi cum aceste cuvinte, odată cu tristeţea care o cuprindea de câte ori le rostea, îi umplură pieptul de o mândrie senină.

— L-au închis a doua oară, pentru c-a-nţeles adevărul cel sfânt şi-l semăna pe faţă, fără teamă… E tânăr, frumos, deştept. El s-a gândit cel dintâi cum să scoată gazeta asta şi tot el l-a îndrumat pe Mihailo Ivanovici, cu toate că Mihailo e de două ori mai în vârstă decât el. Acum au să-l judece şi-au să-l osândească, dar el are să fugă din Siberia şi are să lucreze mai departe…

Vorbind, mama simţea cum îi creştea în piept mândria, iar chipul eroului, care lua naştere în mintea ei, cerea cuvinte potrivite ca să-l zugrăvească, în timp ce tulburarea o înăbuşea. Simţea nevoia să înfăţişeze ceva luminos şi plin de înţelepciune, care să precumpănească scena de groază din ziua aceea, a cărei amintire îi apăsa creierul prin cruzimea ei neruşinată şi o umplea de o spaimă, pe care nu şi-o putea lămuri. Şi, supunându-se, fără să-şi dea seama acestei nevoi a sufletului ei sănătos, strângea tot ce văzuse luminos şi neîntinat, într-o singură flacără care o orbea prin strălucirea ei curată…

— Sunt mulţi oameni de aceştia şi necontenit se ivesc alţii, mulţi, tot mai mulţi; şi toţi au să lupte până la sfârşitul zilelor lor pentru libertate şi pentru dreptate…

Uitând cu desăvârşire că trebuia totuşi să fie cu multă băgare de seamă, începu să povestească, fără a pomeni însă niciun nume, tot ce ştia despre munca tainică ce se ducea pentru liberarea

poporului din lanţurile celor hrăpăreţi. Zugrăvind chipurile care-i erau atât de dragi, turna în cuvinte toată forţa, toată bogăţia iubirii, ce se trezise în sufletul ei atât de târziu, în urma loviturilor crunte ale vieţii, şi se minuna ea însăşi, cu o negrăită bucurie, de oamenii pe care-i revedea în amintirea ei, luminaţi şi înfrumuseţaţi de prinosul inimii ei.

— Peste tot, în toate târgurile şi oraşele se duce o muncă unită; puterea oamenilor de bine este nemăsurată şi această putere creşte mereu şi va creşte necontenit până când va suna ceasul biruinţei noastre.

Glasul ei curgea lin, cuvintele veneau singure şi dânsa le înşira ca pe nişte mărgele colorate pe firul puternic al dorinţei de a-şi purifica inima de sângele şi noroiul acelei zile. Vedea că mujicii rămăseseră parcă pironiţi pe locurile lor, aşa cum îi apucase începutul povestirii, că o priveau drept în faţă încordaţi şi neclintiţi; auzea respiraţia întretăiată a femeii care şedea alături de dânsa şi toate acestea îi întăreau şi mai mult credinţa în ceea ce spunea şi le făgăduia.

— Toţi chinuiţii acestei vieţi, toţi cei apăsaţi de nevoi şi fărădelegi, striviţi de cei bogaţi şi de slugoii lor, tot poporul trebuie să-i ajute pe cei care zac şi se prăpădesc prin închisori, îndurând chinuri de moarte pentru binele poporului. Având toată dragostea şi înţelegerea pentru suferinţele poporului, ei arată cinstit care este drumul fericirii tuturor oamenilor; ei spun deschis, fără ascunzişuri, că drumul acesta e greu şi nu silesc pe nimeni să-i urmeze, dar cine a păşit o dată în rândurile lor, nu-i mai părăseşte niciodată, pentru că vede el însuşi că totul este rânduit cu dreptate, că acesta e drumul cel adevărat şi că altul nu poate fi!

Era fericită că i se împlinea o veche dorinţă a ei: să vorbească ea însăşi oamenilor despre dreptate!

— Cu oamenii aceştia poporul poate să meargă cu toată încrederea; ei nu se vor mulţumi cu puţin,

nu se vor opri din drum, până când nu vor birui toată minciuna, toată răutatea şi lăcomia. Şi nu se vor lăsa până când nu vor vedea că tot poporul s-a unit într-un singur suflet, până când poporul nu va spune într-un singur glas: eu sunt stăpânul, eu voi face toate legile, ca să fie deopotrivă de drepte faţa de toţi!…

Ostenită, tăcu şi se uită în jur. Era deplin încredinţată că vorbele ei nu se vor irosi în zadar. Mujicii o priveau mereu, aşteptând parcă să mai spună ceva. Piotr îşi încrucişa braţele pe piept şi îşi îngustă ochii; pe faţa lui pistruiată flutura un zâmbet. Sprijinit într-un cot, Stepan şedea cu trupul aplecat mult înainte, cu gâtul întins, ca şi când ar mai fi ascultat încă. Faţa lui umbrită părea acum mai matură. Nevastă-sa şedea pe laviţă, lângă mama, cu spatele încovoiat, cu coatele sprijinite pe genunchi şi cu ochii în pământ.

— Asta e! spuse în şoaptă Piotr, aşezându-se domol pe laviţă şi clătinând din cap.

Stepan îşi îndreptă spatele încet, se uită la nevastă-sa şi îşi desfăcu larg braţele, de parcă ar fi vrut să cuprindă ceva…

— Dacă vrei să te apuci de o astfel de treabă, apăi nici vorbă că trebuie s-o faci din tot sufletul…

Piotr adaose cu sfială:

— Da-a, fără să te mai uiţi înapoi…

— Asta-i socoteală mare, nu glumă! Totul e chibzuit, ehei, larg de tot! urmă Stepan.

— Cuprinde tot pământul! mai adaose Piotr.

XVIII

Mama stătea rezemată de perete, cu capul sus, şi asculta vorba cumpănită a celor doi ţărani care chibzuiau asupra celor spuse de dânsa. Tatiana se ridică, îşi roti privirea în jur şi se aşează iarăşi.

Ochii ei verzi aveau o scânteiere aspră, când strecurau câte o privire nemulţumită şi dispreţuitoare către cei doi bărbaţi.

— Pesemne c-ai suferit multe în viaţă! spuse ea deodată, întorcându-se către mama.

— Destule! răspunse mama.

— Tare frumos ai grăit! Vorbele dumitale parcă-ţi cuprind şi-ţi înalţă inima; stai aşa şi te gândeşti: Doamne, de ce nu mi-e dat şi mie să văd măcar o dată asemenea oameni şi viaţa pe care o duc dânşii. Cum trăim noi? Ca oile! Iaca, eu ştiu carte, mai citesc câte ceva, cuget în de mine, uneori nu-mi dau pace gândurile cât îi noaptea de mare! Da' ce folos? Dacă nu cuget, mă prăpădesc de-a surda, iar dacă cuget tot aceea-i!

Avea un licăr de surâs în ochi; când şi când vorba i se frângea deodată, ca un fir de aţă tăiat în dinţi. Cei doi mujici tăceau. Vântul mângâia ferestrele, luneca foşnind pe acoperişul de paie, vuia în hogeag. Un câine urla. Când şi când, stropi răzleţi de ploaie loveau alene în geam. Flăcăruica lămpii zvâcnea, pălea, dar peste o clipă lumina iarăşi vioaie şi lină.

— Am ascultat tot ce-ai spus: da, pentru asta trăiesc oamenii! Şi mi se pare tare ciudat: te ascultam şi-mi dădeam seama că toate acestea le ştiam şi eu! Şi nu le-am auzit până acum niciodată, de la nimeni, şi nici nu m-am gândit vreodată la lucrurile astea…

— Să mâncăm ceva, Tatiana, şi apoi să stingem lumina zise Stepan posomorât, cu glas scăzut. Au să bage de seamă oamenii: „La alde Ciumakov a ars lumina până târziu". Pentru noi nu-i nimic, dar poate că nu-i bine pentru musafira noastră…

Tatiana se sculă şi se îndreptă către vatră…

— Da-a! grăi încetişor Piotr, zâmbind. De-aci înainte, trebuie să fii cu ochii în patru, cumetre! Când o răzbi gazeta în popor…

— Nu-i vorba de mine. Chiar dacă m-or aresta, atâta pagubă!

Nevastă-sa se apropie de masă şi-i spuse:

— Dă-te mai încolo…

El se ridică, se trase mai deoparte şi, privind-o cum punea masa, îşi urmă vorba cu un zâmbet în colţul gurii:

— Viaţa noastră nu face nici doi bani! Nicio ceapă degerată…

Mama avu o pornire de milă faţă de omul acesta, pe care acum îl simţea mai aproape de inima ei. După ce le vorbise, era parcă uşurată de povara întunecată a întâmplărilor de peste zi; era mulţumită de sine şi putea iarăşi să găsească pentru fiecare un cuvânt bun şi cald.

— N-ai dreptate, prietene! zise dânsa. Omul nu trebuie să se împace cu preţuirea pe care găsesc cu cale să i-o dea cei ce n-au nevoie decât de sângele lui. Dumneata trebuie să-nveţi a te preţui singur, dinlăuntrul dumitale, nu pentru duşmani, ci pentru prieteni…

— Apăi ce prieteni avem noi? spuse încet mujicul. Aici prietenia ţine taman bine până la cea dintâi bucăţică pe care trebuie s-o împărţeşti…

— Ascultaţi ce vă spun, poporul are prieteni!

— O fi având, dar nu aici. Asta-i! răspunse Stepan îngândurat.

— Trebuie să vă faceţi prieteni şi aici!

Stepan rămase o clipă pe gânduri, apoi încuviinţă:

— De, ar trebui…

— Poftiţi la cină! îi chemă Tatiana.

La masă, Piotr care până atunci stătuse tăcut, copleşit şi oarecum descumpănit de cele ce spusese mama, se învioră şi începu a vorbi iarăşi cu multă însufleţire:

— Dumneata să pleci dis-de-dimineaţă, măicuţă, ca să nu te vadă nimeni, şi să n-o porneşti de-a dreptul la oraş, că nu-i bine. Să iei cai de poştă şi să te opreşti la staţia următoare…

— De ce? Am s-o duc eu, zise Stepan.

— Nu-i bine! Dacă se întâmplă ceva, are să te-ntrebe: „A mas la tine?” „A mas.” „Şi unde e?” „Am dus-o.” „Aşa, vra să zică, tu ai dus-o? Poftim la puşcărie!” Ai înţeles? De ce să te zoreşti, ca să intri chiar de-acuma-n puşcărie? Fieştecare lucru la vremea lui. Vorba ceea: ai răbdare c-o să moară el şi ţarul! Pe când aşa, se schimbă socoteala, îţi spun eu; a mas la mine peste noapte şi-a tocmit cai şi-a plecat! Puţini oameni rămân peste noapte-n sat? E drum de şleau…

— Straşnic mai cunoşti învăţătura fricii, măi Piotr! La ce şcoală ai umblat? îl întrebă în batjocură Tatiana.

— Ehei, dragă cumătră, omul trebuie să ştie de toate! răspunse Piotr, plesnindu-se cu palma peste genunchi. Să ştii când să te temi şi să ştii când să fii îndrăzneţ! Ţii minte cum l-a scărmănat zemski pe Vaganov pentru gazeta ceea? Acuma Vaganov n-ar mai lua în ruptul capului o carte-n mână. În mine poţi să ai toată încrederea, măicuţă, că mă pricep la toate şmecheriile, de mă ştiu toţi oamenii din partea locului. Am să-ţi împart cărticelele şi foile cum nici nu s-ar putea mai bine! Drept e că poporanii noştri nu prea ştiu carte şi-s cam înfricoşaţi, dar atât de păcătoase-s vremurile şi aşa i-au strâns în chingi, încât vrând-nevrând omul începe să se zgâiască şi să-ntrebe: ce-i asta, măi? Iar cartea îi răspunde limpede: Ce să fie? Uite, aşa şi aşa; trudeşte-ţi olecuţă creierul şi vezi ce ai de făcut! Adesea se-ntâmplă că omul care nu ştie carte pricepe mai bine decât cel ştiutor, mai ales când acesta-i dintre cei sătui! Eu răzbat peste tot şi văd multe! Nimic de zis, poţi răzbi, dar trebuie să lucrezi cu cap şi să fii şi şmecher, ca să nu cazi dintr-odată în băltoacă. Pare-se că şi mărimile au început să adulmece boare rece dinspre sate: mujicul le zâmbeşte tot mai rar şi, chiar când le zâmbeşte, le arată prea puţină dragoste, de parcă ar vrea să se lepede de-a-binelea de stăpânirea lor! Dăunăzi, la Smoliakovo, un sat din apropiere, au

venit să ia dările. Mujicii au pus mâna pe ghioage! Pristavul dă cu gura, să-i bage în sperieţi: „Bine mă, nepricopsiţilor, asta-nseamnă că vă ridicaţi împotriva ţarului!” Da un mujic de colo, unul Spivakin, niciuna, nici două, i-o trânteşte-n faţă: „Duceţi-vă la mama dracului, zice, cu ţar cu tot! Ce fel de ţar e ăla, dacă ne ia şi cămaşa de pe noi?”… Vezi încotro mergem, măicuţă? Pe Spivakin l-au înşfăcat, bun înţeles, şi l-au băgat în puşcărie, dar vorba pe care a aruncat-o el a rămas, o ştiu până şi copiii şi vorba aceea trăieşte, strigă!

Nu mânca nimic şi-i turuia gura întruna, cu glas şoptit; ochii şireţi şi întunecaţi îi scăpărau, iar el risipea cu dărnicie, în faţa mamei, cum ai risipi nişte bănuţi de aramă dintr-un portofel, o mulţime de amănunte din viaţa satului.

Stepan îl îndemnă de vreo două ori:

— Hai, mănâncă şi tu ceva…

Piotr lua o bucată de pâine, apuca lingura şi iar începea să povestească fel de fel de păţanii şi întâmplări, una după alta, desfătându-se ca sticletele cu propriul lui cântec. Când sfârşiră masa, se ridică şi spuse:

— Ei, trebuie să mă duc şi eu acasă!…

Se opri în faţa mamei şi, dând din cap, îi scutură mâna:

— Cu bine, măicuţă! Poate că n-o să ne mai vedem niciodată! Trebuie să-ţi spun, însă, că tot ce s-a întâmplat a fost foarte bine! Că ne-am întâlnit şi ne-ai vorbit tare frumos.! Afară de tipărituri mai ai ceva în geamantan? O basma de lână? Foarte bine; ţine minte Stepan, o basma de lână! O să-ţi aducă-ndată geamantanul! Să mergem, Stepan! Rămas bun! Cu bine!…

În liniştea care urmă după plecarea lor, prinse a se auzi foiala gândacilor prin unghere, zbenguiala vântului pe acoperiş şi horn, bătaia ploii în geam, măruntă şi monotonă. Tatiana începu să pregătească un aşternut pentru mama, luând nişte

haine de pe ladă şi de pe sobă şi întinzându-le pe laviţă.

— E plin de neastâmpăr! spuse mama, gândindu-se la Piotr.

Femeia o privi pe sub sprâncene şi-i răspunse::

— Sună, zbârnâie, dar nu s-aude nici până colea!

— Dar bărbatul tău ce fel de om e? o întrebă mama.

— N-am ce zice, e om de treabă; nu bea, ne-nţelegem foarte, bine, numai că-i moale de feleşagul lui…

Se îndreptă, din şale şi, după un timp, întrebă:

— Adicăte, ce s-ar cuveni să facă acum poporul? Să se răscoale, nu-i aşa? Fireşte! Aşa cugetă toţi, dar sunt răzleţi şi fieştecare mârâie în sinea lui. Acuma trebuie să vorbească omul cu glas tare… şi mai cu seamă trebuie să se găsească unul care să pornească cu hotărâre…

Şi, aşezându-se pe laviţă, întrebă deodată:

— Şi zici că sunt şi domnişoare tinere care umblă-n treburi d-astea? Se duc printre muncitori, îi învaţă? Şi nu li-i scârbă, nu li-i teamă?…

Iar după ce ascultă, cu luare-aminte răspunsul mamei, oftă adânc. Apoi, coborând pleoapele şi lăsând capul în jos, vorbi iarăşi:

— Am citit odată într-o carte vorba asta: viaţă fără rost! Şi-am înţeles-o dintr-odată foarte bine! Eu cunosc viaţa asta… Te framântă fel de fel de gânduri, dar fără nicio legătură între ele şi rătăcesc aşa, ca nişte oi fără păstor, şi n-ai cum şi n-are cine să te ajute, ca să ţi le aduni. Şi când începi să pricepi câte ceva, te cuprinde atâta jale, încât îţi vine să-ţi iei lumea-n cap şi să fugi de viaţa asta, fără să te uiţi înapoi…

Mama văzu această jale în strălucirea uscată a ochilor ei verzi, pe chipu-i tras, şi o auzi în sunetul glasului ei. Vru s-o liniştească, s-o aline.

— Dumneata văd că ştii ce trebuie să faci, draga mea…

Tatiana o întrerupse cu blândeţe:

— Trebuie să ştii şi cum! Aşa, iată, aşternutu-i gata, culcă-te!

Se trase lângă cuptor, tăcută, dreaptă şi îngândurată. Mama se culcă îmbrăcată; era frântă de oboseală, şi, simţind o durere surdă în oase, gemu încet. Tatiana stinse lampa; când întunericul cuprinse toată izba, se auzi din nou glasul ei coborât şi domol. Şi sunetul lui împrăştia parcă o parte din bezna înăbuşitoare.

— Bag samă că nu te-nchini. Nici eu nu cred în Dumnezeu. Şi nici în minuni.

Mama se răsuci neliniştită pe laviţă; noaptea fără de hotar se uita la dânsa prin geam, un foşnet şi un fâşâit abia auzit se furişa îndărătnic în tăcerea dimprejur. Vorbi aproape în şoaptă şi cu teamă:

— În privinţa lui Dumnezeu, nu ştiu ce să-ţi spun, dar cred în Hristos… Cred în cuvintele lui: iubeşte-l pe aproapele tău, ca pe tine însuţi… Asta-i credinţa mea!…

Tatiana tăcea. În întuneric mama desluşea făptura ei subţiratică, dreaptă, care se contura cenuşie pe fondul întunecat al cuptorului. Stătea nemişcată. Mama închise ochii îndurerată.

Şi deodată auzi glasul rece al femeii:

— Niciodată n-am să iert nici lui Dumnezeu, nici oamenilor moartea copilaşilor mei… Niciodată!

Nilovna se ridică tulburată; inima ei înţelesese toată durerea care se ascundea sub aceste cuvinte.

— Eşti tânără, o să mai ai copii, îi spuse dânsa cu duioşie.

Răspunsul femeii veni cu zăbavă, abia şoptit:

— Nu! Doctorul zice că sunt vătămată… N-am să mai pot naşte niciodată…

Un şoarece trecu în goană prin odaie. O trosnitură sparse, ca un fulger nevăzut, liniştea încremenită. Şi iarăşi se auzi desluşit ploaia de toamnă, răpăind şi foşnind pe acoperişul de paie, ca nişte degete înfricoşate dibuind în întuneric.

Stropii de ploaie cădeau trist pe pământ, măsurând curgerea înceată a nopţii de toamnă…

Prin toropeala grea a somnului, mama auzi tropăit de paşi afară, apoi în tindă. Uşa se deschise încet şi un glas întrebă în şoaptă:

— Tatiana, te-ai culcat?

— Nu.

— Dânsa doarme?

— Mi se pare că doarme.

O lumină se aprinse, tremură o clipă şi se mistui în întuneric. Mujicul se apropie de laviţa pe care dormea mama, potrivi cojocul de pe dânsa şi-i înveli bine picioarele. Grija aceasta o mişcă adânc pe mama, prin simplitatea ei duioasă; închise ochii şi zâmbi. Stepan se dezbrăcă în tăcere şi se căţără pe cuptor. În odaie se făcu linişte.

Cu urechea aţintită la unduirile molcome ale tăcerii somnoroase, mama rămase nemişcată; în faţa ei stăruia, legănându-se în întuneric, chipul însângerat al lui Rîbin…

De pe cuptor se auzi glas şoptit:

— Ai văzut ce fel de oameni s-au înhămat la treaba asta? Oameni vârstnici, care-au îndurat destule necazuri în viaţă, care-au muncit destul şi acum ar trebui să stea la hodină… Când colo, uite că nu se lasă! Ai văzut? Şi tu… care eşti tânăr şi deştept… E-eh, Stiopa!

Mujicul răspunse cu glasu-i plin, dar coborât:

— De o treabă ca asta nu poţi să te-apuci până nu chibzuieşti temeinic…

— De când tot aud vorba asta…

O vreme glasurile amuţiră. După aceea se auzi iar şoapta înăbuşită a lui Stepan:

— Uite ce trebuie să facem noi: să vorbim întâi cu fieştecare în parte – cu Makov, de pildă; Alioşa e ager la minte, ştie carte şi a înghiţit destule de la stăpânire; apoi cu Serghei Sorin, că şi el e tare isteţ. Şi Kneazev e om dintr-o bucată, cinstit şi îndrăzneţ. Aceştia-s de-ajuns deocamdată! Trebuie să-i văd şi pe oamenii despre care ne-a vorbit

dânsa. Am să-mi iau toporul şi am să mă duc la oraş, chipurile ca să sparg lemne, să câştig şi eu un ban. Se cuvine să fim cu multă băgare de seamă. Bine zice dânsa, că omul se preţuieşte după faptele sale. Iacă, de pildă, mujicul acela. El, chiar şi-n faţa lui Dumnezeu, tot nu s-ar lăsa… om neclintit şi dârz! Dar de Nikita ce zici, ai? S-a simţit, s-a ruşinat. Mare minune!…

— Îl bat pe om în faţa voastră şi voi staţi gură-cască…

— Asta nu-i chiar aşa! Mai bine zi slavă Domnului că nu ne-am apucat şi noi să dăm în omul acela, zău aşa!

Şi astfel vorbi îndelung, în şoaptă, ba coborând glasul de tot, încât mama abia îi mai desluşea cuvintele, ba ridicându-l şi mormăind tare şi răguşit. Atunci femeia îl domolea:

— Mai încet, c-o trezeşti…

Mama căzu într-un somn adânc, care, cuprinzând-o ca un nor greu, o învălui şi-o fură.

Tatiana o trezi, când întunericul cenuşiu al dimineţii privea încă prin geam; clopotul de strajă de la biserică îşi împrăştia dangătul de aramă, care plutea somnoros peste sat, pierzându-se departe în liniştea rece.

— Am pus samovarul să te-ncălzeşti c-un ceai fierbinte că altfel o să-ţi fie frig. Nu poţi să pleci la drum aşa, abia sculată din somn…

Pieptănându-şi barba încâlcită, Stepan o întrebă cum ar putea s-o găsească la oraş; mamei i se păru că faţa mujicului era acum mai închegată, trăsăturile mai adâncite. Când se aşezară să-şi bea ceaiul, omul spuse zâmbind:

— Ciudată întâmplare!…

— Care? întrebă Tatiana.

— Iacă, întâlnirea asta a noastră! A fost aşa de simplu.

Mama răspunse îngândurată, dar cu adâncă încredinţare:

— În treaba asta, totu-i tare simplu.

La despărţire, gazdele se purtară cumpănit, rostind vorbe puţine, dar arătând multă grijă ca mama să aibă tot ce-i trebuie pe drum.

În brişcă, mama se gândea că mujicul acela are să pornească la lucru cu băgare de seamă, fără larmă, neobosit ca o cârtiţă. Şi necontenit are să răsune în preajma lui glasul nemulţumit al nevestii, necontenit au să fulgere ochii ei verzi, pentru că niciodată, cât va trăi, n-are să se aline într-însa durerea amară, aprigă şi însetată de răzbunare, durerea mamei care îşi plânge copilaşii pierduţi.

Îşi aduse aminte de Rîbin, de faţa lui însângerată, de văpaia care-i ardea în ochi, de cuvintele lui şi inima i se strânse îndurerată de conştiinţa amară a neputinţei sale în faţa acelor fiare; şi, tot drumul până la oraş, pe fondul cenuşiu al zilei de toamnă, se ridica uriaşă făptura lui Mihailo, cu barba întunecată şi cămaşa sfâşiată, cu mâinile legate la spate, cu părul vâlvoi, înveşmântat în aureola mâniei îndreptăţite şi a credinţei în dreptatea cauzei sale. Mama se gândea la toate acele nenumărate sate pitulate pe tot cuprinsul, la cei care adăstau în taină ceasul dreptăţii şi la miile de oameni care munceau toată viaţa fără noimă, fără să crâcnească şi fără să aştepte nimic bun.

Viaţa i se înfăţişa ca un pământ deluros şi nelucrat, care îşi aşteaptă mut şi încordat lucrătorii, făgăduind tăcut mâinilor lor libere şi cinstite:

„Însămânţaţi-mă eu grăunţele înţelepciunii şi ale dreptăţii şi am să vi le rodesc însutit!”

Gândindu-se la izbânda ei, mama simţea în adâncul pieptului un freamăt dulce de bucurie şi, ruşinată, se grăbea să-l înăbuşe.

XIX

Când ajunse acasă, Nikolai îi deschise uşa; ţinea o carte în mână şi avea părul ciufulit.

— Te-ai şi întors? strigă el bucuros. Aşa degrabă?

Ochii lui buni clipeau mărunt sub ochelari; ajutând-o să se dezbrace şi privindu-i faţa cu un zâmbet plin de dragoste, îi istorisi cele întâmplate în lipsa ei:

— Astă-noapte mi-au făcut percheziţie. Când m-am pomenit cu ei acasă, mă întrebam care să fie pricina şi îndată m-am gândit la dumneata, să nu ţi se fi întâmplat ceva. Dar nu m-au arestat. Dacă te-ar fi arestat pe dumneata, nu m-ar fi lăsat nici pe mine!…

O însoţi în sufragerie, vorbind mai departe cu însufleţire:

— De data aceasta, cred c-au să mă dea afară din slujbă, dar să ştii că nu-mi pare rău deloc. M-am săturat să tot număr câţi ţărani fără cai avem!

Încăperea era răvăşită toată, de parcă un uriaş, cuprins de o bezmetică poftă de zbenguială, ar fi zgâlţâit din stradă zidurile casei, întorcându-i tot cuprinsul pe dos. Portretele zăceau aruncate pe jos, tapetele erau smulse de pe pereţi şi spânzurau sfâşiate, într-un loc o scândură din duşumea fusese ridicată, pervazul ferestrei era scos din zid, iar în faţa sobei, cenuşa era împrăştiată pe podea. La vederea acestui tablou, pe care-l mai văzuse de atâtea ori, mama clătină din cap, privindu-l îndelung pe Nikolai, fiindcă presimţea o schimbare în sufletul său.

Pe masă, lângă samovarul stins, zăceau farfurii şi ceşti murdare, salam şi brânză puse pe hârtie în loc de farfurie, bucăţi şi fărâmituri de pâine, cărţi, cărbuni căzuţi din samovar. Mama surâse. Nikolai zâmbi şi el, stânjenit:

— Am mai întregit şi eu, cum m-am priceput, tabloul pogromului, dar nu-i nimic, Nilovna, nu-i

nimic! Bănuiesc c-au să se-ntoarcă iar şi de aceea nici n-am adunat lucrurile. Ei, cum ai călătorit?

Întrebarea căzu asupra mamei ca o lovitură grea în piept; în faţa ochilor îi răsări chipul lui Rîbin şi se simţi vinovată că până atunci nu spusese nimic despre el. Aplecându-se îşi trase scaunul mai aproape de Nikolai şi, străduindu-se să rămână liniştită, grijulie să nu scape ceva din toată întâmplarea, începu a povesti:

— L-au ridicat…

Pe faţa lui Nikolai se văzu o tresărire:

— Da?

Mama îi curmă vorba cu o mişcare a mâiniî, apoi urmă, ca şi cum s-ar fi aflat în faţa dreptăţii însăşi, pentru a se plânge împotriva schingiuirilor la care fusese supus un om. Rezemat de speteaza scaunului, Nikolai asculta palid, muşcându-şi buza. Îşi scoase încet ochelarii, îi puse pe masă şi îşi trecu mâna peste obraz, ştergându-şi parcă o nevăzută pânză de păianjen. Trăsăturile feţei i se ascuţiră, pometii îi ieşiră ciudat în afară, nările îi tremurau; mama nu-l văzuse niciodată astfel şi se simţi oarecum înfricoşată.

Când sfârşi, Nikolai se ridică şi se plimbă prin odaie aproape un minut, tăcut, cu pumnii vârâţi adânc în buzunar. După aceea rosti printre dinţi:

— Pesemne că e un om foarte tare, un om de mare voinţă. Are să-i fie greu la închisoare; oameni ca el au mult de suferit acolo!

Îşi îndesa tot mai adânc mâinile în buzunar, silindu-se să-şi stăpânească tulburarea, pe care însă mama o ghicise, ba chiar începea s-o cuprindă şi pe dânsa. Ochii lui Nikolai se îngustară, ca două lame de cuţit. Măsurând odaia de la un capăt la altul, el vorbi cu o mânie rece:

— Ca să vezi ce grozăvie! O mână de nerozi, ca să-şi păstreze puterea, care aduce atâtea nenorociri asupra poporului, loveşte, striveşte, asupreşte pe toată lumea. Sălbăticia e-n floare, cruzimea devine o lege a vieţii, îţi dai seama?! Unii lovesc şi devin

fiare pentru că ştiu că nu vor fi pedepsiţi, pentru că sunt cuprinşi de o poftă sadică de a tortura, de a chinui, de respingătoarea boală, a sclavului căruia i s-a dat libertatea să-şi manifeste în voie simţămintele de sclav şi deprinderile lui animalice. Alţii sunt otrăviţi de veninul răzbunării, iar alţii, îndobitociţi până la nesimţire, nu mai văd nimic, nu mai spun nimic. Pervertesc poporul, da, tot poporul!…

Se opri locului tăcut, cu fălcile încleştate.

— În mijlocul acestei lumi de fiare, fără să vrei, ajungi şi tu fiară! adaose cu glas coborât.

Stăpânindu-se, privi obrajii uzi de lacrimi ai mamei şi spuse liniştit, cu o strălucire dârză în ochi:

— Dar n-avem vreme de pierdut, Nilovna! Ia să încercăm, tovarăşă dragă, să ne ţinem firea…

Şi veni lângă dânsa cu un zâmbet trist, se aplecă, îi strânse mâna şi o întrebă:

— Unde ţi-e geamantanul?

— În bucătărie! răspunse ea.

— Casa e supravegheată, aşa că nu putem scoate, fără să dăm de bănuit, o cantitate atât de mare de hârtie; pe de altă parte n-avem nici unde s-o ascundem. Cum bănuiesc că la noapte au să mă calce iar, nu ne rămâne decât să ardem totul, oricât de rău ne-ar părea de atâta muncă.

— Ce să ardem?

— Tot se află-n geamantan.

Când se lămuri, mama, cu toate că era atât de abătută, fu cuprinsă de un simţământ de mândrie pentru isprava ei şi zâmbi.

— În geamantan, nu mai e nimic, nicio foiţă! spuse-dânsa şi, însufleţindu-se din ce în ce mai mult, îi povesti întâlnirea cu Ciumakov. Nikolai o ascultă la început îngrijorat, cu sprâncenele încruntate, apoi mirat, pentru ca în cele din urmă să izbucnească încântat, tăindu-i vorba:

— Bine, dar asta-i minunat! Dumneata ai un noroc nemaipomenit!…

Strângându-i mâna, îi spuse încet:

— Credinţa dumitale în oameni e atât de mişcătoare… Îţi mărturisesc că te iubesc ca pe maică-mea!…

Mama îl urmărea cu privirea dornică să afle de ce era atât de bucuros şi vesel.

— E minunat! repetă el, frecându-şi mâinile şi râzând cu mulţumire. Ştii, în vremea din urmă am dus o viaţă foarte frumoasă; tot timpul am fost între muncitori, le-am citit, le-am vorbit, i-am văzut de aproape. Şi-am adunat în inimă atâta prospeţime, atâta sănătate sufletească! Ce oameni minunaţi, Nilovna! Vorbesc de muncitorii tineri: sunt dârji, înţelegători, plini de dorinţa de a cunoaşte cât mai multe. Când te uiţi la ei, îţi dai seama că Rusia va fi ţara celei mai luminoase democraţii de pe pământ.

Ridică braţul, întărind parcă prin jurământ cele spuse şi, după o clipă de tăcere, urmă:

— Tot stând între hârţoage şi scriind la cifre, mă cam moleşisem, mucegăisem. Un an de viaţă ca aceasta e o adevărată hidoşenie. Atâta m-am deprins să fiu mereu între muncitori, încât, atunci când stau departe de ei, mă simt prost, ştii, trebuia să mă silesc, să mă încordez, ca să fac faţă vieţii pe care am dus-o mai înainte. Acum însă pot să trăiesc iarăşi liber, să mă întâlnesc, să lucrez cu ei. Înţelegi dumneata ce înseamnă asta? Să fii lângă leagănul ideilor care abia s-au născut, în faţa acestei energii creatoare, tinere! E ceva uimitor de simplu, frumos şi mobilizator: te simţi tu însuţi tânăr şi dârz, trăieşti din plin!

Stânjenit şi înveselit, începu a râde; mama îi înţelegea prea bine această bucurie, împărtăşind-o din toată inima.

— Apoi, dumneata eşti o fiinţă minunată! exclamă Nikolai. Vezi şi înţelegi oamenii atât de bine, îi zugrăveşti cu atâta simţire, încât parcă-i văd şi eu aievea!…

Aşezându-se lângă dânsa, Nikolai îşi întoarse stânjenit faţa luminoasă, netezindu-şi părul, dar, după un răstimp, îşi îndreptă din nou privirea către mama ca să-i asculte mai departe povestirea simplă, potolită, dar plină de imagini grăitoare.

— Ca să vezi ce noroc nemaipomenit! Ai avut toate şansele să nimereşti de-a dreptul la închisoare, când, deodată, poftim! Da, se pare că ţăranii prind a se mişca. E şi firesc, de altfel! Pe femeia aceasta o văd cât se poate de limpede!… Ar trebui să avem oameni care să se ocupe numai de sate. Oamenii! Tocmai asta ne lipseşte… Viaţa cere mii de braţe…

— Dac-ar fi Paşa liber… Şi Andriuşa!… spuse dânsa încet.

Nikolai o privi şi lăsă capul în jos.

— Uite ce-i, Nilovna, am să-ţi spun adevărul; Ştiu că o să-ţi fie greu să-l auzi dar am să ţi-l spun: îl cunosc bine pe Pavel, n-are să primească să fugă din închisoare! El are nevoie, el trebuie să ajungă la judecată! Trebuie să se arate la înălţimea firii lui şi n-are să renunţe la asta. Şi nici nu e necesar să renunţe! Are să fugă din Siberia.

Mama oftă şi răspunse încet:

— Ce să fac? El ştie cum e mai bine…

— Hm! făcu Nikolai după o clipă, privind-o prin ochelari. Tare bine ar fi dacă mujicul acela ar veni mai degrabă! Trebuie să scriu neapărat un articol despre cazul lui Rîbin, pentru cei de la ţară. Lui nu poate să-i strice, de vreme ce se ţine atât de dârz. Am să-l scriu chiar astăzi, iar Liudmila o să-l tragă la repezeală la tipar… Dar cum facem ca să ajungă foaia acolo?

— O duc eu…

— A nu, mulţumesc! se împotrivi pe loc Nikolai. Mă gândesc dacă nu ne-ar putea fi de folos Vesovşcikov. Ce zici?

— Să vorbesc cu el?

— Încearcă! Şi spune-i ce are de făcut.

— Dar eu ce-o să am de făcut?

— N-ai grijă!

Nikolai se aşeză să scrie articolul. Mama începu să facă rânduială pe masă, uitându-se la el; vedea cum îi tremura şi i se mişca peniţa în mână, acoperind hârtia cu şiruri negre de cuvinte. Uneori începea să-i tremure pielea pe ceafă; atunci îşi dădea capul pe spate şi închidea ochii, iar tremurul îi scutura bărbia. Mama se simţea tulburată.

— E gata! zise el, ridicându-se. Ascunde hârtia asta la dumneata. Să ştii însă că, dacă vin jandarmii, o să te caute şi pe dumneata.

— Dă-i încolo! răspunse dânsa liniştită.

Către seară, veni doctorul Ivan Danilovici.

— De ce s-or fi alarmat autorităţile aşa deodată? spuse el alergând prin cameră. Noaptea asta s-au făcut, şapte percheziţii. Dar unde-i bolnavul?

— A plecat de-aseară! răspunse Nikolai. Azi e sâmbătă, are cerc de lectură şi cum putea, mă rog, să lipsească…

— Ei bine, dar e o prostie să te duci la cercul de lectură cu capul spart…

— Am încercat şi eu să-l conving, dar a fost zadarnic…

— De, are şi el poftă să se grozăvească în faţa tovarăşilor săi, zise mama. Uitaţi-vă, adicăte, la mine, mi-am vărsat sângele…

Doctorul o privi, făcu o mutră spăimântătoare şi-i spuse cu dinţii încleştaţi:

— U-u, fioroaso…

— Ei hai, Ivan, pleacă. Aici n-ai nimic de făcut, iar noi aşteptăm musafiri! Nilovna, dă-i hârtia…

— Încă una? întrebă doctoral.

— Poftim! Ia-o şi du-o la tipografie.

— Am înţeles. Am s-o duc. Asta-i tot?

— Tot. Vezi că la poartă e un agent.

— L-am văzut. Şi la uşa mea e unul. Ei, la revedere! La revedere, femeie fioroasă! Dar ştiţi, prieteni, că bătaia ceea de la cimitir s-a dovedit a fi în cele din urmă o treabă foarte bună? Tot oraşul vorbeşte de treaba asta. Articolul tău e minunat şi a

venit la ţanc. Întotdeauna am fost de părere că, decât o împăcăciune strâmbă, mai bine o bătaie dreaptă…

— Bine, bine, du-te…

— Nu eşti prea politicos, precum văd! Îţi strâng mâna, Nilovna! Şi totuşi, băiatul n-a făcut bine c-a ieşit. Ştii unde locuieşte?

Nikolai îi dădu adresa.

— Mâine trebuie să mă duc să-l văd; straşnic flăcăiaş, ai?

— Da…

— Trebuie s-avem grijă de el; e deştept foc! zise doctorul la plecare. Uite, din tineretul acesta are să iasă adevărata intelectualitate proletară, care o să ne ia locul când ne vom strămuta acolo unde, probabil, nu există contradicţii de clasă…

— Dar limbut eşti astăzi, Ivan.

— Fiindcă sunt vesel. Aştepţi, deci, să te ridice? îţi doresc odihnă bună la-nchisoare.

— Mulţumesc, dar nu mă simt obosit.

Mama îi asculta, bucuroasă că poartă atâta grijă tânărului muncitor.

După ce-l petrecură pe doctor, mama şi Nikolai se aşezară să mănânce câte ceva şi să bea ceai, vorbind încet şi aşteptându-se în orice clipă la o vizită de noapte. Nikolai îi povesti îndelung despre tovarăşii lui care se aflau în deportare, despre cei care evadaseră şi lucrau mai departe sub nume false. Pereţii goi ai odăii respingeau sunetul domol al glasului său, ca şi cum ar fi fost surprinşi şi s-ar fi îndoit de adevărul poveştilor acestora despre nişte eroi modeşti, care-şi dăruiau în chip cu totul dezinteresat forţele lor măreţei cauze a înnoirii lumii. Umbre calde veneau s-o cuprindă cu drag pe mama, umplându-i inima de dragoste pentru toţi oamenii aceştia necunoscuţi, care, în închipuirea ei, se contopeau într-un singur om, un uriaş plin de îndrăzneală şi de o putere fără de istov. Încet, dar necurmat, el umblă pe pământ, curăţind cu mâinile lui, îndrăgostite de propria lor muncă, mucegaiul

de veacuri al minciunii, dezvăluind în faţa oamenilor adevărul simplu şi limpede al vieţii. Şi acest măreţ adevăr, reînviind, îi cheamă pe toţi cu aceeaşi dragoste şi le făgăduieşte tuturor liberarea de sub stăpânirea celor trei monştri: lăcomia, răutatea şi minciuna, care au robit şi au înspăimântat întreaga lume cu forţa lor neruşinată… Imaginea aceasta trezea în sufletul mamei un simţământ asemănător aceluia cu care îngenunchea odinioară în faţa icoanei, încheind, printr-o rugăciune de recunoştinţă, o zi care i se păruse mai uşoară decât celelalte. Acum uitase zilele acelea, iar simţământul pe care i-l stârneau ele creştea, se făcea tot mai luminos şi mai plin de bucurii, i se înrădăcina tot mai adânc în suflet şi, vibrând necontenit, ardea din ce în ce mai viu.

— Dar văd că jandarmii nu mai vin! spuse Nikolai, întrerupându-şi povestirea.

— Să-i ia naiba!

— De acord! Cred că e timpul să te duci la culcare, Nilovna. Trebuie să fii grozav de obosită şi-ţi mărturisesc că nu te-am crezut atât de tare. Câte frământări, câte griji, şi ce uşor ştii să le înduri pe toate! Numai părul îţi cărunţeşte prea degrabă. Hai, du-te de te odihneşte!

XX

Mama se trezi în larma unor puternice bătăi în uşa bucătăriei. Cineva bătea întruna cu o răbdare îndărătnică. Afară era încă întuneric şi, în liniştea sfârşitului de noapte, bătăile, care cădeau în ropot, stăruitor, o îngrijorară! Îmbrăcându-se în grabă, mama ieşi repede în bucătărie, se apropie de uşă şi întrebă:

— Cine-i?

— Eu! răspunse o voce necunoscută.

— Cine?

— Deschideţi! se auzi, încet şi rugător, glasul celui de afară.

Mama trase zăvorul, împinse uşa cu piciorul şi în odaie intră Ignat, spunând bucuros:

— Vra să zică n-am greşit!

Era stropit de glod pân' la brâu, avea faţa pământie şi ochii înfundaţi; doar părul cârlionţat răzbea neastâmpărat de sub căciulă.

— La noi e jale! şopti el după ce închise uşa.

— Ştiu…

Flăcăul rămase surprins. Clipi din ochi şi întrebă:

— De unde ştii?

Mama îi spuse în grabă, pe scurt.

— Dar ceilalţi doi tovarăşi… i-au ridicat şi pe ei?

— Nu erau acolo. Plecaseră la recrutare! Cu badea Mihailo au ridicat în totul cinci inşi…

Trase adânc aerul pe nas şi adaose zâmbind:

— Eu am scăpat. Acuma m-o fi căutând…

— Dar cum ai scăpat? îl întrebă mama.

Uşa dinspre odaie se deschise încetişor.

— Eu? făcu Ignat, aşezându-se pe scaun şi rotindu-şi ochii în jur. Puţin înainte să dea năvală ei, vine-n goană pădurarul şi ne strigă pe geam: „Păzea, băieţi, că vin peste voi!…"

Râzând încetişor, îşi şterse faţa cu poala sumanului şi urmă:

— Ei, dar badea Mihailo, ştii, nu-şi pierde firea cu una, cu două. „Ignat, zice, dă fuga la oraş! Ţi-aduci aminte de femeia aceea în vârstă?" Şi scrise la iuţeală un răvaş. „Na, du-te!…" O iau pe brânci prin tufişuri şi-i aud cum se apropiau târâş! Erau mulţi ai naibii, năvăleau din toate părţile, diavolii, şi făceau o gălăgie! Înaintau în lanţ strâns de jur împrejurul dohotăriei. M-am ascuns într-un hăţiş de tufe, iar ei au trecut pe-alături. M-am strecurat mai departe, m-am ridicat în picioare şi – ia-o la

sănătoasa, băiete! Două nopţi şi-o zi întreagă, am mers aşa, fără popas.

Se vedea că era mulţumit de el; în ochii căprui avea un licăr de zâmbet, iar buzele pline şi roşii îi fremătau.

— Îţi fac îndată ceai, ca să te încălzeşti! spuse mama, luând cu grabă samovarul.

— Să-ţi dau mai întâi răvaşul…

Ridică anevoie un picior şi, gemând şi strâmbându-se de durere, îl puse pe scaun.

Nikolai se ivi în uşă.

— Noroc, tovarăşe! zise el, îngustându-şi ochii. Dă-mi voie să te ajut!

Se aplecă şi începu să-i desfacă obiala murdară.

— Nu, nu! se împotrivi încet flăcăul, trăgându-şi piciorul şi, clipind mirat din ochi, privi către mama.

Fără să ia seama la privirea lui, dânsa îi spuse lui Nikolai:

— Trebuie să-i frecăm piciorul cu spirt…

— Neapărat!… încuviinţă Nikolai.

Ignat fârnâi, încurcat.

Nikolai găsi biletul, îl desfăcu, îşi apropie de ochi hârtia cenuşie şi mototolită şi citi cu jumătate de glas:

„Să nu laşi, mamă, treburile baltă; spune-i cucoanei celei înalte să nu ne uite, să scrie cât mai mult despre treburile noastre, o rog. Rămâi cu bine!

Rîbin”

Nikolai lăsă în jos, încet, mâna în care ţinea bileţelul şi spuse cu încântare:

— Asta-i nemaipomenit! Minunat!

Ignat se uita la ei, mişcându-şi anevoie degetele murdare de la piciorul desculţ; mama, ferindu-şi obrazul scăldat de lacrimi, veni lângă el cu un lighean de apă, se aşeză pe duşumea şi întinse

mâinile spre piciorul lui, dar Ignat şi-l trase repede şi-l băgă sub scaun, strigând speriat:

— Ce vrei să faci?

— Fă bine şi dă picioru-ncoace!…

— Aduc îndată spirt, zise Nikolai.

Flăcăul îşi vârî şi mai tare piciorul sub scaun, mormăind:

— Ce-i asta? Că doar nu-s la spital…

Mama începu să-i descalţe celălalt picior.

Ignat trase scurt, cu larmă, aerul pe nas şi, îndoindu-şi anevoie grumazul, se uită la dânsa de sus în jos, cu gura caraghios căscată.

— Ştii, spuse mama eu glas tulburat, pe Mihail Ivanovici l-au bătut…

— Ce spui! strigă înăbuşit şi înfricoşat flăcăul.

— Da. Aşa l-au adus la Nikolskoie, iar acolo l-au mai bătut şi uriadnicul, şi pristavul, lovindu-l şi peste obraz, şi peste cap, şi cu piciorul… până la sânge!

— La asta se pricep, zise flăcăul, încruntând sprâncenele. Umerii i se cutremurară. Mi-e frică de ei ca de dracul! Dar mujicii n-au sărit să-l bată?

— Doar unul, şi acela, pentru că i-a poruncit pristavul. Ceilalţi nu, ba unii i-au luat chiar apărarea, ziceau că nu-i voie să bată oamenii…

— De, au cam început să priceapă şi mujicii cum stau lucrurile.

— Sunt şi la ţară oameni cu cap…

— Dar unde nu sunt? Nevoia îl face pe om să se deştepte. Sunt peste tot, numai că e greu să-i afli.

Nikolai aduse o sticlă de spirt, puse cărbuni în samovar şi plecă iarăşi, fără să spună o vorbă. Ignat îl urmări cu o privire curioasă, apoi o întrebă în şoaptă pe mama:

— Boierul ăsta-i doctor?

— În treaba asta, a noastră, n-avem boieri, toţi suntem tovarăşi…

— Nu pricep! zise Ignat cu un zâmbet descumpănit şi neîncrezător.

— Ce nu pricepi?

— Cum vine oare treaba asta? La un capăt îţi zdrobeşte fălcile, la celălalt îţi spală picioarele… dar la mijloc ce-o mai fi?

Uşa dinspre odaie se deschise larg şi Nikolai spuse din prag:

— La mijloc sunt cei care ling mâinile bătăuşilor, cei care sug sângele celor bătuţi, asta e la mijloc!

Ignat se uită cu respect la el şi, după un scurt răstimp de tăcere, spuse:

— Da, asta cam aşa-i!

Flăcăul se ridică, se cumpăni întâi pe un picior apoi pe celălalt şi, la urmă, proptindu-se zdravăn cu amândouă pe podea, dădu de ştire:

— Parcă-s noi-nouţe! Vă mulţumesc…

Trecură apoi în sufragerie ca să bea ceai, iar Ignat începu a le povesti cu glas grav:

— Gazetele, eu le împărţeam; pot să umblu cale lungă, sunt voinic.

— Le citeşte multă lume? întrebă Nikolai.

— Toţi care au ştiinţă de carte, chiar şi bogătanii! Aceştia, bun înţeles, nu le iau de la noi… Îşi dau şi ei seama că, de vreme ce ţăranii au să-şi verse sângele ca să cureţe pământul de boieri şi bogătani, înseamnă că tot ei, ţăranii, au să-l şi împartă şi au să-l împartă aşa fel, ca să nu mai fie nici stăpâni, nici argaţi – nu-i aşa? Altfel, de ce-ar mai sări la bătaie, dacă nu pentru asta?

Părea oarecum jignit, gândindu-se c-ar mai putea fi vreo îndoială în această privinţă, şi îl privea pe Nikolai cu neîncredere, întrebător. Acesta tăcea şi zâmbea.

— Că dacă astăzi am sărit obştea-ntreagă şi, vra să zică, am biruit, iar mâine te trezeşti iarăşi că unu-i bogat şi altul sărac, mulţumim frumos! Noi înţelegem prea bine: bogăţia e ca nisipul mişcător, nu stă locului niciodată, şi iar o să-nceapă să se împrăştie la unul, la altul! Ce trebuinţă avem de asta!

— Şi ce nevoie ai să te superi atâta! glumi mama.

Nikolai spuse îngândurat:

— De-am putea trimite cât mai repede foile cu arestarea lui Rîbin.

Ignat ciuli urechea:

— Da le aveţi? întrebă el.

— Da.

— Le duc eu! propuse flăcăul, frecându-şi mâinile.

Mama începu a râde încet şi spuse fără a se uita la el: |

— Păi, eşti ostenit şi parcă spuneai că ţi-e frică?

Ignat îşi trecu palma lată peste părul lui cârlionţat şi răspunse liniştit, cu seriozitate:

— Frica-i frică şi treaba-i treabă! De ce râdeţi? Vedeţi cum sunteţi?

— Haide, haide, dragul meu copil! exclamă cu duioşie mama, cuprinsă fără să vrea de un simţământ de neaşteptată bucurie.

Flăcăul zâmbi încurcat:

— Ei, asta-i, eu şi copil!

Nikolai, care îl privea blând, cu ochii lui îngustaţi, îl lămuri:

— Dumneata n-ai să te duci acolo…

— Da de ce? Unde să mă duc? întrebă Ignat neliniştit.

— Acolo, în locul dumitale, are să meargă altcineva, iar dumneata ai să-l înveţi ce şi cum trebuie să facă. E bine aşa?

— Fie şi aşa! răspunse Ignat cu zăbavă şi nu tocmai bucuros.

— Iar dumitale o să-ţi rostuim un act de identitate straşnic şi te facem pădurar.

Flăcăul îşi ridică repede capul şi întrebă îngrijorat:

— Dar dacă vin mujicii după lemne, ori altcum… ce mă fac? O să trebuie să-i înhaţ, să-i leg. Nu, treaba asta nu-i de mine, nu mi se potriveşte.

Mama pufni în râs. Nikolai aşijderea, şi flăcăul se simţi iar încurcat şi amărât.

— N-avea grijă! îl linişti Nikolai. Nu va fi nevoie să-i înhaţi şi să-i legi pe mujici, crede-mă!…

— Atunci se schimbă socoteala! se linişti Ignat, zâmbind iar cu voie bună. Mai degrabă m-aş duce la fabrică; acolo, cică-s băieţi deştepţi…

Mama se ridică de la masă şi, uitându-se îngândurată pe fereastră spuse:

— Ce-i şi viaţa asta a noastră! Acu te veseleşti, acu plângi! Ei, ai isprăvit, Ignat? Treci la culcare!

— Păi, nu mi-e somn…

— Hai, du-te, du-te…

— Aspră rânduială ţineţi voi aici! Bine, mă duc… Mulţumim de ospătare şi de vorbă bună…

Când să se culce în patul mamei, începu a mormăi, scărpinându-se după ceafă:

— Acu să vezi că toate astea or să pută a dohot… Măi, măi… Ce trebuia… toată treaba asta… Nu mi-e somn deloc… Dar bine-a mai brodit-o cu ăia de la mijloc… Grozav…

Şi deodată începu să sforăie: adormise cu sprâncenele ridicate şi cu gura întredeschisă.

XXI

În seara aceleiaşi zile, într-o odăiţă, la subsol, Ignat şedea pe un scaun în faţa lui Vesovşcikov şi, cu fruntea încreţită, cu glasul coborât, îi spunea:

— În ferestruica din mijloc, de patru ori…

— De patru ori, repetă Nikolai, cu luare-aminte.

— Întâi de trei ori, uite aşa!

Şi ciocăni în masă, cu degetul îndoit, numărând:

— Un, doi, trei! Te opreşti puţin şi mai baţi o dată.

Am înţeles.

— O să-ţi deschidă un mujic roşcovan şi o să te-ntrebe: „Ai venit după moaşă?” Şi-ai să răspunzi: „Da, din partea fabricantului!” Atât, niciun cuvânt mai mult, şi el are să priceapă despre ce este vorba!

Şedeau aplecaţi unul către altul, amândoi voinici, cu capetele apropiate şi vorbeau, stăpânindu-şi glasurile, iar mama, cu braţele încrucişate pe piept, stătea lângă masă şi-i privea. Toate ciocăniturile şi semnele acelea tainice, întrebările şi răspunsurile dinainte hotărâte, o făceau să zâmbească în de sine, spunându-şi:

„Au rămas tot copii”…

Lampa din perete lumina pe podea nişte căldări teşite şi nişte bucăţi de tablă de acoperiş. Un miros de rugină, de vopsea de ulei şi de tencuială umedă umplea încăperea.

Ignat purta un pardesiu gros, de toamnă, dintr-o stofă păroasă, care-i plăcea, pare-se, foarte mult; mama vedea cu cât drag îşi mângâia mânecile cu palma, cum îşi sucea grumazul puternic ca să se poată privi. Şi în piept i se zbătea un gând duios:

„Copii! Dragii de ei”…

— Aşa! zise Ignat, ridicându-se. N-ai să uiţi, vra să zică: întâi te duci la Muratov şi-ntrebi de moşu…

— Las că ţin minte! răspunse Vesovşcikov.

Dar Ignat, pesemne, nu era tocmai încredinţat, pentru că îi mai spuse încă o dată toate ciocăniturile, cuvintele şi semnele şi abia după aceea îi întinse mâna:

— Multă sănătate la toţi! Să ştii că-s oameni tare de treabă, ai să vezi…

Se privi din nou, mulţumit, îşi mângâie cu palmele pardesiul şi se întoarse către mama:

— Pot să plec?

— Ai să nimereşti drumul?

— Las’ că-l nimeresc eu… Vra să zică, la revedere, tovarăşi!

Şi plecă grav, cu umerii ridicaţi, cu pieptul scos în afară, cu căciula nouă trasă pe-o ureche şi cu mâinile în buzunar. Pe tâmple îi fluturau cu voioşie cârlionţii aurii.

— În sfârşit, fac şi eu o treabă! zise Vesovşcikov, apropiindu-se de mama. Mi se urâse… Pentru ce-am fugit din închisoare? Ca să stau ascuns? Acolo, cel puţin, învăţam ceva: Pavel îmi vâra atâtea în cap, că-ţi era mai mare dragul! Ei, Nilovna, dar ce s-a hotărât cu evadarea?

— Nu ştiu! răspunse dânsa fără să vrea, oftă.

Nikolai îşi lăsă mâna grea pe umărul mamei şi, apropiindu-şi faţa de a ei, vorbi:

— Să le spui că-i foarte uşor, şi să vezi c-au să te asculte! Gândeşte-te şi dumneata: uite, aici e zidul închisorii şi lângă zid e felinarul. În faţă e un loc viran: la stânga – cimitirul; la dreapta – străzile, oraşul. Lampagiul vine să cureţe felinarul ziua, sprijină scara de zid, se urcă, agaţă cârligele scăriţei de frânghie de muchia zidului, o lasă în curtea închisorii şi… o ia din loc! Cei dinăuntru au să ştie ora când o să se-ntâmple treaba asta şi au să-i roage pe deţinuţii de drept comun să facă tămbălău ori au să-l facă chiar ei singuri, în care timp cei ce trebuie să evadeze se urcă pe scăriţă, sar zidul, unu-doi şi gata!

Arătând cum se va face evadarea, gesticula înflăcărat şi, după planul lui, totul era simplu, limpede şi cu dibăcie pus la cale. Mama îl ştia greoi, neîndemânatic. Ochii lui, înainte vreme, priveau posomorâţi, cu mânie şi neîncredere; acum, însă, erau parcă larg deschişi asupra vieţii şi revărsau o lumină blândă, caldă, care-i dădea încredere şi o mişca…

— Gândeşte-te că asta are să se-ntâmple ziua. Neapărat ziua! Nimănui n-are să-i treacă prin gând ca s-ar putea ca vreun deţinut să se-ncumete a fugi ziua în amiaza mare, în văzul întregii închisori…

— Dar dacă-i împuşcă?

— Cine? Soldaţi nu sunt, iar gardienii bat cuie cu revolverele lor…

— Nu ştiu ce să zic, dar mi se pare că e prea uşor…

— Ai să vezi că aşa şi este! Numai să vorbeşti neapărat cu ei. Eu am pregătit totul: şi scara de frânghie şi cârlige; gazda mea o s-o facă pe lampagiul…

Afară, se auziră paşi, hârâit de tuse, zăngănit de tablă.

— Uite că vine şi el! zise Nikolai.

Pe uşa deschisă pătrunse mai întâi o cadă de tablă, iar îndărătul ei mormăia un glas răguşit:

— Hai, intră dracului odată!…

Apoi se ivi un cap rotund, cărunt de tot, fără căciulă, cu mustăţi stufoase, cu ochi bulbucaţi şi plini de bunătate.

Nikolai îi ajută să bage cada înăuntru şi, în urma ei, apăru un om înalt, adus de spate; umflându-şi obrajii raşi, birui un acces de tuse, scuipă şi salută răguşit:

— Sănătate bună…

— Ei, hai, întreabă-l! o îndemnă Nikolai pe mama.

— Pe mine? Ce anume?

— În chestia evadării…

— A-a! exclamă omul, ştergându-şi mustaţa cu degetele-i înnegrite.

— Uite, Iakov Vasilievici, dânsa nu vrea să creadă că-i aşa de uşor.

— Hm, nu crede? Înseamnă că nu vrea să creadă. Iar noi doi vrem şi de aceea credem! răspunse liniştit gazda, dar îndată se frânse de mijloc, apucat de o nouă dezlănţuire de tuse înăbuşită. O birui şi pe aceasta, însă rămase multă vreme pironit în mijlocul odăii, suflând din greu, frecându-şi pieptul şi cercetând-o pe mama cu ochii lui bulbucaţi.

— Hotărârea trebuie s-o ia Paşa şi ceilalţi tovarăşi! spuse Nilovna.

Nikolai îşi plecă îngândurat capul.

— Cine-i Paşa? întrebă tinichigiul, lăsându-se pe un scaun.

— Fecioru-meu.

— Cum îl cheamă?

— Pavel Vlasov.

Omul dădu din cap, îşi scoase punga de tutun şi, în timp ce-şi umplea luleaua, vorbi în fraze scurte:

— Am auzit de el. Nepotu-meu îl cunoaşte. E închis şi nepotu-meu. Îl cheamă Evcenko. N-ai auzit de el? Pe mine mă cheamă Gobun. În scurtă vreme, o să bage tot tineretul la-nchisoare; atunci să vezi loc pentru noi, bătrânii, să ne lăfăim în toată voia. Ofiţerul cela de jandarmi mi-a făgăduit chiar c-o să-l trimeată în Siberia pe nepotu-meu. Şi o să-l trimeată, porcul de câine!

După ce îşi aprinse luleaua, începu a vorbi cu Nikolai, scuipând întruna pe podea:

— Vra să zică, nu vrea? Treaba ei. Omu-i liber… Te-ai săturat de şedere – umblă; te-ai săturat de umblet – şezi! Te-au jefuit – taci; te-au luat la bătaie – rabdă; te-au ucis – zaci întins la pământ. Ce mai încolo-încoace! Eu, însă, pe Savka îl scot de-acolo. Îl scot.

Ascultându-i vorba scurtă, frântă, asemenea unui lătrat, mama rămase nedumerită, iar cuvintele din urmă o făcură chiar să-l pizmuiască.

Pe stradă, biciuită de ploaia rece şi de vânt, mama se gândea la Nikolai:,

„Ia te uită cum s-a schimbat!…”

Şi, amintindu-şi de Gobun, îşi spuse aproape cu pietate: „Se vede că nu numai eu trăiesc viaţa asta nouă!…”

Apoi, i se strecură în inimă un gând stăruitor; ce răspuns va da oare fecioru-său?

„Ah, de s-ar învoi.”

XXII

Duminica următoare, în timp ce-şi lua rămas bun de la Pavel în cancelaria închisorii, mama simţi în mână un cocoloş de hârtie. Tresărind de parcă ar fi fript-o în podul palmei, se uită la fecioru-său cu o privire rugătoare şi întrebătoare, dar pe faţa lui nu află niciun răspuns. Ochii lui albaştri îi zâmbeau cu zâmbetul lor de totdeauna, liniştit şi hotărât, pe care mama îl cunoştea atât de bine.

— Rămâi cu bine! zise dânsa, oftând.

Feciorul îi mai dădu o dată mâna şi pe chipul lui flutură un simţământ de duioşie stăpânită:

— Cu bine, mamă!

Dânsa aştepta, ţinându-i mâna în mâna ei.

— Nu fi îngrijorată, nu te supăra! rosti el încet.

În cuvintele acestea şi în cuta de îndărătnicie ce i se ivise pe frunte citi răspunsul pe care-l adăsta.

— De ce vorbeşti aşa? şopti dânsa, lăsând capul în jos. Cum se poate să crezi aşa ceva?…

Plecă grăbită, fără să mai ridice capul, de teamă ca lacrimile din ochi şi tremurul buzelor să nu-i dezvăluie amărăciunea. Pe drum, i se părea că o durere surdă, care o pătrundea până la os, îi frânge încheieturile mâinii în care ţinea strâns răspunsul feciorului ei, iar braţul întreg îi atârna greu, ca după o lovitură puternică în umăr. Acasă, vârî bileţelul în mâna lui Nikolai şi rămase în faţa lui, neclintită, cu sufletul cuprins de un nou fior de speranţă, aşteptând ca el să desfacă cocoloşul de hârtie bine răsucit. Dar Nikolai spuse:

— Desigur! Uite ce scrie:

„Nu vom pleca, tovarăşi, nu putem pleca. Niciunul. Ar însemna să ne pierdem respectul faţă de noi înşine. Îngrijiţi-vă de ţăranul care a fost arestat de curând. Merită pe deplin grija şi osteneala voastră. Îi este foarte greu aici. Zilnic are ciocniri cu administraţia închisorii. A şi făcut douăzeci şi patru ore de carceră. Au să-l omoare

în bătăi şi chinuri. Vă rugăm cu toţii pentru el. Lămuriţi-o, mângâiaţi-o pe mama! Spuneţi-i totul! are să înţeleagă."

Mama ridică fruntea şi spuse încet, cu glas tremurat:

— Ei, ce să-mi mai lămuriţi? Am înţeles!

Nikolai îşi întoarse cu grabă faţa într-o parte şi, scoţând batista, îşi suflă tare nasul, mormăind:

— M-a pălit un guturai… Să vezi că…

Şi, ducând mâna la ochi, ca să-şi îndrepte ochelarii, urmă:

— Păi să vezi că, şi dacă s-ar fi învoit, n-am fi avut vreme…

— Nu-i nimic! Las' să-i judece! zise mama, încruntând sprâncenele, în timp ce pieptul i se umplea de o jale pâcloasă, amară.

— Iaca, am primit o scrisoare de la un tovarăş din Petersburg…

— Dar din Siberia o să poată fugi?… O să poată, nu-i aşa?

— Fără-ndoială! Tovarăşul îmi scrie că procesul se va judeca în curând, dar hotărârea se ştie de pe acum; toţi vor fi deportaţi. Ca să vezi cum aceşti escroci ordinari transformă justiţia lor într-o farsă vulgară. Pricepi?… Sentinţa a şi fost dată la Petersburg, înainte ca oamenii să fi fost judecaţi…

— Lasă astea, Nikolai Ivanovici! spuse mama cu hotărâre. Nu-i nevoie să mă mângâiaţi şi nici să mă lămuriţi. Paşa n-o să facă niciodată un lucru rău, n-are să se chinuiască nici pe el şi nici pe ceilalţi în zadar. Iar eu ştiu prea bine că mă iubeşte. Ai văzut? Se gândeşte la mine şi-mi poartă de grijă. „Vă rog lămuriţi-o, mângâiaţi-o"…

Tulburată, inima-i bătea repede şi capul i se învârtea.

— Feciorul dumitale e un om minunat! strigă Nikolai neobişnuit de tare. Eu îl respect foarte mult!

— Ei, acuma hai să chibzuim puţin ce facem cu Rîbin! îşi dădu cu părerea mama.

Simţea nevoia să înceapă a lucra îndată, s-o pornească oriunde, să umble până la istovire.

— Da, aşa-i! răspunse Nikolai, plimbându-se prin cameră. Dar am avea nevoie şi de Saşenka…

— Trebuie să pice şi ea. Vine întotdeauna în ziua când ştie că mă duc să-l văd pe Pavel.

Îngândurat, cu capul în piept, muşcându-şi buzele şi răsucindu-şi fire din bărbuţă, Nikolai se aşează pe divan, alături de mama:

— Păcat că nu-i soră-mea aici…

— Ar fi bine s-o facem acum, cât mai este Paşa la închisoare. Are să se bucure! spuse mama.

Şi, după un răstimp de tăcere, grăi încet şi rar:

— Nu înţeleg de ce nu vrea.

Nikolai sări în picioare, dar în aceeaşi clipă se auzi soneria.

Se uitară deodată unul la altul.

— E Saşa, hm! spuse încet Nikolai.

— Cum să-i spun? întrebă tot aşa de încet mama.

— Da-a, e cam…

— Mi-e tare milă de ea…

Soneria sună iarăşi, dar de data aceasta puţin mai încet, ca şi când fata de afară ar fi trecut prin aceeaşi nehotărâre. Nikolai şi mama se sculară şi porniră împreună, dar, la uşă, Nikolai se trase deodată înlături:

— Mai bine spune-i dumneata…

— Nu vrea? întrebă fata cu hotărâre când mama îi deschise uşa.

— Nu.

— Ştiam! îngână simplu Saşa, dar faţa îi păli. Îşi descheie nasturii de la palton, încheie la loc doi din ei, încercă să se dezbrace, dar nu izbuti; şi atunci spuse: Afară-i vânt, ploaie… Urâtă vreme! E sănătos?

— Da!

— E sănătos şi voios, murmură fata încet, cercetându-şi mâna.

— Scrie să-l scoatem pe Rîbin, adaose mama fără a se uita la Saşa.

— Da? Mi se pare că trebuie să punem în aplicare planul acela, rosti fata tărăgănat.

— Aşa cred şi eu! încuviinţă Nikolai, ivindu-se în uşă. Bună ziua, Saşa.

Fata îi întinse mâna şi întrebă:

— Atunci, ce mai aşteptăm? Toată lumea este de acord că planul e bun?

— Da, dar cine să organizeze evadarea? Toţi sunt ocupaţi…

— Daţi-mi voie să mă ocup eu de asta! spuse Saşa repede, ridicându-se în picioare. Eu sunt liberă.

— Bine, ocupă-te dumneata! Dar trebuie să-i întrebăm şi pe ceilalţi.

— Îi întreb eu. Mă duc chiar acum.

Şi iar începu să-şi încheie nasturii de la palton, mişcându-şi precis şi sigur degetele subţiri.

— Nu vrei să te mai odihneşti puţin? o îmbie mama.

Saşa zâmbi uşor şi răspunse cu glas cald:

— N-ai grijă, nu sunt obosită deloc…

Strângând tăcută mâna amândurora, plecă, iarăşi rece şi severă.

Mama şi Nikolai se apropiară de fereastră şi priviră cum străbătea curtea şi ieşea pe poartă. Nikolai începu să fluiere încet şi, aşezându-se la masă, se apucă să scrie.

— O să se ia cu treaba aceasta şi o să se simtă mai bine! spuse mama încet, dusă pe gânduri.

— Bineînţeles! îi răspunse Nikolai şi, întorcându-se către dânsa, o întrebă cu un zâmbet blajin pe faţă: Dumneata, Nilovna, poate că ai fost cruţată de paharul acesta, poate că n-ai ştiut ce-i dorul după omul care ţi-e drag?

— Da de unde! făcu mama dând din mână. Că nu mai puteam de frică, să nu cumva să mă dea

după cutare sau cutare.

— Şi nu-ţi plăcea niciunul?

Mama ramase o clipă pe gânduri şi apoi răspunse:

— Nu mai mi-aduc aminte, dragul meu. Cum să nu-mi fi plăcut? Trebuie să-mi fi plăcut vreunul, dar nu mai ţin minte!

Şi, privindu-l, încheie simplu, cu o tristeţe liniştită:

— Atâta m-a bătut bărbatu-meu, încât tot ce a fost până la el mi s-a şters parcă din minte.

Nikolai se întoarse iarăşi la hârtiile lui, iar mama ieşi din odaie. Când reveni, el o cuprinse într-o privire calda şi începu a istorisi, mângâindu-şi, parcă, amintirile cu vorbe duioase.

— Ei, Nilovna, am trăit şi eu o poveste oarecum la fel cu cea pe care o trăieşte Saşa acum! Am iubit şi eu o fată, o fiinţă minunată. Aveam douăzeci de ani când am întâlnit-o şi, ca să-ţi spun drept, o iubesc şi-acum! O iubesc ca şi atunci, din toată inima, o iubesc cu recunoştinţă şi am s-o iubesc cât voi trăi…

Stând lângă el, mama îi vedea ochii scăldaţi într-o lumină senină şi caldă. Cu capul rezemat în mâini şi cu mâinile sprijinite pe speteaza scaunului, se uita undeva, departe; tot trupul lui slab şi subţire, dar puternic, părea că se avântă, ca o tulpină, de floare care se înalţă către soare.

— De ce nu vă căsătoriţi? îl întrebă mama.

— E măritată de cinci ani…

— Atunci de ce n-ai luat-o înainte de a se mărita?

După un răstimp de gândire, răspunse:

— Vezi, nu ştiu cum s-a făcut, dar ni se întâmpla mereu acelaşi lucru: când era ea liberă, eram eu închis sau deportat; când eram eu liber, era ea închisă. Cam cum se-ntâmplă acum cu Saşa! În cele din urmă, au deportat-o pe zece ani, undeva departe, în fundul Siberiei. Am vrut să plec împreună cu ea, dar ne-a fost ruşine la amândoi. În

Siberia a întâlnit un tovarăş de-al meu, un om foarte de treabă! După o vreme, au evadat împreună şi acum sunt în străinătate…

Nikolai se opri, îşi scoase ochelarii, îi şterse, cercetă sticlele în lumină şi începu iar să-i şteargă.

— Ei, dragul meu! exclamă mama, clătinând din cap înduioşată.

I se rupea inima de mila lui, dar, în acelaşi timp, era în el ceva care o făcea să surâdă cu un cald şi duios surâs de mamă. Nikolai se îndreptă pe scaun, luă din nou tocul în mână şi vorbi iar, punctându-şi frazele prin scurte mişcări din mână:

— Viaţa de familie slăbeşte energia revoluţionarului; da, o slăbeşte întotdeauna! Copiii, lipsurile, nevoia de a munci din răsputeri pentru pâinea de fiecare zi! Or, revoluţionarul trebuie să-şi desfăşoare necontenit energia, din ce în ce mai adânc şi mai cuprinzător. Aşa cer timpurile de astăzi: trebuie să mergem înainte, să fim totdeauna în frunte, pentru că noi, muncitorii, suntem chemaţi de mersul istoriei să dărâmăm lumea veche şi să făurim viaţa cea nouă. Dacă rămânem în urmă, răpuşi de oboseală sau atraşi de posibilitatea imediată a vreunei cuceriri mărunte, e rău, e aproape o trădare a cauzei. Nu putem merge alături de cineva fără ca prin aceasta să ne stâlcim credinţa şi nu trebuie să uităm nicio clipă că sarcina noastră este nu să urmărim cuceriri mărunte, ci să dobândim biruinţa totală.

Acum vorbea iarăşi cu glas puternic, faţa îi era palidă, iar în ochi îi strălucea, stăpânită şi neşovăielnică, energia lui de totdeauna. Soneria de la intrare sună iarăşi cu putere, curmându-i vorba. Era Liudmila, cu obrajii îmbujoraţi de frig, îmbrăcată într-un palton subţire, nepotrivit cu vremea de-afară. În timp ce-şi scotea galoşii rupţi, spuse cu glas supărat:

— Procesul începe peste o săptămână!

— Adevărat? strigă Nikolai din odaie.

Mama se îndreptă cu grabă către Liudmila, fără să-şi dea bine seama ce o tulburase: teama sau bucuria. Păşind alături de dânsa, Liudmila răspunse cu o notă de ironie în vocea-i joasă:

— Adevărat! La tribunal se vorbeşte pe faţă că sentinţa a şi fost hotărâtă. Cum vine asta? Guvernul se teme că slujbaşii lui se vor arăta îngăduitori faţă de duşmanii săi? După ce s-a străduit cu atâta râvnă, ca să-şi pervertească slugile până în gradul cel mai înalt, nu este totuşi sigur de ticăloşia acestor slugi?…

Liudmila se aşeză pe canapea, frecându-şi cu palma obrajii subţiri; în ochi îi scânteia dispreţul, în glas i se învolbura mânia.

— Îţi răceşti gura degeaba, Liudmila! căută s-o liniştească Nikolai. Ei tot nu te-aud…

Mama o asculta cu încordare, dar nu înţelegea nimic şi în de sine repeta în neştire aceleaşi cuvinte:

„Îi judecă, peste o săptămână îi judecă!”

Şi, deodată, simţi că se apropie ceva, ceva neînduplecat şi neomenos de aspru.

XXIII

Aşa trecu mama o zi şi încă una, între nedumeriri şi griji, sub povara aşteptărilor neîmplinite, ca într-o împresurare de neguri; a treia zi veni Saşa, ca să-i dea de ştire lui Nikolai:

— Totul e gata! Astăzi la ora unu…

— Gata? întrebă el cu mirare.

— Nu mi-a trebuit mai multă vreme şi nici prea greu n-a fost. N-am avut de făcut altceva, decât să caut loc de adăpost şi haine pentru Rîbin; Gobun a luat asupra-şi toate celelalte pregătiri. Rîbin va merge singur numai până la primul colţ de stradă. Acolo îl întâmpină Vesovşcikov deghizat, îi aruncă

un palton pe umeri şi o căciulă în cap şi-i arată drumul către casă, unde am să-l aştept eu cu hainele. După ce se schimbă, îl duc la locul de adăpost.

— Nu e rău! Cine-i acela, Gobun? întrebă Nikolai.

— Îl ştii. L-ai cunoscut când ai ţinut lecţii pentru lăcătuşi, în casa lui.

— Da, da, îmi amintesc. E un bătrân cam ciudat…

— E un fost soldat, tinichigiu de meserie. Un om fără multă carte, dar care poartă în suflet o ură nesecată faţă de orice violenţă. E oarecum filosof în felul lui, spuse Saşa, privind îngândurată pe fereastră.

Mama o asculta tăcută şi un simţământ cu totul nelămurit i se înfiripa în suflet.

— Gobun vrea să-l scoată pe nepotu-său Evcenko. Ţi-aduci aminte de el? Un băiat curăţel şi dichisit, care-ţi plăcea.

Nikolai încuviinţă din cap.

— A pregătit totul, urmă Saşa, dar încep să mă îndoiesc de reuşită. Acolo plimbarea în curte se face în grup şi mă tem că, în clipa când deţinuţii vor zări scara, se vor repezi de-a valma ca să fugă…

Saşa tăcu şi închise ochii; mama se trase mai aproape de ea.

— Şi astfel au să se încurce unii pe alţii…

Stăteau toţi trei lângă fereastră; mama rămăsese în spatele lui Nikolai şi al Saşei. Discuţia lor în cuvinte schimbate în grabă stârnea în inima mamei un simţământ pe care nu şi-l putea lămuri…

— Mă duc şi eu acolo! spuse dânsa deodată.

— Pentru ce? întrebă Saşa.

— Nu te duce, măicuţă! S-ar putea să te aresteze! Nu-i bine! o povăţui Nikolai.

— Ba mă duc!

Nikolai Schimbă o privire cu Saşa. Fata strânse din umeri, murmurând:

— E firesc…

Întorcându-se apoi către mama, o apucă de braţ şi, aplecându-se către ea, îi spuse cu glasul ei simplu şi atât de drag mamei:

— Dar să ştii că aştepţi zadarnic…

— Drăguţa mea! strigă mama, strângând-o la piept cu mâna ei tremurătoare. Luaţi-mă cu voi, n-am să vă stânjenesc! Trebuie să fiu acolo! Nu-mi vine a crede că e cu putinţă o fugă.

— Să meargă şi dânsa! spuse fata, către Nikolai.

— Faceţi cum vreţi! răspunse el, lăsând capul în jos.

— Dar nu-i bine să mergem împreună. Dumneata s-o iei pe câmp, pe lângă grădinile de zarzavat. Deacolo se văd zidurile închisorii. Şi dacă te-ntreabă cineva, ce cauţi acolo?

Bucuroasă, mama răspunse fără şovăire:

— Găsesc eu ce să răspund!…

— Nu uita că gardienii te cunosc! îi mai spuse Saşa. Şi dacă te văd pe-acolo…

— N-or să mă vadă! zise mama. Şi deodată, speranţa pe care până atunci o simţise mocnind într-însa i se aprinse-n inimă, dureros de puternică, înviorând-o.

„Poate că şi el!…” îşi spunea, îmbrăcându-se în grabă.

Un ceas după aceea, mama se afla pe câmpul din spatele închisorii. Un vânt rece bătea cu putere, înfoindu-i fusta, izbindu-se de pământul îngheţat, zgâlţâind gardul învechit al grădinăriei, pe lângă care mergea mama, şi proptindu-se în zidul nu prea înalt al închisorii. Apoi, prăvălindu-se peste zid, vântul culegea strigătele din curtea puşcăriei, vânturându-le în sus, împrăştiindu-le prin aer şi mânându-le să se piardă în văzduh, unde norii lunecau grăbiţi, lăsând pe alocuri mici luminişuri către slăvile albastre ale cerului.

În spatele mamei era o grădinărie; în faţă – cimitirul; iar la dreapta, la vreo douăzeci şi cinci de metri depărtare – închisoarea. Lângă cimitir, un

soldat dădea un cal la coardă, iar alături, alt soldat tropăia, striga, fluiera şi râdea. Afară de ei, pe tot câmpul din preajma închisorii nu se mai zărea nici ţipenie de om.

Mama trecu încet pe lângă cei doi soldaţi şi se îndreptă spre gardul cimitirului, trăgând cu coada ochiului, când la dreapta, când înapoi. Deodată simţi că picioarele îi tremurau grele, ca de plumb, lipite parcă de pământ; de după colţul închisorii răsărise un om cu spatele cocârjat, purtând o scară pe umăr şi păşind grăbit, cum umblă lampagiii. Clipind mărunt, mama aruncă o privire speriată spre cei doi soldaţi; îi văzu ca şi înainte, învârtindu-se pe loc, în vreme ce calul alerga în jurul lor; îşi întoarse ochii către omul cu scara pe umăr; acesta îşi sprijinise scara de zid şi se urca fără grabă. După aceea, făcu un semn din mână spre interiorul curţii, coborî iute şi pieri, după colţ. Mama îşi simţi inima bătând înfrigurată; clipele treceau anevoie. Pe zidul mohorât al închisorii, scara abia se zărea printre petele de noroi şi de tencuială căzută, care dezgolea cărămizile. Deodată, se ivi deasupra zidului un cap întunecat, pe urmă cineva se săltă întreg şi, încălecând zidul, lunecă la pământ. Fără zăbavă, în urma lui răsări o căciulă miţoasă şi sub ea alt cap, care se rostogoli la pământ ca un ghem negru şi se mistui după colţ. Mihailo se îndreptă din şale şi îşi roti privirea în jur, scuturând din cap…

— Fugi, fugi! şoptea mama, bătând din picior.

Îi vâjâiau urechile, auzea strigăte: sus pe zid se ridică alt cap. Mama îşi duse mâinile la piept şi, abia ţinându-şi răsuflarea, privea neclintită. Capul bălai, fără barbă, se săltă smucindu-se în sus, ca şi când ar fi vrut să se smulgă dintr-o încătuşare şi se cufundă la loc, îndărătul zidului. Strigătele se înteţeau din ce în ce mai îndârjite, vântul împrăştia în văzduh fluierături ascuţite. Mihailo o luă de-a lungul zidului, iată c-a ajuns la capăt, lăsând zidul în urmă, şi acum străbate câmpul care se întinde de

la închisoare până la marginea oraşului. Dar de ce umblă aşa de-ncet – se întreba mama. Şi de ce-şi ţine capul aşa de ţanţoş, căci oricine l-ar vedea o singură dată la faţă nu-l mai poate uita. Şi, fără să-şi dea seama, mama şoptea, îndemnându-l:

— Mai repede… mai repede…

Dincolo de zid, în curtea închisorii, se auzi o trosnitură seacă urmată de un zornăit de geamuri sparte. Unul dintre cei doi soldaţi, proţăpindu-se în pământ, trăgea cu grabă calul spre el; celălalt, făcându-şi mâna pâlnie la gură, striga ceva în direcţia închisorii, apoi întorcea urechea într-acolo, ca să asculte.

Încordată, mama se uita în toate părţile; nu-i venea să-şi creadă ochilor că ceea ce îşi închipuise atât de anevoios şi înfricoşător se petrecuse aşa de repede şi de simplu. Rămăsese ţintuită locului, aproape aiurită. Pe Rîbin nu-l mai vedea. Pe stradă zări un om înalt, într-un palton până-n pământ; o fetiţă trecu în goană. De după colţul închisorii ţâşniră trei gardieni, gonind laolaltă şi tot întinzând înainte braţul drept. Unul dintre soldaţi sări în calea lor; celălalt se învârtea pe lângă cal, vrând să încalece, dar calul sărea, nu se lăsa şi în jurul lor totul părea că saltă odată cu el. Şuierături ascuţite de ţignale spintecau necontenit văzduhul. În ţipetele lor alarmate şi disperate, mama se desmetici, dându-şi seama de primejdia care-o pândea. Smucindu-se din loc porni de-a lungul cimitirului, urmărind din ochi goana gardienilor, care însă se mistuiră după colţul închisorii, dimpreună cu cei doi soldaţi. Subdirectorul închisorii, pe care îl cunoştea, alerga în urma lor cu vestonul descheiat. Din toate părţile veneau în goană poliţişti şi se aduna lume.

Vântul sălta şi se zbenguia, înşurubându-se în vârtejuri ca într-o dezlănţuire de voie bună şi aducând până la urechile mamei larmă, strigăte, fluierături… Bucuroasă de toată zarva aceasta, grăbi pasul, spunându-şi:

„Vra să zică, şi el ar fi putut să…!”

Doi poliţişti îi ieşită pe neaşteptate în faţă, venind de după colţul gardului.

— Stăi! strigă unul dintre ei gâfâind. N-a trecut pe-aiei un om cu barbă?

Mama arătă cu degetul către grădinării şi răspunse liniştită:

— A fugit încolo! Dar ce s-a întâmplat?

— Egorov, dă ţignal!

Mama porni spre casă. Purta în suflet o părere de rău şi îşi simţea inima amară, înciudată. La marginea oraşului, îi tăie drumul o trăsură, în care zări un tânăr cu mustaţa blondă, cu chipul obosit şi palid. Se uită şi el la dânsa. Şedea într-o rână şi poate de aceea părea că are umărul drept mai înalt decât cel stâng.

Nikolai o întâmpină cu bucurie:

— Ei, cum a mers?

— Cred c-au izbutit…

Şi-i istorisi tot ce văzuse, străduindu-se să nu scape niciun amănunt; vorbea ca şi când ar fi spus o povestire auzită de la altcineva şi de ai cărei adevăr se îndoia oarecum.

— Avem noroc! spuse Nikolai, frecându-şi mâinile. Nu-ţi poţi închipui ce grijă ţi-am purtat. Grozav! Vrei s-asculţi sfatul meu prietenesc, Nilovna? Să nu te temi de judecată! Cu cât se va sfârşi mai degrabă, cu atât va fi mai aproape liberarea lui Pavel, crede-mă! Poate că va evada chiar pe drum. Cât despre proces, o să fie cam aşa…

Şi începu să-i descrie cum se desfăşoară un proces în faţa tribunalului; mama îl asculta şi îşi dădea seama că era îngrijorat şi voia s-o îmbărbăteze.

— Crezi, poate, că am să m-apuc să le spun cine ştie ce judecătorilor? întrebă dânsa deodată. Crezi c-am să mă rog de ei?

El sări ca ars, lepădându-se cu amândouă mâinile de asemenea bănuială şi strigând jignit:

— Cum îţi închipui aşa ceva!

— Mi-e frică, e adevărat! De ce mi-e frică, nu ştiu nici eu!… Tăcu o vreme, uitându-se în neştire prin odaie. Uneori mă tem c-au să tabere pe Pavel, batjocorindu-l şi chinuindu-l. „Bă, ţopârlane, au să-i spună, fecior de ţărănoi ce eşti! Ce ţi s-a năzărit?” Iar Paşa, cu mândria lui, are să le trântească un răspuns de-acelea! Sau Andrei are să-i ia în râs. Că toţi sunt iuţi, toţi s-aprind pe loc! Şi uite – aşa stau şi mă gândesc: dacă n-are să se poată stăpâni… şi au să-i dea o osândă, de n-am să-l mai văd, câte zile oi mai avea?

Nikolai tăcea posomorât, ciupindu-şi bărbuţa.

— Gândurile acestea nu-mi ies din cap! urmă mama, cu glas coborât. Judecata mă umple de spaimă! Când or să înceapă a scormoni şi a cântări toate cele! D-aceea spun că mi-e groază. Şi nu mă înspăimântă pedeapsa, cât judecata. Nu ştiu cum să fac să-nţelegi…

Simţea că Nikolai n-o înţelege şi asta o împiedica şi mai mult în dorinţa ei de a vorbi despre teama care i se cuibărise în suflet.

XXIV

Teama aceasta crescuse şi-i cuprinse pieptul ca un mucegai, care o înăbuşea cu izul lui stătut şi greu, încât în ziua judecăţii mama se înfăţişă în sala de şedinţă cu grumazul încovoiat, cu spinarea cocârjată, strivită parcă de o grea şi întunecată povară.

Pe stradă o salutau cunoscuţi din cartierul muncitoresc, iar dânsa răspundea, înclinându-se tăcută, şi se strecura prin mulţimea posomorâtă. Pe culoarele tribunalului şi în sală o întâmpinară rudele acuzaţilor, fiecare având a-i spune câte ceva cu voce scăzută. Toate acestea i se păreau însă de

prisos şi nici nu le înţelegea. Toţi erau stăpâniţi de aceeaşi durere şi mâhnirea lor se revărsa şi asupra ei, sporindu-i jalea.

— Şezi colea, lângă mine! îi spuse Sizov, făcându-i loc pe bancă.

Se aşeză supusă, îşi îndreptă cutele fustei, se uită în jur. În faţa ochilor îi jucau nedesluşit nişte fâşii verzi-roşietice, nişte pete, şi-i sclipeau fire galbene, subţiri.

— Fecioru-tău l-a nenorocit şi pe Grişa al nostru! îi spuse în şoaptă femeia care şedea alături.

— Taci, Natalia! îi tăie vorba Sizov, cu faţa încruntată.

Mama se întoarse către femeia care-i vorbise: era mama lui Samoilov; alături şedea bărbatu-sau, un om chel, cu înfăţişare blândă, cu o barbă mare, roşcată. Avea faţa osoasă, privea înainte cu ochi îngustaţi şi barba îi tremura.

Prin ferestrele înalte pătrundea în sală o lumină tulbure, egală; în faţa geamurilor, afară, lunecau fulgi de zăpadă. Între ferestre, pe perete, atârna un portret mare al ţarului, într-o ramă groasă, aurită, care sclipea în lumină; draperii grele de culoare vişinie cădeau în falduri drepte, cuprinzând rama de amândouă părţile. În faţa portretului, o masă acoperită cu postav verde ocupa aproape toată lăţimea sălii; la dreapta, înapoia unui grilaj, se aflau două bănci de lemn, iar la stânga, două rânduri de fotolii roşii. Prin sală alergau cu paşi înăbuşiţi aprozi în uniforme cu gulere verzi, cu bumbi auriţi pe pântece şi pe piept. În aerul apăsător din sală rătăcea un sfios zvon de şoapte şi plutea un miros abia simţit de farmacie. Şi toate acestea: mirosul şi culorile, zgomotele şi strălucirea îţi striveau ochii, îţi pătrundeau în piept odată cu suflarea şi îţi umpleau inima răvăşită de spaimă şi descumpănire.

Deodată cineva spuse ceva cu glas tare şi mama tresări; ceilalţi se ridicară în picioare; se ridică şi dânsa, sprijinindu-se de braţul lui Sizov.

În ungherul din stânga se deschise o uşă înaltă, prin care intră legănându-se un bătrânel cu ochelari. Pe chipul lui şters tremura o pereche de favoriţi sărăcăcioşi. Buza de sus, rasă, îi intra în gură, bărbia şi fălcile ascuţite se sprijineau pe gulerul înalt al uniformei, parcă nici n-ar fi avut grumaz. Un tânăr înalt, cu faţa ca de porţelan, rumenă şi rotundă, îl sprijinea din urmă, ţinându-l de braţ; în urma lor păşeau încet trei bărbaţi în uniforme brodate în fir de aur, şi încă trei civili.

Zăboviră mult în jurul mesei până să se aşeze în, fotolii; după aceea, unul dintre ei, cu tunica descheiată, cu faţa rasă şi fleşcăită, începu a-i spune ceva bătrânelului, mişcând fără glas şi anevoie buzele groase. Bătrânelul îl asculta stând ţanţoş, într-o ciudată înţepenire; îndărătul ochelarilor lui, mama vedea două pete mici şi spălăcite.

La un capăt al mesei, în faţa unui pupitru, stătea un om înalt, pleşuv, care tuşea şi răsfoia nişte hârtii.

Bătrânelul se clatină şi, aplecându-se înainte, începu a vorbi. Primul cuvânt îl rostea limpede, celelalte, însă, parcă lunecau fără vlagă pe buzele lui subţiri, cenuşii.

— Deschid… Introduceţi…

— Uite că-i aduc, şopti Sizov, ghiontind-o pe mama uşor cu cotul şi ridicându-se.

În peretele dindărătul grilajului se deschise o uşă; întâi intră un soldat cu sabia la umăr; după el intrară: Pavel, Andrei, Fedea Mazin, fraţii Gusev, Samoilov, Bukin, Somov şi încă vreo cinci tineri, pe care mama nu-i cunoştea. Pavel surâdea blând. Andrei zâmbea şi el şi saluta din cap; zâmbetele, mişcările şi chipurile lor vioaie făcură ca tăcerea să nu mai pară atât de încordată şi oficială, atmosfera din sală se mai însenină, deveni mai caldă. Strălucirea puhavă a aurului de pe uniforme păli, pierzând din asprime; o adiere de voioasă încredere, un suflu de forţă vie atinseră inima

mamei, trezind-o din toropeală. Chiar şi pe băncile din spatele ei, unde până atunci oamenii aşteptaseră abătuţi, se auzi acum un murmur înăbuşit.

— Nu li-e frică! îl auzi şoptind pe Sizov.

Lângă dânsa, în dreapta, mama lui Samoilov izbucni în plâns.

— Linişte! strigă un glas aspru.

— Vă previn… spuse bătrânelul.

Pavel şi Andrei se aşezară unul lângă altul pe bancă; alături de ei se înşiruiră: Mazin, Samoilov şi fraţii Gusev. Andrei îşi răsese barba, dar mustăţile îi crescuseră şi atârnau în jos; cu capul lui rotund, semăna acum cu un pisoi. În trăsăturile feţei, i se ivise ceva nou, ceva tăios şi muşcător în cutele gurii şi o înnegurare în ochi. Pe buza de sus a lui Mazin mijeau două dungi negre şi obrajii îi erau mai plini. Samoilov avea acelaşi păr cârlionţat ca înainte, iar pe faţa lui Ivan Gusev flutura acelaşi zâmbet larg.

— Ah, Fedka, Fedka! îngăimă Sizov, lăsând capul în jos.

Mama asculta întrebările nedesluşite pe care le punea bătrânelul fără să se uite la acuzaţi, ţinându-se ţeapăn, cu capul înfundat în gulerul uniformei. Asculta răspunsurile scurte ale feciorului ei, rostite cu glas liniştit. I se părea că preşedintele şi ceilalţi judecători nu puteau fi oameni răi şi cruzi. Le cerceta cu luare-aminte feţele, căutând să întrevadă ceva, şi simţea cum îi creştea în piept o speranţă nouă.

Omul cu faţa de porţelan citea cu nepăsare o hârtie. Glasul lui monoton împrăştia în toată sala o plictiseală ce se revărsa copleşitoare asupra oamenilor care şedeau nemişcaţi, parcă încremeniţi. Patru avocaţi vorbeau încet, dar cu însufleţire cu acuzaţii, mişcându-se vioi, cu gesturi largi, ca nişte uriaşe păsări negre.

Judecătorul din dreapta bătrânelului îşi revărsase trupul puhav, umplând fotoliul, iar ochii

mici îi erau înecaţi în osânză; cel din stânga, încovoiat de spate, cu faţa gălbejită şi cu mustaţa roşcată, îşi lăsase capul obosit pe speteaza scaunului şi, cu ochii pe jumătate închişi, se gândea la ceva. Procurorul avea şi el faţa obosită, plictisită. În spatele judecătorilor şedea primarul oraşului, un bărbat voinic şi gras, care-şi mângâia îngândurat obrazul; lângă el sta mareşalul nobilimii, un om cu părul cărunt, cu o barbă revărsată, cu faţa rumenă, cu ochii blânzi şi, în sfârşit, pretorul care se tot căznea să-şi acopere pântecele voluminos cu pulpana hainei, ce luneca mereu.

— Aici nu sunt nici criminali, nici judecători, răsună glasul hotărât al lui Pavel, aici sunt numai prizonieri şi învingători…

Se făcu linişte. Câteva clipe mama nu auzi decât scârţâitul ascuţit şi grăbit al peniţei pe hârtie şi bătăile inimii ei.

Preşedintele părea că asculta şi el ceva şi aştepta. Colegii lui se mişcară. Atunci rosti:

— M-da… Andrei Nahodka! Recunoşti că…

Andrei se ridică agale şi, ciupindu-şi mustaţa, îl privi pe sub sprâncene pe bătrânel:

— Ce-am săvârşit eu, ca să mă recunosc vinovat? începu agale hoholul cu glasul lin, cântat, de totdeauna, ridicând din umeri. N-am furat, n-am ucis pe nimeni, ci atâta doar că… nu mă învoiesc cu această rânduială a vieţii, potrivit căreia oamenii sunt nevoiţi sa se jefuiască şi să se omoare între ei…

— Răspundeţi scurt, zise bătrânul cu oarecare sforţare, dar limpede.

Mama simţi o fremătare pe băncile din spate; oamenii vorbeau în şoaptă şi se mişcau, eliberaţi parcă din cenuşiul păienjeniş de vorbe, ţesut de omul cu faţa de porţelan.

— Auzi cum îl înfruntă? şopti Sizov.

— Fedor Mazin, răspunde…

— Nu vreau! zise Fedka răspicat, ridicându-se.

Faţa i se îmbujoră de emoţie, ochii îi străluciră şi, fără să ştie nici el de ce, îşi duse mâinile la spate.

Sizov scoase un strigăt înăbuşit; mama rămase mirată, cu ochii holbaţi.

— Eu am renunţat la apărare şi n-am nimic de spus, fiindcă socot că judecata voastră este ilegală! Cine sunteţi voi? V-a dat oare poporul dreptul să ne judecaţi? Nu! Poporul nu v-a dat acest drept! Aşa fiind, nu vă recunosc!

Se aşeză şi-şi ascunse faţa înfierbântată după umărul lui Andrei.

Judecătorul cel puhav îşi plecă alene capul spre preşedinte şi-i şopti ceva. Cel cu faţa gălbejită ridică pleoapele, se uită pieziş la acuzaţi, întinse mâna pe masă şi însemnă ceva cu creionul pe hârtia din faţa lui. Pretorul clătină din cap, îşi mută încet picioarele şi, revărsându-şi pântecele pe genunchi, îl acoperi cu mâinile. Fără să-şi mişte capul, bătrânelul se întoarse cu tot trupul spre judecătorul roşcovan şi începu a-i spune ceva în şoaptă, iar acesta îl asculta cu capul aplecat. Mareşalul nobilimii vorbea încet cu procurorul; primarul oraşului îi asculta, frecându-şi obrazul. Şi iarăşi se auzi glasul monoton al preşedintelui:

— Ai văzut cum le-a retezat-o? Mai bine decât toţi! şopti surprins Sizov, la urechea mamei.

Mama zâmbea nedumerită. Tot ce se petrecuse acolo i se păruse la început o introducere inutilă şi plicticoasă la ceva groaznic, care trebuia să vină după aceea şi să-i îngheţe de spaimă pe toţi. Dar Pavel şi Andrei, în răspunsurile lor liniştite, arătaseră atâta bărbăţie şi hotărâre, încât părea că stau de vorbă în căsuţa lor din cartierul muncitoresc, iar nu în faţa judecăţii. Ieşirea înflăcărată a lui Fedea o învioră. Un suflu de îndrăzneală pătrunse deodată în sală şi, după mişcările celor din spatele ei, mama îşi dădu seama că şi ceilalţi erau cuprinşi de aceeaşi simţire ca şi dânsa.

— Opinia dumneavoastră? zise bătrânelul.

Procurorul cel pleşuv se ridică şi, sprijinindu-se cu mâna de pupitru, începu să vorbească repede, înşirând nişte cifre. În glasul lui mama nu simţi nimic înfricoşător.

Şi totuşi, o apăsare grea, cu înţepături ca de junghi, ce i se înfigeau când şi când în inimă, îi dădea senzaţia nelămurită a unei duşmănii îndreptate împotriva ei. Aceasta nu se arătă prin ameninţări, sau glasuri ridicate, ci creştea nevăzută, pe nesimţite. Plutea înceată şi greoaie în preajma judecătorilor, ca un nor de nepătruns, prin care nimic nu putea să răzbată din afară până la ei. Mama îi cerceta din ochi, dar nu putea să-şi dea seama despre niciunul dintre ei ce fel de om este. Nu se mâniaseră pe Pavel şi nici pe Fedea, după cum se aşteptase dânsa; nu rosteau vorbe jignitoare, dar din toate întrebările lor părea că totul este de prisos: punând întrebarea, nu arătau nicio dorinţă de a afla răspunsul, pe care-l ascultau în silă ca şi când ar fi ştiut totul de mai înainte, şi nu-i mai interesa nimic.

Acum stătea în faţa lor un jandarm, care spunea cu voce groasă:

— Toţi îl arătau pe Pavel Vlasov ca instigator principal…

— Dar pe Nahodka? întrebă alene, încet, judecătorul cel pântecos.

— Şi pe el…

Unul dintre avocaţi se ridică şi spuse:

— Îmi daţi voie?

Bătrânelul întrebă, fără să se adreseze cuiva:

— Nu aveţi nimic împotrivă?

Mamei i se părea că toţi judecătorii erau păliţi de vreo boleşniţă. În mişcările lor, în glasurile şi în felul lor de a se ţine, se simţea o oboseală bolnăvicioasă, care era întipărită şi pe feţele lor. O oboseală bolnăvicioasă şi o plictiseală sâcâitoare. Părea că totul, uniformele, sala, jandarmii, avocaţii, îndatorirea de a şedea în fotolii, de a

întreba şi de a asculta – totul îi împovăra şi-i stânjenea.

În faţa lor stătea acum ofiţerul cu faţa gălbejită, atât de bine cunoscut mamei, şi povestea grav, cu glas puternic, lungind cuvintele, tot ce ştia despre Pavel şi despre Andrei. Mama îl asculta şi, fără să vrea, îşi spunea în gând:

„Ce ştii tu!”

Acum se uita la cei din boxă, fără să-i mai fie nici teamă de soarta care-i aştepta şi nici milă, căci mila nu se potrivea deloc cu felul lor de a fi. În inima ei de mamă, toţi îi stârniseră uimire şi o dragoste caldă şi duioasă; şi uimirea aceasta era calmă, iar dragostea – senină şi plină de bucurie. Tineri şi voinici, ei şedeau deoparte lângă perete, fără să se amestece aproape de fel în plicticoasele dezbateri dintre judecători şi martori, sau în discuţiile dintre procuror şi avocaţi. Când şi când, câte unul zâmbea dispreţuitor şi spunea ceva tovarăşilor săi şi atunci pe feţele lor se ivea acelaşi surâs ironic. Andrei şi Pavel mai toată vremea vorbeau în şoaptă cu unul dintre apărători, pe care mama îl văzuse în ajun la Nikolai. Mazin, vioi şi mai neastâmpărat decât ceilalţi, trăgea cu urechea la sfatul lor. Samoilov îi spunea uneori câte ceva lui Ivan Gusev, iar acesta, împingându-l uşor cu cotul, abia se putea stăpâni, se înroşea la faţă şi se umfla de râs, aplecându-şi fruntea. Ba de vreo două ori pufni în plin, după care rămase un timp bosumflat, căutând să-şi ia o înfăţişare mai gravă. Şi, în fiecare din ei, într-un fel sau într-altul, zburda tinereţea, biruind cu uşurinţă toate străduinţele de a-i stăvili tumultul plin de viaţă.

Sizov îi făcu semn mamei cu cotul, iar dânsa întoarse faţa spre el; părea mulţumit, dar oarecum îngrijorat, şi-i şopti:

— Te uiţi ce bine se ţin băieţii noştri. Ce zici, mamă? Baroni, ai?

În sală martorii îşi făceau depoziţiile cu glasuri şterse, grăbite, iar judecătorii îi întrebau

nepăsători, în silă. Cel pântecos căsca şi îşi ascundea gura cu palma-i grăsună, iar cel cu mustaţa roşcată se făcuse şi mai alb la faţă; din când în când ridica braţul şi îşi apăsa degetul pe tâmplă, privind jalnic în sus, ca un orb. Procurorul vorbea mai departe, în şoaptă, cu mareşalul nobilimii, oprindu-se doar din când în când pentru a însemna ceva cu creionul pe hârtia din faţa lui, în timp ce mareşalul îşi mângâia bărbuţa căruntă plin de demnitate, zâmbea şi înclina capul, holbând ochii mari şi frumoşi. Primarul oraşului, stând picior peste picior, bătea încet darabana pe genunchi, urmărind cu luare-aminte mişcarea degetelor. Numai pretorul, care părea că izbutise, în sfârşit, să-şi aşeze temeinic pântecele pe genunchi, susţinându-şi-l, grijuliu, cu amândouă mâinile, şedea cu capul plecat şi părea că era singurul care asculta murmurul monoton al glasurilor, împreună cu bătrânelul, care rămăsese înfipt în fotoliu, întocmai ca o vârtelniţă într-o zi fără de vânt. Aceasta ţinu îndelungă vreme şi privirile oamenilor se împăienjeniră iarăşi de amorţeala plictiselii.

— Declar… spuse bătrânelul şi, strivind celelalte cuvinte între buzele lui subţiri, se ridică.

Un freamăt de murmure, de suspine, de tuse şi zgomot de paşi umplu sala. Acuzaţii fură scoşi; pe când ieşeau, făceau semne din cap şi trimiteau câte un zâmbet rudelor şi prietenilor. Ivan Gusev spuse încet către cineva:

— Ţin-te bine, Egor!…

Mama şi Sizov ieşiră în culoar.

— Mergi la ceainărie să bem un ceai? o întrebă bătrânul, îngândurat şi grijuliu. Mai avem un ceas şi jumătate.

— Nu merg.

— Atunci nu mă duc nici eu. Ei, ce zici de băieţi, ai? Se ţin aşa de parcă numai ei ar fi cu adevărat oameni, iar toţi ceilalţi n-ar avea niciun rost acolo! Dar Fedka, Fedka! Ai?

Tatăl lui Samoilov veni lângă ei, ţinându-şi căciula în mână. Zâmbi mohorât şi spuse:

— Dar de Grigore al meu, ce ziceţi? Nu vrea apărător, nici nu vrea să audă de aşa ceva. Cică, el a fost cel dintâi, care a scornit asta. Fecioru-tău, Pelagheia, era de părere ca să se pună avocaţi, dar al meu zice: „Nu vreau", şi atunci toţi patru au refuzat…

Nevastă-sa stătea lângă el. Clipind des din ochi, îşi ştergea nasul cu un colţ al basmalei. Samoilov îşi strânse barba în pumn şi urmă cu privirea aţintită în podea:

— Ca să vezi! Când te uiţi la dracii ăştia, îţi dai seama că truda lor e zadarnică şi că se nenorocesc degeaba! Pe de altă parte însă, stai şi te-ntrebi: da dacă or fi având dreptate? Şi te gândeşti că la fabrică numărul lor sporeşte mereu, îi prinde, îi arestează, dar ei sunt ca peştii în apă, nu-i chip să-i prinzi pe toţi. Şi iar stai şi chibzuieşti: dar dac-or avea şi puterea de partea lor?

— Pentru noi, Stepan Petrov, e greu să înţelegem toată socoteala asta! zise Sizov.

— Da-a, greu! încuviinţă Samoilov.

Nevastă-sa trase cu larmă aerul pe nas, apoi spuse:

— Şi toţi sunt voinici, mânca-i-ar…

Şi, neputând să-şi stăpânească un zâmbet pe faţa ei lată şi ofilită, urmă:

— Să nu-mi porţi supărare, Nilovna, pentru vorba care-am trântit-o adineaori, că Pavel e de vină! La drept vorbind, cine poate să mai ştie care din ei e mai vinovat. Ai auzit ce-au spus jandarmii şi copoii despre Grigori al nostru. N-a pierdut nici el vremea degeaba! Roşcatu' afurisit!

Se vedea că, poate chiar fără să-şi dea seama, era mândră de feciorul ei, dar mama, care cunoştea acest simţământ, îi răspunse încet, zâmbind blajin:

— Inima tânără e totdeauna mai aproape de adevăr…

Oamenii se plimbau pe coridor, se adunau îngânduraţi în grupuri şi vorbeau cu glasuri înăbuşite, unii cumpănit, alţii cu însufleţire. Aproape nimeni nu stătea de o parte; pe toate feţele se citea nevoia de a vorbi, de a întreba, de a asculta. Umblau de colo până colo pe coridorul acela strâmt, între cei doi pereţi albi, de parcă-i bătea un vânt puternic, şi părea că toţi căutau un reazim tare şi temeinic pe care să se poată propti.

Fratele mai mare al lui Bukin, tot aşa de palid, dar mai înalt decât Bukin, se învârtea în toate părţile, dând din mâini şi vorbind întărâtat:

— Ce se amestecă Klepanov, în toată afacerea asta?

— Taci, Konstantine! îl rugă taică-său, un bătrânel cărunt, uitându-se cu teamă în jur.

— Ba vorbesc! Se zice că anul trecut şi-a ueis logofătul, ca să-i ia nevasta. Trăieşte cu femeia logofătului. Cum vine treaba asta? Ş-apoi e şi hoţ, toată lumea ştie…

— Doamne-Dumnezeuie, Konstantine!

— Aşa este! întări Samoilov. Ai dreptate! Judecata nu-i bine orânduită…

Auzindu-l, Bukin veni către dânsul şi, trăgându-i după el pe toţi ceilalţi, roşu de mânie, dând mereu din mâini, strigă:

— Pentru furt, pentru omor, te judecă juraţii, adică oameni de rând, ţărani, târgoveţi… mă rog! Iar pe cei care se ridică împotriva ălor mari, îi judecă tot ăi mari. Cum vine asta? Că dacă tu mă prigoneşti, iar eu îţi ard una peste bot şi după aceea tot tu ai să mă judeci, fireşte c-am să ies vinovat. Dar cine a pornit cel dintâi cu nedreptatea? N-ai pornit tu? Tu, de bună seamă că tu.

Aprodul, un bătrân cu nasul coroiat şi cu o medalie pe piept, îşi făcu loc prin lume şi-i spuse lui Bukin, ameninţându-l cu degetul:

— Ia nu mai răcni! Ce-i aici, cârciumă?

— Dă-mi voie, cavalere. Am înţeles! Dar ascultă ici: dacă te-aş lua la bătaie şi apoi tot eu te-

aş judeca, ce-ai zice de asta?…

— Să ştii că pun să te dea afară de-aici! spuse aprodul.

— Unde? De ce?

— În stradă, ca să nu mai zbieri…

Bukin îşi roti privirea asupra celor din jur şi urmă mai domolit:

— Ei atâta ştiu: să nu crâcnească nimeni…

— Dar cum credeai! strigă bătrânul, brutal şi aspru.

Bukin îşi desfăcu braţele înlături drept răspuns şi urmă mai încet:

— Şi-apoi, de ce nu este lăsat poporul să asiste la proces? De ce n-au voie decât rudele acuzaţilor? Dacă judeci după dreptate, judecă în faţa lumii, de ce te fereşti?

Samoilov spuse iar, dar de data asta mai tare:

— Judecata asta nu-i cinstită! E foarte adevărat!…

Mama ar fi vrut să le spună tot ce ştia de la Nikolai despre această judecată ce se făcea fără ca să se respecte legea, dar nu înţelesese bine chiar de la început şi pe urmă uitase în bună parte lămuririle date de el. Vrând să şi le amintească, se trase de o parte şi băgă de seamă că un tânăr cu mustaţa blondă se uita la dânsa. Mâna dreaptă o ţinea în buzunarul pantalonului, din care pricină umărul stâng părea mai jos decât celălalt şi această particularitate a înfăţişării lui i se păru cunoscută. Dar omul se întoarse cu spatele la dânsa, iar mama, preocupată de gândurile ei, uită de el.

Puţin după aceea însă, urechea ei surprinse o întrebare pusă în şoaptă:

— Asta?

Cineva răspunse mai tare cu o notă de bucurie în glas:

— Da!

Mama se întoarse. Omul cu umărul lăsat în jos stătea întors pe jumătate către dânsa şi spunea ceva vecinului său, un vlăjgan cu barba neagră,

îmbrăcat într-un palton scurt şi încălţat cu nişte cizme până la genunchi.

Amintirea ei tresări din nou, dar, tulburată, nu izbuti să-i dea un răspuns limpede. Simţea în piept dorinţa poruncitoare de a vorbi despre adevărul pentru care lupta feciorul ei, voia să audă ce vor spune oamenii împotriva acestui adevăr şi astfel să ghicească din vorbele lor hotărârea judecăţii.

— Parcă aşa se judecă? începu ea încet şi cu băgare de seamă, adresându-se lui Sizov. Ei caută să afle ce a făcut fiecare, dar nu întreabă pentru ce au făcut! Şi toţi sunt bătrâni; pe cei tineri ar trebui să-i judece tot oameni tineri…

— Da, zise Sizov, e greu de înţeles toată socoteala asta, e tare greu! şi dădu din cap îngândurat.

Aprodul deschise uşa sălii de şedinţă şi strigă:

— Să intre rudele! Pregătiţi biletele…

O voce ursuză rosti tărăgănat:

— Bilete… ca la circ!

În toţi cei care intrau în sală se simţea acum o fierbere înăbuşită şi o dorinţă de înfruntare; toţi erau mai îndrăzneţi, făceau gălăgie şi se certau cu aprozii.

XXV

Ocupându-şi locul, Sizov bodogănea întruna:

— Ce tot spui tu? îl întrebă mama.

— Vorbesc şi eu aşa! Spun că oamenii sunt tare proşti…

Clopoţelul sună. Cineva anunţă cu nepăsare:

— Tribunalul…

Din nou se ridicară toţi, şi judecătorii îşi făcură iarăşi intrarea în aceeaşi ordine, aşezându-se la locurile lor. După aceea, fură introduşi acuzaţii.

— Ţin-te bine! şopti Sizov. O să vorbească procurorul.

Mama întinse gâtul şi se aplecă înainte cu tot trupul, încremenind iarăşi într-o aşteptare înfricoşată.

Întors pe jumătate către judecători, procurorul răsuflă adânc şi începu să vorbească, sprijinindu-se cu mâna stângă pe pupitru şi gesticulând cu dreapta. La început mama nu înţelese nimic; glasul procurorului era curgător, puternic, şi se revărsa când mai iute, când mai domol. Cuvintele se înşiruiau monoton ca într-un nesfârşit tighel de aţă şi, deodată, porneau în zbor grăbit, învârtindu-se ca un roi de muşte deasupra unei bucăţi de zahăr. Mama nu găsea însă în ele nimic spăimântător, nimic ameninţător. Reci ca zăpada şi cenuşii ca scrumul, ele curgeau fără încetare, umplând sala cu ceva sâcâitor, ca pulberea uscată. Se vede că discursul procurorului, bogat în cuvinte, dar sărac în simţire, nu găsea niciun ecou în sufletul lui Pavel şi al tovarăşilor săi, nu-i atingea cu nimic, căci ei stăteau liniştiţi şi vorbeau în şoaptă mai departe, între ei, uneori zâmbind, alteori încruntându-se ca să-şi ascundă câte un surâs.

— Palavre! şopti Sizov.

Mamei însă i se părea că nu-i tocmai aşa. Auzea cuvintele procurorului şi înţelegea că el îi acuza pe toţi de-a valma, fără a pune în rândul întâi pe vreunul dintre ei. Sfârşind cu Pavel, el trecu la Fedea, apoi vorbi pe rând şi despre ceilalţi, îl mai înşiră şi pe Bukin alături de ei şi, rânduindu-i astfel unul lângă altul, părea că-i îndeasă în acelaşi sac, legându-i laolaltă. Dar cuvintele lui, aşa cum se închegau, n-o mulţumeau, n-o tulburau şi n-o speriau, de aceea se străduia să descopere ceea ce era cu adevărat înspăimântător în toate acestea, cercând cu stăruinţă s-o afle dincolo de cuvinte – pe faţa procurorului, în ochii, în glasul, în mâna lui albă care se mişca domol în aer. Căci era ceva înspăimântător, şi mama îşi dădea prea bine seama

de acest lucru, dar era atât de nelămurit, încât nu se lăsa prins, şi inima ei se lăsă cuprinsă iarăşi în acea pâclă uscată şi înţepătoare.

Uitându-se la judecători, vedea limpede că discursul acesta îi plictisea. Feţele lor gălbejite şi pământii, lipsite de viaţă, nu aveau nicio expresie. Cuvintele procurorului împrăştiau în aer o ceaţă nevăzută, care era tot mai deasă şi-i învăluia tot mai mult într-un nor de indiferenţă şi de istovitoare aşteptare. Preşedintele şedea nemişcat, încremenit şi ţeapăn; cele două pete cenuşii dindărătul ochelarilor dispăreau uneori, contopindu-se cu restul obrazului.

Mama vedea această nepăsare de moarte, această totală indiferenţă a judecătorilor şi se întreba nedumerită:

„Aşa judecă ei?”

Întrebarea aceasta îi strângea inima şi, golind-o treptat de acel simţământ de înfricoşată aşteptare, îi aducea în gâtlej o senzaţie ascuţită de adâncă obidă.

Procurorul îşi sfârşi rechizitorul dintr-odată, pe neaşteptate, făcând în grabă câteva tighele mărunte, după aceea se înclină în faţa judecătorilor şi se aşeză în jeţ, frecându-şi mâinile. Mareşalul nobilimii îl privi, dând de câteva ori din cap şi bulbucându-şi ochii; primarul oraşului îi strânse mâna, în vreme ce pretorul îşi contempla pântecele, zâmbind.

Se vedea bine însă că pe judecători discursul acesta nu-i încântase; niciunul nu se clinti din loc.

— Are cuvântul, începu bătrânelul, ridicând o hârtie în dreptul ochilor, apărătorul acuzaţilor Fedoseev, Markov şi Zagarov.

Se ridică avocatul, pe care mama îl ştia de la Nikolai. Avea o înfăţişare blajină; ochii lui mici şi zâmbitori aveau sclipiri vii, ca şi când de sub sprâncenele roşcate ar fi ieşit două ascuţişuri de foarfece, care tăiau ceva în aer. Începu a vorbi fără

grabă, cu glas sonor şi limpede, dar mama nu-l putea urmări; Sizov îi şoptea mereu la ureche:

— Înţelegi ce spune? Înţelegi? „Sunt nişte descreieraţi, zice, nişte scrântiţi.” Cum adică, şi Fedea al nostru?

Copleşită de o apăsătoare dezamăgire, mama nu răspunse. Obida din suflet creştea şi o chinuia tot mai greu. Acum îşi dădea seama pentru ce crezuse că se va face dreptate: se aşteptase să vadă un proces aspru, dar cinstit, între dreptatea feciorului ei şi dreptatea judecătorilor lui; îşi închipuise că judecătorii îl vor întreba pe Pavel îndelung, amănunţit şi cu luare aminte despre tot zbuciumul inimii lui, că vor cerceta cu ochii lor iscoditori toate gândurile, toate faptele, toată viaţa feciorului ei. Iar după aceea, încredinţându-se de dreptatea lui, vor spune cinstit şi răspicat:

— Omul acesta are dreptate!

Dar ceea ce se desfăşura înaintea ochilor ei era cu totul altceva: părea că pentru judecători, acuzaţii erau undeva, foarte departe şi că ei, judecătorii, nu pot fi de niciun folos acuzaţilor. Obosită, mama pierdu orice interes faţă de mersul procesului, nu mai asculta nimic şi se gândea, jignită:

„Asta-i judecată?”

— Bine le-a spus! încuviinţă în şoaptă Sizov.

Acum vorbea alt avocat, mic de statură, cu un zâmbet ironic pe faţa-i palidă şi ascuţită. Judecătorii îl întrerupeau mereu.

Deodată sări procurorul, spunând ceva repede şi supărat, despre un proces-verbal; după el vorbi bătrânelul, sfătuindu-i să păstreze măsura; apărătorul îi ascultă, aplecând respectuos capul şi, după aceea, îşi urmă pledoaria.

— Atinge-i! şopti Sizov. Atinge-i binişor!

Sala se învioră, în ochi sclipea neastâmpărul şi dorinţa de luptă, iar avocatul, cu vorbele lui muşcătoare, împungea pielea tăbăcită a judecătorilor. Aceştia se strângeau parcă mai

aproape unul de altul, umflându-se şi rotunjindu-se, ca să respingă bobârnacele usturătoare, cu care-i împroşca apărătorul.

Dar iată că se ridică Pavel şi, deodată, se aşternu o linişte neobişnuită. Mama se smuci din tot trupul, aplecându-se înainte. Pavel vorbi liniştit:

— Ca membru al partidului, nu recunosc decât judecata partidului meu; voi vorbi deci nu pentru a mă apăra, ci – potrivit dorinţei tovarăşilor mei, care au renunţat şi ei la apărare – voi încerca să vă explic, ceea ce n-aţi înţeles. Procurorul a calificat demonstraţia noastră sub steagul social-democraţiei drept o revoltă împotriva puterii supreme a statului şi, în tot timpul procesului, ne-a arătat ca pe nişte răzvrătiţi împotriva ţarului. Trebuie să declar că autocraţia nu este, în credinţa noastră, singurul lanţ, care încătuşează trupul ţării, ci este doar cel dintâi, şi cel mai apropiat, pe care avem datoria să-l smulgem de pe trupul poporului…

Sub greutatea glasului său hotărât, liniştea din sală se făcea mai adâncă, pereţii se dădeau parcă înlături, iar chipul lui Pavel părea că se desprinde de ascultătorii care rămâneau departe în urmă, în timp ce el ieşea tot mai mult în relief.

Judecătorii se mişcară greoi şi îngrijoraţi. Mareşalul nobilimii şopti ceva judecătorului cu faţa înţepenită; acesta dădu din cap şi se întoarse către bătrânel, căruia de cealaltă parte şi în acelaşi timp îi vorbea la ureche judecătorul cu înfăţişarea bolnăvicioasă. Clătinându-se în jeţ, de la dreapta la stânga, bătrânelul îi spuse ceva lui Pavel, dar glasul lui se pierdu în şuvoiul larg şi puternic al cuvântării lui Vlasov.

— Noi suntem socialişti. Aceasta înseamnă că suntem duşmanii proprietăţii particulare, care îi dezbină pe oameni, care îi aţâţă pe unii împotriva altora, care creează neîmpăcate ciocniri de interese, care îi minte, căutând să ascundă sau să îndreptăţească aceste ciocniri şi-i perverteşte prin

minciună, făţărnicie şi ură. Noi afirmăm că societatea, care vede în om numai o unealtă pentru îmbogăţirea ei, este antiumană. Această societate ne este duşmană şi noi nu ne putem împăca cu morala ei mincinoasă şi făţarnică, iar cinismul şi cruzimea ei faţă de om ne dezgustă. Suntem hotărâţi să luptăm şi vom lupta până la capăt împotriva tuturor formelor de înrobire fizică şi morală a omului de către o astfel de societate, împotriva tuturor sistemelor care distrug fiinţa omenească în folosul celor hrăpăreţi. Noi, muncitorii, cu truda noastră de fiecare zi, făurim totul – începând cu maşinile gigantice şi sfârşind cu jucăriile de copii – dar tocmai noi suntem lipsiţi de dreptul de a lupta pentru demnitatea noastră de oameni, pe noi se străduiesc toţi să ne transforme în simple unelte pentru atingerea scopurilor lor, în vreme ce noi vrem libertate, ca să putem, cu vremea, să cucerim întreaga putere! Lozincile noastre sunt simple: jos proprietatea particulară, toate mijloacele de producţie să aparţină poporului, toată puterea să treacă în mâinile poporului, iar munca să fie obligatorie pentru toţi. Precum vedeţi, noi nu suntem răzvrătiţi.

Pavel zâmbi, trecându-şi mâna prin păr; văpaia din ochii săi albaştri străluci mai luminoasă.

— Te rog vino la subiect! spuse preşedintele cu glas tare şi răspicat, întorcându-se către Pavel şi privindu-l.

Mamei i se păru că în ochiul lui stâng, incolor, se aprinsese o lumină haină. Toţi judecătorii şedeau cu ochii aţintiţi asupra feciorului ei, lipindu-şi parcă privirile de obrazul lui, înfigându-le în trupul lui, ca să-i sugă sângele şi să-şi învioreze făpturile lor hodorogite. Înalt şi drept, hotărât şi puternic, Pavel întinse mâna spre ei, urmând rar, răspicat:

— Noi suntem şi vom rămâne revoluţionari, atâta vreme cât unii nu vor face decât să poruncească, iar alţii numai să muncească. Noi ne

ridicăm împotriva societăţii, ale cărei interese dumneavoastră le apăraţi din ordin; suntem duşmanii neîmpăcaţi ai acestei societăţi şi ai dumneavoastră, şi nu ne vom putea împăca decât atunci când vă vom birui. Căci biruinţa va fi a noastră, a muncitorilor. Stăpânii voştri nu sunt atât de puternici pe cât îşi închipuie. Bogăţiile, pe care le îngrămădesc şi le păstrează jertfind milioane de oameni înrobiţi, puterea care le dă drepturi asupra noastră, stârneşte în acelaşi timp în rândurile lor frământări potrivnice, care-i surpă fiziceşte şi sufleteşte. Proprietatea, ca să fie apărată, cere o prea istovitoare încordare, încât, în realitate, dumneavoastră, stăpânii noştri, vă aflaţi într-o sclavie mai grea decât a noastră, fiindcă v-aţi robit sufletul, pe când noi nu ne-am robit decât trupul. Nu vă puteţi libera de sub jugul prejudecăţilor şi al deprinderilor, jug care v-a nimicit sufletul, pe când pe noi nimic nu ne împiedică să ne simţim liberi sufleteşte; veninul cu care ne otrăviţi este mai slab decât antidotul pe care, fără să vreţi, îl turnaţi în conştiinţa noastră. Şi această conştiinţă creşte, se dezvoltă neîncetat, se aprinde din ce în ce mai puternic şi trage după sine tot ce este mai bun, tot ce este sănătos din punct de vedere moral, chiar şi din mediul dumneavoastră. Uitaţi-vă în jur şi veţi vedea că nu mai aveţi oameni care să vă apere puterea, luptând pe tărâm ideologic; aţi epuizat toate argumentele, care v-ar fi putut ocroti împotriva asaltului dreptăţii istorice; nu puteţi crea nimic în domeniul ideilor, pentru că mintea voastră e stearpă. Ideile noastre se ridică din ce în ce mai luminoase, cuprind masele populare şi le organizează în vederea luptei pentru libertate. Dobândind conştiinţa măreţei lor chemări, muncitorii din lumea întreagă se unesc într-un singur suflet şi nu veţi izbuti să întârziaţi acest proces de înnoire a vieţii decât prin cinism şi cruzime. Dar cinismul sare în ochi, iar cruzimea întărâtă, şi mâinile de care vă slujiţi astăzi, ca să ne

strângeţi de gât, în curând se vor întinde ca să ni le strângă, tovărăşeşte, pe ale noastre. Energia voastră este energia mecanică a sporirii aurului; ea vă uneşte în grupuri menite să se înghită între ele; energia noastră este forţa vie şi mereu sporită a solidarităţii conştiente, care-i uneşte pe toţi muncitorii. Tot ceea ce faceţi voi e criminal, fiindcă slujeşte la robirea omului; munca noastră eliberează lumea de stafiile şi de monştrii creaţi de minciuna, de lăcomia şi de răutatea voastră, monştri care au băgat groaza în popor. Voi l-aţi smuls pe om din viaţă şi l-aţi nimicit; socialismul va uni lumea distrusă de voi, într-un tot unic şi măreţ; aşa va fi!

Pavel se opri o clipă, apoi repetă liniştit şi cu mai multă putere:

— Aşa va fi!

Judecătorii vorbeau între ei în şoaptă, cu strâmbături ciudate, fără să-şi desprindă privirile nesăţioase de la Pavel, şi mama avea simţământul că ochii lor pângăreau trupul zvelt şi puternic, că-i pizmuiau sănătatea, frăgezimea şi vigoarea. Ascultând cu încordată luare aminte cuvântarea tovarăşului lor, acuzaţii păliseră la faţă, iar ochii le străluceau de bucurie. Mama sorbise cuvintele feciorului ei şi ele i se întipăriseră în minte în şiruri drepte, rânduite. Bătrânelul îl întrerupsese de câteva ori pe Pavel, ca să-i lămurească ceva, ba într-un rând i se ivise pe chip un zâmbet de compătimire. Pavel îl ascultase în tăcere, după aceea însă începuse iar a vorbi aspru, dar liniştit, supunând voinţei lui voinţa judecătorilor şi silindu-i să-l asculte. În cele din urmă bătrânelul începu să strige, cu braţul întins către el. Drept răspuns, răsună glasul uşor şi ironic al lui Pavel:

— Am să închei. N-am vrut să vă jignesc pe dumneavoastră personal; dimpotrivă, asistând fără voie la comedia aceasta pe care o numiţi judecată, încerc mai degrabă un simţământ de compătimire. Sunteţi totuşi oameni şi nouă ne pare totdeauna rău

când vedem că se găsesc oameni, chiar dacă sunt duşmanii ţelurilor noastre, care se înjosesc până într-atâta, punându-se în slujba violenţei şi care ajung într-un asemenea grad de decădere, încât îşi pierd până şi conştiinţa demnităţii lor umane…

Se aşeză la tocul lui, fără să se uite la judecători, Ţinându-şi răsuflarea, mama îşi aţinti privirea asupra judecătorilor, aşteptând.

Andrei, radios, strânse cu putere mâna lui Pavel. Samoilov, Mazin şi ceilalţi se întoarseră emoţionaţi spre el; Pavel zâmbea oarecum stânjenit de însufleţirea tovarăşilor săi, şi, aruncând o privire către mama, îi făcu semn din cap, întrebând-o parcă:

„E bine aşa?”

Mama îi răspunse printr-un oftat adânc de bucurie, cuprinsă de un val fierbinte de dragoste.

— Iacă, asta zic şi eu judecată!… îi spuse în şoaptă Sizov. Straşnic i-a mai luat în răspăr, ai?

Ea dădea tăcută din cap, mulţumită că feciorusău vorbise cu atâta curaj, poate chiar şi mai mulţumită că isprăvise.

În mintea ei stăruia o întrebare:

— „Ei, ce-o să faceţi acum?”

XXVI

Ceea ce spusese Pavel nu era o noutate pentru mama; îi cunoştea ideile, însă acolo, în faţa tribunalului, îşi dădu seama pentru întâia oară de puterea ciudată, cuceritoare a credinţei lui. Liniştea cu care vorbise o uimise şi cuvântarea lui se strânsese în pieptul ei într-un ghem strălucitor, ca o stea, împletindu-se cu o neclintită convingere în dreptatea şi biruinţa lui. Acum aştepta ca judecătorii să înceapă o dezbatere aprigă cu el, să i se pună mânioşi împotrivă, arătând dreptatea lor.

Dar, în clipa aceea, se ridică Andrei şi, uitându-se pe sub sprâncene la judecători, grăi:

— Domnilor apărători…

— În faţa dumitale, e instanţa de judecată, iar nu apărarea, îi atrase atenţia cu glas tare şi supărat judecătorul cu faţa bolnăvicioasă.

După expresia feţei lui Andrei, mama înţelese că el îşi pusese în gând să-i ia în râs; mustaţa îi tremura, iar ochii cu mijiri de pisică alintată scăpărau licăriri viclene, atât de cunoscute ei. Îşi frecă tare capul cu palma lui lungă şi oftă:

— Aşa să fie oare? întrebă ei, clătinând din cap. Credeam că dumneavoastră nu sunteţi judecători, ci numai apărători…

— Te rog să vii la fondul chestiunii! rosti aspru bătrânelul.

— Să vin la fondul chestiunii? Bine! Iacă, am să-mi dau silinţa să cred că sunteţi într-adevăr judecători, adică oameni independenţi, cinstiţi…

— Tribunalul nu are nevoie de aprecierile dumitale!

— N-are nevoie? Hm! Cu toate astea voi continua… sunteţi nişte oameni care nu împart lumea în prieteni şi duşmani, sunteţi nişte oameni liberi. Şi iată, în faţa dumneavoastră se află două părţi: una se plânge – acesta m-a jefuit şi m-a stâlcit în bătaie! Cealaltă parte răspunde: am dreptul să jefuiesc şi să bat, fiindcă am puşcă…

— Ai ceva de spus în legătură cu fondul chestiunii? întrebă bătrânelul, ridicând glasul. Îi tremura mâna şi mama era tare bucuroasă, văzându-l supărat. Dar purtarea lui Andrei nu-i plăcea, nu se potrivea cu cuvântarea lui Pavel; ea ar fi dorit o discuţie serioasă şi adâncă.

Hoholul îl privi tăcut pe bătrânel, apoi îşi frecă iar capul şi spuse cu glas grav:

— În legătură cu fondul chestiunii? Ce să vă mai spun? Ceea ce trebuia să aflaţi v-a spus tovarăşul meu. Restul o să-l cunoaşteţi de la alţii, când va veni vremea…

Bătrânelul se ridică şi declară:

— Îţi retrag cuvântul! Grigori Samoilov!

Cu buzele strânse tare, hoholul se lăsă alene pe bancă. Samoilov se ridică, scuturându-şi cârlionţii.

— Procurorul a spus că tovarăşii mei sunt nişte sălbatici, că sunt duşmani ai civilizaţiei…

— Vorbeşte numai despre ceea ce este în legătură cu procesul dumitale!

— Apăi asta-i în legătură cu procesul. Nu este nimic pe lume care să nu-i intereseze pe oamenii cinstiţi. Şi vă rog să nu mă întrerupeţi. Vă întreb deci: ce înseamnă civilizaţia pentru voi?

— Nu ne aflăm aici pentru dispute cu dumneata! Treci la obiectul procesului! spuse bătrânelul, sticlindu-şi dinţii.

Era vădit că purtarea lui Andrei adusese o schimbare în ţinuta judecătorilor; cuvintele lui schimbaseră parcă ceva din ţinuta lor: pe feţele lor pământii se iviseră pete, iar în ochi le sticleau licăriri reci, verzui. Cuvântarea lui Pavel îi stârnise, dar prin forţa ei, care impunea respect, îi silise să se stăpânească; hoholul smulsese această stăpânire voită, dezvăluind ceea ce se afla sub ea. Acum schimbau necontenit şoapte între ei, cu feţele schimonosite şi cu mişcări repezite.

— Vă înconjuraţi de spioni, corupeţi femei şi fete, îl împingeţi pe om la hoţie şi la crimă, îl otrăviţi cu rachiu. Măcelurile dintre popoare, înşelarea norodului, desfrâul şi sălbăticia – iată civilizaţia voastră! Da, noi suntem duşmanii acestei civilizaţii!

— Te rog! se răsti bătrânelul, scuturând din bărbie.

Dar Samoilov, cu faţa învăpăiată şi cu ochii scânteietori, strigă şi el:

— Noi preţuim şi respectăm cealaltă civilizaţie, pe ai cărei făuritori i-aţi lăsat să putrezească prin închisori, sau i-aţi dus până la nebunie…

— Îţi retrag cuvântul! Feodor Mazin!

Micul Mazin ţâşni împins parcă de un resort şi vorbi cu glas întretăiat:

— Eu, eu jur! Ştiu c-o să mă condamnaţi! se înăbuşi; cu faţa palidă, cu ochii strălucitori, ridică braţul, strigând: Pe cinstea mea! Am să fug de oriunde mă veţi trimite, am să mă-ntorc şi am să lucrez totdeauna, toată viaţa. Pe cuvântul meu!

Sizov scoase o exclamaţie scurtă, foindu-se pe bancă. Publicul, cuprins de un val crescând de tulburare, vuia înăbuşit, ciudat. O femeie plângea; cineva, se îneca într-un acces de tuse. Jandarmii se uitau la acuzaţi cu o mirare tâmpă, iar la oamenii din sală cu răutate. Judecătorii se clătinau, bătrânelul zbiera cu glas ascuţit:

— Gusev Ivan!

— Refuz să vorbesc!

— Vasili Gusev!

— Refuz!

— Bukin Feodor!

Se ridică agale un flăcău cu părul bălai, cu trăsături şterse şi, clătinând din cap, spuse tărăgănat:

— Ar trebui să vă fie ruşine! Eu, un om, vorba ceea, mai greoi la minte şi tot înţeleg ce-i aia dreptate!

Şi, cu mâna ridicată, rămase tăcut cu ochii pe jumătate închişi, ca şi când ar fi zărit ceva în depărtare.

— Cum, cum ai spus? strigă iritat şi surprins bătrânul, prăvălindu-se în fotoliu.

— Da duceţi-vă la…

Bukin se lăsă posomorât pe bancă. În cuvintele lui nelămurite era ceva grav şi însemnat, ceva ca o mâhnită, naivă imputare. Toată lumea simţise acest lucru; până şi judecătorii rămăseseră cu urechea la pândă, aşteptând parcă să prindă vreun ecou mai limpede decât cuvintele înseşi. Totul amuţi şi nu se mai auzi decât un plânset înăbuşit, undeva în sală. Apoi, procurorul zâmbi, ridicând din umeri;

mareşalul nobilimii tuşi zgomotos şi din nou se porniră în sală şoapte, şerpuind frământate.

Mama se plecă spre Sizov şi-l întrebă:

— Au să vorbească şi judecătorii?

— Nu, S-a sfârşit… Rămâne să mai dea sentinţa…

— Altceva nimic?

— Nimic…

Nu-i venea a crede.

Nevasta lui Samoilov se răsuci pe bancă, împingând-o pe mama şi cu umărul şi cu cotul şi grăind încet către bărbatu-său:

— Păi cum vine asta? Se poate aşa ceva?

— Uite că se poate.

— Şi cu Grişa, ce-are să fie?

— Dă-mi pace…

Se simţea că în fiecare om din sală era ceva zdruncinat, frânt, zdrobit; toţi clipeau nedumeriţi, orbiţi parcă de o vâlvătaie ale cărei forme nu se puteau desluşi, al cărei rost rămânea neînţeles, dar care avea o uriaşă putere de atracţie. Şi, neînţelegând măreţia care li se înfăţişase dintr-odată, îşi iroseau acest sentiment nou prin senzaţii mărunte, cunoscute, obişnuite lor. Fratele mai mare al lui Bukin şoptea fără să se sinchisească:

— Dar de ce nu-i lasă să vorbească, mă rog? Adică procurorul poate să vorbească despre orice şi cât pofteşte…

În preajma băncilor stătea un slujbaş, care, făcând semn cu mâna, îi îndemnă cu glas scăzut:

— Mai încet! Mai încet!

Tatăl lui Samoilov se trase înapoi şi, ocrotit de spatele nevesti-sii, bodogănea întruna, aruncând repezit cuvintele:

— Bine, să zicem că sunt vinovaţi. Dar dă-i voie omului să spună ce are pe inimă! Împotriva cui s-au ridicat? Vreau să ştiu şi eu! Poate că mă interesează şi pe mine…

— Mai încet! se răsti la el slujbaşul, ameninţându-l cu degetul.

Sizov dădea posomorât din cap.

Mama se uita ţintă la judecători şi-i vedea cum se înfierbântau din ce în ce mai tare şi cum vorbeau între ei cu glasuri nedesluşite. Şi glasurile acelea reci şi lunecoase o loveau în faţă, îi înfiorau obrajii cu atingerea lor, îi stârneau în gură un gust greţos, ca de boală. Nu ştia nici ea de ce, dar i se părea că judecătorii vorbeau despre trupul feciorului ei şi al tovarăşilor săi, despre muşchii şi mădularele lor tinere, în care zvâcnea sângele sănătos şi puterea. Trupurile acelea stârneau în ei o înveninată invidie de milogi, o pofticioasa lăcomie de oameni şubrezi şi istoviţi. Plescăiau din buze şi le părea rău de muşchii aceia, care ar fi putut să muncească îmbelşugat, sporind bogăţiile altora, care ar fi putut să se bucure şi să creeze. Dar acum aceste trupuri ieşeau din circuitul de afaceri al vieţii, renunţau la viaţă, nu mai puteau fi stăpânite, puterea lor nu mai putea fi nici folosită, nici înghiţită de alţii. De aceea, tinerii aceştia stârneau în inimile bătrânilor judecători duşmănia răzbunătoare, deznădăjduită, a fiarei sleite de puteri, care îşi vede prada, dar nu o mai poate sfâşia, care nu mai e în stare să se hrănească din vlaga altuia şi, văzând cum se depărtează de ea izvorul îmbuibării, mârâie şi urlă amarnic.

Cu cât se uita mai atentă la judecători, cu atât gândul acesta brutal şi straniu i se înfăţişa mai puternic şi mai limpede. I se părea că nici măcar nu-şi ascundeau lăcomia întărâtată şi neputincioasa lor înrăire de mâncăi hămesiţi, care cândva putuseră să înfulece din belşug. Ca orice femeie şi mamă, pentru care trupul copilului ei e în toate împrejurările mai scump decât ceea ce se cheamă suflet, mama vedea cu groază cum ochii aceia stinşi îşi lunecau privirile pe făptura fiului ei, pipăindu-i pieptul, umerii, braţele, lipindu-se de pielea lui fierbinte, cercând parcă să se aprindă şi ei, să se înfierbânte şi să-şi încălzească sângele din vinele lor uscate, din muşchii lor fleşcăiţi, de

oameni pe jumătate morţi, înviorați întrucâtva de injecţiile de lăcomie şi de invidie faţă de acele vieţi tinere, pe care urmau să le osândească şi la care trebuiau să renunţe. I se părea că Pavel simte jilava şi scârbavnica lor atingere şi că se uită la dânsa, cutremurându-se.

Pavel privea chipul maică-sii cu ochi puţin obosiţi, dar liniştiţi şi blânzi. Uneori îi zâmbea, făcându-i semn din cap.

„În curând am să fiu liber!" îi spunea acest zâmbet, alinându-i parcă inima cu o duioasă dezmierdare.

Judecătorii se ridicară toţi deodată. Fără să vrea, mama se ridică şi ea în picioare.

— S-au dus! spuse Sizov.

— Ca să dea sentinţa? întrebă mama.

— Da…

Încordarea i se risipi deodată; o sfârşeală copleşitoare îi cuprinse trupul; sprânceana îi tresări; pe frunte i se iviră broboane de sudoare. Un simţământ de apăsătoare dezamăgire şi de obidă îi năpădi inima, schimbându-se degrabă într-un amar dispreţ faţă de judecată şi judecători. Simţi o durere în tâmple, îşi trecu palma peste frunte şi se uită prin sală: rudele acuzaţilor se îndreptau către boxă, sala se umplu de murmurul glasurilor. Se duse şi dânsa la Pavel şi, strângându-i mâna cu putere, izbucni într-un plâns de bucurie, dar, totodată, şi de mâhnire. Pavel îi spunea cuvinte de mângâiere, hoholul glumea şi se veselea.

Toate femeile plângeau, dar mai mult din obişnuinţă, decât din amărăciune. Nu era durerea aceea care uluieşte ca o lovitură neaşteptat de grea, căzută din senin pe capul omului; oamenii îşi dădeau seama că trebuie să se despartă de copiii lor, dar şi conştiinţa acestei dureri se îneca, se topea în impresiile zilei. Părinţii îşi priveau copiii cu un sentiment nedesluşit, în care neîncrederea în tinereţea acestora şi conştiinţa propriei lor

superiorităţi faţă de copii, se împletea ciudat cu un fel de respect pentru ei. În acelaşi timp, se gândeau cu mâhnire la viaţa pe care o vor duce copiii lor de aci înainte, dar gândul acesta îşi pierdea din ascuţime, faţă de curiozitatea ce o trezea în ei tineretul acesta care, îndrăzneţ şi neînfricat, vorbea despre putinţa unei alte vieţi, mai bune. Simţămintele rămâneau ascunse, din cauză că oamenii nu ştiau cum să şi le exprime, cum să le arate; risipeau cuvinte din belşug, dar vorbeau despre lucruri obişnuite, despre îmbrăcăminte şi rufărie, despre grija ce trebuiau să poarte pentru sănătatea copiilor.

Fratele mai mare al lui Bukin, dând din mâini, căuta să-l convingă pe cel mic:

— Păi tocmai de asta avem nevoie: de dreptate! Altceva nu ne trebuie!

Fratele mai mic îi spuse:

— Să ai grijă de graur…

— Ai să-l găseşti sănătos!

Sizov îl ţinea pe nepotu-său de mână şi-i spunea încet:

— Şi aşa, Feodor, vra sa zică… pleci…

Fedea se aplecă şi-i şopti ceva la ureche, zâmbind şiret. Soldatul de pază zâmbi şi el, dar îndată îşi luă o înfăţişare gravă şi tuşi.

Ca şi ceilalţi, mama vorbea cu Pavel despre aceleaşi lucruri, despre îmbrăcăminte şi sănătate, în timp ce în inimă i se zbăteau zeci de întrebări în legătură cu Saşa, cu el, cu ea însăşi. Dar dincolo de toate acestea stăruia şi creştea dragostea nesfârşită pentru el, puternica dorinţă de a-i intra în voie şi de a fi cât mai aproape de inima lui. Aşteptarea acelui lucru de groază se sfârşise, pierise, lăsând în urmă doar un fior neplăcut, pe care-l simţea de câte ori îşi amintea de judecători, şi undeva, într-un ungher al inimii, un gând întunecat despre ei. Simţea cum i se înfiripa în suflet o bucurie mare, luminoasă, pe care însă n-o înţelegea şi asta o tulbura.

Văzând că hoholul stătea de vorbă cu toată lumea, se gândi că el avea poate mai multă nevoie de mângâiere decât Pavel şi se apropie de dânsul:

— Nu mi-a plăcut deloc judecata asta!

— Pentru ce, nană? spuse hoholul, cu un zâmbet de recunoştinţă. Moara-i veche şi hodorogită, dar tot nu stă degeaba…

— Nu-i cine ştie ce lucru de spaimă, dar lumea tot n-a înţeles de partea cui e dreptatea, spuse dânsa, şovăind.

— Cam multe ceri dumneata! răspunse Andrei. Parcă stă cineva aici să-şi bată capul, ca să afle adevărul!…

Mama oftă şi-i spuse zâmbind:

— Eu credeam c-o să fie ceva înfricoşător.

— Tribunalul!

Toţi se repeziră la locurile lor.

Sprijinit cu o mână de masă, cu chipul ascuns în dosul hârtiei pe care o ţinea cu cealaltă mână, preşedintele începu să citească, cu un glas care semăna cu bâzâitul unui bondar:

— Acu citesc osânda! şopti Sizov, ascultând cu încordare.

Se făcu linişte. Toţi se ridicară cu ochii aţintiţi la bătrân. Mic de statură, uscăţiv şi ţeapăn, preşedintele semăna cu un băţ ţinut de o mână nevăzută. Judecătorii stăteau şi ei în picioare: pretorul, cu capul aplecat pe umăr şi cu ochii în tavan, primarul oraşului, cu mâinile încrucişate pe piept, mareşalul nobilimii, mângâindu-şi barba. Judecătorul cel cu faţa bolnăvicioasă, colegul lui cel rotofei şi procurorul se uitau la acuzaţi. Iar în spatele judecătorilor, deasupra capetelor lor, ţarul, în uniformă roşie, privea sala cu faţa-i albă, indiferentă, pe care se târa o gânganie.

— Deportarea! spuse Sizov, răsuflând uşurat. Ei, s-a mântuit, slavă Ţie Doamne! Se vorbea c-o să le dea muncă silnică! Nu-i nimic, mamă! Asta nu-i nimic!

— Eu ştiam, răspunse dânsa cu glas frânt de oboseală.

— Totuşi! Acum barem ştim precis. Cu ăştia nu poţi fi niciodată sigur! şi, întorcându-se spre condamnaţii pe care-i scotea din sală, le spuse cu glas tare: Cu bine, Feodor! Cu bine, băieţi! Să vă ajute Dumnezeu!

Mama dădea din cap fără cuvânt, luându-şi rămas bun de la Pavel şi tovarăşii lui… Îi venea să plângă, dar îi era ruşine.

XXVII

Ieşind din tribunal, mama văzu cu mirare că înnoptase; pe străzi se aprinseseră felinarele, iar pe cer sclipeau stelele. În faţa tribunalului se adunaseră pâlcuri de oameni. În aerul îngheţat se auzea scârţâitul zăpezii şi răsunau glasuri tinere, încrucişându-se. Un om cu glugă cenuşie îl întrebă cu grabă pe Sizov, privindu-l aţintit:

— Care-i sentinţa?

— Deportarea.

— Pentru toţi?

— Pentru toţi.

— Mulţumesc.

Şi omul porni mai departe.

— Auzişi?! întrebă Sizov. Lumea a început să se intereseze.

Deodată se văzură împresuraţi de vreo zece tineri, băieţi şi fete, care făceau atâta larmă, încât se aduna tot mai multă lume în jurul lor. Mama şi Sizov se opriră. Tinerii întrebau ce hotărâre s-a dat, cum s-au purtat acuzaţii, cine a luat cuvântul şi ce anume a spus şi în toate aceste întrebări ale lor se simţea o curiozitate sinceră şi înflăcărată, încât ceilalţi le dădeau bucuroşi toate lămuririle.

— Domnilor, e mama lui Pavel Vlasov, strigă cineva nu prea tare şi unii după alţii conteniră larma.

— Daţi-mi voie să vă strâng mâna!

O mână puternică apucă degetele mamei. Se ridică un glas tremurând de emoţie:

— Fiul dumitale va fi o pildă de curaj pentru toţi…

— Trăiască muncitorul rus! răsună alt glas.

Strigătele se înteţeau şi se învălmăşeau, izbucnind când de ici, când de colo; lumea venea din toate părţile, îmbulzindu-se şi înconjurându-i tot mai strâns, pe Sizov şi pe mama. Ţignalele poliţiştilor împroşcau văzduhul, dar nu izbuteau să acopere strigătele. Bătrânul râdea, iar mama se simţea ca într-un vis minunat. Zâmbea, strângea mâini, saluta; lacrimi de fericire o înecau, picioarele îi tremurau de oboseală, iar inima ei plină de bucurie, absorbind totul, răsfrângea impresiile ca luciul luminos al unui lac.

Alături de dânsa se auzi un glas limpede, nervos:

— Tovarăşi! Monstrul, care sfâşie poporul rus, a mai înghiţit astăzi cu lăcomia-i nesăţioasă…

— Hai să plecăm, mamă! o îndemnă Sizov.

În aceeaşi clipă, Saşa răsări lângă mama şi, luând-o de braţ, o trase cu grabă pe trotuarul celălalt, spunându-i:

— Să mergem… poate să se işte o încăierare, să se facă arestări. Spune… Deportare? În Siberia?

— Da, da!

— Cum a vorbit? De altfel aş putea spune dinainte cum a vorbit. Fără îndoială c-a fost mai dârz, mai sobru, mai sever decât toţi ceilalţi. E înţelegător, sensibil şi duios, dar se fereşte să-şi arate adevărata lui fire.

Cuvintele acestea şoptite cu dragoste şi căldură potoleau tulburarea mamei, întărindu-i puterile împuţinate.

— Când pleci la el? o întrebă mama încet, strângându-i mâna sub braţul ei.

Fata răspunse hotărâtă, cu privirea aţintită înainte:

— Îndată ce voi găsi pe cineva care să lucreze în locul meu. Aştept şi eu să-mi iasă sentinţa. Au să mă trimită tot în Siberia şi am să cer să mă ducă în aceeaşi localitate cu el…

În urma lor se auzi glasul lui Sizov:

— Să-i spui multă sănătate din partea mea. Eu sunt Sizov! Ştie el… unchiul lui Feodor Mazin.

Saşa se opri şi, întorcându-se către bătrân, îi întinse mâna.

— Îl cunosc pe Fedea. Pe mine mă cheamă Alexandra.

— Şi după tată?

— N-am tată.

— A murit?

— Ba trăieşte! spuse fata tulburată şi în vocea ei se simţi o îndărătnică îndârjire. E moşier… Acum e şi zemski nacialnik şi-i jefuieşte pe ţărani…

— Aşa-a! făcu Sizov îngândurat, păşind tăcut alături de fată şi privind-o cu coada ochiului. După o vreme, spuse: Te las cu bine, mamă! Eu o iau la stânga. Cu bine, domnişoară. Eşti cam aspră cu tatăl dumitale! Bineînţeles, nu-i treaba mea…

— Dacă fiul dumitale ar fi un om de nimic, vătămător societăţii, un om care te-ar dezgusta… n-ai vorbi ca mine? îl întrebă Saşa cu înflăcărare.

— Da, aş spune la fel, răspunse, şovăind, bătrânul.

— Asta înseamnă că adevărul îţi este mai scump decât copilul dumitale. Tot aşa şi eu ţin la adevăr mai mult decât la părintele meu.

Sizov clătină din cap şi zâmbi; apoi spuse oftând:

— Hm! Eşti meşteră la vorbă! Dacă o s-o ţineţi mult aşa, apăi îi daţi gata pe bătrâni… Sunteţi tare dârji… Cu bine, îţi doresc toate cele bune. Dar fii mai îngăduitoare cu oamenii. Rămâi cu bine,

Nilovna! Dacă-l vezi pe Pavel, spune-i că i-am auzit cuvântarea. N-am înţeles tot, ba unele lucruri m-au cam înfricoşat… dar a vorbit cu dreptate!

Îşi scoase căciula, salutând, şi apucă fără grabă după colţul străzii.

— Trebuie să fie un om tare de treabă! spuse Saşa, urmărindu-l cu privirea ochilor ei mari, zâmbitori.

Mamei i se păru că fata avea în ziua aceea o înfăţişare mai bună, mai blândă.

Acasă se aşezară pe divan, vârâte una într-alta şi, odihnindu-se în linişte, mama începu a vorbi iar despre plecarea Saşei la Pavel. Dusă pe gânduri, cu sprâncenele bogate uşor ridicate, fata privea undeva, departe, cu ochii ei mari şi visători; faţa ei palidă avea o expresie calmă, de contemplare.

— Mai târziu, când o s-aveţi copii, am să vin şi eu la voi, ca să-i îngrijesc. Şi n-o să trăim acolo mai prost decât aici! Pavel o să-şi găsească de lucru, are mâini de aur…

Cercetând-o din ochi, Saşa o întrebă:

— N-ai vrea să pleci acum, odată cu el?

Mama îi răspunse, într-un oftat:

— Acum n-are nevoie de mine. Ba chiar l-aş stânjeni, când ar vrea să fugă. Apoi nici nu mi-ar îngădui…

Saşa încuviinţă:

— Da, într-adevăr…

— Afară de asta, am de lucru aici! adaose mama cu oarecare mândrie.

— Da, răspunse Saşa îngândurată. Asta e bine…

Şi, scuturându-se, ca şi când ar fi lepădat deodată o povară de pe dânsa, vorbi cu glas domol, simplu:

— Nu stă el în Siberia. Are să evadeze… sigur…

— Atunci cum rămâne cu dumneata, cu copilul, dacă…

— Asta vom vedea. Nu trebuie să ţină seama de mine, nu vreau să-l stânjenesc. O să-mi fie greu să

mă despart de el, dar am să mă descurc. Nu vreau să-i fiu piedică.

Mama simţi că Saşa era în stare să facă ceea ce spunea; i se făcu milă de ea şi o îmbrăţişă:

— Drăguţa mea, o să-ţi fie tare greu!

Zâmbind cu blândeţe, Saşa se strânse toată lângă mama.

Asupra acestora veni Nikolai. Era obosit şi, scoţându-şi paltonul, spuse cu grabă:

— Hai, Saşenka, pleacă iute, cât mai e vreme. Doi agenţi se ţin scai de mine de azi dimineaţă, pe faţă, încât îmi miroase a arestare. Presimt… Trebuie să se fi întâmplat ceva… Uite, am aici cuvântarea lui Pavel; s-a luat hotărârea s-o tipărim. Du-i-o Liudmilei şi roag-o s-o culeagă cât mai repede. Pavel a vorbit frumos, Nilovna. Saşenka, ia seama şi fereşte-te de agenţi.

Vorbea, frecându-şi mâinile îngheţate; apoi, se apropie de masă, trase cu grabă sertarele şi scoase toate hârtiile; îngrijorat, cu părul zburlit, începu să aleagă în pripă: pe unele le rupea, pe altele le punea de o parte.

— Nu-i mult de când le-am ales şi uite câte s-au strâns iar! Ştii ce, Nilovna? Ar fi mai bine, poate, să nu dormi la noapte aici. Ce crezi? E destul de plictisitor să stai de faţă la toată comedia asta, ba s-ar putea să te aresteze şi pe dumneata. Şi tocmai acum e nevoie de dumneata, ca să împrăştii pe ici pe colo discursul lui Pavel.

— N-au ei nevoie de mine! zise mama.

Subliniindu-şi spusele cu un gest repetat al mâinii, Nikolai răspunse cu glas hotărât:

— Aşa-mi miroase mie şi pe mine nu mă prea înşală nasul! Ş-apoi ai putea s-o şi ajuţi pe Liudmila, nu-i aşa? Du-te, până nu-i prea târziu.

Bucuroasă să ajute la tipărirea cuvântării lui Pavel, mama răspunse:

— Dacă-i aşa, mă duc…

Şi, deodată, surprinsă ea însăşi de ceea ce spunea, adaose cu hotărâre:

— Acum, slavă Domnului, nu mă mai tem de nimic!

— Minunat! zise Nikolai fără să se uite la dânsa. A, dar spune-mi mai întâi unde-mi este geamantanul şi rufăria, că ai luat totul în mâinile dumitale hrăpăreţe şi m-ai lăsat în totală imposibilitate de a dispune de bunurile mele personale…

Fără să spună niciun cuvânt, Saşa arunca în sobă hârtiile rupte, iar după ce ardeau, vântura grijulie cenuşa.

— Hai, Saşenka, pleacă! spuse Nikolai, întinzându-i mâna. La revedere! Nu uita să-mi trimiţi cărţi, dac-o apare ceva interesant. La revedere, dragă tovarăşă! Fii cu băgare de seamă…

— Crezi c-au să te ţină mult? îl întrebă Saşa.

— Naiba ştie. Pesemne că sunt bine încondeiat în catastifele lor. Dumneata, Nilovna, pleci cu Saşa, nu-i aşa? O să le fie mai greu să vă urmărească pe amândouă în acelaşi timp…

— Bine, răspunse mama. Mă-mbrac îndată…

Toată vremea îl privise cu luare aminte pe Nikolai dar, afară de-îngrijorarea care-i umbrea privirea blândă, nu văzuse nicio schimbare în înfăţişarea lui. Omul acesta, care-i devenise atât de drag, nu arăta în mişcările sale nici prea mare grabă, nici vreun semn de tulburare. Deopotrivă de atent şi bun faţă de toată lumea, ţinându-se mereu în tihnita lui singurătate, el rămânea acelaşi în orice împrejurare, ducând aceeaşi tainică viaţă lăuntrică şi aflându-se totdeauna în fruntea tuturor. Mama îl simţea mai aproape de inima ei decât pe oricare altul, şi-l iubea cu o dragoste sfioasă, care se îndoia parcă de ea însăşi. În clipa aceea îi era milă de el, dar se stăpânea, ştiind că dacă s-ar fi dezvăluit, Nikolai s-ar fi tulburat, arătându-se descumpănit şi puţin caraghios, aşa cum se arăta totdeauna când era emoţionat; şi mama nu voia să-l vadă în starea aceasta.

Când se întoarse în odaie, Nikolai îi strângea mâna Saşei spunându-i:

— Minunat! Sunt încredinţat că asta are să-i priască şi lui şi dumitale. Un pic de fericire personală nu strică. Eşti gata, Nilovna?

Veni către dânsa, zâmbind şi potrivindu-şi ochelarii.

— Ei, să ne vedem cu bine, după cum cred eu, peste vreo trei-patru luni, hai să zicem şase! O jumătate de an din viaţă… E mult. Ai să cauţi să te cruţi, nu-i aşa? Te rog. Şi acum să ne îmbrăţişăm.

Subţire şi uscăţiv, o cuprinse după gât cu mâinile lui puternice, o privi ţintă în ochi şi-i spuse râzând:

— Pare-mi-se că m-am îndrăgostit de dumneata… dau ghes mereu să te îmbrăţişez!

Mama îl sărută pe frunte şi pe obraji, fără să spună un cuvânt; mâinile-i tremurau; ca să nu se bage de seamă, le lăsă în jos…

— Mâine să fiţi cu luare-aminte! Trimiteţi-l dis de dimineaţă pe băiat – are Liudmila un puşti – să vadă ce-i pe-aici. Ei, la revedere, tovarăşi. Totul e în bună rânduială!…

În stradă, Saşa îi spuse în şoaptă mamei:

— L-ai văzut? Tot aşa de senin şi de simplu se va duce şi la moarte, dacă va trebui. Şi cred că şi atunci va fi puţintel grăbit, cum era acum. Iar când moartea se va apleca asupra lui, îşi va îndrepta ochelarii, va spune „minunat” şi va muri.

— Mi-e tare drag! murmură mama.

— Pe mine mă uimeşte, dar de iubit nu-l pot iubi. Îl respect mult. E oarecum reţinut, deşi e foarte bun, ba, câteodată, chiar duios, dar în toate acestea nu este destul de uman… Mi se pare că suntem urmărite! Hai să ne despărţim. Iar dacă vezi că eşti urmărită de vreun copoi, nu intra la Liudmila.

— Mă pricep eu, spuse mama. Saşa însă repetă stăruitor:

— Vezi, nu intri atunci! Să vii la mine. Acum, la revedere! şi porni grăbită în direcţia opusă.

XXVIII

După câteva minute, mama se afla în odăiţa Liudmilei şi se încălzea lângă sobă. Îmbrăcată într-o rochie neagră, încinsă cu un cordon de piele, gazda se plimba încoace şi încolo, umplând tot cuprinsul încăperii cu foşnetul rochiei şi cu glasul ei poruncitor.

Focul trosnea şi duduia, trăgând aerul din odaie; glasul femeii suna potolit:

— Oamenii nu sunt atât de răi, pe cât sunt de proşti. Nu văd decât ceea ce le este la îndemână, ce pot lua imediat. Or, tot ce este aproape nu are cine ştie ce însemnătate; numai ceea ce este departe are preţ. Pentru că, la urma urmei, toată lumea ar fi mulţumită şi s-ar bucura dacă mâine viaţa s-ar schimba, dacă ar fi mai uşoară şi; oamenii – mai înţelepţi. Dar pentru asta trebuie să te osteneşti puţintel astăzi…

Oprindu-se în faţa mamei, urmă cu glas mai scăzut, cerându-şi parcă iertare:

— Nu prea văd oameni şi, când se întâmplă să vină cineva pe la mine, mă pornesc pe vorbă. E de râs, nu?

— De ce? întrebă mama.

Căuta să ghicească unde putea fi tipografia, dar nu vedea nimic neobişnuit. În camera aceea, cu trei ferestre care dădeau către stradă, era o canapea, un dulap cu cărţi, o masă, scaune, un pat lângă perete, în colţul de alături – un lavoar; în celălalt colţ – soba, iar pe pereţi câteva litografii reproducând diferite tablouri. Totul era nou, solid, curat şi peste toate, înfăţişarea monahală a gazdei arunca o umbră rece. Simţeai în camera aceea ceva tainic,

ascuns dar nu puteai spune ce anume, nici unde se ascundea. Mama cercetă din ochi cele două uşi: una, pe care intrase dânsa, trecând printr-un antreiaş, iar cealaltă, care se vedea lângă sobă, îngustă şi înaltă.

— Am venit la dumneata cu o treabă! spuse mama stânjenită, văzând că gazda o urmărea cu privirea.

— Ştiu! La mine nu vine nimeni degeaba…

Mamei i se păru că a surprins ceva straniu în glasul Liudmilei şi o privi drept în faţă: în colţul buzelor ei subţiri flutura un surâs, iar îndărătul ochelarilor îi luceau ochii de nepătruns. Mama îşi întoarse privirea în altă parte, întinzându-i textul cuvântării lui Pavel.

— Uite, te roagă s-o tipăreşti cât mai repede… Şi începu să-i povestească despre pregătirile lui Nikolai, care aştepta să fie arestat dintr-o clipă în alta.

Liudmila vârî hârtia sub cordon fără să spună o vorbă şi se aşeză pe scaun; în sticlele ochelarilor ei se răsfrângea, roşie, flacăra focului din sobă, învăpăindu-i obrazul neclintit, într-un joc de surâsuri fierbinţi.

— Când or da să intre aici, am să trag în ei! spuse Liudmila încet, cu hotărâre, după ce ascultă spusele mamei. Am tot dreptul să mă apăr împotriva violenţei şi sunt chiar datoare să lupt împotriva ci, de vreme ce-i îndemn pe alţii să facă la fel.

Răsfrângerile focului pieriră de pe chipul ei, care se făcu iarăşi aspru şi oarecum trufaş.

„Se chinuieşte şi ea sărmana”, îşi spuse mama, cu bunătate.

Liudmila începu a citi cuvântarea lui Pavel, întâi fără prea multă tragere de inimă, apoi însă se aplecă tot mai mult asupra textului, dând repede de o parte foile citite, iar când sfârşi, se ridică dreaptă şi veni lângă mama.

— E foarte bună!

O clipă rămase pe gânduri, cu fruntea plecată.

— N-am vrut să vorbesc cu dumneata despre feciorul dumitale. Nu l-am cunoscut şi nu-mi plac discuţiile triste. Eu ştiu ce înseamnă să fie deportat cineva care-ţi este drag! Dar aş vrea să te întreb un lucru: e bine să ai un fecior ca el?

— Da, e bine! răspunse mama.

— Şi înspăimântător, nu-i aşa?

Mama răspunse, zâmbind liniştită:

— Acum nu mă mai înspăimânt de fel…

Liudmila se întoarse spre fereastră, potrivindu-şi părul pieptănat strâns pe tâmple, cu mâna ei negricioasă. O umbră uşoară îi tremura pe faţă, poate umbra unui zâmbet stăpânit.

— Am să culeg textul repede. Culcă-te, ai avut o zi grea şi eşti obosită. Culcă-te aici, în pat; eu n-am să dorm, iar la noapte poate că am să te scol să-mi dai o mână de ajutor… Când te culci, să stingi lampa.

Puse două lemne în sobă, se îndreptă din şale şi pieri pe uşa îngustă de lângă sobă, având grijă s-o închidă bine în urma ei.

Mama o urmări cu privirea, apoi începu să se dezbrace, gândindu-se: „O frământă un gând, un dor…”

I se învârtea capul de oboseală, dar în inimă simţea o linişte ciudată şi totul i se arăta într-o lumină blândă şi caldă, care i se aşternea lin în piept. Cunoştea liniştea aceasta ce urma întotdeauna după o grea zbuciumare; altădată o îngrijora întrucâtva, acum însă îi deschidea sufletul şi i-l întărea cu un simţământ mare şi puternic. După ce stinse lampa, intră în aşternutul rece, ghemuindu-se sub plapumă şi îndată căzu într-un somn adânc…

Când deschise ochii odaia era plină de strălucirea albă şi rece a unei zile senine de iarnă. Culcată pe canapea, cu o carte în mână, Liudmila o privea drept în faţă, cu un zâmbet cu totul neobişnuit.

— Doamne! spuse mama tulburată şi încurcată. Ce-i cu mine? Trebuie să fie tare târziu…

— Bună dimineaţa! răspunse Liudmila. E aproape zece; scoală-te şi vino la ceai.

— Dar de ce nu m-ai trezit?

— Am vrut, dar când m-am apropiat, am văzut că surâdeai în somn aşa de frumos…

Liudmila se ridică de pe canapea cu o mişcare sprintenă a întregului ei trup şi, venind lângă pat, se aplecă asupra mamei: în ochii ei mama văzu o scânteie care-i era cunoscută, apropiată şi dragă.

— Nu m-am îndurat să te trezesc. Poate că visai ceva frumos…

— N-am visat nimic.

— Tot una! Mi-a plăcut zâmbetul dumitale. Liniştit, blajin, cuprinzător!

Liudmila râse şi râsul ei răsună unduios, catifelat.

— Mă gândeam la dumneata… trebuie să-ţi fie tare greu!

Mama tăcea îngândurată, mişcând din sprâncene.

— Ţi-e greu, fireşte! adaose Liudmila.

— Nu ştiu ce să mai zic! grăi mama cu şovăială în glas. Uneori ţi se pare că nu poate fi viaţă mai grea. Şi totuşi, se-ntâmplă în jurul tău atâtea şi atâtea lucruri de seamă, neobişnuite şi vin unele peste altele, repede, aşa de repede!

Şi, deodată, acea înviorătoare însufleţire, pe care o simţise de atâtea ori, i se ridică iarăşi în piept, asemenea unui val, umplându-i inima cu atâtea chipuri şi cu atâtea gânduri. Se săltă în capul oaselor, dornică să-şi îmbrace cât mai degrabă gândurile în cuvinte:

— Totul merge înainte, cu un anume rost… Dacă ai şti câte îndură oamenii, cât suferă, cum sunt bătuţi, bătuţi crunt, şi cât de puţine bucurii le sunt îngăduite! Da, e tare greu.

Liudmila înălţă capul, o cuprinse într-o privire caldă şi spuse:

— Văd că nu de dumneata vorbeşti!

Mama se uită la ea şi, dându-se jos din pat, în timp ce se îmbrăca, îşi urmă vorba:

— Dar cum să stai deoparte, când pe unul îl iubeşti, şi altul ţi-e drag? Te temi de soarta tuturor. Ţi-e milă de fiecare şi toate ţi se îndeasă în inimă… Cum să te dai înlături?

Pe jumătate îmbrăcată, se opri în mijlocul odăii, îngândurată. I se părea că nu mai este femeia de odinioară, plină de griji şi de teamă pentru feciorul ei, gata să-l apere în orice clipă, de orice primejdie, că ea, cea de atunci, nu mai există, s-a desprins de viaţă, s-a retras undeva departe, sau, poate, s-a mistuit cu totul în văpaia frământărilor, care i-a uşurat şi i-a purificat sufletul, aducându-i în inimă puteri noi. Aţintindu-şi urechea minţii la cele ce se petreceau în străfundul ei, voia să-şi dea seama ce se întâmplă acolo, în adâncul inimii sale şi, totodată, se temea să nu stârnească şi să nu readucă iarăşi la viaţă frământările de odinioară.

— La ce te gândeşti? o întrebă blând Liudmila, venind lângă dânsa.

— Nu ştiu! răspunse mama.

Se priviră un timp în tăcere şi, deodată, zâmbiră amândouă; apoi, Liudmila ieşi, spunând:

— Ce-o fi făcând samovarul meu?

Mama privi pe fereastră. Afară strălucea o zi senină, rece, înviorătoare; şi în pieptul ei era lumină, dar o lumină care dogorea. Ar fi vrut să vorbească despre orice, îndelung şi cu bucurie, cu un nedesluşit simţământ de recunoştinţă – nu ştia nici dânsa faţă de cine – pentru tot ce simţea, că-i coborâse în suflet şi ardea acolo, ca o revărsare de zori în amurg. Nevoia de a se ruga, pe care n-o mai simţise de atâta vreme, o tulbura. Îi răsări în minte un chip tânăr şi un glas îi răsună în amintire: „E mama lui Vlasov!” Ochii Saşei scânteiară cu sclipiri de duioşie şi voie bună. Văzu aievea făptura întunecată a lui Rîbin. Fecioru-său îi zâmbea cu faţa lui hotărâtă, turnată parcă în bronz.

Nikolai clipea din ochi, stânjenit. Şi toate astea fură deodată tulburate de un suspin uşor, adânc, amestecându-se şi contopindu-se într-un nor străveziu, cu răsfrângeri de toate culorile, care-i învălui toate gândurile într-o linişte deplină.

— Nikolai a avut dreptate! spuse Liudmila când se întoarse în odaie. A fost arestat. Am trimis băiatul, aşa cum mi-a spus. Zice că în curte sunt poliţişti, pe unul l-a văzut ascuns după poartă, iar agenţii dau mereu târcoale casei; băiatul îi cunoaşte.

— Aşa! făcu mama, dând din cap. Bietul Nikolai…

Oftă, dar fără mâhnire, minunându-se singură de lucrul acesta.

— În vremea din urmă a ţinut o mulţime de lecţii pentru muncitori şi era de aşteptat să cadă! spuse cu tristeţe dar liniştit Liudmila. Tovarăşii l-au rugat să plece. N-a vrut să-i asculte! După părerea mea, în asemenea cazuri nu e destul ca omul să fie rugat; trebuie obligat să se supună…

În prag se ivi un băieţaş rumen la faţă, cu părul negru, cu ochi albaştri frumoşi, cu nasul arcuit.

— Să aduc samovarul? întrebă el cu glas răsunător.

— Da, Serioja, adu-l, te rog. E elevul meu.

În ziua aceea Liudmila i se părea mamei oarecum schimbată: era mai firească, mai apropiată. În mişcările mlădioase ale trupului ei zvelt era multă frumuseţe şi vigoare, care-i îndulcea expresia severă a chipului ei palid. Cearcănele din jurul ochilor i se făcuseră şi mai mari peste noapte. Şi toată făptura ei era într-o necurmată încordare, ca o coardă întinsă peste măsură.

Băiatul aduse samovarul.

— Prezintă-te, Serioja! Dânsa este Pelagheia Nilovna, mama muncitorului pe care l-au condamnat ieri.

Înclinându-se fără cuvânt, băiatul strânse mâna mamei; apoi aduse nişte franzeluţe şi se aşează la masă. În timp ce turna ceaiul, Liudmila căuta s-o convingă pe mama să nu se întoarcă acasă până nu se va lămuri pe cine aşteaptă poliţia acolo.

— Poate că te-aşteaptă pe dumneata! Probabil că vor să te cerceteze…

— Las' să mă cerceteze! răspunse mama. Chiar dacă m-or aresta, nu-mi pasă. Numai să am răgaz să împart cuvântarea lui Paşa.

— E culeasă. Mâine vom avea destule exemplare pentru oraş şi pentru cartierul muncitoresc… O cunoşti pe Nataşa?

— Cum să n-o cunosc!

— I le predai ei…

Băiatul citea gazeta şi părea că nu ascultă. Din când în când însă, îşi arunca ochii peste gazetă pe chipul mamei, iar dânsa, când îi întâlnea privirea vioaie, îi zâmbea cu voie bună. Liudmila aduse iarăşi vorba despre Nikolai, fără să arate vreo părere de rău pentru cele întâmplate şi mamei i se părea acum că tonul acesta e foarte firesc. Timpul trecu mai repede decât în alte zile şi, când isprăviră ceaiul, era aproape de amiază.

— Ia te uită, ce târziu s-a făcut! spuse Liudmila.

În clipa aceea, se auziră bătăi grăbite în uşă. Băiatul se ridică şi se uită întrebător, cu ochii îngustaţi, la gazdă.

— Deschide, Serioja! Cine poate să fie?

Cu o mişcare liniştită îşi vârî mâna în buzunarul rochiei, în vreme ce-i spunea mamei:

— Dacă or fi jandarmii, dumneata, Pelagheia Nilovna, să stai acolo în colţ, iar tu Serioja…

— Ştiu! răspunse băiatul încet şi se făcu nevăzut.

Mama zâmbi. Pregătirile acestea n-o tulburau, nu presimţea nicio nenorocire.

În odaie intră doctorul cel mărunţel, vorbind grăbit:

— Mai întâi, aflaţi că Nikolai a fost arestat. A, aici erai, Nilovna? N-ai fost acasă, când l-au arestat?

— El m-a trimis aici.

— Hm, nu cred că asta e bine pentru dumneata!… în al doilea rând, nişte tineri au tras la şapirograf în noaptea asta vreo cinci sute de exemplare din cuvântarea lui Pavel. Le-am văzut, sunt trase destul de bine, citeţ, clar. Vor să le împrăştie astă seară în oraş. Eu sunt contra; pentru oraş sunt mai nimerite foile tipărite; celelalte trebuie trimise în alte părţi.

— Am să le duc Nataşei! spuse mama cu însufleţire. Daţi-mi-le mie!

Voia să împrăştie cât mai degrabă cuvântarea lui Pavel, să inunde tot pământul şi, de aceea, se uita la doctor cu o privire aproape rugătoare, care aştepta un răspuns.

— Dracu ştie dacă e bine să faci asta chiar acum! zise el, scoţându-şi ceasul. E unsprezece şi patruzeci şi trei; trenul pleacă la două şi cinci; pune la socoteală şi drumul. Ai să fii acolo la cinci şi cincisprezece. Ai să ajungi pe seară, însă nu destul de târziu ca să fie întuneric. Dar nu-i asta principalul…

— Nu-i asta! repetă gazda, încruntând sprâncenele,

— Atunci, ce? întrebă mama, apropiindu-se de ei. Principalul e ca lucrul să fie bine făcut…

Liudmila o privi ţintă şi, frecându-şi fruntea, zise:

— E primejdios pentru dumneata…

— De ce să fie primejdios? stărui cu înfrigurare mama.

— Uite. de ce, spuse doctorul cu grabă, vorbind cu glas întretăiat. Dumneata ai dispărut de acasă cu un ceas înainte de arestarea lui Nikolai. Acum te duci la fabrică, unde toată lumea te crede mătuşa învăţătoarei. După vizita dumitale apar în fabrică

foile. Toate acestea ţi se vor strânge în jurul gâtului ca un laţ.

— N-are să mă vadă nimeni pe acolo! încercă să-i convingă mama din ce în ce mai înfierbântată. Iar dacă m-or aresta la întoarcere şi m-or întreba…

Oprindu-se o clipă, urmă cu înflăcărare:

— Ştiu eu ce să le spun! De acolo mă duc de-a dreptul în cartierul muncitoresc, la un cunoscut, unul Sizov, şi am să le spun aşa: de la judecată am venit drept la el, m-a mânat vra să zică necazul. Acelaşi necaz îl are şi el, că l-au osândit pe nepotu-său; iar el o să spună la fel. Nu-i bine?

Dându-şi seama că până la urmă doctorul şi Liudmila au să cedeze în faţa dorinţei ei aprige, mama vorbea cu o stăruinţă tot mai mare, căutând să-i înduplece; iar ei se învoiră.

— Dacă-i aşa, du-te, încuviinţă doctorul nu tocmai convins.

Liudmila tăcea, plimbându-se îngândurată prin odaie.

Acum, faţa îi era trasă şi întunecată, muşchii gâtului îi erau vădit încordaţi, ca şi când i s-ar fi îngreunat deodată capul şi i s-ar fi lăsat, fără vrerea ei, în piept. Mama observă acest lucru.

— Pe mine, toţi vreţi să mă feriţi de primejdie! spuse ea zâmbind. Dar pe voi nu vă feriţi deloc…

— Nu-i adevărat! răspunse doctorul. Ne păzim şi noi, suntem datori să ne păzim! Şi-i certăm grozav pe cei care-şi irosesc degeaba forţele. Aşa, să ştii! Şi acum uite ce-i: foile ai să le primeşti la gară…

Îi dădu toate lămuririle, după care o privi drept în faţă şi-i spuse:

— Ei, îţi urez izbândă!

Apoi plecă, parcă tot nemulţumit de ceva. Când uşa se închise în urma lui, Liudmila veni lângă mama, râzând fără glas:

— Eu te înţeleg…

Luând-o de braţ, se plimbau amândouă încet, prin odaie:

— Am şi eu un fiu. Are treisprezece ani; e la tată-său. Bărbatu-meu e substitut de procuror. Copilul e la dânsul. Mă gândesc adesea: ce va ieşi din el?

O clipă glasul lin îi tremură; apoi vorbirea ei curse iarăşi molcom, îngândurată:

— Îl creşte un duşman conştient al acelor care-mi sunt dragi şi pe care-i socotesc cei mai buni oameni de pe faţa pământului. S-ar putea ca fiul meu să-mi fie într-o zi duşman. La mine nu poate să stea, pentru că eu trăiesc sub nume fals. Nu l-am văzut de opt ani şi e atât de mult… opt ani!

Oprindu-se în faţa ferestrei, privi cerul pal, pustiu, şi urmă:

— Dacă ar fi lângă mine, aş avea şi eu mai multă putere, n-aş mai simţi în inimă rana aceasta, care mă chinuie necontenit. Şi chiar mort dacă l-aş şti, tot mi-ar fi, poate, mai uşor…

— Draga mea! spuse mama în şoaptă, cu inima strânsă de milă.

— Dumneata eşti fericită! zise Liudmila, surâzând. E frumos, e minunat ca mama şi fiul să meargă împreună, dar minunea aceasta se întâmplă aşa de rar!

Vlasova se trezi spunând, aproape fără să-şi dea seama:

— Da, e aşa de bine! Apoi, ca şi când i-ar fi împărtăşit o taină, continuă cu glas scăzut: Dumneata, Nikolai Ivanovici, şi toţi cei care luptaţi pentru adevăr şi dreptate mergeţi, tot aşa, unul lângă altul! Oamenii se înfrăţesc dintr-odată şi eu vă înţeleg pe toţi. Cuvintele nu le înţeleg, dar toate celelalte, le înţeleg!

— Da, aşa este! murmură Liudmila. Aşa este…

Mama îşi sprijini mâna pe pieptul ei şi, apăsând-o uşor, în ritmul gândurilor, vorbi aproape în şoaptă, văzând parcă aievea ceea ce spunea.

— S-au ridicat copiii din toată lumea! Asta înţeleg eu, că au pornit paşnic copiii pe tot pământul, toţi, de pretutindeni, spre acelaşi ţel! Au

pornit inimile cele mai bune, cele mai curate, au pornit laolaltă oamenii cei mai cinstiţi în cuget, împotriva a tot ce e rău, fără să se uite înapoi şi merg şi strivesc minciuna sub paşii lor vânjoşi. Tineri, voinici, ei îşi pun puterea lor de neînvins în slujba aceluiaşi ţel – dreptatea! Au pornit să biruie toată suferinţa omenirii, s-au ridicat ca să mătură toate nenorocirile de pe faţa pământului, ca să înfrângă tot ce e rău şi hâd – şi vor birui. „Vom aprinde un soare nou" – mi-a spus unul dintre ei – şi-l vor aprinde! „Vom uni toate inimile zdrobite într-o singură inimă" – şi le vor uni!

Îi reveneau în minte cuvinte din rugăciunile uitate şi, încinse în focul credinţei celei noi, ele ţâşneau din inima ei ca nişte scântei.

— Mergând pe calea adevărului şi a înţelepciunii, copiii aduc lumii căldura iubirii, înveşmântând-o în noi slăvi cereşti, luminând totul cu văpaia nepieritoare a sufletului lor. Se plămădeşte o viaţă nouă în flacăra iubirii lor pentru întreaga lume. Şi cine poate să stingă această iubire? Cine? Mai este oare o altă putere mai mare, decât asta, care s-o poată învinge? Pământul a născut-o şi suflarea toată, viaţa însăşi vrea şi aşteaptă biruinţa ei, toată suflarea!

Deodată se trase înapoi şi, istovită de tulburare, se lăsă pe un scaun, răsuflând din greu. Liudmila se depărtă şi ea, fără zgomot, încet, ca şi când s-ar fi temut să nu năruie ceva. Se mişca mlădios prin cameră, cu privirea aţintită undeva, departe, şi era parcă mai înaltă, mai dreaptă, mai subţiratică. Faţa ei slabă şi severă arăta o puternică adâncime în gânduri, iar buzele îi erau strânse nervos. În liniştea din odaie, mama se regăsi îndată; văzând starea sufletească a Liudmilei, întrebă încet, cu o înfăţişare oarecum vinovată:

— Am spus, poate, ceva ce nu se cuvenea?

Liudmila se întoarse dintr-odată către dânsa, o privi speriată parcă şi, întinzând mâinile ca şi când

ar fi vrut să oprească în loc ceva, îi spuse cu înfrigurare:

— Nu, aşa este, aşa! Dar să nu mai vorbim despre asta. Să rămână aşa cum ai spus. Apoi, mai liniştită, urmă: E vremea să porneşti la drum, gara e destul de departe!

— Da, am să pornesc! O, dacă ai şti ce fericită sunt! Duc cuvântul fiului meu, cuvântul sângelui meu! Parcă aş duce sufletul meu!

Zâmbea, dar zâmbetul ei se oglindi nedesluşit pe faţa Liudmilei. Mama simţea că atitudinea stăpânită a Liudmilei îi împuţina avântul şi, deodată, o cuprinse o îndărătnică, dorinţă de a dărui şi acelei inimi aspre ceva din ardoarea ei, de a o înflăcăra, făcând-o să tresalte ca orice inimă încărcată de bucurie.

Luând mâinile Liudmilei şi strângându-le cu putere, îi spuse:

— Draga mea, ce bine e când ştii că în viaţa aceasta începe să se arate lumina pentru toţi oamenii, că lumina aceasta este, că va veni vremea când toţi o vor vedea şi toţi îşi vor scălda sufletul într-însa!

Faţa ei mare, plină de bunătate, fremăta; ochii îi zâmbeau luminoşi şi sprâncenele se zbăteau deasupra lor, înaripându-le parcă strălucirea. Gânduri uriaşe o îmbătau şi în gândurile acestea punea tot zbuciumul şi tot focul inimii ei, tot ce o frământase de-a lungul vieţii, adunându-le apoi în cleştarul tare şi încăpător al cuvintelor ei luminoase. Ele se năşteau din ce în ce mai puternice în inima-i tomnatică, luminată de forţa creatoare a soarelui de primăvară, şi înfloreau tot mai bogate şi ardeau tot mai vii.

— E ca şi cum s-ar naşte un alt Dumnezeu pentru oameni! Toate pentru toţi, toţi pentru toate! Aşa vă înţeleg eu pe voi. Voi sunteţi cu adevărat tovarăşi, sunteţi fraţi, sunteţi copiii aceleiaşi mame – dreptatea!

Înecată de valul însufleţirii sale, ea se opri din nou, răsuflă adânc şi, desfăcându-şi larg mâinile ca pentru o îmbrăţişare, grăi:

— Când rostesc în gând cuvântul „tovarăş”, inima mea îi aude cum vin!

Dobândise ce voia: chipul Liudmilei se învăpăie uimit, buzele-i tremurară şi lacrimi mari, limpezi, i se rostogoliră din ochi.

Mama o strânse cu putere la piept, râzând domol, cu un simţământ de blândă mândrie pentru biruinţa inimii ei.

Când îşi luară rămas bun., Liudmila o privi în ochi şi o întrebă încet:

— Ştii ce bine-i lângă dumneata?

XXIX

Când ieşi în stradă, gerul uscat îi cuprinse strâns trupul, îi pătrunse în gâtlej, o înţepă în nări şi-i opri, o clipă, răsuflarea în piept. Mama rămase locului şi se uită în jur; nu prea departe, la colţul străzii, aştepta un birjar cu o căciulă miţoasă în cap; mai încolo trecea un om zgribulit, iar înaintea lui alerga un soldat, în pas săltăreţ, frecându-şi urechile.

„Pesemne că l-au trimis să cumpere ceva de la vreo prăvălie”, îşi spuse mama şi porni, ascultând cu plăcere scârţâitul voios al omătului proaspăt sub picioare. Când ajunse la gară era devreme: trenul ei nu fusese încă tras la peron, dar sala de aşteptare de clasa treia, murdară şi înnegrită de fum, era plină de lume: frigul mânase acolo mulţi muncitori de la calea ferată, câţiva birjari şi o grămadă de oameni trenţuiţi şi fără căpătâi, care veniseră de asemenea să se încălzească. În mulţime erau şi călători: câţiva ţărani, un negustor burduhos într-o blană de raton, un preot cu fie-sa, care avea

obrazul ciupit de vărsat, câţiva soldaţi şi mai mulţi târgoveţi gălăgioşi. Oamenii fumau şi stăteau de vorbă, bând ceai şi votcă. Lângă bufet, cineva râdea în hohote; deasupra capetelor pluteau valuri de fum. Uşa scârţâia prelung de câte ori se deschidea, iar când cineva, ca s-o închidă, o trântea cu putere, geamurile se cutremurau şi zbârnâiau. Un miros puternic de tutun şi de peşte sărat îţi năpădea în nări.

Mama se aşeză lângă uşa de intrare, de unde putea fi uşor zărită, şi aşteptă. De câte ori se deschidea uşa, năvălea asupra ei un val plăcut de aer rece, pe care îl trăgea cu nesaţ în piept. Necontenit soseau alţi călători cu bagajele în mână; îmbrăcaţi gros, ei se împiedicau greoi în uşă, suduiau şi, după ce răzbăteau înăuntru, îşi lepădau bagajele pe podea sau pe bancă, scuturau chiciura de pe gulerele paltoanelor, de pe mâneci, de pe barbă şi mustăţi şi îşi dregeau glasurile.

Un tânăr cu un geamantan galben în mână aruncă o privire grăbită în jur şi veni de-a dreptul la mama.

— La Moscova? întrebă el încet.

— Da. La Tania.

— Poftim!

Puse geamantanul lângă dânsa, pe bancă, scoase repede o ţigară, o aprinse şi, ridicând căciula ca s-o salute, ieşi tăcut pe cealaltă uşă. Mama dezmierdă cu palma pielea rece a geamantanului, se rezemă cu cotul de el şi, mulţumită, cercetă cu privirea pe cei din sală. După un timp se ridică să se mute pe o altă bancă, mai aproape de uşa care dădea către peron. Purta cu uşurinţă geamantanul, care nu era prea mare şi nici prea greu, şi mergea cu capul sus, uitându-se la cei care treceau prin faţa ei.

Un tânăr, îmbrăcat într-un palton scurt, cu gulerul ridicat, se lovi de dânsa şi se trase de o parte, fără să scoată o vorbă, ducând în acelaşi timp mâna la cap. Mamei i se păru că-l cunoaşte şi întoarse capul; dindărătul gulerului ridicat tânărul

o privea cu un ochi spălăcit. Ochiul acela pătrunzător o săgetă, mâna în care ţinea geamantanul îi tresări şi povara i se păru deodată foarte grea.

„Unde l-am mai văzut?” se întrebă dânsa, vrând a zăgăzui cu acest gând o senzaţie neplăcută şi nedesluşită ce-i năvălea în piept, cercând să împiedice închegarea unui simţământ care începuse încet, dar cu putere, să-i îngheţe inima. Dar senzaţia aceasta creştea şi i se urca în gâtlej, umplându-i gura cu o amăreală uscată, în timp ce o îmboldea o nestăpânită dorinţă să se întoarcă şi să se uite încă o dată la tânărul acela. Se întoarse; omul stătea în acelaşi loc, cumpănindu-se uşor de pe un picior pe celălalt; părea că ar vrea să facă un anume lucru, dar nu era încă hotărât. Îşi ţinea mâna dreaptă vârâtă între nasturii paltonului, iar pe cea stângă în buzunar, din care pricină umărul drept părea mai înalt decât cel stâng.

Mama se apropie agale de o bancă şi se aşeză încet, cu multă băgare de seamă, de parcă i-ar fi fost frică să nu se rupă ceva într-însa. Memoria, trezită de presimţirea crâncenă a unei nenorociri, i-l înfăţişa pe omul acela în două rânduri: o dată, pe câmpul din marginea oraşului după evadarea lui Rîbin, a doua oară – la tribunal, în ziua judecăţii. La această a doua întâlnire, îl văzuse stând de vorbă cu poliţistul, pe care dânsa îl îndreptase greşit, arătându-i altă direcţie decât aceea în care fugise Rîbin. Era limpede: poliţia o cunoştea şi o urmărea.

„M-au prins?” se întrebă mama. Şi, în aceeaşi clipă, îşi răspunse cu înfiorare:

„Poate că nu încă!!”

Pentru ca îndată, cu un efort de voinţă, să-şi spună cu asprime:

„M-au prins!”

Se uita în jur, dar nu vedea nimic, iar gândurile îi scăpărau şi i se stingeau în creier, unele după altele, ca nişte scântei. „Să las geamantanul aici şi

să plec?” Dar îndată ţâşni altă scânteie, sclipind mai puternic: „Să lepăd cuvântul fiului meu în mâinile lor?…”

Strânse geamantanul lângă dânsa:

„Dar să-l iau oare şi să plec?… Să fug…”

I se părea că gândurile acestea nu erau ale ei, ca cineva din afară i le înfigea cu sila în cap. O ardeau, le simţea în creier ca nişte înţepături fierbinţi şi dureroase, îi şfichiuiau inima cu bice de foc şi, odată cu durerea, îi pricinuiau o grea obidă, alungând-o, îndepărtând-o de ea însăşi, de Pavel şi de tot ce prinsese rădăcini în inima ei. Era ca o putere vrăjmaşă care o strângea şi o strivea, o apăsa pe umeri şi pe piept ca o povară, o umilea şi o cufunda într-o frică de moarte; vinele de pe tâmple îi zvâcneau. cumplit, iar la rădăcina părului simţi o fierbinţeală.

Atunci, printr-o încordare hotărâtă a inimii, care-i zgudui parcă întreaga fiinţă, stinse deodată toate aceste viclene, mărunte şi nevolnice scânteieri, spunându-şi singură:

„Să-ţi fie ruşine!”

Şi, deodată, se simţi mai uşurată, îşi redobândi tăria şi puterile, şi adaose:

„Să nu-ţi faci feciorul de râs! Niciunul dintre ei nu se teme!”

Ochii ei întâlniră o privire, mâhnită şi sfioasă. Pe urmă i se ivi în minte chipul lui Rîbin. Cele câteva. clipe de şovăire îi întăriseră parcă în suflet toate simţirile. Inima-i bătu mai liniştită.

„Ce are să se întâmple acum?”, se întrebă, urmărind cu luare aminte ceea ce se petrecea în sală.

Copoiul chemase un paznic şi-i spunea ceva în şoaptă, arătând cu coada ochiului spre dânsa. Paznicul îl cercetă din ochi şi se trase înapoi. Alt paznic se apropie, ciuli urechea şi încruntă din sprâncene. Era un bătrân spătos, cărunt, cu barbă. Făcu un semn din cap agentului şi se îndreptă către banca pe care şedea mama; copoiul ieşi în grabă.

Bătrânul păşea agale, iscodind cu o privire mâniată chipul mamei. Dânsa se trase către colţul băncii.

„Numai de nu m-ar bate”…

Bătrânul se opri în faţa ei, rămase o vreme tăcut, apoi o întrebă aspru, dar fără, să ridice glasul:

— Ei, ce te uiţi aşa la mine?

— Dar pentru ce să nu mă uit?

— Hoaţo! Muiere bătrână şi te ţii de d-ald-astea!

Mamei i se păru că vorbele acestea o loviseră peste obraz, o dată, de două ori; pline de răutate şi rostite cu glas răguşit, ele o dureau, de parcă i-ar fi sfâşiat obrajii şi i-ar fi şfichiuit ochii.

— Eu? Eu nu sunt hoaţă, minţi! strigă dânsa cu toată puterea glasului şi în faţa ei totul se învălmăşi în vârtejul revoltei care o cuprinsese, umplându-i inima de amărăciunea obidei. Smuci geamantanul, care se deschise.

— Priveşte! Priviţi cu toţii! strigă mama, ridicându-se în picioare şi fluturând deasupra capului un teanc de manifeste.

Cu toate că îi vâjâiau urechile, auzi totuşi glasurile oamenilor, care se adunau în jurul ei şi-i văzu venind zoriţi din toate părţile.

— Ce este?

— Uite copoiul…

— Ce-i cu ea?

— Cică a furat.

— Şi ce cumsecade pare, vai, vai, vai!

— Eu nu sunt hoaţă! repetă mama cu glas puternic, liniştindu-se cu încetul, la vederea mulţimii care se îmbulzea din toate părţile. Ieri au fost judecaţi politicii, printre ei era şi fecioru-meu, Vlasov, şi el a rostit o cuvântare – iat-o! Mă duceam s-o împrăştii între oameni ca s-o citească şi să cugete asupra, adevărului…

Cineva întinse braţul şi-i trase câteva foi din mână; atunci mama le aruncă pe toate peste capetele mulţimii.

— D-apăi că nici pentru asta n-au să-ţi dea premiu! spuse o voce speriată.

Mama îi văzu pe oameni luând foile şi ascunzându-le în sân şi prin buzunare; aceasta o întări sufleteşte şi-i redete siguranţa mişcărilor. Cu mintea tot mai limpede, cu puterile tot mai înviorate, încordându-se toată şi simţind cum creştea într-însa mândria trezită iarăşi, cum se învăpăia din nou bucuria înăbuşită, grăia către oameni, scoţând mereu din geamantan şi aruncând în dreapta şi-n stânga teancuri de foi, pe care mulţimea de mâini iuţi şi lacome se îmbulzea să le prindă.

— Ştiţi pentru ce-au fost judecaţi, fecioru-meu şi toţi cei care sunt alături de el? Iacă, am să vă spun eu pentru ce şi să credeţi ce vă spune o femeie cu părul alb şi cu inima de mamă îndurerată. Aflaţi că oamenii care au fost judecaţi ieri vă aduceau vouă, tuturor, dreptatea adevărului. Ieri am cunoscut şi eu dreptatea aceasta… şi nimeni nu poate sta împotriva ei, nimeni!…

Mulţimea tăcea, sporind necontenit, îmbulzindu-se tot mai strâns şi cuprinzând-o pe mama de jur împrejur într-o masă compactă, într-un singur trup viu.

— Sărăcie, foame, boli – iată cu ce s-aleg oamenii din toată munca lor. Totul este împotriva noastră; ne istovim în muncă zi de zi, toată viaţa, veşnic, în glod şi-n minciună, iar de roadele muncii noastre se bucură şi se îmbuibă alţii şi pe noi ne ţin ca pe nişte câini în lanţ, în întunericul neştiinţei, ca să nu cunoaştem nimic, şi în teamă, ca să ne temem şi de umbra noastră! Viaţa noastră se petrece-n beznă, în beznă adâncă!

— Aşa-i! veni răspuns înăbuşit din mulţime.

— Închide-i gura!

În rândurile din urmă ale mulţimii, mama îl zări pe agentul care-o urmărise, însoţit de doi jandarmi; se grăbi să împartă foile care-i mai rămăseseră, dar

când băgă mâna în geamantan, dădu de o altă mână.

— Luaţi-le, luaţi-le! spuse ea, aplecându-se.

— Împrăştiaţi-vă! strigau jandarmii îmbrâncind oamenii înlături.

Dar oamenii nu se lăsau urniţi din loc şi, fiind mulţi, îi copleşeau şi-i împiedicau, poate chiar fără vrerea lor, pe jandarmi. Femeia aceea cu părul încărunţit, cu privirea deschisă şi cinstită, cu faţa plină, de bunătate, îi atrăgea cu o putere de neînvins. Aruncaţi de viaţă unii într-o parte, alţii în alta, rupţi unul de altul, în clipa aceea se contopeau într-un singur suflet încălzit de flacăra cuvântului, pe care inimile multora din ei, sub obida nedreptăţilor, îl căutau, poate, şi-l aşteptau de îndelungă vreme. Cei care se aflau mai aproape de dânsa stăteau tăcuţi şi nemişcaţi, cu ochii aţintiţi asupra ei; mama le simţea în faţă răsuflarea caldă.

— Pleacă, bătrânico!

— O să te ridice!

— Ia te uită, cum nu se teme!

— La o parte! Împrăştiaţi-vă! răsunau tot mai aproape răcnetele jandarmilor. Cei din faţa mamei se clătinau şi cercau să se sprijine unii pe alţii.

Mamei i se părea că toţi erau gata să-i dea crezare, s-o înţeleagă, şi de aceea voia, se grăbea să le spună tot ce ştia, toate gândurile ei, a căror putere o simţea. Şi gândurile acestea se ridicau lin din străfundul inimii sale şi se închegau ca într-o cântare, dar ea simţea cu obidă că n-o mai ţine glasul, că hârâie, tremură, se frânge.

— Cuvântul fiului meu e cuvântul cinstit al unui muncitor, al unui suflet care nu se vinde! Cei ce nu se vând sunt neînfricaţi; după aceasta îi puteţi cunoaşte!

Nişte ochi tineri o priveau drept în faţă, cu însufleţire şi spaimă.

Cineva o izbi în piept. Mama se clătină şi se lăsă pe bancă; peste capetele oamenilor se vânturau mâinile jandarmilor, înşfăcându-i de ceafă şi de

umeri, îmbrâncindu-i înlături, smulgându-le căciulile şi aruncându-le departe. Totul se învălmăşi şi se întunecă în ochii mamei, dar, biruindu-şi oboseala, strigă mai departe cu cea din urmă rămăşiţă de glas:

— Uniţi-vă puterile, oameni buni, într-o singură putere!

Un jandarm o apucă de guler cu mâna lui mare şi roşie şi o zgâlţâi:

— Tacă-ţi fleoanca!

Izbită cu ceafa în perete, mama îşi simţi inima cuprinsă, o clipă, în pâcla înecăcioasă a spaimei, dar îndată izbucni iarăşi în vâlvătăi, şi negura se risipi.

— Hai! răcni jandarmul.

— Să nu vă temeţi de nimic! Suferinţă mai amară, decât cea pe care o înduraţi toată viaţa voastră, nu este pe lume…

— Taci odată! Jandarmul o prinse de braţ şi o smuci.

Celălalt o apucă de mână şi amândoi porniră cu paşi mari, târând-o între ei.

— …Suferinţa de fiecare zi, care vă macină inima şi vă seacă pieptul!

Copoiul se năpusti asupra ei şi, ameninţând-o eu pumnul în faţă, strigă ca apucat:

— Taci, ticăloaso!

Mama holbă ochii, scăpărând fulgere; faţa îi tremură. Proptindu-se cu picioarele în lespezile lunecoase ale podelei, ea strigă:

— Nu puteţi ucide un suflet renăscut la viaţa!

— Căţea!

Cu o mişcare scurtă a braţului, copoiul o izbi în faţă.

— Aşa-i trebuie târfei bătrâne! se auzi un glas înveninat.

Un văl negru şi roşu îi perdelui o clipă vederea; un gust sărat de sânge îi umplu gura.

O răpăială de strigăte scurte şi puternice o învioră.

— Nu da-n ea!

— Băieţi!

— Ticălosule!

— Arde-l!

— Nu vor îneca adevărul în sânge!

O înghionteau în ceafă, în spate, o loveau în cap, peste umeri; totul se învârti, se învălmăşi într-un iureş de strigăte, de urlete, de fluierături. Ceva cleios îi pătrundea în urechi, luându-i auzul, îi înfunda gâtlejul, înăbuşind-o; podeaua se prăbuşea sub picioarele, care i se frângeau, trupul îi zvâcnea sub arsura durerilor, i se îngreuna şi se bălăbănea sleit de puteri. Numai ochii îi scăpărau şi vedeau nenumăraţi alţi ochi, care ardeau şi ei în aceeaşi văpaie cutezătoare, mistuitoare, pe care o cunoştea atât de bine, văpaia atât de scumpă inimii ei.

O îmbrânciră către uşă.

Smulgându-şi mâna din strânsoare, se agăţă de uscior:

— N-o să puteţi stinge adevărul, nici cu mări de sânge…

Cineva o lovi peste mână.

— Numai ură o să adunaţi, nesăbuiţilor! Şi toată ura asta va cădea năprasnic asupra voastră!

Jandarmul o apucă de beregată şi o strânse.

Mama horcăi gâtuită:

— Nenorociţilor…

Drept răspuns, auzi undeva, aproape, un hohot de plâns.

Sfârşit

NOTE{11}

Romanul a fost publicat pentru prima oară în 1906—1907, în traducere engleză în revista *Appleton Magazine.*

În ediţii separate, *Mama* apare în 1907 în limba rusă la Berlin, în editura I. P. Ladîjnikov şi în traducere engleză la New York şi Londra.

În Rusia romanul a fost publicat – după o masivă intervenţie a cenzurii, care a eliminat numeroase pasaje – în *Culegerea asociaţiei „Znanie”,* numerele 16—19 din anul 1907 şi numerele 20—21 din anul 1908.

Romanul în forma integrală a fost publicat pentru prima oară în Rusia în anul 1917, în volumul XV de Opere tipărite de editura *„Jizn i znanie”.*

Lucrările pregătitoare în vederea scrierii acestui roman au fost începute de către M. Gorki încă înainte de revoluţia din 1905. Într-o scrisoare, a sa către V. A. Desniţki din 28 martie 1933, M. Gorki scrie: *„Ideea de a scrie o carte despre muncitori mi-a venit încă la Nijni, după demonstraţia din Sormovo. De pe atunci am început să adun material şi să fac însemnări. Savva Morozov mi-a pus la dispoziţie vreo douăzeci de scrisori, foarte interesante, primite de la muncitori, şi mi-a povestit multe lucruri folositoare din observaţiile lui referitoare la viaţa din fabrici… Materialul pe care l-am adunat a dispărut după 9 ianuarie 1905, probabil că nu mi l-au mai restituit jandarmii…”*

*„…*Mama *am scris-o în America în vara anului [190]6 fără a avea la îndemână material, ci aşa, «din memorie»… Intenţionam ca după* Mama *să scriu* Fiul; *aveam la mine scrisorile lui Zalomov din deportare, încercările lui literare, cunoscusem mulţi muncitori din cele două partide şi pe gaponoviştii mai de seamă: Petrov, Inkov, Ceremohin, Karelin; păstrasem vii impresiile Congresului de la Londra, dar toate acestea nu erau de ajuns.* Vara, Mordovka, Romanticul, Saşka *pot fi socotite schiţe pentru romanul Fiul…”* (V. Desniţki, *M. Gorki,* Goslitizdat, 1940, p. 263.)

Prima parte a romanului, în forma iniţială, fusese terminată pe la începutul lui septembrie 1906, în America; în scrisoarea din 5/18 septembrie 1906, Gorki îi scria lui K. P. Piatniţki: *„... Am terminat prima parte din ampla povestire* Mama". (Arhiva A. M. Gorki.)

Partea a doua a fost terminată pe la sfârşitul anului 1906, ceea ce se confirmă prin scrisoarea lui M. Gorki către I. P. Ladîjnikov din decembrie 1906.

Forma iniţială în care fusese redactat romanul şi despre care se poate judeca numai după versiunea traducerii în engleză, deoarece manuscrisul nu s-a păstrat, se deosebeşte considerabil de primele ediţii în limba rusă. În redactarea iniţială, uciderea spionului Isaia este săvârşită de Andrei Nahodka; figurau mai multe personaje episodice, în scena judecăţii, avocaţii apărării deţineau un rol important etc. Abia în textul ediţiei lui I. P. Ladîjnikov (1907) şi în textul destinat publicării în culegerile asociaţiei „Znanie", M. Gorki introduce schimbări importante, care s-au menţinut în toate ediţiile ulterioare apărute în timpul vieţii autorului.

Între textul ediţiei separate a lui I. P. Ladîjnikov (1907) şi textul publicat în culegerea „Znanie", există unele deosebiri, neînsemnate însă.

Manuscrisul romanului n-a fost găsit. S-a păstrat un fragment din partea întâia a romanului, în copie dactilografiată cu corecturile autorului (Arhiva A. M. Gorki). Aceasta a servit ca original pentru culegerea capitolelor XVII—XIX publicate în numărul 18 al *Culegerii asociaţiei „Znanie"* (corespunzând capitolelor XXI—XXIX, din ediţia de faţă). Ca original pentru culegerea părţii a doua a ediţiei lui I. P. Ladîjnikov (1907) a servit o copie dactilografiată, cu unele corecturi făcute de mâna autorului (Arhiva A. M. Gorki).

După textul ediţiei separate a lui I. P. Ladîjnikov, din 1907, M. Gorki a pregătit cea de a doua ediţie a romanului, apărută în 1908, în aceeaşi editură.

Împărţirea pe capitole a fost făcută de M. Gorki, cu prilejul pregătirii textului pentru această a doua ediţie. Textul tipărit al ediţiei separate din 1907, cu intervenţiile autorului – în cea mai mare parte stilistice – care se află de asemenea în păstrarea Arhivei A. M. Gorki, a servit drept original pentru culegerea ediţiei separate din 1908, a lui I. P. Ladîjnikov, după care a mai fost scoasă la Berlin o ediţie în 1911—1912. Între anii 1914—1916 M. Gorki a revizuit integral textul romanului, pentru editura „Jizn i znanie", dar publicarea lui în Rusia n-a fost nici de data aceasta posibilă. În

ediţia „Jizn i znanie”, romanul *Mama* a fost publicat de-abia în anul 1917. Textul acestei ediţii se deosebeşte considerabil de cele precedente. Autorul a lucrat mult asupra limbii operei şi a făcut şi unele prescurtări în text. În anul 1922, pregătindu-şi operele în vederea publicării unei ediţii de opere în editura „Kniga”, Gorki face o ultimă revizuire redacţională a romanului.

Aceasta muncă de revizuire redacţională a lui Gorki a adus o considerabilă schimbare a portretului Pelagheei Nilovna; în locul unei bătrâne – cum o înfăţişau versiunile de până atunci ale romanului – Gorki prezintă în această ultimă ediţie o femeie de patruzeci de ani, cu trăsăturile psihice schimbate în mod corespunzător. În ediţia „Jizn i znanie”, şi mai cu seamă în volumul respectiv din opere (1923—1927), Gorki a redus simţitor pasajele care cuprindeau cugetările mamei cu caracter religios.

Modificări importante a suferit, la ultimele două revizuiri, şi portretul lui Andrei Nahodka. M. Gorki a redus peroraţiile abstract-umanitariste ale eroului, imprimându-i trăsături mai realiste. A fost adâncită de asemenea şi caracterizarea psihologică a lui Pavel.

Ultima versiune aduce oarecare modificări şi în figurile lui Rîbin şi Vesovşcikov.

La ultimele două revizuiri M. Gorki a acordat o atenţie deosebită stilului operei.

Neavând la îndemână textul controlat pentru editura „Jizn i znanie” (1917), Gorki face în 1922 o noua revizuire a romanului după textul tipărit de I. P. Ladîjnikov în 1911—1912. De aceea textul ediţiei din 1917 reprezintă o versiune „lăturalnică”, pe care n-o reproducem în ediţia de faţă.

La sfârşitul lunii martie 1907, a apărut volumul XVI al culegerilor asociaţiei „Znanie”, în iunie volumul XVII, iar în iulie volumul XVIII. Ele cuprindeau şi prima parte a romanului *Mama.* Comitetul din Petersburg pentru problemele de presă a dispus retragerea volumului XVIII, apoi, în urma raportului făcut de cenzorul Feodorov, au fost retrase şi primele două volume ale culegerii, dar o bună parte din tirajul acestora fusese între timp difuzat.

În baza raportului cenzorului, Comitetul din Petersburg pentru problemele de presă a dat la 3 august 1907 o decizie în vederea intentării unei acţiuni penale împotriva lui M. Gorki, ca autor al unei opere ce conţinea propagandă antiguvernamentală. Astfel, orice posibilitate de apariţie a părţii a doua a romanului în Rusia era

exclusă. Pentru a putea totuşi încheia ediţia, autorul şi redacţia culegerii asociaţiei „Znanie” au fost nevoiţi să elimine pasajele politice cele mai tăioase. În capitolul XXVIII (corespunzător cap. XV—XVI din partea a doua a ediţiei de faţă) au fost eliminate: cuvintele pline de mânie ale lui Rîbin, care demască samavolnicia şi violenţa; episodul cu molestarea lui Rîbin de către uriadnic şi apoi de pristav; ameninţările pe care le adresează pristavul ţăranilor pentru că-l ajută pe Rîbin. În capitolul XXIV (corespunzător capitolelor XVII—XVIII din partea a doua a ediţiei de faţă) au fost eliminate cugetările mamei cu privire la acţiunile revoluţionare ale poporului, la necesitatea unei lupte organizate împotriva exploatatorilor, cuvintele ţăranilor din care reiese că şi ei au ajuns la ideea necesităţii de a se ridica la luptă.

La 16 martie 1908, M. Gorki îi scria lui K. P. Piatniţki: *„Volumul XX al culegerii* (asociaţiei «Znanie» *– red. rusă) face o impresie penibila cu nenumăratele, lui puncte de suspensie. Mama, sfârtecată în bucăţi, e definitiv compromisă…”* (Arhiva A. M. Gorki). Prin puncte fuseseră înlocuite pasajele suprimate de cenzură.

În volumul XXI al culegerii au rost publicate ultimele capitole ale romanului din cuprinsul cărora, de altfel, s-au făcut de către cenzori cele mai numeroase suprimări de text. Din capitolul XX (corespunzător cap. XIX—XX din partea a doua a ediţiei de faţă) au fost eliminate cuvintele lui Nikolai Ivanovici despre abrutizarea şi cruzimea pe care le promovează guvernul, despre sălbatica exploatare; a fost eliminată de asemenea o parte din discuţia lui Nikolai Ivanovici cu Ignat. A fost suprimată şi scena judecăţii participanţilor la demonstraţie, începând de la cuvintele lui Pavel: „Aici nu sunt nici criminali, nici judecători…” adică sfârşitul capitolului XXII şi întreg capitolul XXIII (corespunzând sfârşitului capitolului XXIV şi capitolelor XXV şi XXVI ale părţii a doua din ediţia de faţă). Cenzura făcuse de asemenea considerabile intervenţii şi în ultimul capitol – în scena arestării mamei: au fost scoase cuvintele mamei despre ideile pline de adevăr şi dreptate pentru care lupta fiul ei, ca şi cuvintele prin care ea demască orânduirea existentă.

Ca îndemn pentru scrierea romanului Mama au servit evenimentele prilejuite de mişcarea revoluţionară din suburbia Sormovo, judeţul Balahninski, devenit astăzi cartier al oraşului Gorki. Pe când locuia la Nijni-Novgorod, M. Gorki a avut prilejul

să urmărească personal cele mai multe din evenimentele descrise în roman; el cunoştea bine viaţa acelei suburbii muncitoreşti, cunoscuse îndeaproape pe mulţi dintre participanţii la mişcarea revoluţionară de acolo: pe muncitorul P. A. Zalomov, care i-a servit ca prototip pentru Pavel Vlasov; pe mama acestuia, Anna Kirillovna Zalomova, modelul de mai târziu ai Pelagheei Nilovna Vlasova; pe propagandiştii din Nijni-Novgorod: I. P. Ladîjnikov, A. I. Piskunov şi alţii, care activau la Sormovo.

Descrierea demonstraţiei de 1 Mai din romanul *Mama* oglindeşte evenimentele petrecute la Sormovo în 1902. Ziarul *Iskra* din 1902 (nr. 21 din 1 iunie) a publicat un manifest al Comitetului Partidului Muncitoresc Social Democrat din Rusia, din Nijni-Novgorod, în care era descrisă acea demonstraţie. Pe steagul pe care-l purta Piotr Zalomov în fruntea demonstranţilor era scris: *„Jos absolutismul! Trăiască libertatea politică!”*

Iskra a arătat de asemenea şi desfăşurarea procesului sormovenilor, care s-a dezbătut între 28—31 octombrie 1902; gazeta a reprodus textul complet al cuvântărilor lui Zalomov, Bâkov, Samâlin şi Mihailov. Participanţii la demonstraţie: Zalomov, Samâlin, Bâkov, Drujnin, Liapin şi Frolov au fost condamnaţi de tribunalul regional din Moscova la deportare pe viaţă în Siberia şi interdicţia drepturilor civile.

Iskra a dat o înaltă apreciere importanţei agitatorice a cuvântărilor acuzaţilor. În 1903 (nr. 35 din 1 martie), a fost publicată scrisoarea lui P. A. Zalomov din închisoare. În scrisoarea aceasta Zalomov îşi exprima convingerea fermă în victoria comunismului şi se angaja să-şi consacre toate forţele cauzei revoluţiei.

Publicând în paginile ziarului *Iskra* nr. 29 (din 1 decembrie 1902) cuvântările lui P. A. Zalomov şi ale tovarăşilor săi, rostite la judecată, V. I. Lenin le-a prefaţat cu articolul său *Evenimente noi şi probleme vechi:*

„Dintre faptele politice din ultimul timp ies pe primul plan, pe lângă bătălia de la Rostov, sentinţele draconice pronunţate împotriva demonstranţilor. Guvernul a hotărât să intimideze pe orice cale, începând cu vergile şi terminând cu ocna. Şi ce replică minunată i-au dat muncitorii ale căror cuvântări la proces le citǎm mai jos – cât de instructivă este această replică pentru toţi acei care făceau atâta zarvă pe tema acţiunii descurajante a demonstranţilor, nu în scopul de a încuraja la continuarea muncii

în aceeaşi direcţie, ci în scopul de a propovădui faimoasa ripostă individuală! Aceste cuvântări constituie un minunat comentariu provenit chiar din adâncurile proletariatului, al evenimentelor de felul celor de la Rostov şi totodată o minunată declaraţie («manifestare publică», aş zice eu, dacă acesta n-ar fi un termen specific poliţist), care introduce un puternic suflu de optimism în munca îndelungată şi grea pe care o necesită «adevăraţii» paşi ai mişcării. Remarcabilă este în aceste cuvântări înfăţişarea simplă, absolut exactă a felului în care se înfăptuieşte trecerea de la faptele cele mai obişnuite, care se repetă de zeci şi sute de milioane de ori, «de mizerie, de asuprire, de robie, de degenerare, de exploatare» a muncitorilor în societatea contemporană la deşteptarea conştiinţei lor, la creşterea «revoltei» lor, la manifestarea revoluţionară a acestei revolte (am pus între ghilimele expresiile pe care a trebuit să le întrebuinţez pentru a caracteriza cuvântările muncitorilor din Nijni-Novgorod, deoarece acestea sunt celebrele cuvinte întrebuinţate de Marx în ultimele pagini ale primului volum al Capitalului, care au stârnit din partea «criticilor» oportunişti, revizionişti etc. atâtea încercări zgomotoase şi nereuşite de a dezminţi şi demasca pe social-democraţi, care ar afirmat cică, lucruri neadevărate).

Tocmai pentru că aşa au vorbit nişte muncitori simpli care, după nivelul dezvoltării lor, nu sunt deloc înaintaţi, care n-au vorbit nici măcar în calitate de membri ai vreunei organizaţii, ci au vorbit ca nişte oameni din mulţime, tocmai pentru că puneau accentul nu pe convingerile lor personale, ci pe fapte din viaţa oricărui proletar sau semiproletar din Rusia – tocmai de aceea produc o impresie atât de încurajatoare concluziile trase de ei: «Iată pentru ce am mers noi în mod conştient la demonstraţia împotriva guvernului absolutist». Caracterul curent, «de fenomen general» al faptelor din care ei au tras această concluzie constituie o garanţie că la această concluzie pot ajunge şi în mod inevitabil vor ajunge mii, zeci şi sute de mii de muncitori, dacă noi vom şti să continuăm, să lărgim şi să întărim înrâurirea revoluţionară (social-democrată) sistematică, consecvent principială şi multilaterală exercitată asupra lor. Noi suntem gata să mergem la ocnă pentru lupta împotriva robiei politice şi economice odată ce am simţit suflul libertăţii – spuneau patru muncitori din Nijni-Novgorod. Suntem gata să mergem la moarte – le ţineau, parcă, isonul miile de muncitori din Rostov, cucerindu-şi pentru câteva zile libertatea

întrunirilor politice şi respingând o serie întreagă de atacuri militare împotriva unei mulţimi neînarmate.

«Prin aceasta vei învinge – ne rămâne să spunem la adresa acelora care au ochi să vadă şi urechi să audă.»"[12].

Materialul documentar privitor la mişcarea muncitorească din Sormovo şi din alte centre industriale îi era bine cunoscut lui Gorki şi i-a slujit ca material practic de bază pentru opera sa.

La 5 mai 1902, M. Gorki pleacă de la Nijni la Arzamas – locul lui de exil – de unde se întoarce cu puţin înainte de ziua judecării sormovenilor. Observaţiile făcute asupra vieţii din judeţul Arzamas şi în special asupra creşterii stării de spirit revoluţionar la ţărănime, i-au servit ca material pentru acele pagini din *Mama* în care se descrie activitatea lui Rîbin şi călătoria Nilovnei şi Sofiei la ţara. Cunoaşterea activităţii organizaţiei social-democrate orăşeneşti din Nijni-Novgorod şi legăturile lui cu membrii acestei organizaţii i-au oferit lui Gorki materialul necesar pentru zugrăvirea chipurilor de intelectuali revoluţionari. Scena înmormântării lui Egor Ivanovici aminteşte înmormântarea studentului Riurikov, despre care de asemenea s-a scris în *Iskra.*

M. Gorki a luat o parte activă la organizarea apărării sormovenilor.

La 14 octombrie 1902, M. Gorki redactează un manifest-apel intitulat *Către societate* în legătură cu judecarea participanţilor la demonstraţia de Întâi Mai 1902, din Sormovo.

La 31 Octombrie 1902 M. Gorki pleacă de la Nijni la Moscova. Printre cei care veniseră să-l conducă erau şi acei sormoveni participanţi la demonstraţia de Întâi Mai care fuseseră achitaţi.

M. Gorki a subliniat de multe ori caracterul tipic al eroilor săi. În scrisoarea către Maria Mihailovna [Ceremţova] el face următoarea caracterizare a eroilor principali din roman: *„Scriitorul, când scrie o carte, nu caută să zugrăvească portretul cutăruia sau cutăruia din cunoscuţii săi, ci urmăreşte să zugrăvească într-un singur om pe mulţi alţii care seamănă cu omul prezentat…*

A existat oare cu adevărat Nilovna? La pregătirea revoluţiei, la «munca în ilegalitate» au luat parte şi mamele. Am cunoscut o bătrână, mama unui muncitor revoluţionar, care, travestită în hagiţă, răspândea material de propagandă prin fabrici şi uzine.

Adesea mamele, la întrevederile lor cu fiii deţinuţi în închisoare, le transmiteau bileţele «din libertate», de la tovarăşii lor. Mama

unuia din membrii Comitetului Central al Partidului bolşevicilor ţinea ascunsă în cocul părului ştampila comitetului.

Jandarmii i-au percheziţionat locuinţa de două ori, dar ştampila n-au găsit-o.

Şi astfel de mame nu erau o raritate…

Nici Pavel Vlasov nu este un caracter care se întâlneşte rar. Tocmai flăcăi ca el au creat partidul bolşevicilor. Mulţi din ci au reuşit să scape cu viaţă în închisori, în deportare, în războiul civil şi au ajuns acum în fruntea partidului, ca, de pildă, Klim Voroşilov şi alţi oameni tot atât de talentaţi ca el" (Arhiva A. M. Gorki.)

În anul 1910, M. Gorki îi scria lui N. I. Iordanski: *„...Nilovna este portretul mamei lui Piotr Zalomov, condamnat în 1902, pentru demonstraţia de Întâi Mai de la Sormovo. Ea a lucrat în organizaţie, a răspândit, travestită în hagiţă, material de propagandă prin raionul Ivanovo-Voznesensk etc. Şi ea nu este o excepţie. Aduceţi-vă aminte de mama fraţilor Kadomţev, care a fost judecată la Ufa pentru faptul de a fi adus fiului ei la închisoare o bombă prin explozia căreia a fost spart zidul, făcând posibilă evadarea. Aş putea să citez cel puţin zece nume de mame, care au fost judecate împreună cu fiii lor, dintre care pe unele le-am cunoscut chiar personal."* (Arhiva A. M. Gorki.)

În mai 1907, V. I. Lenin s-a întâlnit cu M. Gorki la Londra, la al V-lea Congres al Partidului Muncitoresc Social Democrat din Rusia. În convorbirea pe care a avut-o atunci cu scriitorul, Lenin a dat o înaltă apreciere romanului pe care-l citise încă în manuscris. În amintirile sale despre Lenin, Gorki scrie: *„I-am spus că l-am scris în grabă – dar nu am avut timp să-i explic de ce mă grăbeam. Lenin a dat afirmativ din cap şi mi-a explicat singur că este foarte bine că m-am grăbit, cartea e necesară. Mulţi muncitori au participat în mod spontan, inconştient la mişcarea revoluţionară, iar acum citirea romanului* Mama *le va fi de mare folos.*

«O carte foarte actuală». Acesta a fost singurul compliment al său, dar extrem de preţios pentru mine."

Importanţa educativă şi propagandistică a romanului a fost relevată de K. E. Voroşilov în felicitarea adresată lui M. Gorki cu prilejul sărbătoririi a patruzeci de ani de activitate literară a scriitorului:

„Din operele dumneavoastră literare s-au adăpat şi s-au educat generaţii întregi de proletari ruşi, care au găsit în ele, pentru prima dată, un model de artă frumoasă, înaltă, accesibilă şi scumpă lor.

Admirabilul roman Mama *este o adevărată autobiografie a clasei muncitoare, într-atât de pătrunsă este de tot ce are mai apropiat şi scump, de ceea ce a suferit şi s-a frământat fiecare proletar trecut prin şcoala aspră a vechii şi afurisitei orânduiri de viaţă rusească (Pravda,* 1932, nr. 267, 26 septembrie.)

Acelaşi lucru îl mărturisesc şi nenumăratele scrisori ale muncitorilor, pentru care această carte este un izvor de învăţăminte de cum trebuie să trăiască şi să lupte clasa muncitoare din întreaga lume.

Romanul *Mama* a fost inclus în toate ediţiile de opere ale lui M. Gorki, publicate după Revoluţia din Octombrie.

În ediţia de faţă, romanul se tipăreşte după textul pregătit de M. Gorki pentru publicarea operelor sale în editura „Kniga", cu toate revizuirile făcute în precedentele ediţii autorizate.

„Între operele lui Gorki traduse în românește înainte de primul război mondial, deci cu ani înainte de revoluția din 1917, se găsește romanul *Mama*... Cartea am citit-o cu interes, din pricină că în ea se vede cum s-a săvîrșit, în chip violent, alăturarea lui Maxim Gorki la mișcarea revoluționară. Eroii din *Mama* sînt intelectuali, așa cum ne obișnuise literatura curentă rusească, muncitori, oameni simpli, cu rîvnă de a se instrui și de a schimba așezările nedrepte ale lumii... Mama e femeia rusă care pe lîngă jertfa pe care a dat-o prin copiii, soții și frații săi, întru înfăptuirea dreptății sociale, a adăpat și cu sîngele ei generos grădina lumii noi, asupra căreia lucește soarele nădejdii, soarele adevărului."

Mihail Sadoveanu, 1948

Lei 5

{1} V. I. Lenin, *Opere,* vol. 16, E.S.P.L.P., 1957, p. 92.

{2} Evocări, E.S.P.L.A., 1951.

{3} Poreclă dată ucrainenilor.

{4} Alexandru al II-lea, ţar al Rusiei între anii 1855—1881, ucis la 1 martie 1881 printr-un atentat al narodnicilor, ca urmare a politicii sale de represiune desfăşurată împotriva mişcării revoluţionare (n.r.).

{5} *Hlâşti* — adepţii unei secte mistice în Rusia ţaristă.

{6} Sectă religioasă interzisă în Rusia ţaristă.

{7} Foarte bine! (Germ.)

{8} În ruseşte, *păduchi* (vşi) rimează cu *ghigorţi* (erşi); tâlcul glumei este: păduchele se mişcă încet, nu-i mare scofală să-l prinzi; prinde, dacă poţi ghigorţul!

{9} Eduard Hagerup Grieg (1843—1907) compozitor norvegian. Printre creaţiile sale de seamă se numără: Concertul în la pentru pian, cele trei sonate pentru pian şi vioară, suita Peer Gynt – inspirată de drama lui Ibsen şi nenumărate piese pentru pian (n.r.).

{10} *Zemski nacialnik* – reprezentant al puterii de stat la sate, numit dintre moşierii nobili din partea locului şi având competenţă administrativă şi juridică faţă de populaţia ţărănească.

{11} Notele redacţiei ruse.

{12} V. I. Lenin, *Opere,* vol. 6, Editura pentru literatură politică, 1953, pp. 260.

Cuprins

PREFAȚĂ
TABEL CRONOLOGIC
PARTEA ÎNTÂI
- I
- II
- III
- IV
- V
- VI
- VII
- VIII
- IX
- X
- XI
- XII
- XIII
- XIV
- XV
- XVI
- XVII
- XVIII
- XIX
- XX
- XXI
- XXII
- XXIII
- XXIV
- XXV
- XXVI
- XXVII
- XXVIII
- XXIX

PARTEA A DOUA
- I
- II
- III

IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
XII
XIII
XIV
XV
XVI
XVII
XVIII
XIX
XX
XXI
XXII
XXIII
XXIV
XXV
XXVI
XXVII
XXVIII
XXIX
NOTE

Table of Contents

PREFAŢĂ 4
TABEL CRONOLOGIC 23
PARTEA ÎNTÂI 35
I 35
II 39
III 42
IV 48
V 54
VI 61
VII 68
VIII 76
IX 81
X 86
XI 93
XII 102
XIII 110
XIV 115
XV 121
XVI 134
XVII 140
XVIII 144
XIX 152
XX 158
XXI 165
XXII 170
XXIII 174
XXIV 186
XXV 195
XXVI 209
XXVII 215

XXVIII 226
XXIX 231
PARTEA A DOUA 237
I 237
II 246
III 253
IV 260
V 265
VI 275
VII 287
VIII 294
IX 298
X 306
XI 313
XII 318
XIII 326
XIV 332
XV 338
XVI 345
XVII 357
XVIII 366
XIX 375
XX 383
XXI 389
XXII 393
XXIII 400
XXIV 406
XXV 418
XXVI 426
XXVII 435
XXVIII 442
XXIX 454
NOTE 463